



**SLOVENSKI IZSELJENCI
IN ZAHODNA EVROPA**
v obdobju prve Jugoslavije

Marjan Drnovšek

MIGRACIJE



Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.151.3-054.72(4-15=163.6)"1918/1941"

DRNOVŠEK, Marjan, 1948-

Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije
/ Marjan Drnovšek. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012. -
(Migracije / Založba ZRC, ZRC SAZU ; 22, ISSN 1580-7401)

ISBN 978-961-254-388-4

263236096

**SLOVENSKI IZSELJENCI
IN ZAHODNA EVROPA
V OBDOBJU PRVE JUGOSLAVIJE**

Marjan Drnovšek

Ljubljana 2012

VSEBINA

KNJIGI NA POT	7
PRISILNE SELITVE	13
VELIKA GOSPODARSKA KRIZA	25
KATOLIŠKA CERKEV IN IZSELJENSTVO	43
SISTEMIZACIJA DUHOVNIŠKIH IN UČITELJSKIH MEST	55
ODNOS DO IZSELJENSKIH OTROK IN MLADINE	69
DRUŠTVA IN TISKI: KULTURNA STEBRA IZSELJENSTVA	109
JUGOSLOVANSKA DIPLOMATSKA PREDSTAVNIŠTVA	119
SEZONSKO IZSELJEVANJE: NEMČIJA, FRANCIJA, JUGOSLAVIJA	127
NEMČIJA	139

FRANCIJA

185

NIZOZEMSKA

261

BELGIJA IN LUKSEMBURG

295

LITERARNI UTRINKI IZ VRST IZSELJENK IN IZSELJENCEV

329

Viri in literatura

341

Imensko kazalo

353

Krajevno kazalo

361

Beležka o fotografijah

371



KNJIGI NA POT

Ne samo za velike narode, tudi za nas velja resnica: Slovenija je povsod, kjer žive Slovenci. Ta Slovenija ni vezana na skopo odmerjene krajevne meje, njene meje so načrtane v slovenskih srcih. Njeno bistvo bodi zavest slovenskega porekla, zvestoba do vsega, kar so ustvarili naši očetje. In s tem naj bo združena zvestoba do naše skupne matere Jugoslavije.¹

Ker so Slovenci leta 1918 postali del nove države, so s tem dobili priložnost za drugačne pristope in delovanja. Z monografijo želim pokazati, v kolikšni meri so se vpeli v selitvene procese med obema svetovnjima vojnoma, tudi z vidika otrok in mladostnikov v izseljenstvu. Večletna sestava prve Jugoslavije ni obetala mirnega izseljenskega življenja niti v evropskem niti v jugoslovanskem okviru. Nikakor nas ne sme presenetiti močna prisotnost Katoliške cerkve, ki je vsaj od druge polovice 19. stoletja dalje bolj ali manj intenzivno skrbela za slovenske izseljence vseh povsod po svetu na področjih ohranjanja vere, morale in slovenstva med izseljenci. Globoka je bila zarez selitev po prvi svetovni vojni. Množično izseljevanje čez Atlantik v Združene države Amerike je v tem času bolj ali manj usahnilo in delovni izseljenci so se usmerili v evropski prostor. Naraščale so vse oblike prisilnih selitev, ki jih v obdobju, ki ga zajemam v obravnavi, ni manjkalo. Pri raziskavi sem se osredotočil predvsem na organizacijsko, kulturno, društveno, prosvetno, cerkveno, časopisno, družbeno in družabno delovanje izseljencev in njihovih potomcev v novih okoljih v Evropi med svetovnjima vojnoma, s poudarkom na odnosu do izseljenskih otrok in mladine, ki so bili (in še vedno so) bolj v senci odraslih ali pa v pisnih dokumentih sploh niso evidentirani, ne oni sami in ne njihova dejanja v raznih selitvenih okoljih. Z raziskavo želim ujeti duh časa v novih priseljenskih okoljih v obdobju med svetovnjima vojnoma, seveda s poudarkom na slovenskih selitvenih dogajanjih v letih 1918–1940. Čeprav se delo osredotoča na slovenske oziroma jugoslovanske selitve v tuji-

1 *Izseljenski vestnik* 9/8–9 (1939): 161.

no, skušam opozoriti tudi na širše evropske selitve, kolikor mi to dopuščata arhivsko gradivo in literatura.

Raziskava temelji na arhivskem gradivu, strokovni literaturi, publicistici in na časopisnem gradivu.

Določena sreča je, da se je delno ohranilo arhivsko gradivo v Arhivu republike Slovenije. Leta 1929 sta ljubljanska in mariborska oblast za ozemlje Dravske banovine v Ljubljani ustanovili Oblastni izseljeniški urad kot odsek Oddelka za socialno politiko in narodno zdravje za celotno ozemlje Dravske banovine (tj. VI. oddelka banske uprave).² Urad je (1) obravnaval izseljevanje in vračanje v domovino, posredoval podatke o možnostih preživljanja in zaposlovanja v evropskih in prekomorskih državah, sprejemal ponudbe delodajalcev iz tujine, posredoval konzularne podatke Kraljevine Jugoslavije v tujini, vključeval izseljenska društva; (2) vodil sezname izseljencev iz Dravske banovine, izseljenske in priseljenske statistike in zadeve povratnikov; (3) zbiral podatke o delovnih in gospodarskih razmerah doma in v tujini ter onemogočal delovanje črnega trga delovne sile; (4) posredoval podatke o zapuščinskih in drugih odškodninskih zadevah; (5) deloval na področju omejevanja izseljevanja in pospeševanja kolonizacije v južne dele Jugoslavije, zlasti v južno Srbijo; (6) deloval na kulturnem, izobraževalnem in verskem področju, podpiral društva izseljencev, pomagal pri ustanavljanju izseljenskih čitalnic, šol za izseljenske otroke, podpiral izseljenske učitelje in duhovnike pri njihovem kulturnem delu med izseljenci, razpošiljal t. i. domovinsko in izobraževalno literaturo, organiziral izlete izseljencev v domovino, pomagal pri organiziranju izseljenskih kongresov, seznanjal javnost s problemi izseljenstva, vzdrževal redne stike z društvi izseljencev, organiziral predavanja o izseljenstvu ter seznanjal javnost s problemi izseljencev. Najbolj plodno je bilo njegovo sodelovanje z Družbo sv. Rafaela za varstvo izseljencev v Ljubljani.³

Urada je dajal direktive banski svet. Posle je izvrševal v dogovoru z Izseljeniškim komisariatom v Zagrebu, Inšpekcijo dela v Ljubljani, Javno borzo dela v Ljubljani, Delavsko zbornico in Okrožnim uradom za zavarovanje delavcev v Ljubljani. Z ukinitvijo obeh oblasti in z razdelitvijo države na banovine⁴ se je Oblastni izseljeniški urad preimenoval v Banski izseljeniški referat, leta 1936 v Izseljeniški in priseljenski referat Kraljevske banske uprave Dravske banovine. Njegovo delo in pristojnosti so bili precej široko zasnovani.⁵

2 *Poslovník izseljeniškega referata Dravske banovine*, 20. november 1929.

3 Kološa, *Banska uprava Dravske banovine*: 45-46.

4 *Ur. l. Dravske banovine*, št. 100/29.

5 Šmid, *Uprava Dravske banovine*: 84-85.

V največji meri sem pri pripravi monografije uporabljal gradivo Oddelka za socialno politiko in narodno zdravje za celotno ozemlje Dravske banovine. Arhivsko gradivo tega oddelka je bilo po vojni v glavnem uničeno, razen gradiva Izseljeniškega in priseljeniškega referata Oddelka za socialno politiko in narodno zdravje.⁶ To gradivo je popisala Daniela Juričić Čargo.

Obravnavano obdobje opisuje bogata domača in tuja znanstvena literatura. Dosedanje temeljno slovensko zgodovinsko delo za obdobje prve Jugoslavije je *Slovenska novejša zgodovina* (2005).⁷ Bolj poljudna je *Slovenska kronika 20. stoletja*.⁸ Pregledna je knjiga Petra Vodopivca z naslovom *Od Pohlinove slovnice do samostojne države* (2006).⁹ Zanimariti ne smemo niti starejše literature, npr. *Spominskega zbornika Slovenije* (1939).¹⁰ V okviru Slovenske matice je izšlo delo *Slovenska trideseta leta* (1997). Novejši so tudi rezultati zborovanja zgodovinarjev v Kopru (2010),¹¹ ki so pripravili več prispevkov o obravnavanem obdobju. Od tuje literature izpostavljam odlično enciklopedijo z naslovom *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present*, ki jo je uredil Klaus Bade s sodelavci (2011).

Posebej bi rad omenil tudi enega prvih raziskovalcev, ki so t. i. izseljenško vprašanje obravnavali z znanstveno metodo. Korenine razmišljanja in preučevanja slovenskega izseljenstva segajo v konec 19. stoletja in znanstveno raven dosežejo v obdobju med obema vojnama z delom pravnik in univerzitetnega profesorja Ivana Tomšiča. Ob vprašanju, kdo so inozemski Jugoslovani oziroma izseljenci, je Tomšič pokazal na narodne manjšine in izseljence. Kulturna in narodna zavest sta bili zanj temelja za opredeljevanje jugoslovanskega, tj. slovenskega, hrvaškega in srbskega izseljenstva v tujini in hkrati za odnos domovine do njih. Ugotavljal je slabo pravno in socialno stanje izseljencev v evropskih državah, zlasti zaradi premajhnega zanimanja zanje. Zavedal se je tudi nevarnosti za izseljence in manjšince zaradi ozemeljskih apetitov Nemčije in Italije in prav zato poudarjal pomen znanstvenega dela na področju selitev. Zgled za to preučevanje je videl ravno v Nemčiji, ki je že od srede 19. stoletja veliko pozornost namenjala svojim rojakom po svetu. V izhodiščih za znanstveno preučevanje jugoslovanskega izseljenstva je Tomšič nanizal teme iz preteklosti in sodobnosti, ki bi morale biti razrešene, njihovi

6 Arhiv republike Slovenije, AS 74.

7 *Slovenska novejša zgodovina* 1: 175–572.

8 *Slovenska kronika 20. stoletja*: 203–457.

9 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*: 162–263.

10 *Spominski zbornik Slovenije*: 524–536.

11 *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*.

rezultati pa vključeni v aktualni odnos države do izseljenstva. Za središče znanstvenega dela, povezanega z Jugoslovani v tujini, je bila izbrana Univerza v Ljubljani. Leta 1937 je bil na pravni fakulteti Univerze kralja Aleksandra I. ustanovljen Zavod za mednarodno javno pravo, ki je od vsega začetka vključeval manjšinski in izseljenski odsek. Za njegovega upravnika je bil potrjen ravno Ivan Tomšič. Študenti so poslušali predavanja, sodelovali na vajah o manjšinski in izseljenski problematiki in se seznanjali z relevantno strokovno literaturo. Sprva je bil večji poudarek na manjšinski problematiki. V zimskem in poletnem semestru 1940/41 so potekale vaje iz pravnega varstva narodnih manjšin in izseljencev (1 uro tedensko). Obseg predmeta je vodil k ustanovitvi medfakultetnega univerzitetnega zavoda, k organiziranju predavateljev tudi izven univerze, zbiranju literature in statističnih podatkov, izdelavi bibliografij, zbiranju domačega in tujega tiska, zemljevidov ter izdajanju znanstvenih in drugih knjig o inozemskih Jugoslovanih v domačih in tujih jezikih. Zaradi obsežnosti gradiva naj bi se študij spočetka omejil na Slovence v tujini. Tomšič je bil v številnih odborih, ki so se dotikali manjšinske ali izseljenske problematike. Leta 1939 je v *Slovenskem pravniku* izšla njegova razprava *Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih*,¹² leto kasneje pa v *Zborniku znanstvenih razprav pravne fakultete* delo *Izseljevanje in vseljevanje z vidika mednarodnega javnega prava*.¹³ Njegova prizadevanja je prekinila vojna.

12 Tomšič, *Nekaj misli glede znanstvenega dela*: 286-289.

13 Tomšič, *Izseljevanje in vseljevanje*: 287-314.



PRISILNE SELITVE

*Tu gre za 400.000 izseljencev in 800.000
zamejnih Slovencev in Slovencev v diaspori,
torej za polovico naroda.
Nesrečna Češka kriči.
Kriči in svari zlasti nas. V nekoliko letih moremo postati druga Češka
mi Slovenci. Kdo ve? Saj me je strah končati ta stavek.¹⁴*

Obdobje med vojnama je bilo zaznamovano z dvema izstopajočima procesoma, ki sta bila povezana s selitvenima pečatoma, tj. s prisilnimi selitvami in z veliko gospodarsko krizo. Beg, izgoni in prisilno delo so postali množični pojav. Protekcionizem in težnja po samozadostnosti sta bili dve značilnosti svetovnega gospodarstva, intervencijska država pa je bila nekaj normalnega v Evropi.¹⁵ Vodenje in nadzor sta bila temelja politike selitev in trga dela. Spremembe državnih meja oziroma nastanek novih držav so sprožili množične selitve v evropskem in tudi širšem prostoru. Sredi dvajsetih let 20. stoletja se je v evropskem prostoru gibalo okrog 9,5 milijona beguncev in neprosto-voljnih izseljencev. Izvajali so se pogromi proti judovskemu prebivalstvu. V Ukrajini so pobili okrog 60.000 Judov, medtem ko je približno 300.000 Judom uspelo zbežati iz Rusije v Litvo, Latvijo in Romunijo.

Tudi ruska diaspora se je razpršila po vsem svetu. Veliko beguncev iz Rusije se je sprva zbiralo v balkanskih državah, Nemčiji in Franciji. Aktiviralo se je delovanje Društva narodov in številnih begunskih organizacij. »Ruski Berlin« je imel sprva pomembno kulturno, družbeno in politično vlogo, ki jo je sredi dvajsetih let zamenjal »ruski Pariz«. Francosko gospodarstvo je potrebovalo delovno silo, ki so jo sestavljali tudi begunci iz Rusije oziroma Sovjetske zveze. Z nastopom nacizma v Nemčiji so se okrepili procesi bega, nadaljnjih selitev in oblikovanja začasnih diaspor, ki so se marsikdaj končale

14 Povejmo tole, *Izseljenski zbornik Izseljenske zbornice v Ljubljani*: 5.

15 Bade, *Evropa v gibanju*: 293-311.

s trajno izselitvijo. Sčasoma se je za ta pojav oblikoval pojem »emigracija«, slovensko »izseljenstvo«. Od Nemčije se je po letu 1933 odvrnil tudi precejšen del njene kulturne elite. Z naraščajočim pritiskom na nezaželene v Nemčiji so se dogajale t. i. selitve v sunkih kot umikanje proti zahodu in jugu, npr. v Veliko Britanijo in na Portugalsko.

Z izbruhom druge svetovne vojne se je begunstvo še okrepilo. Ni tako malo filmov in romanov na to temo, med slednjimi je bolj znan roman *Noč v Lizboni* (1962) izpod peresa pisatelja Ericha Marie Remarqua. Irène Némirovsky (1903–1942) svojega velikega romana *Francoska suita* o begu Francozov iz Pariza proti jugu države in o začetku nemške okupacije ni dokončala, saj je bila kot Judinja poslana v taborišče. Umrla je avgusta 1942 v Auschwitz-Birkenau.¹⁶ V manjšem obsegu so prišli pod udar socialdemokrati in komunisti. Francija, Španija, Velika Britanija, Sovjetska zveza in tudi Skandinavija, Češkoslovaška, Švica in Posarje so bili najpomembnejša središča nemških političnih pregnancev. Po Badejevem mnenju Mussolinijev fašistični režim Judov ni preganjal in zatiral vse do izbruha druge svetovne vojne.

Po prvi svetovni vojni je prišlo na stiku slovanskega in romanskega sveta do največjega begunskega vala s slovenskega ozemlja. Novembra 1918 se je zgodila italijanska vojaška zasedba in leta 1920 je stopila v veljavo rapalska pogodba, s čimer je Primorska prišla v okvir Julijske krajine, torej pod Italijo. Istega leta je bil izveden koroški plebiscit, ki je večji del Koroške odrezal od matične države, tj. Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. To je bil plebiscitni rezultat odločitve koroških Slovencev, da ostanejo v novi Avstriji. Drugačna je bila zgodba v Italiji. Takoj po italijanski zasedbi so se začele zamenjave javnih uslužbencev, zaradi izgube služb so odhajali slovenski in hrvaški uradniki, industrijski delavci, tudi veliko železničarjev, na območjih nekdanje soške fronte so domove zapuščali begunci, ki se niso hoteli vrniti v Italijo, odhajali so pripadniki avstrijske vojske in povratniki iz ruskega ujetništva, mnogi so morali zapustiti domove kot nezaželeni in politično nevarni, na udaru so bili šolniki, javni in zasebni uradniki, mnogi iz svobodnih poklicev, kulturniki, politični in društveni delavci, dijaki in študentje, ki jim po študiju ni bil dovoljen povratak v Julijsko krajino, in tisti, ki so se izmikali aretacijam in vojaški službi, kar je prišlo do izraza ob abesinski vojni sredi tridesetih let 20. stoletja.

Ob selitvah iz političnih in narodnostnih razlogov se je skozi dvajseta in delno trideseta leta nadaljevalo ekonomsko izseljevanje. Fašistični raznarodovalni pritisk si je prizadeval za »etnično bonifikacijo« Julijske krajine in se ni omejil samo na politično zatiranje. Oblasti so poitalijančevale krajevna

¹⁶ Diamond, *Fleeing Hitler*.

imena, priimke in osebna imena in spodbujale izseljevanje Slovencev. Preselejevale so jih v notranjost države in slovensko ozemlje načrtno kolonizirale z doseljevanjem Italijanov. Te načrte in dejanja je spremljalo skrajno surovo politično preganjanje. Fašistično raznarodovanje ni prizaneslo niti Katoliški cerkvi. Gospodarska stiska in moreče politično ozračje sta med obema vojnama ustvarjali močan selitveni tok iz Julijske krajine. Po jugoslovanskih ocenah je skupaj odšlo 105.000 Slovencev in Hrvatov. Fašizem je skušal urediti program popolnega uničenja slovenske in hrvaške narodne identitete. Posledica je bil val begunstva v Jugoslavijo in drugam po svetu.¹⁷ Slovenci iz Julijske krajine so se vključevali v italijanske ekonomske izseljenske tokove, zlasti v Francijo; tam je bilo po oceni leta 1929 med približno 24.000 slovenskimi izseljenci kar 7000 izseljencev iz Julijske krajine. Odhajanje primorskih Slovencev v Jugoslavijo (okoli 10.000) in Južno Ameriko (leta 1935 okrog 22.000) pa je nasploh pomenilo pravi eksodus. V obeh primerih lahko govorimo o političnem ali vsaj ekonomsko-političnem izseljenstvu.

Pozabiti ne smemo na Argentino. V tej državi so se priseljenci/begunci delili v tri tabore: levičarski, ki je leta 1925 ustanovil delavsko kulturno društvo Ljudski oder, zmerno liberalni, ki je leta 1929 ustanovil Slovensko prosvetno društvo I., in jugoslovanski nacionalistični tabor, ki je ustanovil sokolsko društvo La Paternal. Duhovnik Anton Merkun je leta 1928 izdal dve številki katoliškega glasila *Izseljenec* in navezal stike z ruskimi, poljskimi, češkimi in hrvaškimi organizacijami, v načrtu pa je imel tudi ustanovitev nekakšne federacije slovanskih izseljenskih društev v Južni Ameriki. Argentina ga je razočarala, saj so bile tam življenjske razmere slabe, gospodarska negotovost velika, priseljencem pa je tam - po njegovem mnenju - grozila nevarnost izgube vere in popolnega izginotja. Na začetku tridesetih let je prišel med Slovence v Argentini duhovnik Jože Kastelic, ki je pred tem deloval v Franciji in tam ustanovil zelo kvalitetno glasilo *Duhovno življenje*, ki je povezovalo katoliške Slovence.

Kot sem že omenil, se je že ob koncu prve vojne sprožil val begunstva tudi v Jugoslavijo in tako je ta postala drugi cilj primorskih Slovencev iz Julijske krajine. Begunci so bili v Jugoslaviji politični, družbeni in psihološki problem. Kljub skupnemu jeziku so bili drugačni po govoru in navadah, mnogi so se težko prilagodili novemu okolju. Pomagale so jim mnoge izseljenske organizacije na državni in banovinski ravni. Po sporazumu Stojadinović-Ciano so marca 1937 jugoslovanske oblasti odredile, da se političnim beguncem iz Italije ne nudi več pomoči v primerih, ko bi to utegnilo škodovati prijatelj-

17 Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956: 34-44.

skim odnosom med obema državama. Primorski begunci so bili razpršeni po vsej državi.¹⁸

Zaradi prepovedi delovanja Komunistične partije Jugoslavije se je del vodilnih komunistov med obema vojnoma odločil za odhod v tujino. To označujemo kot politično izseljenstvo, katerega jedro so tvorili pripadniki in, širše, simpatizerji komunistične ideologije, skoncentrirani zlasti v zahodnoevropskih državah, v Združenih državah Amerike, Argentini in Avstraliji. V razvite evropske države so prihajali jugoslovanski ekonomski izseljenci, ki so bili naklonjeni omenjeni ideologiji, ki jo je izdatno podpirala Sovjetska zveza. Odločujoče je bilo leta 1920, ko je bilo z »obznano« komunistom v državi prepovedano politično delovanje.¹⁹ Pomembni partijski funkcionarji so odšli v tujino, zlasti v večje urbane centre, tj. na Dunaj, v Prago, Moskvo, Berlin in Pariz. Svetilnik te ideologije je bila Sovjetska zveza. Moskva je tudi financirala delovanje jugoslovanskih komunistov v tujini. Sredstva so dobivali od Komunistične internacionale v Moskvi, Rdeče pomoči²⁰ ter v tridesetih letih iz prispevkov somišljenikov iz Jugoslavije in zlasti ekonomskega izseljenstva. Kohezivna sila komunizma so bili proletarski internacionalizem in skupni cilji mednarodnega delavskega gibanja, naklonjenega marksističnim idejam. Če vzamemo v roke glavno komunistično glasilo *Proleter*, spoznamo širino njihovega delovanja po vsem svetu, tako v Severni in Južni Ameriki kot v Avstraliji in, ne nazadnje, tudi Evropi.

Vodstvo Komunistične partije Jugoslavije je dokaj pozno (1932) izdelalo poseben program delovanja med ekonomskim izseljenstvom po etničnem principu, zlasti z namenom pritegniti drugo generacijo, torej tiste, ki so odšli iz balkanskega prostora pred nastankom prve Jugoslavije, kar je dajalo najboljše rezultate v Severni in Južni Ameriki. Glavna cilja komunistov sta bila spodbujanje razredne borbe in povezovanje s protifašističnimi silami, ki so se krepile v medvojnem obdobju. Jugoslovanski komunisti so bili razpršeni po vsem svetu, njihovo jedro delovanja je bilo predvsem v zahodnoevropskih državah. V povojnem obdobju se Komunistična partija Jugoslavije ni zanimala za povratnike, npr. iz Združenih držav Amerike ali iz rensko-vestfalskega dela Nemčije, med katerimi je bilo večje število Slovencev in njihovih potom-

18 Drnovšek, *Rakrana*: 220–226.

19 Obznana, slovensko razglas, je bila zakon vlade Kraljevine SHS, sprejet v noči z 29. na 30. december 1920, ki je do sprejetja ustave prepovedal »vsako komunistično in drugo rušilno propagando«.

20 Rdeča pomoč je bila mednarodna organizacija za pomoč revolucionarjem v obdobju med vojnoma. Ustanovljena je bila na četrtem kongresu Kominterne v Moskvi leta 1922. Skrbela je za gmotno in moralno podporo žrtvam kapitalističnega režima po zaporih. V Jugoslaviji je bila prepovedana.

cev. Dvajseta leta so bila glede novih ekonomskih priselitev bolj umirjena in tudi politično naj bi bili časi bolj naklonjeni socialističnim gibanjem. Pri tem nikakor ne smemo pozabiti na drugo nazorsko oziroma ideološko skupino, ki je bila močno prisotna med Slovenci in Hrvati, to je na Katoliško cerkev. Razkorak med komunizmom in katolištvom je bila stalnica v medsebojnih nasprotjih. Obe ideologiji sta usodno zaznamovali obdobje med obema vojnama. Zaradi posledic obznane in »belega terorja«²¹ v Jugoslaviji so jugoslovanski komunisti odhajali v tujino, v Jugoslaviji pa so poniknili v ilegalo. Tujina je postala pomembno polje delovanja v posameznih evropskih državah, kamor so prihajali na delo slovenski ekonomski priseljenci.

Ravno jugoslovanski komunisti so v Parizu začeli zgodaj kazati zanimanje za ekonomske izseljence iz Jugoslavije. Tako je bila že leta 1922 v Parizu ustanovljena Jugoslovanska komunistična sekcija, ki je bila povezana s Komunistično partijo Francije in francoskim komunističnim sindikalnim gibanjem (Confédération Générale du Travail Unitaire). Okoli leta 1925 je jugoslovanska komunistična sekcija že tiskala prvo glasilo *Čelija* za svoje pripadnike in *Glas* za ekonomske izseljence iz Jugoslavije, ki so ga brali ne le v Franciji, ampak tudi v Belgiji in Luksemburgu. Partijske »celice«, imenovane tudi »punkti«, so se ustanovljale v vseh večjih francoskih mestih, kjer so bili jugoslovanski ekonomski priseljenci. Stiki z jugoslovanskimi komunisti v Jugoslaviji so bili ilegalni in mnogokrat oteženi zaradi cenzure zlasti komunističnega tiska, ki je nastajal na obeh straneh meje.²²

Do Hitlerjevega nastopa oblasti leta 1933 je bil Berlin eno pomembnejših središč Komunistične partije Jugoslavije, od koder so prihajali protesti proti že omenjenemu belemu terorju, diktaturi in političnim ubojem v Jugoslaviji. Januarja 1933 je začasno vodstvo partije izdalo razglas s »pozivom na borbo«²³ proti imperializmu in za zbiranje rdeče pomoči. Jugoslovanskim ekonomskim izseljencem v severni Franciji so poslali razglas, ki je od jugoslovanskih komunistov zahteval prekinitev frakcijskih borb, ki so jim onemogočale uspešno delovanje v okviru Komunistične partije Francije. S Hitlerjem so se začeli izgoni nemških komunistov, med njimi večjega dela rudarjev in delavcev iz Vestfalije (Nemčija), jugoslovanski politični izseljenci pa so se iz Berlina umaknili v Prago, nato v Pariz in Moskvo. Pariz je postal središče jugoslovanskega komunističnega tiska. Francoska vlada je na zahtevo jugoslovanskega ambasadorja Miroslava Spalajkovića preganjala jugoslovanske komuniste iz Pariza. Do velikega izгона je prišlo leta 1932.

21 Beli teror je v Jugoslaviji označeval režimsko nasilje nad političnimi nasprotniki, predvsem komunisti.

22 Drnovšek, Nadzor nad komunisti: 67-88.

To je bil obenem čas, ko je Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije večjo pozornost posvečal tudi izseljenskem vprašanju. Ostrile se zahteve po sistematičnem organiziranju revolucionarnega delovanja v najrazvitejših delih sveta, med katerimi so bile tudi zahodnoevropske države. Po statutu Komunistične internacionale so morali vsi komunisti ne glede na narodnost vstopiti v komunistične partije držav, kjer so delali, morali so organizirati Rdečo pomoč, delovati v množičnih organizacijah in širiti glasili *Proleter* in *Klasna borba*.

Aktivnosti v pariškem Emigrantskem komiteju so izvajali komunisti iz različnih krajev Jugoslavije. Po letu 1934 so skoraj na vsakem zasedanju govorili o ekonomski emigraciji. Nikola Kovačević je pred odhodom v Združene države Amerike kritično poročal vodstvu Komunistične partije Jugoslavije in Komunistični internacionali o stanju, in sicer da v zahodni Evropi med ekonomskim izseljenstvom ni sposobnih političnih delavcev ne na teoretičnem in ne na organizacijskem področju in da so izseljenci pretežno kmečkega porekla - z izjemo Slovencev, kot je poudaril. Kovačević je zahteval, da glasili *Proleter* in *Klasna borba* bolj podrobno pišeta o problemih izseljenstva. Zavzemal se je za kvalitetno glasilo za ekonomske izseljence, kjer bi svoje napore združili dve izseljenski komisiji (komiteja): ena, pariška, bi zbirala podatke o življenju izseljencev, druga pa bi vršila naloge na izdajateljskem področju. Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije je aprila 1934 odločil, da se začne izdajati *Bilten*, ki se bo ukvarjal izključno z izseljenskimi vprašanji, medtem ko se bo z organizacijskimi vprašanji ukvarjal Emigrantski komite (v njem so bili Vladimir Čopić, Prežihov Voranc, Stjepan Zinić, Kosta Novaković in drugi). Emigrantski komite je skrbel za Rdečo pomoč, ki je preko »patronatov« zbirala denar, organizirala komunistične tiske in jih pošiljala v Jugoslavijo in po svetu. Skrbel je za agitacijsko in propagandno delovanje, tudi z namenom politično informirati jugoslovanske izseljence po svetu in jih pritegniti k revolucionarnemu gibanju. Julija 1934 je bil v Sovjetski zvezi organiziran svetovni kongres žensk proti vojni in fašizmu, decembra mladinski kongres z enako tematiko. Leta 1935 je bil Emigrantski komite že zelo dobro organiziran, in sicer z Dušanom Kvedrom na čelu (konspirativno ime Marko), ki je vodil tudi administracijo »patronata« in Rdečo pomoč; za informacijsko in novinarsko službo je bil odgovoren Botij in za politično delo Prežihov Voranc (Richar). Sredi leta so za delo poprijeli študenti. Tiski iz Sovjetske zveze in Francije so bili skladiščeni po raznih inštitucijah in pri simpatizerjih, širili pa so se legalno s pomočjo knjigarne Horizonti.

Posebno pozornost je skupina jugoslovanskih komunistov posvetila izseljenstvu v severni Franciji, Belgiji in na Nizozemskem. V Belgiji je delovala

centralna podsekcija Komunistične partije Jugoslavije pod imenom Zveza revolucionarnih delavcev in kmetov, ki je leta 1929 izdajala *Bilten jugoslovanskih delavcev*, kasneje *Slogo delavcev in kmetov*. To glasilo je od leta 1936 izhajalo kot *Glas izseljencev*, in sicer v slovenskem in hrvaškem jeziku. Z veliko gospodarsko krizo so se začele deportacije komunistov iz Združenih držav Amerike in Kanade. Delavci so od tam zaradi krize odhajali na delo v Sovjetsko zvezo. Delali so v Uralokoznjeckem kombinatu na gradnji Dnjeprstroja, moskovske podzemne železnice, v poljedelski komuni Sijatelj, na severnem Kavkazu in drugod. Prvi val sega v leto 1929, sledili pa so mu še drugi v manjšem in tudi večjem obsegu. Ta gibanja je spremljalo tudi Ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu, ki je marca 1932 dobilo obvestilo iz Montreala, da so bili Slovani vedno naklonjeni Rusiji in sistemu komunizma, med njimi najbolj Hrvati iz pasivnih krajev, ki so se začeli prvi izseljevati v Sovjetsko zvezo. Položaj jugoslovanskega ekonomskega izseljenstva v Sovjetski zvezi ni bil lahek, vendar so delavci kljub temu redno odvajali del zaslužka Komunistični partiji Jugoslavije.

Sedmi kongres Komunistične internacionale je glavno pozornost namenil boju proti fašizmu. Vključevanje v vse t. i. napredne organizacije in društva je bilo dobrodošlo pri širjenju komunističnega delovanja. Za denarno pomoč in sodelovanje je Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije zaprosil vse jugoslovanske izseljenske organizacije po svetu. Center dela jugoslovanskih komunistov je bil še vedno Pariz. Ob atentatu na kralja Aleksandra I. so se v Franciji dogajali izgoni in pregoni jugoslovanskih komunistov, ki pa so se sčasoma začeli zmanjševati. Zaradi reakcionarne pritiska v državi je prišlo do zблиževanja komunistične in socialistične partije Francije. Če je francoska partija imela jugoslovansko pred tem za nujno zlo, je leta 1935 jugoslovanska sekcija v tej partiji že imela zastavljene cilje, njeni inštruktorji so delovali med delavci iz raznih jugoslovanskih etničnih skupin, okrepilo se je izdajanje tiskov, to pa je pomenilo tudi določen pritisk na jugoslovanska diplomatska predstavništva v Metz, Lillu in drugih evropskih mestih. Leta 1935 je Francija sprejela zakon o zaščiti svoje, nacionalne delovne sile. Jugoslovanski komunisti so delovali tudi med sezonsko kmečko delovno silo. Dolfussov državni udar v Avstriji je sprožil premik komunistov, ki so zapuščali Dunaj. Njihove poti so bile različne; Alfred Bergman je npr. odšel z Dunaja najprej v Sovjetsko zvezo, nato v Pariz. Spomladi 1936 je prišel v Pariz del članov Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, med njimi Prežihov Voranc in Ivan Krndelj. S temi prihodi je Emigrantski komite dobil nov polet in neposredno navezal v stike s Centralnim komitejem Komunistične partije Jugoslavije. Na kongresu miru, ki je potekal v Bruslju od 3. do



Komunistična partija Francije – članska izkaznica, 1926 (Arhiv RS).

7. septembra 1936, sta sodelovala Ivan Krndelj (Richter) in Rodoljub Čolaković (Rudi). Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije je razglasil nevarnost vojne, bil je proti fašizmu in za strnitev vseh demokratičnih sil za podporo Ljudski fronti.²³

Francoski komunisti so se znašli v vrtincu mednarodnih političnih dogajanj. Formiranje Ljudske fronte Leona Bluma v letih 1936-1938 je sprožilo socialne in ekonomske zahteve delavcev. Sredi političnega vrenja – če omenimo samo pošiljanje dobrovoljcev v Španijo – so se znašli tudi jugoslovanski komunisti. Delo jugoslovanskih komunistov med ekonomskim izseljenstvom je v letu 1937 prevzel Josip Broz, ki je prišel v Pariz konec marca istega leta.

²³ Ljudska fronta je bila politična zveza Komunistične partije Francije in organizirana v Kominterni. Zamisel o njej se je porodila leta 1934 v Komunistični partiji Francije. Kominter-na jo je sprejela z zadržkom ker je pomenila odmik od gesla razrednega boja.

Nastopili so težki časi, ki so bili tudi posledica frakcijskih borb in grupiranja članstva. Jugoslovanski partiji so bila odvzeta celo finančna sredstva. Broz je reorganiziral Emigrantski komite. Kot generalni sekretar je zmanjševal število kadrov v Parizu in prenovil aktivnosti. Na čelo centralnega odbora »patronata«, Rdeče pomoči in knjigarne Horizonti je prišel Prežihov Voranc. Za delo z ekonomskimi izseljenci je postavil Iva Mariča (Željezara), Karl Hudomalj (Oskar) je bil poslan med rudarje v Pas-de-Calais, Dragutin Marušić pa v Belgijo. Labod Kusovac (Obarov, Robert) je deloval na področju španske državljanske vojne, Rodoljub Čolaković in Ivan Krndelj sta urejala glasilo *Proleter* in druge tiske. Leta 1938 je Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije pogosto razpravljal o izseljenskem vprašanju in tudi jugoslovanski izseljenci iz Jugoslavije so vse bolj izražali protifašistična in protivojna stališča. Izseljenske organizacije so reagirale na podpis Münchenskega sporazuma 30. septembra 1938. Komunistična partija Jugoslavije je ostro reagirala na priključitev Avstrije tretjemu rajhu marca 1938. Vedno bolj se je tudi približeval čas vrnitve vodstva partije v Jugoslavijo. Josip Broz je svojo vrnitev najavljal že leta 1937, vendar je bila likvidacije pariškega centra upočasnjena zaradi strahu pred prehitro izgubo stikov s svetom in zaradi pomena dogajanj v Španiji, ohranjanja mednarodnih ilegalnih poti in informacij ter ne nazadnje zaradi svetovljanskega kulturnega miljeja v Parizu. Po priključitvi Avstrije Nemčiji se je jugoslovanski partijski vrh vrnil domov. Maja 1939 je Josip Broz v glasilu *Proleter*, tiskanem že v Jugoslaviji, objavil apel izseljencem, naj na materialnem in moralnem področju pomagajo v borbi partije s ciljem, da Jugoslavija postane dejavnik miru in svobode.²⁴

Zadnji veliki begunski premik je leta 1939 sprožila druga svetovna vojna. Problematika begunstva je dosegala ogromno razsežnost. Španska državljanska vojna je povzročila beg milijonov. Avgusta 1939 so v republikanskem ostanku Španije našteali dva milijona beguncev, konec leta že tri milijone. Ob koncu španske državljanske vojne leta 1939 je čez mejo zbežalo pol milijona republikancev, med njimi le polovica civilistov. Francija ni bila pripravljena na priliv beguncev. Nastajala so na hitro zgrajena begunska taborišča in v mnogih so bile bivanjske razmere zelo slabe. Več kot 300.000 španskih beguncev je iz Francije odšlo do konca leta 1939; veliko jih je odšlo v Latinsko Ameriko, mnogi pa so se vrnili v Španijo. Po francoskem porazu leta 1940 so nemški okupatorji del španskih beguncev izročili Francovemu režimu, drugi so se priključili francoskemu odporu ali pa umrli v nemških koncentracijskih taboriščih.²⁵

24 Kolar-Dimitrijević, Odnos KPJ: 65–83; Drnovšek, Nadzor nad komunisti: 67–88.

25 Bade, *Evropa v gibanju*: 309–312.



VELIKA GOSPODARSKA KRIZA

Kraj dogajanja: Avstrija.

Čas dogajanja: leto 1931.

Prizor: dialog o premogu med materjo in otrokom nezaposlenega.

Otrok: »Zakaj je naše stanovanje hladno?«

Mati: »Ker nimamo premoga.«

Otrok: »In zakaj nimamo premoga?«

Mati: »Ker so tvojega očeta odpustili z dela.«

Otrok: »Zakaj pa so mojega očeta odpustili?«

Mati: »Ker je premoga preveč.«²⁶

Zaradi povojne gospodarske in finančne krize v Nemčiji je Francija postala najpomembnejša priseljska država na svetu.²⁷ Država je potrebovala delovno silo, saj so bile posledice masakra v prvi svetovni vojni ogromne. Nemčija je bila poražena in francosko gospodarstvo se je oziralo proti romanski in slovanski Evropi. Glavni magnet za priseljence iz teh krajev je bila relativna bližina Francije, ki je zahtevala zdrave in hkrati tudi politično lojalne delavce in delavke. Francozi so hvalili zlasti sposobnosti Italijanov s severa, ki so bili umirjeni, krepki in delavni.²⁸ Prve meddržavne pogodbe o delu je Francija sklenila s Poljsko in Italijo (1919) ter Češkoslovaško (1920). Francozi so tujcem deklarativno zagotavljali enakost z domačimi delavci, in to tako glede mezd kot socialnih pravic. Nikakor ne smemo spregledati dejstva, da je bila Francija prijateljica Jugoslavije že pred prvo vojno in tudi v medvojnem obdobju. Leta 1924 je bila v Parizu ustanovljena Splošna francoska služba za imigracijo (Société générale d'immigration – S.G.I.). Zadolžena je bila za selekcijo, zaposlovanje in razporejanje delovne sile za delodajalce iz industrije in kmetijstva. Z odprtimi rokami so sprejemali delavce iz Češkoslovaške, Poljske in Jugoslavije. Novembra 1922 so se odprla vrata Komisarjata za emi-

²⁶ Lazarevič, Videnje ekonomske svobode: 97.

²⁷ Drnovšek, Velika gospodarska kriza: 113-126.

²⁸ Píslar Fernandez, *Slovenci v Loreni*: 71-78.

gracijo v Zagrebu. Sprva posamični odhodi na delo v Francijo so se zlili v reko ljudi, ki je od leta 1924 dalje postajala širša in širša. Tako je ljubljanska oblast od 1. januarja do 31. oktobra 1924 izdala kar 2200 potnih listov za odhod v Francijo.²⁹ 23. januarja 1925 je Ministrstvo za socialno politiko v Beogradu dalo francoski družbi za priseljevanje dovoljenje za rekrutiranje poljedelskih delavcev, leto dni pozneje tudi rudarjev in delavcev v industriji. Leta 1926 je družba odprla agencijo v Zagrebu. Francija in Jugoslavija sta 30. januarja 1929 sklenili sporazum o delu in priseljevanju v gostujočo državo.³⁰

Po prvi svetovni vojni se je povečala skrb za izseljence na področju socialne zakonodaje, ki je temeljila na mednarodnih delavskih konvencijah. Njihov namen je bila zaščita zdravja, življenja in premoženja izseljencev. Tudi Jugoslavija v tem ni bila pasivna. Sklenila je nekaj recipročnih pogodb glede zaščite dela in varovanja pravic izseljencev, pridobljenih iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Velik je bil delež pokojninskih in socialnih konvencij, ki so se nanašale na razpad Avstro-Ogrske (Avstrija, Italija, Češkoslovaška). Z izseljenskega vidika je bila prva pomembna konvencija o nameščenskem in rudarskem zavarovanju, sklenjena leta 1929 med Nemčijo in Jugoslavijo. Sledila je konvencija o delu in pomoči med Jugoslavijo in Francijo, sklenjena 29. julija 1932 v Parizu in z jugoslovanske strani potrjena leta 1933 v parlamentu in senatu. V veljavo je stopila šele leta 1939. Po mnenju takratnega poznavalca socialne problematike Jožka Rozmana bi bilo podobne pogodbe nujno potrebno skleniti tudi z Belgijo, Nizozemsko, Finsko, Švico in Luksemburgom.³¹

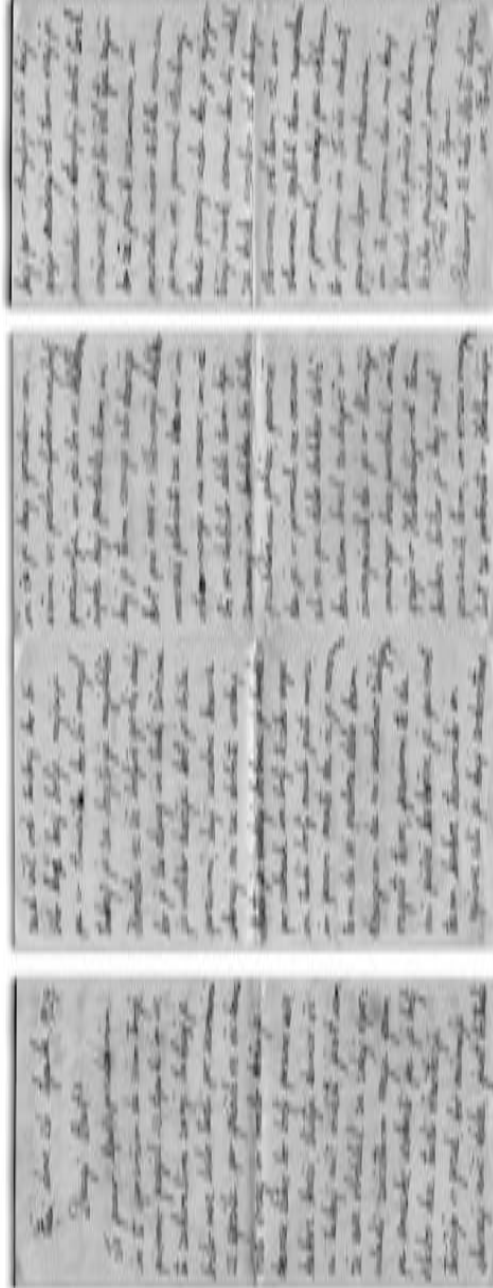
Za obdobje med vojnama lahko rečemo, da je bilo izseljevanje Slovencev usmerjeno predvsem v rudarska območja Evrope. Kriza je prizadela rudarsko dejavnost, ponekod prej, drugod kasneje, trdimo pa lahko, da ni izpustila nobenega gospodarskega področja, in to ne v Sloveniji ne v evropskih priseljenskih državah. Širše rečeno, velika gospodarska kriza je zajela domala ves svet. Zaradi mednarodne ekonomske izoliranosti Sovjetske zveze se je ustavila šele na njenih mejah. Pojavil se je oster boj za tržišča, nastopila je nestalnost glede naročil, obenem pa tudi ogromna brezposelnost.

Za začetek krize v Jugoslaviji in Sloveniji lahko štejemo leto 1930. Začela se je z zamikom, vendar se je odvijala po enakem vzorcu kot drugod po svetu. Najprej je pokazala zobe v kmetijstvu, leto dni pozneje se je pojavila kot finančna kriza, ki se je sprevrgla v industrijsko krizo. Gospodarska aktivnost je bila ohromljena. Tudi učinki krize so bili enaki kot drugod po svetu. To je

29 Prav tam: 74.

30 *Journal Officiel*, 18. maja 1929, v Pislar Fernandez, *Slovenci v Loreni*.

31 Rozman, *Zaščita naših izseljencev*: 79.



Pismo bratu izseljencu, 1929 (arhiv avtorja).

bil čas nelagodnega pričakovanja prihodnosti z vsemi posledicami depresije. Zniževanje cen kmetijskih pridelkov je olajšalo življenje mestnemu prebivalstvu, če je le-to imelo stalne dohodke, posledično pa je pomenilo upadanje življenjskega standarda kmečkega prebivalstva, in to za kar osemdeset odstotkov. Tolikšno znižanje je bilo posledica previsoke življenjske ravni pred krizo, saj so kmetje razkorak med dohodki in porabo poravnavali z zadolževanjem (govorimo lahko o zadolževanju podeželja). Možnosti zaposlovanja izven kmetijstva so bile minimalne. Bankroti kmetij so se vrstili. Kmečki stan je postajal vedno večji gospodarski in socialnopolitični problem. Zmanjševanje industrijske proizvodnje je vodilo do povečanja brezposelnosti. Slovenska industrija je v letih krize uradno odpustila 27 odstotkov zaposlenih, dejansko pa več. Najbolj zanesljivi službi med krizo sta bili državna in uradniška, saj so bila odpuščanja na železnici, v javni upravi in med uradništvom v podjetjih tako rekoč minimalna. Brezposelni so dobivali pomoč iz t. i. bednostnega fonda, poleg tega je nezaposlenost blažila siva ekonomija.

Upadanje donosnosti v industriji je privedlo do »šušmarstva«, ki ga oblast ni mogla izkoreniniti. Dražjo delovno silo so nadomeščali s cenejšo, moško z žensko in zniževali so plače zaposlenim. Kakovost življenja delavskega stanu se je slabšala. Padala je kupna moč, ljudje so skrajno varčevali in zlasti majhne družinske trgovine in drobna osebna obrt so bili na poti propada. Kriza je upočasnila industrializacijo oziroma modernizacijo Slovenije in s tem nakazala konec obdobja liberalnega kapitalizma. Zaradi grozečih socialno-gospodarskih pretresov je bil nujen poseg države. Prvi korak k odpravljanju krize je bila državna intervencija v kmetijstvu z uveljavitvijo žitnega monopola na domačem trgu in v izvozni trgovini. Jugoslavija je bila na mednarodni ravni ustanovna članica t. i. agrarnega bloka, ki so ga sestavljale kmetijske države z območja med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, z namenom zagotoviti višje izvozne cene, kar pa slovenskim kmetom ni kaj dosti koristilo. Tudi javna dela niso občutneje vplivala na oživljanje gospodarstva. Skratka, kriza je prihrumela z zamudo in zato je bilo v zaostanku tudi gospodarsko okrevanje.

Luč na koncu tunela so gospodarstveniki zagledali leta 1934, ko je kriza dosegla vrhunec in so se pojavili celo prvi znaki oživljanja gospodarstva. Konjunktura je nastopila leta 1935 z njegovim vnovičnim vzponom, cene so se spet začele zviševati, povečevati se je začel obseg proizvodnje in zaposlovanja. Povečalo se je povpraševanje po delovni sili na tujih trgih, to je v Nemčiji, Avstriji, Italiji in na Češkoslovaškem. Vlada je dajala poceni posojila za spodbudo oživitve industrije in trgovine. Industrija je leta 1938 dosegla obseg zaposlenosti in proizvodnje, kot ga je imela v letih pred krizo. Okrevalo je tudi

kmetijstvo. So pa bile tako po svetu kot tudi v Sloveniji posledice krize vidne še vse do izbruha druge svetovne vojne. Velika gospodarska kriza je znižala življenjski standard in poslabšala zdravstveno stanje ljudi. Pomanjkljiva prehrana in slabe stanovanjske ter socialne razmere so vplivale na zmanjševanje števila rojstev in visoko umrljivost dojenčkov. Preživeli in odraščajoči otroci so bili telesno šibki in slabo razviti. V tridesetih letih so kar 45 odstotkov nabornikov spoznali za nezadostno razvite za opravljanje vojaške službe. Več kot 40 odstotkov odraslih Slovencev ni dočakalo starosti 60 let. Pojavljale so se različne obolenosti, najpogosteje zlasti tuberkuloza, revmatizem in nalezljive bolezni. Vse pogostejši je bil tudi alkoholizem.³²

Nad dogajanjem so v skrbi za obvarovanje socialnega položaja delavstva z mednarodnimi konvencijami o delovnem času in višini delavskih mezd beledele mednarodne organizacije, npr. Mednarodna rudarska zveza v Londonu, Društvo narodov in Mednarodni urad dela. Že v dvajsetih letih je brezposelnost trkala na vrata tudi v Sloveniji. Če je bil pred prvo vojno delovni trg v okviru avstro-ogrske monarhije širok, se je po vojni skrčil na ozemlje Jugoslavije oziroma na okrnjeno Slovenijo. Če je do prve svetovne vojne delovni trg v Sloveniji »izvažal« ogromno število izseljencev, zlasti v Združene države Amerike, so se po vojni začeli tuji delovni trgi zapirati. Slovenski in tudi drugi jugoslovanski tokovi so se kot pri mnogih drugih državah iz srednje in jugovzhodne Evrope usmerili v razvite evropske države – s Francijo na čelu. Rešitev za Slovenijo sta bila industrializacija in, po mnenju zgodovinarja, novinarja in urednika Frana Erjavca, tudi izseljevanje. Erjavec je opozoril, da je bila pot v tujino težka. Predlagal je tudi novo gledanje na izseljevanje: izseljence bi bilo potrebno na tej sicer težki poti v tujino podpirati, ne pa tarnati o izgubi ljudskega kapitala in trditi, da domovina vsem nudi dovolj kruha. Kruh bi bilo po njegovem mnenju treba zaslužiti in v kot vreči sanjarije o veliki bodočnosti domovine, ki bo baje prišla, samo če ostanejo ljudje na rodni grudi.³³

Dvajseta leta so bila – pogojno rečeno – zlata leta za izseljevanje, sploh če imamo pred očmi Francijo, ki je skozi medvojno obdobje postala najpomembnejša prejemnica delovne sile iz Jugoslavije oziroma Slovenije. Z izseljevanjem rudarjev v Francijo se je pred Delavsko zbornico za Slovenijo postavilo težko vprašanje, kaj bo z njimi. Nekaj jih je že odšlo in predvidevali so, da so bili to brezposelni rudarji. Njihovo odhajanje je z dovoljenjem Ministrstva za socialno politiko v Beogradu 25. marca 1926 prevzela zagrebška podružnica francoske družbe Société générale d'immigration. Odhajanje rudarjev

32 *Slovenska novejša zgodovina* 1: 473-479.

33 *Poročilo »Začasne delavske zbornice za Slovenijo«*: 53.

je bilo organizirano, so se pa pojavile težave z njihovimi družinskimi člani, saj je Ministrstvo za socialno politiko odhajanje žensk in otrok v izseljenstvo načeloma zavračalo. Leta 1926 so izjemoma dovolili odhod šestinštiridesetim družinam. Delavska zbornica je vodila evidenco odhajajočih, vendar ni agitirala za odhode.

V Francijo je 17. aprila 1926 odšla slovenska delegacija, v kateri so bili Jurij Arh, Stanislav Keše in Anton Podgoršek. Obiskali so premogovnike v Merlebach-Freymingu in Kreutzwald v Lotaringiji, železove rudnike v Aumetzu, Tucquegnieuxu in Mancieullesu ter premogovni revir v okraju Pas-de-Calais. Cilj je bil jasen: najti način, kako zaposliti slovenske rudarje. Po povratku delegacije se je na borzi dela v Ljubljani zglasilo več kot 500 rudarjev. Že v tem času se je postavilo vprašanje sklenitve recipročne delovne pogodbe med Francijo in Jugoslavijo kot tudi ustanovitve jugoslovanskega konzulata v Metz, ki naj bi ščitil ekonomske, kulturne in socialne interese rudarjev v Franciji. Člani delegacije so imeli sestanke s slovenskimi izseljenci, na katerih so opozorili na ugodnejši odnos npr. do stanja pri priseljenjskih delavcih iz Italije, Poljske in Češkoslovaške. V večjih mestih, npr. v Arrasu in Metz, so imeli svoje predstavnike, ki so obiskovali delavske kolonije in se »brigali« za življenjske težave delavcev. Nedvomno so se med delavci iz Italije znašli tudi Slovenci iz Julijske krajine. Delegacija je ošvrknila slab odnos jugoslovanske države do lastnih izseljencev in celo zatrdila, da je bila Delavska zbornica prva, ki se je zanimala za njihovo življenjsko usodo. Enodušna je bila njihova zahteva, da država pošlje na teren domačega uradnika, ki bo čutil z izseljenci in jim stal ob strani v borbi za življenjski obstanek.³⁴

Z Nemčijo so bile sklenjene številne meddržavne pogodbe, ki so urejale zaposlovanje jugoslovanskih delavcev v tej državi, zlasti njihov pravni in socialni status. 15. decembra 1928 je bila med državama podpisana berlinska konvencija, ki je urejala področje socialnega zavarovanja jugoslovanskih državljanov v Nemčiji. Novembra 1929 je bil podpisan sporazum o vzajemnosti (recipročnosti) med obema državama, ki je zagotavljal socialno enakopravnost jugoslovanskih delavcev z nemškimi in obratno. Sestavil ga je pravnik, politik in sociolog Andrej Gosar. Imel je dva dela, prvi je govoril o zaposlovanju sezonskih kmetijskih delavcev, drugi pa se je nanašal na izvajanje socialnega zavarovanja za nameščence ter pokojninskega zavarovanja za rudarje in kovinarje. Splošnega starostnega zavarovanja v Jugoslaviji ni bilo, zato so sklenili, da bodo ta določila v sporazum vnesli po uvedbi splošnega zavarovanja.

34 Uratnik, Prispevek k analizi: 49-53.

vanja za onemoglost, starost in smrt v Jugoslaviji.³⁵ Tesno je bilo sodelovanje z Nemčijo na področju kmetijskega sezonskega dela, sklenjeno leta 1928 in 1939. Sporazuma sta določala potek odhajanja in vračanja sezonskih delavcev in delavk. Leta 1939 je bil sklenjen tudi sporazum o stalnih kmetijskih delavcih in oblikovano je bilo navodilo o njihovem zdravstvenem pregledu. Odzivi na pogoje sezonskega dela v Nemčiji so bili tako pozitivni kot negativni. Nemčija je imela glavno besedo zlasti glede določanja letne kvote, ki se je sproti spreminjala. Na sezonsko delo so največ odhajali iz Prekmurja in Medžimurja. Jože Rozman je zapisal: »Pereč problem naše zemlje in našega človeka je sezonsko delavstvo. To je težko dejstvo in menda – potrebno zlo.«³⁶

Kriza je zajela tudi Nemčijo. Po uredbi o tujih delavcih, sprejeti 23. januarja 1933, so bili tuji delavci s stalnim dovoljenjem o zaposlitvi, pridobljenim v času dolgoletnega dela in bivanja v Nemčiji, izenačeni z domačimi delavci. Vendar je bilo po podatkih jugoslovanskega konzulata v Düsseldorfu konec leta 1933 npr. nezaposlenih kar 70 do 80 odstotkov jugoslovanskih delavcev v Nemčiji. Nemci so dajali prednost svojim ljudem. Po trditvi izseljenskega poslanika Dušana Pantića je bilo za »stalno« naseljene delavce (v primerjavi s sezonskimi) bolje preskrbljeno, tudi glede podpor, čeprav so bile te nizke. Nezaposlene in člane njihovih družin so vključevali v prostovoljno delo (Freiwilige Arbeitsdienst), kjer so opravljali najtežje naloge. Bivali so v posebnih taboriščih, mnogokrat v pustih in močvirnih predelih, in živeli po vojaško, da so si s tem od Ministrstva za socialno skrbstvo (Wohlfahrtsamta) pridobili podporo za nezaposlene. Bili so pod vplivom nacistične propagande, kar je po mnenju nekaterih vplivalo zlasti na mlade, saj so se v borbi za obstanek hitreje prilagajali Hitlerjevemu režimu.³⁷ Postopoma so se posledice težke gospodarske krize začele umirjati. Pokazale so se potrebe po novi delovni sili, in to tako po poljedelskih delavcih in delavkah kot kvalificirani delovni sili, kar je bilo povezano s krepitvijo nemške vojne industrije. To je bil čas vojne gospodarske rasti. Nemčija je odprla vrata za nove delavce, zlasti iz Italije, Madžarske in Jugoslavije. Jugoslavija je ponudbo sprejela z obema rokama. Edino za rudarsko delovno silo Nemčija ni kazala poslušna, zato so mnogi slovenski rudarji, prav tako kot rudarji iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine, tja prihajali ilegalno.³⁸ Jugoslovanski konzul v Düsseldorfu je sredi junija 1939 v Beograd poslal informacijo, v kateri so bile našteje potrebe glede delovne sile v obsegu kar 50.000 delavcev, in sicer v rudnikih, kamnolomih, opekarnah

35 Rozman, Reciprocitetna pogodba z Nemčijo: 82–83.

36 Drnovšek, Jugoslovansko-nemška sporazuma: 219–234.

37 Kolar-Dimitrijević, Rudarske nasebine jugoslovenskih radnika: 205.

38 *Izseljenski vestnik* 9/10–11 (1939).

in štirih tovarnah sintetičnega bencina. V njej je bilo tudi omenjeno, da so Jugoslovani zaželena delovna sila.

Leta 1932 je bila pripravljena jugoslovansko-francoska pogodba o delu in pomoči, ki naj bi varovala jugoslovanske delavce v Franciji. Jugoslavija jo je kmalu potrdila in je s tem 8. decembra 1933 postala zakon, Francija pa je z ratifikacijo pogodbe še vedno odlašala. Končno jo je francoska narodna skupščina sprejela in obenem pooblastila predsednika republike, da jo potrdi ter po predhodnem pristanku francoskega senata 8. decembra 1939 uvede kot zakon.³⁹

Če se osredotočimo na delovanje in posledice gospodarske krize v Evropi, s posebnim poudarkom na njenem vplivu na slovenske izseljence zlasti na socialnem, individualnem in občečloveškem področju, moramo vedeti, da gre pri tem za preplet različnih priseljenjskih okolij in vse večjega pritiska nanje s strani držav gostiteljic. Najhujša sta bila gospodarsko-socialni primež in politika držav, ki so tujo delovno silo sprva sprejemale z odprtimi rokami, po izbruhu krize pa so jo bolj ali manj imele za odvečni tovor, ki bi se ga bilo treba čim prej znebiti. Če so se pred krizo, ko so bili boljši časi, tuji delavci z vlaki vozili v rudarska in delavska okolja zahodne Evrope, so se v času krize z istimi vlaki, napolnjenimi s pohištvom in drugim imetjem, skupaj s svojimi družinskimi člani vračali domov. Marsikdo se je, npr. iz Nemčije, domov vrnil s kolesom ali celo peš, da je prihranil nekaj denarja.

Kljub temu da je kriza trajala le dve desetletji, je bila prelomnica med obdobjem pred njo in po njej velika. V prvem desetletju so slovenski izseljenci opredeljevali Francijo kot »novo Ameriko«, jo povezovali z »zlato dobo«, časom blagostanja in dobrega življenja. Zato nas v dvajsetih letih ne preseneti hiter prihod žena in deklet k možem in posledično porast rojstev med slovenskimi izseljenci. Desetletje pred izbruhom druge svetovne vojne je bilo čas naraščajočih gospodarskih, socialnih in hkrati ideoloških in političnih pritiskov, ki so jim bili najbolj izpostavljeni ravno izseljenci, saj so se jim že tako zožene pravice še zoževale. Ravno izseljenci v nekdanjih cvetočih gospodarskih okoljih so ob krizi doživeli najhujše pritiske, ki so se kazali kot odpuščanje z dela, deportacije, izgoni iz države, skratka kot kratenje človekovih pravic, ki so mu bili izpostavljeni tako odrasli kot otroci. Izseljenci so bili v primežu odločitve, ali naj ostanejo ali se vrnejo domov. V evropskih priseljenjskih okoljih, kjer so živeli, so se kazale razlike v pravicah, življenjskem standardu in vpetosti v nova okolja. Zelo malo je znanega o odnosih oziroma stikih izseljencev z novimi okolji in obratno. Ravno »mladost izseljenstva« v medvoj-

39 *Izseljenski vestnik* 10/2 (1940).

nem obdobju je opozarjala na rahle medsebojne vezi tako v odnosu do novih okolij kot do matične države Jugoslavije.

Marca 1932 je bilo med jugoslovanskimi delavci v Nemčiji 1500 oseb brez dela in sredstev, zato se jih je »na tisoče« želelo vrniti domov. Predvidevali so deportacije, ki so kasneje postale del krizne zgodbe. Jugoslavija je bila sama v krizi zaradi brezposelnosti in naraščajočega števila revežev, zato so se pojavili nekateri poskusi omilitve stanja. Nemški duhovnik August Hegenkötter, naklonjen Slovencem, je zaprosil, da bi 150 slovenskih družin iz Nemčije poslali na delo na jug Jugoslavije, kjer bi se vključili v kolonizatorska dela. Nepodpisani avtor je to označil za težko izvedljivo. Družba sv. Rafaela v Ljubljani je svetovala, da naj ostanejo v tujini, naj se ne vračajo domov, razen v primeru, da imajo doma svojce, ki bodo skrbeli zanje.

Katoliško glasilo *Rafael* je že februarja 1931 opozarjalo na brezposelnost v Belgiji in deloma v Franciji ter svetovalo bralcem, naj pošljejo svojcem domov informacijo, da zaenkrat niti Nizozemska niti Belgija ne zaposlujeta novih tujih delavcev.⁴⁰ Februarja 1933 je urednik *Rafaela*, duhovnik Drago Oberžan, popotoval po Belgiji. Rudniki bi zaposlovali nove delavce, vendar država ni izdajala vizumov za nove priseljence. Ocenil je, da se »nekako le živi, prihrani pa nič«. Plače so bile slabe, vendar so med rudniki obstajale razlike.⁴¹

Glasilo *Rafael* je objavilo podatek za leto 1932, po katerem se je iz evropskih držav vrnilo 8209 izseljencev (leta 1931 kar 10.046), največ iz Francije (483), Belgije (876), Nemčije (541), Avstrije (399), Češkoslovaške (263) in Nizozemske (262).⁴² Skratka, delavce so odpuščali, zaslužki so bili majhni, kriza je občutno udarjala ljudi po žepu in vedno več je bilo revežev. Učitelj Svato-pluk Stoviček je dal pobudo za »anketo« o slabem položaju jugoslovanskih izseljencev v Belgiji. Bil je za resolucijo, pri kateri naj bi sodelovala vsa njihova društva. Zbrali so se 14. januarja v kantini Brečko v Eysdnu, in sicer pod pokroviteljstvom jugoslovanskega konzularnega uradnika Aleksandra Spahića. Na srečanju so poudarili potrebo po povezovanju društev. Izseljenski učitelj Svato-pluk Stoviček je prebral resolucijo o socialni strani življenja rudarjev v Belgiji, ki je bila enoglasno sprejeta. Zastopniki društev so jo podprli in izročili Spahiću. Ob koncu srečanja so se zavzeli še za ustanovitev »zveze«, kakršno so imeli Slovenci v Nemčiji, Franciji in na Nizozemskem. Problemi, ki jih je s seboj prinašala kriza, so vsaj za kratko stopili v ozadje.⁴³

40 *Rafael* 1/2 (februar 1931): 2.

41 *Rafael* 3/3 (marec 1933): 5-6.

42 *Rafael* 3/5 (maj 1933): 5.

43 *Rafael* 4/2 (februar 1934): 3-4.

Avgusta oziroma septembra 1934 je izseljence v Nemčiji, na Nizozemskem in v Belgiji obiskal mariborski škof Ivan Jožef Tomažič. Njegov cilj je bil verski, tj. romanje v Kevelaer, Marijino romarsko središče v Nemčiji. Tja so se zgrnili Slovenci tako iz Nemčije kot Nizozemske in Belgije. Zbralo se jih je okoli 1000, s seboj so imeli 25 društvenih zastav. Tomažič je obiskal škofa v Liègu. Vsaj katoliški izseljenci so tako našli del utehe v težkih časih.⁴⁴ Kriza ni popuščala, celo naraščala je, z dela so odpuščali že zaradi najmanjših nepravilnosti, novih delavcev še vedno niso sprejemali in Belgijci so na priseljence gledali z vse večjim negotovanjem. Slovenci so spoznavali hladnost tujega naroda, nerazumevanje tujih tiskov in jezika in tujih običajev, hkrati pa jih je bolelo spoznanje, da iskrenosti do njih, tujcev, ni bilo.⁴⁵ Kriza je te občutke samo še poglobljala.

Slovenski izseljenci so opozarjali na neizenačenost s francoskimi delavci glede podpor za brezposelne. Enake podpore kot francoski delavci, tj. 7 frankov na dan in po tri franke na vsakega družinskega člana, so dobivali le Slovenci iz Julijske krajine, saj so jih obravnavali kot italijanske državljane. Jugoslavija je bila v primerjavi z Italijo glede socialnih konvencij v zaostanku. Oglašali so se posamezniki, ki so samokritično razmišljali, da so bila za slabo stanje kriva tudi izseljenska društva, ki v dobrih časih niso mislila na krizne razmere. Hkrati so ugotavljali, da je bilo na Nizozemskem, npr. v Heerlerheideju, stanje glede dela kljub vsemu še precej dobro.⁴⁶

Zaradi krize so se izseljenci začeli s prihranki vračati domov, kar je Družba sv. Rafaela v Ljubljani pozdravila v duhu misli »domovina je mati in tujina je mačeha«. Pozdravljali so tudi vse reveže, ki jih je tujina izgnala, in zaključili: »Naši ste, le pogum!«⁴⁷ Tisti, ki so se vračali za vedno, so jemali s seboj kolesa, motocikle in rabljeno pohištvo, ki je bilo deloma oproščeno carine. Oblikovali sta se dve skupini: prvi so se domov vrnili prostovoljno, drugi so bili izgnani kot brezposelni. Na konferenci Zveze izseljenskih organizacij (Savez organizacija iseljenika – SORIS) 10. julija 1932 v Splitu so največ govorili o repatriacijah in notranji kolonizaciji, kar bi potekalo tako, da bi tisti, ki so se vračali v Jugoslavijo, kupili zemljo, drugim pa bi nudili delo.⁴⁸ Beseda revež je postala stalnica v pogovorih o vračajočih se izseljencih. Drago Oberžan je npr. leta 1932 na Nizozemskem ustanovil blagajno za brezposelne,

44 *Rafael* 4/9 (september 1934): 1.

45 *Rafael* 5/1 (januar 1935): 4-5.

46 *Izseljenski vestnik* 2/1 (marec 1932): 5-6.

47 *Izseljenski vestnik* 2/3 (julij 1932): 1.

48 *Izseljenski vestnik* 2/4 (september 1932): 2.



Stavbe, v katerih so živeli vestfalski Slovenci, okoli 1930 (arhiv SIM).

ki naj bi pomagala revežem v Limburgu in lajšala bedo med brezposelnimi.⁴⁹ V Merlebachu v Franciji so začeli peči kruh, t. i. Krisenbrod, ki je bil iz slabše moke in zato cenejši, pa vendar okusen. Po mnenju novičarja je bila to dobrodošla iniciativa.⁵⁰ Večina se je vračala domov brez denarja. Če je Nemčija plačala pot z vlakom do jugoslovanske meje, večina ni imela denarja za vožnjo v domači kraj. Pritiski vračajočih se na železniške postaje Jesenice, Maribor in Rakek so bili veliki, zato je Družba sv. Rafaela razširila svoje delovanje tudi na omenjene postaje.

Kriza je naraščala tudi v Jugoslaviji in več se je pisalo o potrebi notranje kolonizacije v južnih delih države, o zaščiti denarnih prihrankov, ureditvi socialnih delavskih pogodb kot temeljnih za zaščito že tako bornih pravic. Z nacizmom se je začelo preganjanje izseljencev v Nemčiji in doma so se ponovile zahteve po omejitvi zaposlovanja tujcev v Jugoslaviji, ki niso bile obsežne. Izseljenci so se začeli obračati na matično državo. Skupina izseljencev iz Merlebacha (Alojzij Grčar, Anton Škruba, Peter Kepic) je 24. oktobra 1933 pisala Družbi sv. Rafaela. Zahtevali so ukinitve ali spremembo zakona o kmetijstvu v domovini, zadolženim in revnim kmetom naj bi se pomagalo na kak drug način, ne da bi bili zato prizadeti delavci, ki sta jih je že tako udarili gospodarska kriza in brezposelnost, prizadelo pa jih je še propadanje denarnih zavodov v Jugoslaviji, saj delavci niso mogli nič prihraniti. Zato so ugotavljali, da

⁴⁹ *Izseljenski vestnik* 3/4 (september 1933): 5.

⁵⁰ *Izseljenski vestnik* 3/5 (november 1933): 6.



Slovenski Vestfalci leta 1914. Razglednica, ki je bila poslana iz Gladbecka v Nemčiji Mariji na Gorenjsko (arhiv avtorja).

je bila socialna zaščita šibka ter se spraševali, kaj se dela na sklenitvi delavske konvencije s Francijo, kot jo je imela Jugoslavija z Nemčijo. Skratka, ostali so brez zaščite, pokojnin, podpor za brezposelne ter drugih oblik pomoči.⁵¹

Vedno bolj so se ozirali v preteklost, ko je npr. med vestfalskimi Slovenci v Nemčiji še vladalo blagostanje. Nepodpisani novičar je resnici na ljubo poudaril, da je bila socialna preskrba v Nemčiji pravična, da so bili jugoslovanski delavci deležni enakih javnih podpor kot nemški in da je to trajalo že tri leta, zaradi česar je z občudovanjem pohvalil pravičnost socialnega skrbstva v državi. Nemčija, kot je menil, na splošno ni izganjala ljudi in v Jugoslavijo naj bi deportirali le državljane, ki so simpatizirali s komunisti in se ukvarjali z nedovoljenimi posli, npr. s tihotapstvom.⁵² Ob božiču leta 1933 je nemška vlada obdarovala vse brezposelne, vključno s slovenskimi, in sicer z denarjem, mesom, kurjavo in drugimi stvarmi, tako v Vestfaliji kot Porurju.⁵³

Gospodarska kriza je v Franciji sprožila val ksenofobije. Avgusta 1932 je država sprejela zakon o zaščiti nacionalne delovne sile. Posledično je pri-

51 *Izseljenski vestnik* 4/1 (januar 1934): 4.

52 *Izseljenski vestnik* 4/2 (marec 1934): 4.

53 *Izseljenski vestnik* 4/2 (marec 1934): 6.

šlo do skrajševanja delovnega časa, odpuščanj in do administrativnega šikaniranja. Poljakom, Italijanom in Belgijcem so marsikdaj odklonili izplačila podpor za brezposelne, mnogim so zavrnilo dovoljenje za bivanje. V slednjem primeru je vlada rada plačala repatriiranim delavcem prevoz do meje, preostanek stroškov pa so naložili prizadetim, kar je za Poljake, Čehoslovake, Jugoslovane, Bolgare in Romune predstavljalo velik izdatek. Med odpuščenimi je bilo veliko Slovencev, zlasti samskih moških, ki so se morali vrniti domov. Iznajdljivost izseljencev je bila sicer velika, saj so se nekateri ponovno vračali ali pa so v kolesju francoske administracije našli druge možnosti.

Slovenski povratniki iz Nizozemske in Belgije so pošiljali domov cele vagonne pohištva. Do Ljubljane so prevoz in tovarnino običajno plačali tuji delodajalci, od Ljubljane naprej se je postavljalo vprašanje, kdo bo plačal stroške železniškega prevoza. V primeru mirovanja so se vsakodnevno višale še ležarine. Izpostavljalo se je vprašanje pokojnin rudarjev, ki so se vrnili iz Nemčije pred upokojitvijo. Če so redno vplačevali in po zakonih, je obstajala možnost izplačevanja pokojnin, so se pa pri tem nenehno pojavljale težave, saj so rudarji delo iskali v različnih državah in se zato tudi večkrat selili. Na Nizozemskem so nekatere občine slovenske brezposelne podpirale s pomočjo občinskih ubožnih skladov. Potne stroške povratnikov so financirali delodajalci, pri državnih rudnikih npr. do zadnje postaje in pri rudniku Oranje Nassau do Ljubljane. Zveza jugoslovanskih društev sv. Barbare na Nizozemskem je preko konzulata pozvala Jugoslavijo, da sklene recipročno pogodbo med Nizozemsko in Jugoslavijo. Odziva ni bilo, kar je razumljivo, saj Nizozemske taka pogodba ni zanimala pa tudi Jugoslavija zanjo ni bila ravno zagreta.

Stanje v Franciji je bilo vedno slabše. Mnogi rudarji v Pas-de-Calaisu so delali le 18 dni mesečno, vedno bolj se je kazala težnja delodajalcev po odpušcanju tujcev, rudniki so ponujali prost prevoz rudarjev domov in jim bili pripravljene dati še nekaj denarja, če bi se prostovoljno odločili za povratek. Sklep novičarja je bil, da res niso imeli kakih posebnih dobrot, vendar so zato imeli kos boljšega kruha – in tega niso imeli povsod.⁵⁴

Septembra 1934 so nizozemski rudarji tarnali o slabih pogojih zaradi odpovedi in zniževanja plač. V rudnikih je bilo skupno odpuščenih 2859 rudarjev, v glavnem tujcev. Iz Heerlena so se leta 1934 izselili 203 Jugoslovani, 1165 Nemcev in 175 Poljakov, priselilo pa se je 32 Jugoslovanov, 412 Nemcev in 31 Poljakov. To kaže, da je bil tok selitev obojestranski. Prvega decembra 1934 je bilo v rudnikih zaposlenih 5715 tujcev, tj. 19 odstotkov, napovedovali pa so zniževanje tega števila. Že konec decembra 1930 je bilo na Nizozem-

54 *Izseljenski vestnik* 4/3 (maj 1934): 4, 5, 7-8.



Slovenski rudarji na obisku v Heerlenu, Nizozemska, 1927 (arhiv SIM).

skem zaposlenih 61.987 Nemcev, od tega 23.839 služkinj in dekel, med katerimi so bile nedvomno tudi vestfalske Slovenke.⁵⁵

Sovjetska zveza ni poznala gospodarske krize, zato je zaradi potreb planskega gospodarstva in pomanjkanja ustrežno izobraženih kadrov v industriji in kmetijstvu vabila tujo visoko kvalificirano delovno silo. Prihajali so delavci iz Združenih držav Amerike, npr. iz Clevelanda in Pittsburga, in tudi Evrope, npr. iz Nizozemske. Marsikdaj pa je bila tuja delovna sila zaznamovana kot protisovjetska, ker ni sledila grandioznim ciljem s hitrimi rezultati; mnogi tuji inženirji in ekonomski strokovnjaki so bili zato poslani v Sibirijo kot sumljivi elementi. Po podatkih Državnega inštituta za izseljenstvo (Reichsanstalt für Auswanderungswesen) v Belinu so bile delovne in življenjske razmere izseljencev v Sovjetski zvezi slabe. Sovjetski agenti so tja vabili tuje delavce in jim obljubljali gradove v oblakih. Mnogi so odhajali brez pogodb in informacij glede plač in delovnih pogojev. Jugoslovanski konzulat je pridobival informacije o njih zlasti preko časopisja ter nemških izseljenskih in zaposlitvenih uradov (Auswanderer-Beratungsstelle in Kölnu, Arbeitsamt v Düsseldorfu in Reichstelle für das Auswanderungswesen in Berlinu). Proste trgovine ni bilo, vse je bilo na karte. Tuji delavci niso smeli zapustiti dela

⁵⁵ *Izseljenski vestnik – Rafael* 5/2, (februar 1935).

pred potekom pogodbe in se niso smeli svobodno gibati, npr. brez dovoljenja za dopust. Delo je bilo naporno zaradi visokih norm, potekalo je v najtežjih pogojih brez tehničnih sredstev, delavci so bili marsikdaj v življenjski nevarnosti.

Stanovanjske in higienske razmere so bile slabe in oblačila draga. Inženirji in ekonomski strokovnjaki denarja, ki so ga zaslužili, niso smeli pošiljati v domovino.⁵⁶ Leta 1932 je iz Nizozemske za delom v Sovjetsko zvezo odšlo neznano število ljudi. Odpovedali so delo doma in, kot nam poroča Rudolf Selič, z njim lastnim idealizmom odšli v »sovjetski paradiz«. Pozneje so od mnogih slišali, da je bil ta paradiz precej drugačen, kot so si ga zamišljali ob odhodu. Katoliško časopisje v Sloveniji je omalovažujoče pisalo, da je bil to »le paradiz židovskih marksističnih komisarjev, ki so samo komandirali ruskemu kmetu in delavcu«. Mnogi bi se radi vrnili na Nizozemsko, vendar so se razočarani in revni vrnili v Jugoslavijo.⁵⁷ Velika gospodarska kriza je v obdobju med vojnama slovenske izseljence še kako obremenila.

56 AS 74, a. e. 129, š. 1. Izseljevanje v sovjetsko Rusijo.

57 *Izseljenski vestnik* – *Rafa*l 6/11 (november 1936): 110-111.



**KATOLIŠKA CERKEV
IN IZSELJENSTVO**

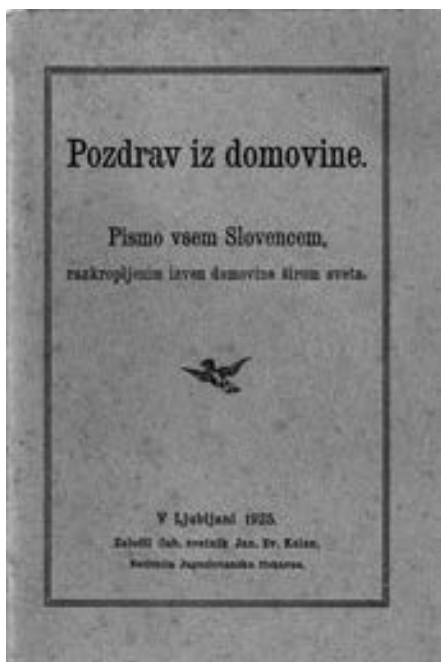
*Dragi brat, sestra! Ti odhajaš od nas. Bog bodi s teboj!
Njegov sveti blagoslov naj te spremlja po vseh tvojih poteh!
Naj te varuje hudega! Njegov sveti Angel Rafael naj te vodi in čuva
v tujini ...
Varuj se pa: pijače, vlačug, brezverstva, slabih društev in slabega
časopisja.⁵⁸*

Katoliška cerkev na Slovenskem je zgodaj, že v misijonarskih časih, posegla v selitvene procese. Poglavitna osebnost je bil Friderik Baraga, ki je stopil na ameriška tla konec leta 1830, njemu pa so sledili številni slovenski misijonarji. Prvi vrhunec je bilo obdobje množičnega izseljevanja v Združene države Amerike, Argentino in Brazilijo pred koncem prve svetovne vojne. Otok slovenstva je imel globoke katoliške korenine tudi v Egiptu, ki so se gale vsaj v čas nastanka sueškega prekopa v šestdesetih letih 19. stoletja. Na začetku 20. stoletja so bili »odkriti« t. i. vestfalski Slovenci; na prelomu v 20. stoletje jih je v dnevnem tisku populariziral Janez Evangelist Krek. Ta čas je v Združenih državah Amerike pomenil tudi naraščanje cerkvenih organizacij na etnični osnovi. Cerkev v Združenih državah Amerike je bila ločena od države, zato je bila tudi v primeru Slovencev njena organiziranost odvisna od njih samih.⁵⁹

Po prvi svetovni vojni je glede ekonomskega izseljenstva in cerkvene dejavnosti med Slovenci po svetu vladala nekakšna zatišnost, z izjemo Združenih držav Amerike. Povojni šok in kriza v Evropi sta bila močno prisotna. Povedno je dejstvo, da na petem katoliškem shodu leta 1923 v Ljubljani o izseljenstvu niso izrekli niti besede. Nekako konec dvajsetih let 20. stoletja so se cerkvene oblasti v novonastali državi zdramile in se angažirale na podro-

⁵⁸ Zakrajšek, *Izseljencem na pot*: 23.

⁵⁹ Friš, *Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev*.



Janez Evangelist Kalan, *Pozdrav iz domovine*, 1925, naslovnica.

čju odnosa do izseljevanja vernikov in ob tem je bilo poudarjeno delovanje Cerkve na Slovenskem v zahodnoevropskem prostoru.

Na šentjanževo leta 1924 je Janez Evangelist Kalan objavil brošuro, ki jo je sam založil, natisnjena pa je bila v Jugoslovanski tiskarni v Ljubljani. Naslovil jo je *Pozdrav iz domovine. Pismo vsem Slovincem, razkropljenim izven domovine širom sveta*. Z določenim namenom je zapisal, da ne bi nič škodovalo, če bi jo prebrali tudi ljudje v domovini, in da ne bi bilo treba, da bi človek moral zato biti v Srbiji, Nemčiji, Franciji ali v Ameriki. Nič ne bi škodilo, če bi jo prebrali »Ljubljancani, Štajerci, Korošci in Primorci ter živeči ob Savi, Soči in Dravi, kot tudi tisti, ki živijo ob srbski Moravi in Vardarju, nemškem Renu in onstran Atlantika«. Pismo je namenil predvsem izseljencem, raztresenim daleč od domovine pa tudi vsem Slovincem, zlasti delavcem. Šlo naj bi od moža do moža, od žene do žene. Uvodni del je zaključil z besedami: »Bog živi vse Slovence - v domovini in tujini!« Vprašal se je tudi, kje vse Slovenci so. Glede evropskega prostora se je najprej osredotočil na Nemčijo, nato na Francijo in Belgijo, Srbijo in Hrvaško (Zagreb), Varaždin, Karlovac, Brod, Vinkovce, Osijek, Beograd, Kosovo polje in Ovčje polje, nakar je svojo misel

usmeril proti severu, tj. Gradcu, Dunaju, Köflachu in Leobnu. Odšli so s trehuhom za kruhom.

Že leta 1923 je Kalan obiskal rudarje v petih rudnikih: Tresibaba, Bogojina, Rtanj, Senj in Sisevac. Leta 1924 je odšel v Nemčijo.⁶⁰ Njegova svarila in nasveti so bili v sozvočju s takratno cerkveno teorijo in prakso. Kot najdragocenejše »blago« je označil otroke in položil očetom in materam v srce skrb zanje. Mimogrede je tudi zapisal, da je po rudnikih nekaj slovenskih fantov, deklet pa ne. Starši naj skrbijo za otroke. Zavzel se je za krščansko družinsko življenje. Pozival je k molitvam zjutraj in zvečer in pri angelskem zvonjenju, ki naj bi donelo pred jedjo in po njej. Pri sebi naj bi kot znak verne krščanske družine vsi imeli rožni venec. »Kakor doni po kmečkih hišah na Slovenskem, tako naj doni tudi po vaših družinah, naj bivate na Srbskem ali Nemškem, v Kanadi ali v Avstraliji! Marije ne pozabite, Marijo častite, Mariji prav posebno priporočajte in izročajte v varstvo svoje otroke!« Kjer ni bilo krščanskega nauka, naj bi starši sami učili otroke, kot npr. v Srbiji. V Nemčiji je opazil, da otroci slovenskih staršev večinoma ne znajo govoriti slovensko, kar naj bi veljalo tudi za obe Ameriki, zato je pozval, naj starši govore z otroki slovensko. Otroci naj bi brali slovensko na glas in seveda samo »dobre knjige in časnike«, kar naj bi bilo tudi družinsko opravilo. Otroci bi se morali izogibati slabim družčinam, se varovati pokvarjenosti in pridno moliti. Starši naj bi bili svojim otrokom svetovalci. Kalan je opozarjal na izbiro stanu, saj slab fant in slabo dekle, kot je še zapisal, ne bosta postala dober mož in dobra žena. V Nemčiji je na svojo žalost opazil, da so se otroci slovenskih staršev poročali z drugoverci. Katoliško dekle je vzelo za moža protestanta, katoliški fant »protestantovsko« dekle, kar je on sam zavračal. Vedel je, da se je to dogajalo tako v Srbiji kot Ameriki, pa vendar je mešane zakone odklanjal. Postavil je trditev: »slab časnik in slaba knjiga je slaba tovarišija«. In kaj ga je vodilo, da je napisal omenjeno brošuro? Ljubezen do vseh, ki so živeli »v nevarnostih po širnem svetu.« Upal je, da so njegovi nasveti dobro sprejeti, zato naj bi bilo »pisemce iz domovine« njihov spremljevalec, svetovalec, kažipot skozi življenje ali, kot je namignil vsem skupaj, ogledalo, »v katerem se večkrat oglejte«. Na hrbtni strani njegove brošure sta bili objavljeni ponudbi za naročilo pesmaric z naslovoma *Pojte in Prepevajte*, saj so v tujini radi peli domače pesmi. Pri tem je tudi opozoril na društvo Dobrodelnost, ki je skrbelo za slovenske izseljence.⁶¹

60 Kalan, *Pozdrav iz domovine*.

61 Društvo naj bi jim pomagalo pri urejanju dokumentov. Glej: *Spominski zbornik Slovenije*, 540-542.

Katoliška cerkev se je v medvojnem obdobju bolj aktivirala s prihodom patra Kazimirja Zakrajška, ki je postal odločujoči akter odnosa Cerkve do izseljevanja. Že 3. decembra 1924 je veliki župan ljubljanske oblasti razpuštil slovensko podružnico Družbe sv. Rafaela v varstvo izseljencev, in sicer z utemeljitvijo, da že deset let ni dejavna. Odločujoča je bila izseljenska konferenca 8. septembra 1927 na Trsatu, ki je začrtala temelje za obnovo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani. Pobudo za obnovo je dal Janez Kalan, izseljenski duhovnik v Nemčiji, ki so se mu pridružili župnik Anton Merkun, katehet Valentin Tomc, ravnatelj Vinko Zor, odvetnik Juro Adlešič, Vladimir Pegan, zdravnik Anton Breclj, Rožič, Dermastia, Niko Batestin, Franc Miklavčič, Franc Erjavec, minister Jože Gostinčar in izseljenski nadzornik Franc Fink. Ustanovni občni zbor Rafaelove družbe je bil 16. oktobra 1927 v mali dvorani hotela Union v Ljubljani; prisotnih je bilo 30 oseb. Za predsednika je bil izvoljen Juro Adlešič. Finančno pomoč v višini 1000 dinarjev jim je priskrbel ljubljanski škof Jeglič.

Ko je bil Marko Natlačen leta 1928 izvoljen za predsednika oblastnega odbora ljubljanske oblasti, je pri ministru za socialno politiko Andreju Gosarju izposloval 100.000 dinarjev subvencije iz izseljenskega fonda, od katerih je Rafaelova družba dobivala nadaljnje denarne podpore. 24. oktobra 1928 je bil ravno na dan sv. Rafaela za predsednika družbe izvoljen Kazimir Zakrajšek, ki je dal pečat celotnemu medvojnemu obdobju z ozirom na oblikovanje cerkvene izseljenske politike na Slovenskem. 29. decembra 1930 je v imenu Družbe sv. Rafaela pisal škofu Rožmanu in ga opozoril na možnosti gmotnega, moralnega in verskega propada izseljencev. Prosil ga je, da bi to problematiko obravnavale dekanijske konference. Zavzel se je tudi za ustanovitev »narodnega izseljeniškega sveta«, ki naj bi pomagal pri reševanju izseljenskega vprašanja. Organizirali so t. i. izseljenske nedelje, posvečene molitvam in zbiranju darov. Družba je ustanovila sklad za podpiranje izseljencev, s katerim so pomagali brezposelnim povratnikom ipd. Ob desetletnici družbe je Jože Premrov objavil pregled njenega delovanja.⁶²

Spomladi 1931 so na območju ljubljanske škofije potekale pastoralne konference, ki so obravnavale vprašanje odnosa domačih župnikov do župljanov, ki so začasno odšli v tujino. Na njih naj bi Zakrajšek nekaj poučnih besed posvetil izseljencem, ki so odhajali iz domovine. Omenil je, da je sam dvaindvajset let živel v izseljenstvu v Združenih državah Amerike, zato jih je želel zavarovati pred nevarnostmi oziroma »strupi«. Prvi »strup« je bila pijača, drugi »nečisto življenje«, tretji »brezverstvo«, četrti »slaba društva« in

62 Premrov, Desetletnica Rafaelove družbe.

peti »slabo časopisje«. Kratko in povedno! Svetoval je še, naj gredo odhajajoči k svojemu župniku, da pred odhodom v tujino opravijo spoved in sveto obhajilo. Varovali naj bi se sleparjev, se izogibali slabe družbe, »žene naj ne bi imele fante na stanovanju«, tudi naj ne bi odhajali v kraje, kjer ni Slovencev, stopili naj bi v »podporna društva« zaradi zavarovanja pred boleznijo in smrtjo, ustanavljali »prosvetna društva«, se naučili jezika države, kjer prebivajo, pošiljali zaslužen denar domov ... in pridno pisali župniku ali Rafaelovi družbi. Nedvomno se iz teh nasvetov vidi, da je Zakrajšek živel v Združenih državah, saj razen posameznih splošnih nasvetov ni bilo nobenega, ki bi bil prilagojen evropskemu selitvenemu stanju.⁶³

Družba sv. Rafaela v Ljubljani je leta 1931 izdala publikacijo »za pouk našemu narodu«. ⁶⁴ Ustanovili so Izseljeniški sosvet, ki se je dotaknil verskega vprašanja. To naj bi bila stvar Cerkve in duhovščine. Zavzemali so se, da bi vse večje naselbine ali večji okraji imeli svojega izseljenskega misijonarja, ki bi mu zagotovili primeren obstanek. Ohranjali naj bi stike z domačimi župniki in družinami. Izseljeniški škofijski sklad ljubljanske škofije je leta 1934 izdal brošuro *Če greš na tuje...*, ki je v prvem delu svetovala, naj vsak ostane doma, če pa že mora zdoma, naj si najde delo v domovini: »V tujini je vsak izgubljen za svoj narod in rod!« Hkrati se je pisec zavedal, da je doma premalo dela in kruha in da bi se v tujini lahko finančno okrepli. V drugem delu se je obračal na dekleta in jim svetoval, naj nesejo s seboj svoje poštenje, svojo pamet in vero, naj poiščejo dom za služkinje (Beograd, Skopje), naj poiščejo Katoliško cerkev, naj se naročijo na *Bogoljuba* in *Domoljuba*, naj pridno pišejo staršem in domačim, varčujejo težko pridobljeni zaslužek, ne sklepajo zvez z moškimi, ki jih ne poznajo, naj se varujejo nemoralnosti, ne sklepajo zakona z nekatoličanom, predvsem pa naj raje »ostanejo doma in ne delajo sramote svoji domovini in svojemu narodu«. Leta 1933 je bilo ustanovljeno Društvo za varstvo deklet v Ljubljani. Na kolodvorih so delovali kolodvorski misijoni in dekleta so se lahko obračala na Poselsko zvezo, ki je imela svojo posredovalnico za službe v Delavski zbornici v Ljubljani. V Zagrebu je delovalo društvo *Naš dom*, v Beogradu so se služkinje zbirale v svojem društvu, v Sarajevu so brezposelnim služkinjam nudili zavetišče, v Splitu je delovalo društvo za zaščito deklet itd.⁶⁵ Skratka, Cerkev je posvečala posebno pozornost dekletom in ženskam, nedvomno tudi zato, ker je ženski katoliški svet vključno z otroki pomenil množičnost opravljanja verskih dejanj.

63 Zakrajšek, *Izseljencem na pot*.

64 *Izseljeniški vestnik: za pouk našemu narodu*.

65 Grivec, Odar, Zakrajšek, *Če greš na tuje ...*



Izseljenski vestnik, 1939, naslovnica.

Pomembna za Cerkev sta bila izhajanje mesečnika *Izseljenski vestnik* (1932-1940) in organizacija dveh izseljenskih kongresov v Ljubljani, leta 1935 in 1937.

Prvi slovenski izseljenski kongres je potekal 1. julija 1935, dan po evharističnem kongresu v Ljubljani, pritegnil pa naj bi tudi izseljence. Dotaknil se je vrste tem: izboljšanja verske in kulturne oskrbe izseljencev, ureditve statusa izseljenskih duhovnikov in učiteljev, pritožb nad delom konzularnih služb, pomena filmov, izseljenskega časopisja, varstva deklet, dela šolskih sester, nalog izseljenskega fonda, gmotne in finančne zaščite izseljencev, pomoči brezposelnim in ostarelim izseljencem, statusa povratnikov, delavskih konvencij, izseljenskih arhivov, izmenjave akademikov. Zavračali so določene kroge, ki so videli v verski oskrbi samo klerikalizem ali celo versko propagando, in izpostavili vlogo izseljenskega duhovnika, češ da »deset konzulov ne more za izseljence in za državo med izseljenci in v tujih državah toliko storiti, kakor more en sam izseljenski duhovnik«.

Oglejmo si nekatere točke kongresa, zbrane pod naslovom Verska oskrba naših izseljencev. (1) »Dosedanja naša izseljenska skušnjava uči, da je slo-

venski izseljenski duhovnik za vsako večjo naselbino ali za vsako središče manjših naselbin najnujnejša potreba ... Zlasti naše izseljenstvo v Združenih državah Amerike jasno kaže, da je z oskrbo naših izseljenskih naselbin z dobro izseljensko duhovščino tudi vse drugo oskrbljeno.« (2) »Izseljenskim duhovnikom naj se leta službe med izseljenci na tujem štejejo, kakor če bi delovali v državi.« (3) »V krajih, kjer bi ne verniki, ne škofija in ne država dajali izseljenskim duhovnikom plače, naj jim država daje toliko plačo, kakor jo imajo mestni župniki v državi, kjer delujejo.« (4) Potne stroške naj jim plača vlada iz izseljenskega fonda.« (5) »Vlada naj naroči vsem svojim zastopnikom, da vsestransko podpirajo izseljenske duhovnike pri njihovem delu in da delajo složno z njimi.« (6) »Vlada se naproša, da ustanovi pri izseljenskem oddelku ministrstva za socialno politiko posebnega referenta za verske potrebe in versko oskrbo izseljencev po svetu. Za to mesto naj se nastavi kvalificiran duhovnik Slovenec, če le mogoče tak, ki je bil sam izseljenec.« (7) »Vse verske zadeve in zadeve izseljenskih duhovnikov rešuje on in predlaga ministrstvu v potrditev.« (8) »Kongres prosi vlado kraljevine Jugoslavije, da skrbi, da dobi vsaka večja slovenska naselbina ali skupina manjših naselbin svojega izseljenskega duhovnika, kateremu vlada zagotovi dovolj dohodkov za obstanek, in da se dušnopastirsko delovanje med izseljenci smatra za dušnopastirsko delovanje v domovini.«⁶⁶

Posebno pozornost je Cerkev posvečala ženskemu izseljenstvu, kar je bil rezultat vedno večjega izseljevanja predvsem deklet. V Ljubljani je delovalo Društvo za varstvo deklet, ki ga je vodila Milica Grafenauer. Pozornost so posvečali t. i. kolodvorskim misijonom, svetovali pa so tudi dekletom na poti po svetu. Pri tem gre za žensko delovno silo, nad katero je držala roko predvsem Cerkev. Dajali naj bi jim podporo, da bi »vztrajale na gospodarskem in moralnem področju«. Dekliško vprašanje so smatrali za najvažnejši del izseljenskega vprašanja, saj so se dekleta razpršila na vse strani, predvsem v Franciji. Ravno Cerkev je poudarjala nevarnosti za dekleta. »Tisoči in tisoči nesrečnih žrtev v vrstah naših deklet na tujem kriče po naši skupni pomoči,« so zapisali in pritegnili misli krškega škofa Josipa Srebreniča, da z enim propadlim dekletom propade ena slovenska mater. Večina v tujini so bile služkinje. Zaradi navedenih »nevarnosti« so na prvem slovenskem izseljenskem kongresu prosili Ministrstvo za socialno politiko in bansko upravo, da ustanovita vsak na svojem področju poseben »referat« za zaščito deklet, ki sta tudi začela z delom. Poleg Avstrije (Dunaj) so imela dekleta zavetišče še na Nizozemskem in v Švici (1934) ter v večjem obsegu tudi v Jugoslaviji (v Ljubljani, Maribo-

66 I. slovenski izseljenski kongres: 21-33.

ru, Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Skopju in Splitu).⁶⁷ Izseljence in izseljenke so npr. svarili tudi pred verskimi sektami, tj. adventisti, raziskovalci svetega pisma in starokatoličani.

Na Nizozemskem je bil dejaven duhovnik Drago Oberžan, ki je sovernike pisno vabil k verskim dejanjem. »Bratje! Za dne 22. decembra 1929 smo povabljeni vsi v Heerlen! Poleg proslave je določeno v programu, ki ga je izdala 'Zveza', tudi spovedovanje in sv. obhajilo! Želim in prosim, da pokažemo tujini, da smo dobri sinovi verne Slovenije, ter da zadostimo v polni meri lepi, starodavni navadi adventske spovedi ter sv. obhajila. Živimo v deželi globokega verskega prepričanja! Pokažimo, da smo vredni spoštovanja, ki ga uživamo povsod v Holandiji, pokažimo, da nosimo tudi mi v srcu najvišjo vrednoto: Vero močno! Prijatelji! Ko bi vedeli, kako veliko mi bo veselje, če mi boste pripravili veliko, veliko tozadevnega dela ...! A, ko bi bil to le moj klic, ne bi bil vreden upoštevanja. Naj povzamem besedo sv. pisma: Kristus stoji pred vrati in trka ...! Odprimo mu!« K zakramentom je vabil vse iz sosednjih izseljenskih kolonij, s podpisom »Vaš Drago Oberžan, slovenski duhovnik«. Tiskano vabilo je napisano v lepi slovenščini, seveda brez šumnikov in sičnikov. V nedeljo, 22. decembra 1929, zjutraj so se verniki zbrali v »Patronatu« v Sittarderwegu.⁶⁸ Ob pol devetih so odšli v cerkev k veliki maši, kjer so blagoslovili zastave, ob pol enajstih pa se je odvijalo veliko zborovanje in so obhajali rojstni dan kralja Aleksandra I. Popoldne so peli litanije, ki so zaključile dnevni dogodek. Pod njim so se podpisali Zihrett, Zupančič in pater Theotimus.⁶⁹

»Nesi na tuje seboj tudi Boga!« je bil prvi napotek katoličanu, ki se je odpravil v tujino. Simbolno so bile Brezje na Gorenjskem nekak zadnji pozdrav domovini pri odhodu in zaželeni cilj pri obiskih ali stalni vrnitvi domov. Cerkev je skrbelo obnašanje Slovenk in Slovencev v novih okoljih, ki so bila tudi konfesionalno raznolika. Zato je izdala navodila o stikih z nekatoličani pri verskih opravilih. Vedno več je bilo mešanih zakonov, zanemarjanja verskih opravil in ohlajanja odnosa do cerkvenih obredov. Katoliška cerkev je svojim vernikom strogo prepovedovala sklepanje zakona z drugoverci, tako s kristjani kot nekristjani. Katoličanom je bilo strogo prepovedano in jim je bila zagrožena najtežja cerkvena kazen, izobčenje, če bi dali krstiti otroka nekatoliškemu duhovniku. Nekatoličani niso mogli biti botri pri krstu in birmi katoliških otrok. Boter je namreč prevzel nase dolžnost, da bo skrbel za

67 Prav tam: 46-48.

68 Za Slovence je imela ustanovitev frančiškanskega samostana v ulici Sittarderweg v Heerle-
nu leta 1909 velik pomen.

69 Izvod je last avtorja.

versko vzgojo otroka, če starši ne bi izpolnili te dolžnosti. Cerkev je odklanjala mešane zakone. Kadar je mešani zakon predstavljal bližnjo nevarnost za vero katoliškega zakonca ali vero otrok, je bil prepovedan naravnost po božji zapovedi. Tak zakon je ostal prepovedan po cerkvenem zadržku, četudi bi se moralo po pameti soditi, da v njem ne bo bližje nevarnosti za vero. Cerkev je spregledala ta zadržek le s trpečo ljubeznijo do otroka, četudi nepokornega, ker bi ga rada obvarovala še hujše nesreče. V mešanih zakonih sta morala dati zakonca obljube, med njimi tudi, da bosta dala otroke katoliško krstiti in da jih bosta katoliško vzgojila. Poroštvo sta morala pisno potrditi s pogodbo. Tudi pogreb je lahko izvedel samo katoliški duhovnik. In glede šole? Katoliški otroci niso smeli obiskovati nekatoliških verskih šol. Tudi v državnih šolah se niso smeli udeleževati nekatoliškega verskega pouka. Če v šoli katoliškega verouka niso poučevali, so imeli starši dolžnost, da otroke v veri poučujejo sami. V primeru, da bi drugoverski učitelji vsiljevali katoliškim učencem nauke svoje vere, naj bi se starši obrnili po navodila na katoliški škofijski ordinariat. Ni pa bilo prepovedano katoličanu, da bi se udeleževal nekatoliških svečanosti, ki so imele samo družinski ali narodni značaj. »Pazi pa naj katoličan vedno na to, da ne bo nikoli zatajil svoje vere ali zaničljivo o njej govoril.«⁷⁰

Škof Rožman je leta 1935 odšel na obisk k ameriškim Slovencem. Zadal si je tri naloge: poživiti versko življenje ameriških Slovencev, utrditi stike med njimi in Slovenijo ter pospešiti delo za Baragovo beatifikacijo. Želel je spoznati organizacijo in delovanje ameriških katoličanov in cerkveno hierarhijo, videti ustanove in zgradbe, zlasti pa semenišča, saj je ravno v tistem času potekalo zbiranje prispevkov za gradnjo Baragovega semenišča v Ljubljani. Nastal je njegov potopis, imenovan *S pota v Ameriko*, ki ga je prvič datiral 10. septembra 1935 v Cherbourgu in ga končal 10. januarja 1936. Za zaključek si je Rožman postavil vprašanje o Slovencih v Ameriki. Vedel je, da slovenskega jezika ne bodo mogli obdržati v polni meri, da pa imajo pridne roke, radi pojejo slovenske pesmi in ohranjajo vero svojih staršev. Zato jim je zabičal, da naj ne pozabijo svojega »rodu in naroda«. Povsod je vabil mladino, naj prihaja v staro domovino svojih očetov. Spoznal je, da so v verskem oziru »mnogo boljši«, kot so jih obravnavali doma. Večina da je zvesta veri in da so tesno povezani s Cerkvijo. Stiki med verniki in duhovniki so iskrenjši, bolj družinski, kar se kaže tudi v nagovoru duhovnika, ki je doma »gospod«, v Ameriki pa »father« (oče). So del delavskega razreda s prednostmi in pomanjkljivostmi. Ne spadajo med premožne po ameriških merilih, vendar je njihov

70 Grivec, Odar, Zakrajšek, *Če greš na tuje ...*: 26.

položaj boljši kot doma, način življenja višji, udobnosti večje. Tudi izobraženec je bilo, kot je opazil, vedno več. Rožman se je dotaknil tudi socializma v Združenih državah Amerike, ki naj bi med zadovoljnimi delavci ne mogel pognati korenin.⁷¹ Razveselil se je dejstva, da je bilo duhovnikov med Slovenci »prav lepo število«. In za sklep je potrdil, da kdor se je privadil ameriškemu življenju, bi težko vzdržal v razmerah doma, četudi mu srce hrepeni po stari domovini. V svojem popotnem dnevniku je podčrtal misel, da ima Amerika svojo moč, ki »korenini v veliki in široki svobodi«.⁷²

71 Ravno ameriški Slovenci so bili nagnjeni tudi k socialistični ideologiji. Glej: Zavertnik, *Ameriški Slovenci*.

72 Rožman, *S pota v Ameriko*.



**SISTEMIZACIJA DUHOVNIŠKIH
IN UČITELJSKIH MEST**

*Izseljeniški duhovniki in učitelji, ki žive v neposrednih stikih z izseljenci, naj bi bili v gotovih primerih tudi živa vez med izseljenci, našimi državnimi predstavniki in domovino ter po potrebi tudi njihovih zaščitniki ... Da se sistemizirajo v večjih centrih naših izseljencev definitivna mesta za izseljeniške duhovnike in učitelje.*⁷³

Leta 1937 je bila narejena sistemizacija duhovniških in učiteljskih mest v izseljenstvu. Duhovnike je na podlagi konkurenčnega postopka nastavljalno Ministrstvo pravde, sporazumno s škofijskima ordinariatoma v Ljubljani in Mariboru. Učitelje je nastavljalno Ministrstvo prosvete, sporazumno s prosvetnim oddelkom Kraljevske banske uprave Dravske banovine v Ljubljani. Tudi v tem primeru je bila zasedenost mest vezana na konkurenčni razpis. Duhovniki so bili pod nadzorom škofije, ki jih je poslala v inozemstvo, učitelji pa pod nadzorom prosvetnega oddelka banske uprave, ki je to obveznost lahko prepustila jugoslovanskemu konzulatu določenega območja v priseljenški državi.⁷⁴ Za odobritev njihovega dela je bila zadolžena banska uprava Dravske banovine, ki je v določenih primerih poročala verskemu oddelku Ministrstva pravde o stanju na tem področju. Slovenija je v izseljenstvo poslala več duhovnikov kot učiteljev, saj slednje lahko preštejemo na prste ene roke.

Preseneča nas pozno spoznanje o potrebi po poučevanju otrok in mladine v izseljenjskih skupnostih v Evropi, nikakor pa dejstvo, da so bili pobudniki šolanja otrok predvsem duhovniki. Ti so se aktivno vključevali v izobraževalni proces. Prva slovenska izseljenjska šola na evropskih tleh je bila ustanovljena leta 1926 v Gladbecku v Vestfaliji (Nemčija). Zasluge zanjo je imel nemški teolog Theodor (Božidar) Tensundern (1890–1972), ki se je pri bogoslovnem študiju v Vipavi na Kranjskem naučil slovensko. Poudarek nje-

⁷³ AS 74, a. e. 1842, š. 19.

⁷⁴ Po zakonu kongruence 1898 in 1907 je minister pravde v sodelovanju z ljubljansko škofijo 10. aprila 1935 odločil, da se duhovniki Dravske banovine, ki delajo v tujini, vodijo kot ostali duhovniki doma.



Dekleta in fantje v »slovenski šoli« v Gladbecku. V sredini sedijo Božidar Tensundern, mlajša učiteljica Springmann in starejša Urankar, 1926 (arhiv SIM).

govega dela med otroki v Nemčiji je bil na branju, petju in recitalih, in sicer z namenom, da bi se pri mladini utrdil slovenski jezik. Tensundernu je sledilo več nemških duhovnikov, ki so delovali med slovenskimi izseljenci v Nemčiji. Asimilacija je bila pri vestfalskih Slovencih močno prisotna že pred prvo svetovno vojno, v še večjem obsegu pa med obema vojnama.⁷⁵ Z nastopom nacizma v Nemčiji se je še posebej okrepila.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine se je zavedala pomena delovanja izseljenskih duhovnikov in učiteljev na verskem, narodnem, državnem, socialnem in na gospodarskem področju. Analizo stanja je nasloвила na Odsek za zaščito izseljencev pri Ministrstvu socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu. Vlogo je vložila Družba sv. Rafaela v Ljubljani 30. oktobra 1937. Na prvem in drugem izseljenskem kongresu (1. junija 1935 in 23. avgusta 1937) v Ljubljani so prosili in predlagali, da se v tujino pošiljajo stalni duhovniki in učitelji za vzgojo izseljencev in njihovih potomcev z namenom, da ostanejo »verni in vredni otroci svoje domovine«. Še več, postali naj bi njihovi voditelji, ker izseljenci niso imeli potrebne šolske izobrazbe in naj ne bi

⁷⁵ Werner, *Slovenci v Porurju*.

imeli primerne inteligence (in avtoritativnih lastnosti, kar je korektor rokopisnega pisanja v dokumentu prečrtal, op. avt.). Oboji, duhovniki in učitelji, naj bi bili živa vez med izseljenci v odnosu do države in domovine in hkrati njihovi zaščitniki.

Izhajajoč iz obstoječega stanja je Dravska banovina želela postaviti stalne učitelje in duhovnike v večjih priseljskih centrih v tujini, z zahtevo, da jim jugoslovanska država preskrbi primerne dohodke iz državnega proračuna, oblikuje merila »podrejenosti« in nadzora nad njimi in določi način njihove namestitve. Plače obojih, duhovnikov in učiteljev, naj bi bile v višini plač, kot so jih dobivali kolegi v priseljskih okoljih. Sistemizacija je v tem konkretnem primeru pomenila skupek želja oziroma zahtev za ureditve stanja na terenu.

EVROPA

Pariz (Francija). Eno leto je tam deloval duhovnik Ferdinand Kolednik, ki je odstopil in se junija 1937 vrnil v domovino. Na njegovo mesto je bil nominiran duhovnik Ivan Camplin. Ocenjevali so, da je bilo po Franciji in v Parizu okoli 10.000 sezonskih in drugih kmečkih delavcev in delavk,⁷⁶ zato bi potrebovali vsaj še dva izseljenska duhovnika.

Liévin, Pas-de-Calais (Francija). Duhovnik Valentin Zupančič (tam je deloval od leta 1926) je bil tudi izseljenski korespondent. Ministrstvo za socialno politiko in narodno zdravje mu je dajalo mesečni honorar v višini 2000 dinarjev. Drugih prejemkov ni imel. Zupančič je tudi poučeval otroke. Po oceni naj bi bilo v departmaju Pas-de-Calais več kot 5000 izseljencev.

Aumetz, Moselle (Francija). Duhovnika Jožeta Kastelica (tam je deloval od leta 1928), je po njegovem odhodu v Argentino nasledil Anton Švelc. Od Jugoslavije ni dobival nobenega prihodka. Tudi on je poučeval otroke. V njegovem okolišu je bilo okoli 4000 izseljencev.

Freyming-Merlebach, Moselle (Francija). Duhovnika Antona Hafnerja (tam je



Valentin Zupančič, izseljenski duhovnik v Liévinu, Pas-de-Calais, Francija.

⁷⁶ Ocene števila izseljencev so bile približne in niso nastale na podlagi uradnih statistik.

deloval od leta 1928) je nasledil duhovnik Stanko Grims. Tudi on za svoje delo od Jugoslavije ni dobival plačila. Z urejenimi prejemki je otroke poučeval učitelj Janko Jankovič. V njegovem okolišu je živelo okoli 4000 izseljencev.

Tucquegnieux, Meurthe-et-Moselle (Francija). Tam je s pomočjo prejemkov, ki jih je dobival od jugoslovanske vlade, deloval izseljenski učitelj Anton Šlibar.

Eysden/Eisden (Belgija). Tam je otroke poučeval učitelj Svatopluk Stoviček, in sicer z urejenimi prejemki. Duhovnika Draga Oberžana (tam je deloval od leta 1929) je nasledil duhovnik Hugolin Prah, ki je od države kot izseljenski korespondent dobival mesečni honorar v višini 1500 dinarjev. Jugoslovanske kolonije v tem delu Evrope so šteje približno 5000 oseb (vključujoč Belgijo in Nizozemsko).



Pater Hugolin Prah, izseljenski duhovnik v Belgiji.

Gladbeck (Nemčija). V Porurju in Vestfaliji je živelo okoli 30.000 izseljencev. Njihovi prvi duhovniki so bili nemški dušni pastirji, ki so z nastopom nacizma prenehali z delom. Zveza jugoslovanskih katoliških in narodnih društev sv. Barbare v Moers-Meerbecku je pridobila za duhovnega vodjo patra Dominika Barača, ki ni živel skupaj z izseljenci, ampak v dominikanskem samostanu v Walberbergu pri Kölnu. Zato so izrazili potrebo po dveh duhovnikih za izseljence, s sedežema v Gladbecku in Moers-Meerbecku. Zadnje leto (1937) je tam poučeval učitelj Anton Šlibar, potrebovali pa bi še dva

učitelja. Ob tem so zapisali, da je bilo tudi v drugih krajih večje število izseljencev, zato bi jim morali tako v verskem kot državnem interesu »preskrbeti narodne dušne pastirje«. Zaradi varčevanja v državnem proračunu niso hoteli naštevati konkretnih potreb na tem področju!

JUŽNA AMERIKA

Buenos Aires (Argentina). Iz Francije je leta 1933 pripotoval duhovnik Jože (Josip) Kastelic. Leta 1937 je tam deloval kaplan Janez Hladnik, ki za to od jugoslovanske države ni dobival nobenih prejemkov. Ocenjevali so, da je bilo tam preko 10.000 Slovencev iz Jugoslavije in Italije. V Buenos Airesu so imeli zasebno šolo, ki so jo vzdrževali izseljenci sami.

Montevideo (Urugvaj). Od leta 1936 je tam deloval kaplan David Doktorič, izseljenski duhovnik, ki je v tej vlogi in obenem kot izseljenski korespondent od Ministrstva socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu mesečno prejemal 180 švicarskih frankov. Na njegovem območju je bilo okoli 2000 izseljencev, večinoma iz Prekmurja. Šole za otroke izseljencev niso imele.

Rosario, provinca Santa Fe (Argentina). Leta 1936 je bil tja kot izseljenski duhovnik poslan Josip Kastelic. Mesečno je dobival honorar 167 švicarskih frankov. Vendar ni ostal v Rosariu, ampak je odšel v Buenos Aires, kjer sta bila (baje) potrebna dva duhovnika.⁷⁷ V S. Lorenzu so delovale šolske sestre iz Maribora.

KANADA

Sudbary v provinci Ontario (Kanada). V tem industrijskem in rudniškem kraju je živelo okoli 2000 izseljencev.⁷⁸ V Kanadi v tem času niso imeli izseljenskega duhovnika.

Banska uprava Dravske banovine je predvidevala, da državni proračun ne bo prenesel višjih izdatkov, zato so predlagali, da se sistemizacija izseljenskih učiteljev preloži. Prednost so dali duhovnikom. Zavedali so se, da je bilo uspešno delovanje izseljenskih duhovnikov in učiteljev odvisno od primernih prejemkov. Poleg osnovnih, ki jih je duhovnikom in učiteljem namenjala jugoslovanska država, naj bi se jim dodelile še posebne izseljenske doklade, da bi prejemki skupaj dosegli višino tistih, ki so jih prejeli duhovniki in učitelji v krajih, kjer naj bi bili nastanjeni. Skratka, šlo naj bi za izenačitev prejemkov. Če sta duhovnik ali učitelj poleg državne plače imela še »privatno inozemsko doklado«, naj bi se to pri posamezniku upoštevalo pri odmeri finančnih sredstev. Obrnili naj bi se tudi na izseljence, da bi tudi oni kaj prispevali k izboljšanju finančnega stanja.

Če se osredotočimo na financiranje učiteljev, lahko rečemo, da je bilo raznoliko. Mnogi učitelji niso imeli stalnih dohodkov s strani matične države in urejenega pravnega statusa v tujini. Pri oblikovanju izseljenske politike je bankski upravi pomagala Družba sv. Rafaela za varstvo izseljencev v Ljubljani in kasneje Izseljenska zbornica. Marca 1936 je prišlo, ne prvič, do poziva državi, da bi se v večjih naselbinah uredilo financiranje izseljenskih učiteljev.

77 Kasteličeva življenjska pot je bila kratka (1898-1940), saj jo je prekinila smrt pod vrhom Aconcague, najvišje gore v argentinskih Andih. Glej: Drnovšek, Izseljenski duhovnik Jože Kastelic: 95-105.

78 In sicer v krajih Kirkland Lake, Schumacher, Kapuskasing, Timmis in drugih. Kopali so zlato, baker in nikelj.

Po mnenju banske uprave je bila zadeva že leta na »mrtvi točki«. Bilo je več odprtih vprašanj, ki so čakala odgovor z Odseka za zaščito izseljencev pri Ministrstvu socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu. Izhodišče je bil načrt, da se z »narodnega« in državnega vidika vzgoja otrok izseljencev preda jugoslovanskim učiteljem. Banska uprava je želela imeti več informacij, npr. ali izseljenci sploh želijo, da bi otroke poučevali jugoslovanski učitelji, ali to odobravajo tudi šolske oblasti v priseljskih državah in podobno. Predvidevali so, da imajo priseljske države izdelane predpise s tega področja, kar je bilo v evropskih šolskih sistemih nekaj običajnega in utrjenega. Razmerje med izseljenskimi učitelji in obvezno šolo v priseljskih državah ni bilo rešeno, saj niso bile uslišane niti prošnje za učitelje s strani države, kar naj bi imelo za posledico »potapljanje mladine v tujih morjih«. ⁷⁹ Iz jugoslovanske prakse so prenesli obrazec o potrebni vložitvi posebne prošnje za odhod učiteljev v tujino. Banska uprava je želela izvedeti, kdo zastopa prisilce in kdo jih pooblašča, v katerem kraju (naselbini) želijo poučevati, koliko jugoslovanskih državljanov ima posamezna naselbina (kolonija), koliko otrok bi prišlo k pouku, v katerem jugoslovanskem jeziku se bo odvijal pouk, ali so na razpolago šolski prostori, stanovanje učitelja, kurjava ipd., koliko bi za pouk prispevali starši ter ali bi bila zagotovljena primeren uspeh otrok izseljencev in obiskovanje pouka, saj otrok v tujini niso mogli, kot so sami ugotovili, prisiliti k rednemu obiskovanju dopolnilnega pouka. ⁸⁰

Leta 1937 so analizirali stanje in potrebe po izseljenskih duhovnikih in učiteljih. Ministrstvu socialne politike in narodnega zdravja so poslali uvodni članek oktobrske številke *Izseljenskega vestnika* – *Rafaela* z naslovom Zadeva, ki kriči po rešitvi, in sicer z zahtevo po večjem številu obojih, duhovnikov in učiteljev, da bi se v slovenskih naselbinah ustanovila »službena mesta«, kot je to veljalo za druge jugoslovanske uradnike v tujini, državni proračun pa naj bi zagotovil stalne in redne dohodke, upoštevajoč potne stroške, stroške pisarne, učne sobe, učil itd. Jugoslovanski konzulati (s pretežno srbsko zasedbo, op. avt.) naj bi imeli samo nadzorno oblast. ⁸¹ Konec oktobra 1937 je Družba sv. Rafaela v Ljubljani banski upravi poslala dopis z zahtevo, da se uredi stanje slovenskih izseljenskih duhovnikov in učiteljev. Kazimir Zakrajšek je o tem govoril s Fedorjem Aranickim, v Beogradu zadolženim za izseljenstvo, hkrati pa apeliral, da banska uprava podpre ta prizadevanja. Opozoril je tudi, da je bilo za srbske izseljenske učitelje in duhovnike »sijajno poskrbljeno«. S priporočilom škofa Gregorija Rožmana in s pomočjo hvar-

79 Premrov, *Izseljenska čitanka*: 22.

80 AS 74, a. e. 1842, š. 19. Učitelji za otroke naših izseljencev v inozemstvu z dne 30. 3. 1936.

81 *Izseljenski vestnik* – *Rafael* 7/10 (oktober 1937): 105-106.

skega škofa Mihaela Pušiča naj bi tudi s hrvaške strani prišlo do pritiska na Beograd za ureditev stanja.⁸²

Aprila 1941 je Zakrajšek ugotavljal, da je bilo vprašanje izseljenskih učiteljev še težje zaradi visokih stroškov njihovega delovanja. V imenu Družbe sv. Rafaela in Izseljenske zbornice je predlagal, da bi bilo njihovo število čim manjše, in sicer en učitelj na širše središče slovenskih naselbin. Pridobil naj bi si zmožne pomočnike in pomočnice, ki bi mu pomagali iz »idealizma«. Resignirano je ugotavljal, da razen Združenih držav Amerike nobena država ni dovolila rednega šolskega pouka.⁸³

Najdaljšo tradicijo na področju slovenskih »šol« so imeli prav v Združenih državah Amerike. Delovale so v tesni povezavi z župnijami, ki niso mogle pokrivati vseh potreb, zato so se številni iz cerkvenih krogov bali odtujitve ter narodnega in verskega »umiranja«, s tem pa, kot je zapisal Jože Premrov v *Izseljenski čitanki* leta 1941, nevarnosti širjenja (ne)znanja jezika staršev. Lastnih učiteljev niso imeli, zato so na tem področju delovale slovenske redovne sestre učiteljice, ki so prišle iz Maribora. Nekatere šolske stavbe so bile prave palače, npr. v Clevelandu, Jolietu, Chicagu, Waukeganu in Indianapolisu. Šolstvo so ameriški Slovenci financirali sami. To je veljalo tudi za delovanje slovenskih duhovnikov v Združenih državah Amerike. Leta 1941 je na omenjene šole hodilo približno 10.000 slovenskih mladih. Obstajalo je petindvajset šol, med njimi več mešanih, tj. hrvaških in angleških.⁸⁴ Pri ameriških Slovencih je štela samoiniciativnost, samoorganiziranost, pomembno pa je bilo tudi samofinanciranje pedagoškega dela.

Pri pedagoškem delu v evropskih priseljenskih državah se je vse vezalo na državo (Jugoslavijo!) oziroma njene podrejene oblasti, tako v primeru nastavitve duhovnikov kot učiteljev. S tem ni rečeno, da ni bila potrebna tudi samoiniciativa med duhovniškimi in pedagoškimi kadri, saj so se oboji morali znajti, tudi npr. s pomočjo prispevkov rudnikov in samih izseljencev. Vtis je bil, da so bili tako duhovniki kot učitelji - slednji v manjšini - bolj ali manj vezani na jugoslovanske diplomatske predstavnike in v končnem razmerju na državo. In če že delamo primerjavo, je treba opozoriti tudi na to, da so imeli ameriški slovenski šolski programi na temelju etničnosti daljšo tradicijo delovanja kot etnično izobraževanje otrok v evropskih državah, kjer so živeli slovenski izseljenci. Pri tem je igrala vlogo tudi številčnost. V evropskem primeru so bile skupine otrok maloštevilne, podatki o njihovem številu pa pretirani, z namenom, da bi se odprle nove »šole« oziroma »tečajji«.

82 AS 74, a. e. 1842, š. 19. Sistematizacija duhovniških in učiteljskih mest.

83 AS 74, a. e. 1367, š. 12. Nameravana ukinitve izseljenskega poslaštva v Bruslju.

84 Friš, *Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev*.

V tej zvezi je treba pozdraviti napore redkih slovenskih učiteljev v evropskih državah in njihovo prizadevno delo. V primerjavi z Združenimi državami Amerike je bila v nemirni Evropi političnost močno prisotna in z njo tudi politična razhajanja, razna nagajanja, ovajanja in metanja polen pod noge (mimogrede, tega je bilo veliko tudi v drugih izseljenskih okoljih, op. avt.). In če primerjamo slovensko pedagoško dejavnost npr. s poljsko, saj so nam bili Poljaki blizu, spoznamo, da sta svojo vlogo odigrali tudi maloštevilnost in z njo povezana neprepoznavnost Slovencev. Ponovno lahko potrdimo, da so bili slovenski izseljenci v Evropi med obema vojnama razpršeni. Majhnost slovenskega življa v zahodni Evropi je bila evidentna.

Težko je reči, kdaj se je v izseljenskih programih, na konferencah in pri pisanju raznih načrtov za reševanje izseljenskega vprašanja začela izpostavljati tema izseljenskih otrok in mladine ter otrok in mladine, ki so ostali doma. *Izseljeniški vestnik* s pomenljivim podnaslovom *Pouk našemu narodu* je iz moralnih ozirov upal, da bodo očetje v tujini začeli bolj misliti na svoje družine v domovini, zanje bolj skrbeti, zato tudi hitreje delati in bolj varčevati, da bi se čim prej vrnili domov. Upal je, da bodo otroci bolj mislili na svoje starše doma in sorodniki na sorodnike, da se bodo družinske vezi obnovile, narodna zavest poglobila in ljubezen do domovine poživila. Skratka, obstajala je neka pozitivna energija. Stiki med ameriškimi Slovenci in Slovenci doma so sprožili pozitivna razmišljanja. K temu so pripomogli tudi obiski ameriških Slovencev v domovini.

Tudi potujčevanje je bilo »zlo izseljenstva«, na katerega so s prstom kazali duhovniki in učitelji. Učitelj Janko Jankovič je leta 1935 v Franciji razmišljal o tem, kako bi preprečili, da se otroci izseljencev ne bi potujčili. Da je sam delal na tem, je zapisal, vendar imel pri tem majhen uspeh. Bil bi srečen, če bi le enega otroka ohranil zvestega slovenskemu narodu in domovini Jugoslaviji. Na vprašanje samemu sebi, ali je potrebno gojiti narodno zavest, je odgovoril pozitivno. Če že veliki narodi skrbijo zanjo, toliko bolj mora skrbeti majhen narod za svojo, je zatrdil. Obuditev narodne zavesti je bila po njegovem potrebna iz vzgojnega in moralnega vidika. Ohranjati se je morala ljubezen do skupne govorice. Kaj naj veže slovensko mater z otrokom ki govori tuj, njej nerazumljiv jezik? Kako naj ga vodi po pravi poti? Ne nazadnje ni rečeno, da bo otrok za vedno ostal v tujini, zlasti v časih, ko se bo morala mladina zaradi krize vračati v domovino. Predvideval je, da je le deset odstotkov staršev naučilo otroke brati, pisati in govoriti. Trdil je, da so bili otroci izseljencev v večini analfabeti ali pa so govorili nemško-francosko mešanico. Številni otroci so radi »žvrgoleli v francoščini«, o pisavi in branju pa niso imeli pojma. Do staršev je bil kritičen in je zapisal: »Ali ni čudno, da slovenske matere rodijo



Slovenska šola v Eysdnu, Belgija, brez letnice (arhiv SIM).

Angleže, Špance, Nemce, Francoze in druge, namesto da bi rodile Slovence?« Soglašal pa je, da je imela vlada več posluha za izseljence. Pohvalil je delo Družbe sv. Rafaela v domovini in menil, da je treba olajšati delo staršem, ki morajo otroke redno pošiljati k slovenskemu pouku in jim doma vcepljati ljubezen do pouka.⁸⁵

Problematika pouka in učiteljstva je bila odprta in se je kar naprej ponavljala. Odvijal se je svojevrstni »ping-pong« med potrebami in zmožnostmi. Nihanja zadovoljstva in predvsem nezadovoljstva so bila stalnica. Izplen s strani države je bil leta 1936 naslednji: prvič, 3. decembra 1930 je Janko Jančič na lastno odgovornost kot učitelj odpotoval in se zaposlil kot računski uradnik pri rudniškem podjetju, drugič, septembra 1932 je odšel v Belgijo

⁸⁵ *Izseljenski vestnik* 4 (1935).

(Eysden) Svatopluk Stoviček, ki je imel redno učiteljsko plačo, in tretjič, septembra 1932 je na Nizozemsko odpotovala učiteljica Marija Ažman, ki pa je nato 15. oktobra 1934 iz neznanega razloga dala ostavko.⁸⁶

Razmere v posameznih evropskih državah priselitve niso bile enake, če imamo pred očmi t. i. »slovenske šole oziroma tečaje«. Razlika je bila med vestfalskimi Slovenci, ki so imeli svoje korenine od konca 19. stoletja naprej, in povojnimi priseljenci, ki so predstavljali novo izseljenstvo (Francija, Belgija, Nizozemska). Vestfalski Slovenci, ki so živeli in ostali v Nemčiji, in tisti, ki so se po prvi vojni razselili po evropskih državah, večinoma niso več znali slovensko. Z leti je usihalo znanje jezika tudi pri otrocih, ki so v zahodnoevropske države prišli s starši, še slabše je bilo pri otrocih, rojenih v tujini. Pri obojih se je začela borba za ohranitev slovenskega jezika in duha. Družba Sv. Rafaela je v domovini podpirala ta prizadevanja. Otroci v omenjenih državah so morali hoditi v obvezne šole priseljenjskih držav. Bolj ko so se približevali starosti 18 let, bolj so pozabljali jezik staršev. Zlasti otroci, rojeni v tujini, so s šolskega vidika predstavljali težavo zaradi neznanja ali slabega znanja slovenskega jezika. Dokler so bili doma, so se nekaj naučili pri starših, znanje slovenščine pa je upadalo s prehodom v obvezno šolo. Določeno vlogo je imel »sram« otrok, da bi govorili in utrjevali materni jezik. Zato nas ne sme začuditi, da je celo na Nizozemskem, ki je bila med najmlajšimi priseljenjskimi okolji, slovenščina zamirala. V nizozemskem Limburgu je bilo nad 250 otrok brez slovenske šole. Le leto dni delovanja Marije Ažman je bilo prekratko za spremembo stanja na boljše. Premrov je videl še nevarnost hitrejše asimilacije, ker nizozemske oblasti glede zaposlitve na podlagi nizozemskega državnega zakona niso več delale razlike med domačimi delavci in otroci tujih delavcev, če so bili ti otroci rojeni na Nizozemskem, kar je pomenilo popolno enakopravnost z domačini. To naj bi vodilo k asimilaciji.⁸⁷ Tečaji naj bi pomagali, zato ob tem zasledimo tudi pozitivne misli: »Le naj bodo naši izseljenjski otroci dobri državljani države, katere državljani so po svojem rojstvu. Pri tem pa dobri Slovenci in dobri Jugoslovani«.⁸⁸

Učitelj Janko Jankovič je leta 1934 v *Duhovnem življenju* objavil članek z naslovom Slovenske šole v Franciji, ki ga je leto dni kasneje ponatisnil *Izseljenjski vestnik*. Z določeno opreznostjo je navedel, da je bilo v Franciji okrog 18.000 »slovenskih ljudi«, od tega 4500 otrok. Slovenske družine so bile mlade in njihovi prvi otroci so šele doraščali šoli. Z narodnega vidika sta zanje skrbela dva duhovnika in dva rudniška uradnika in le eden od njih

86 AS 74, a. e. 1832, š. 19. Učitelji za izseljenjske otroke.

87 Premrov, *Izseljenjska čitanka*: 93-95.

88 *Izseljenjski vestnik* 4 (1933): 3.

je bil po poklicu učitelj, drugi pa pevovodja. Vsi štirje so v svojem okolišu poučevali 100 do 500 otrok, ostalih 4000 pa je bilo po Jankovičevem mnenju »nemih in gluhih za slovensko besedo in slepih za lepote slovenske in jugoslovanske domovine«. Da le ni bilo vse slabo, kaže dejstvo, da so oblasti dovoljevale ustanavljanje jugoslovanskih pevskih, dramatičnih, telovadnih in drugih društev, rudniške oblasti pa so marsikje pomagale pri logistiki za jugoslovanske tečaje. In še več, Jankovič je menil, da je bilo možnosti za zbiranje mladine tudi v Franciji dovolj.⁸⁹ Svatopluk Stoviček, izseljenski učitelj na belgijsko-nemški meji je v šolskem letu 1936/37 poučeval 208 dečkov in deklic. Zadovoljen je bil, ker se je kar 75 odstotkov otrok odzvalo njegovemu vabilu, in pohvalil se je, da ima večje uspehe v primerjavi s češkimi, madžarskimi in poljskimi kolegi. Otroci, ki niso obiskovali njegovih tečajev, so bili po njegovem mnenju iz revnih družin ali pa so bili to otroci staršev, ki zaradi političnega mišljenja niso zaupali njegovim prizadevanjem.

Jože Podslivniški je v *Izseljenskem vestniku* – *Rafaelu* objavil prispevek z naslovom Naša izseljenska mladina. V mislih je imel mladino, ki je bila rojena v tujini in je tam tudi odrasčala. Njej je avtor napovedoval »narodno smrt«. Spraševal se je, kako jo obvarovati pred asimilacijo, saj je bilo pri tem že marsikaj zamujenega. Kljub začetni črnogledosti je v nadaljevanju razmišljal, kako naj bi pomagali mladini v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in v Nemčiji. Odgovor mu ni delal težav; po njegovem mnenju je bila rešitev v tem, da bi v njihove sredine poslali čim več »dobrih katoliških učiteljev in učiteljic«, ki bi skrbeli za organiziranje počitnic v domovini. Ponavljajoča se skozi vse obravnavano obdobje je bila ugotovitev, da mladina marsikje ne zna več jezika svojih staršev, ker je bila izpostavljena tujejezičnemu okolju in ker je morala obvezno obiskovati tuje šole. V katoliškem duhu je avtor predvideval, da bi mladina rada govorila jezik svojih staršev, prepevala narodne pesmi in častila Boga v jeziku rodne matere. S kančkom pozitivnosti je omenil, da mladina poleg ljudske obiskuje tudi srednje in visoke šole v tujini, zato si je nakopičila znanje tujega jezika, a hkrati pozabila na domačega. Upal je, da je v njej še vedno klila zavest in ljubezen o spominu na rodni dom, da bi se zato še naučili materni jezika.⁹⁰

89 *Izseljenski vestnik* 6 (1935).

90 *Izseljenski vestnik* – *Rafael* (december 1937): 123.



**ODNOS DO IZSELJENSKIH
OTROK IN MLADINE**

Delajmo za jugoslovansko dečo. Naša deca je naša največja skrb, naš najdragocenejši ponos in najlepša nada naše svetle bodočnosti. Skrb za življenje, zdravje in vzgojo dece ni samo najsvetejša dolžnost mater in roditeljskih domov, ampak prva in najvažnejša naloga človeške družbe, občin, mest, pa tudi države same. Moč naroda se meri po moralnem in fizičnem zdravju dece, njegove sposobnosti po dobro organizirani dečji zaščiti. Ako hočemo, da se oddolžimo svojemu junaškemu narodu, ako hočemo, da povedemo našo lepo domovino naprej, posvetimo svojo stalno, iskreno in toplo ljubezen jugoslovanski deci. Naj ne ostane niti eno jugoslovansko dete zanemarjeno, nezaščiteno, naj vsa naša deca veselo živi in napreduje in naj se dečja pesem sreče razlega po vseh krajih divne Jugoslavije.

Njeno veličanstvo kraljica Marija.

V zgodovinopisju je o skrbi za otroke in mladino v jugoslovanskem delu Slovenije več znanega kot o njih samih.⁹¹ Pravnik Fran Milčinski (1867–1932) je bil prva avtoriteta na področju vzgoje že pred letom 1918 in prvi ideolog mladinskega skrbstva, ki je trdil, da »pogrešanje« nege in vzgoje otrok vodi k »izprijenosti«. Vzroki za to naj bi bili revščina staršev, izseljevanje, pomanjkljiva izobrazba staršev, alkoholizem, slab zgled drugih otrok in dednost.

Na poziv Društva narodov v Ženevi se je v Jugoslaviji osnoval Narodni odbor za pomoč otrokom (1921). Leta 1923 je Mednarodna zveza za pomoč otrokom objavila Ženevsko deklaracijo o otrokovih pravicah (26. novembra 1924), ki je zahtevala, da se otrokom ustvarijo pogoji za normalen telesni in duševni razvoj, da se lačnega nasiti in bolnega neguje, da se zaostalemu pomaga, izgubljenega spravi na pravo pot ter da se sirote in zapuščene sprejme in da se jih zaščiti. V primeru velikih nesreč se je moralo najprej pomagati otrokom. Otroci so morali biti zaščiteni pred izkoriščanjem. V Ljubljani je bil leta 1923 ustanovljen Zavod za zaščito mater in otrok. Leta 1933 pa se je osnovala Jugoslovanska unija za zaščito otrok.⁹²

91 Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom*.

92 Jarc, *Osnove sodobne zaščite*: 9, 14.

Na petem katoliškem shodu leta 1923 v Ljubljani so potrdili, da je treba mladino vzgajati sistematično, in sicer v versko-nravnem, socialnem in še posebej v državljanskem duhu. V času shoda je nastajal nov šolski zakon za osnovne in srednje šole, ki po mnenju Cerkve ni upošteval ne razmer pri Slovencih in tudi ne katoliškega vernega ljudstva. Ivan Samsa (1883–1953), duhovnik, publicist in šolnik, je zatrjeval, da so otroci »last staršev«, zato imajo starši pravico in hkrati odgovornost za vzgojo svojih otrok. Ker je bilo slovensko ljudstvo v veliki večini verno, so zahtevali versko vzgojo svojih otrok. Po božji zapovedi je versko vzgojo v šoli vodila Katoliška cerkev, zato je imela pravico učiti verouk. Menili so, da država ne sme imeti monopola nad šolami, saj so bile zasebne (katoliške!) šole pogosto boljše od državnih. Skratka, povezava med vero, vzgojo in šolstvom je bila tesna. Za utemeljitev in razlago resolucij o osnovnih šolah je bil zadolžen nadučitelj Fortunat Lužar, pedagoški pisatelj in dolgoletni šolski nadzornik, v letih 1927–1931 predsednik Mladinske matice v Ljubljani.⁹³ Cerkev je zahtevala, da morajo biti navadni ljudsko-šolski predmeti v tesni povezavi z veroukom, s čutom vestnosti, zvestobe in dolžnosti. Z versko nravnostjo bi morali izpostavljeni jezиковni pouk, domoznanstvo, zgodovino, petje itd. V učne knjige bi morale priti več snovi religiozne vsebine in pri raznih nalogah bi se morali uporabljati verski motivi. Do večje veljave naj bi prišli cerkveni pesniki, enako narodne pesmi nabožne vsebine. Da bi se vse to uresničilo in da bi se krščanska vzgoja združila z narodno in državljansko vzgojo, bi bilo treba angažirati učitelje, ki bi bili sami versko-nravnega mišljenja. Nosilci programa so se zavedali, da so bile težnje po svobodnem pouku oziroma svobodni šoli močne, npr. na Nizozemskem, v Belgiji in drugod, kjer naj bi vladala »samoodločba staršev« tako v primeru osnovnih, meščanskih kot tudi strokovnih šol, ki jih je vse podpirala država. Lužar je menil, da je konkurenca pri tem zdrava, kar se je videlo pri zasebnih šolah, ter se hkrati nekoliko nepričakovano zavzel za svobodno šolo. »Starši, ki so naravno poklicani in dolžni vzgajati otroke, naj zahtevajo v njej samoodločbo in priznanje od države,« je izjavil na katoliškem shodu leta 1923. Krščanska ljubezen in skrb za dvig narodnega in državljanskega blagostanja naj bi zahtevali, da se ustanovljajo posebni zavodi za manj nadarjene in slaboumne otroke, ki niso mogli vstopiti v navadno osnovno šolo, zatem za slepe, gluhoneme, ogrožene, božjastne in pohabljenе. Oblasti naj bi vzdrževale mladinske domove, sirotišnice in druge dobrodelnе zavode. Zato so vse države ustanovljale učiteljišča, je poudaril Lužar, in odpirale vseučilišča. Priporočal je, da učitelj dovrši učiteljišče ali vsaj srednjo šolo. Z vstopom na vseučilišča, je menil, bi se dvignil

93 [Http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:1501/VIEW/](http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:1501/VIEW/) (1. 2. 2011).



Otroci iz Pas-de-Calaisa, 1925 (arhiv SIM).

ugled učiteljem, razni predsodki o njih bi izginili in dobili bi ugled v družbi. Do nedavnega je bil učiteljem celo prepovedan dostop na univerzo.⁹⁴

Omenjeni katoliški shod je sprejel več resolucij za vse tri nivoje šol, tj. za osnovne, meščanske in strokovne šole:

- V šolskih zadevah imajo pravico odločati starši, Cerkev in država.
- Kakor ima država pravico zahtevati določeno mero znanja in izvajanje državljsanske vzgoje, imajo Cerkev in katoliški starši pravico zahtevati katoliško vzgojo otrok, zato naj bosta v šolah prisotna vzgoja in pouk v vseh predmetih, ki so povezani z versko-nravno stranjo, in sicer po načelih katoliške vere.
- Šola naj goji ljubezen do naroda in države, seveda na podlagi verske vzgoje, verouk pa mora biti obvezen v vseh državnih šolah.
- Cerkev ima pravico nadzora in vodenja verouka v šoli in mora paziti, da se ne bi kaj delalo proti veri ali nramnosti.
- Verski pouk in vaje morajo voditi pooblašteni katoliški duhovniki, le izjemoma druge od Cerkve pooblašcene učne moči.
- Poleg države in učiteljstva morajo imeti Cerkev in starši v šolskih odborih primerno zastopstvo.
- Poleg državnih so dovoljene zasebne šole, ki jih mora podpirati tudi država; vse pravice za državne šole veljajo tudi za zasebne.

⁹⁴ *Peti katoliški shod: 73-77.*

- Veroučitelje na državnih šolah nastavlja država le v sporazumu s cerkveno oblastjo.
 - Marijine kongregacije in druge izključno verske organizacije so od šolske oblasti neodvisne in se jih ne sme ovirati.
 - Šolska oblast naj s primernimi odredbami in strogostjo prepreči kvarne vplive na šolsko mladino, zlasti kvarni vpliv slabih stanovanj, gledaliških in kinematografskih predstav.
- Poleg teh splošnih načel so izpostavili:
- Pouk katoliških otrok v katoliških krajih v vseh predmetih oskrbujejo le versko in nravno neoporečne katoliške učne moči.
 - Država mora versko šolo, tako osnovno, meščansko kot strokovno, zakonito vzdrževati. Lahko jo zahtevajo starši z zakonito določenim številom otrok.
 - Za izobrazbo katoliškega učiteljstva se zahteva katoliški »pedagogij«, s katerega naj ne bi prihajale samo strokovno izobražene, ampak tudi versko-nravno podkovane učne moči.

Z obžalovanjem so ugotavljali, da se je del učiteljstva »odtujil verskemu prepričanju svojega naroda in da sovražno nastopa proti tovarišem, ki javno izpovedujejo katoliška načela.⁹⁵

Mladina je bila v Sloveniji zajeta v različne organizacijske strukture. Najdemo jo v vseh treh idejnopolitičnih in nazorskih taborih. Problematika mladinskih organizacij, društev in gibanj je bila namreč v tridesetih letih vpeta v danost jugoslovanskega državnega prostora in tudi tesno povezana s tedanjimi kulturnimi, političnimi in gospodarskimi tokovi v Evropi in po svetu. To je bil čas militantnega duha v vzgoji in dejavnosti mladine. V vzgoji mladeničev in mladenk je vse pomembnejšo vlogo imela državljanska vzgoja. Z uvajanjem diktature in policijskega nasilja in Zakona o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije se je povečeval unitaristični pritisk v duhu krilatice: »kdor Sokol, ta Jugoslovan«. Srednješolska mladina je bila tudi vpeta v jugoslovansko stvarnost, čeprav je bilo zaslediti tudi njeno ukvarjanje s slovenskim narodnim vprašanjem, opazne pa so bile številne aretacije dijakov, ki so se nagibali h simpatizerjem komunistične ideologije. Kmečka mladina je imela pomembno vlogo v okviru Zveze kmetijskih fantov in deklet, ki je delovala po letu 1924. Leta 1929 sta bili razpuščeni katoliška stranka SLS (Slovenska ljudska stranka) in mladinska telesnovzgojna organizacija Orlov in Orlic. Med katoliško srednješolsko mladino je z razpustitvijo srednješolske Slovenske dijaške zveze v zgodnjih tridesetih letih nastala vrzel, razmahnila

⁹⁵ Prav tam: 318–319.

pa so se dijaške kongregacije Marijine družbe. Pomembna je bila Prosvetna zveza, povezana s Cerkvijo, prav tako pa ustanovljajoči se fantovski odseki in dekliški krožki.

Dobrodelna društva so bila zasebne organizacije, ki so skrbele za socialno šibke, ogroženo mladino in ostarele. Obstajala so že v avstrijskem obdobju in v velikem obsegu med obema vojnama. Sprva so jih ustanovljale cerkvene, zatem tudi številne stanovske laične organizacije. Poleg socialnih so imela ta društva pedagoško, kulturno in vzgojno nalogo. Bila so dobrodelna pomoč državnim, banovinskim in občinskim oblastem. Imela so humanitarni in karitativni namen. Varstvo mladine je bilo v okviru dobrodelnih društev močno prisotno. V Ljubljani je delovalo društvo Dobrodelnost. Podmladek Rdečega križa je konec šolskega leta 1937/38 vključeval 292 osnovnih šol ter 65 srednjih in strokovnih šol in imel kar 25.702 člana. Obstajala so društva s splošnim skrbstvom, društva za mladinsko skrbstvo, zavodi za mladino, internati za obrtno, deformirano, zapuščeno in duševno zaostalo mladino. Organizirani so bili otroški vrtci, splošne pomožne kuhinje, zdravstvena nega, skrb za slepe, gluhoneme in pohabljene. Delovale so hiralnice, zavetišča, počitniške kolonije, podporna društva za posamezne stanove in pogrebna društva. Posebej so v *Spominskem zborniku Slovenije* (1939) našeta društva za izseljence, in sicer Družba sv. Rafaela za varstvo izseljencev v Ljubljani in njena podružnica v Črenšovcih (1927-1940), Klub Primork (1920), društvo za podpiranje (primorskih) emigrantov Tabor, društvo Branibor, Narodni izseljenski zbor v Ljubljani (1930), Krajevna organizacija emigrantov Laško ter Društvo primorskih in koroških emigrantov Gorica na Ptuju.⁹⁶

V drugi polovici tridesetih let so se na Slovenskem izvajali številni narodnoobrambni študentski in dijaški tabori. To je bil čas naraščajoče nevarnosti za svet in apetitov totalitarnih režimov, ki so končno privedli do druge svetovne vojne. Fašizem in vedno bolj razraščajóči se nacizem sta ogrožala mir. Španska državljanska vojna je bila najbolj jasen primer prihajajoče katastrofe. Narodnoobrambne tabore so organizirala študentska in dijaška društva različnih političnih in svetovnih nazorov. Vsem taborom so bili skupni združevanje, patriotizem, demokratičnost in odpor do fašizma. Vse tabore je povezovala mladost, polna vztrajnosti, idealizma in osebne požrtvovalnosti. Pomembno narodnoobrambno vlogo so imele Ciril-Methodova družba, Branibor in Slovenska straža (1932). Poleg mladih iz marksističnega tabora so na taborih sodelovali tudi katoliški in jugoslovansko usmerjeni dijaki in visokošolci. Tabori so se izvajali zlasti na severni meji in na Kočevskem, kjer

96 Lavrič, Mal, Stele (ur.), *Spominski zbornik Slovenije*, 540-542.

so pričakovali večje pritiske. Izražena je bila skrb za narodno ogrožene kraje. Prizadevali so si za okrepitev narodne zavesti, vključno z ohranitvijo živih kulturnih stikov s Slovenci na tujem, odtrganih od »narodnega telesa« in razkropljenih po vsem svetu. Izseljenstvo je bilo del tega delovanja, o čemer se lahko prepričamo, če preberemo članek Etbina Bojca, ki je bil leta 1939 objavljen v reviji *Dejanje*.⁹⁷ Pojavljala se je težnja po ustanovitvi enotne organizacije, vendar so bila prizadevanja v tej smeri neuspešna. Sprva sta k poenotenju težili ljubljanska podružnica Slovenske straže in Izseljenska zbornica. Bojci si je prizadeval za ustanovitev Narodnega odbora v Ljubljani, ki naj bi združil samo narodnoobrambne organizacije katoliškega tabora.

VLOGA MATERE IN DRUŽINE

S katoliškega vidika je poveden članek Antona Breclja z naslovom O našem izseljeništvu,⁹⁸ v katerem avtor ugotavlja, da liberalizem »razkraja naravno življenjsko enoto«, tj. družino. Opaža, da je družina resno ogrožena, in ugotavlja, da je s tem omajana podlaga narodu, državi in Cerkvi. Povojna leta so prinesla bedo, ki je zajela vse ljudske sloje in stanove in celo izobražence. Zaradi nezadostne hrane, pretesnih in nezdravih stanovanj se širijo bolezni, posebno jetika in alkoholizem. Družinski oče je pogosto brez moči, da bi oskrbel družino z najpotrebnejšim, zato žene odhajajo na poklicno delo, otroci pa so čedalje bolj zanemarjeni, tako telesno kot duševno. Do propadanja družine prihaja po njegovem mnenju zaradi »lahkomiselnosti, razbrzdanosti in užitka željnosti, nedorasli otroci pa so bili okuženi po umazanem leposlovju in umetnosti«. Kot zmoto Breclj odklanja tezo, da nastopi spolna zrelost sredi drugega desetletja in meni, da je človek spolno zrel takrat, ko je njegov telesni in duševni razvoj dovršen, to je pri mladeničih bližje tridesetemu kot dvajsetemu letu, pri dekletih malo prej. Posledica spolne nevzdržnosti so po avtorju pojavi spolne kuge, nezakonski otroci, nesrečni zakoni, shirane žene, mladi starci, nesposobni za trdo življenje. Opozarja na širjenje nevarne kuge z zahoda, ki zastruplja korenine družine: to je umetna prekinitev nosečnosti. To je označil za zlo in zločinskost in, ne nazadnje, za propadanje narodov. »Ne tiščimo si oči, to zlo se že tudi pri nas udomačuje, to zlo je najhujše, ker izpodjeda korenike družini in narodu,« še zapiše Breclj. Zavzame se za odstranitev in zmanjšanje te nevarnosti, ki jo mora podpreti zakonodaja, za večjo skrb za družinsko življenje pri avtonomnih oblasteh, odpravljanje neve-

⁹⁷ Bojci, *Slovenska narodna obramba* 5 (5. maj 1939).

⁹⁸ Anton Breclj (1875-1943). Politični delavec, publicist in zdravnik. Napisal: O našem izseljeništvu, *Domoljub* 33 (14. avgust 1929). Glej: AS 74, a. e. 1203. Izseljeniška konferenca v Splitu.

dnosti, individualističnega (liberalnega) in materialističnega pojmovanja pri ljudeh, skratka, zanj je najbolj naravna družba - družina!

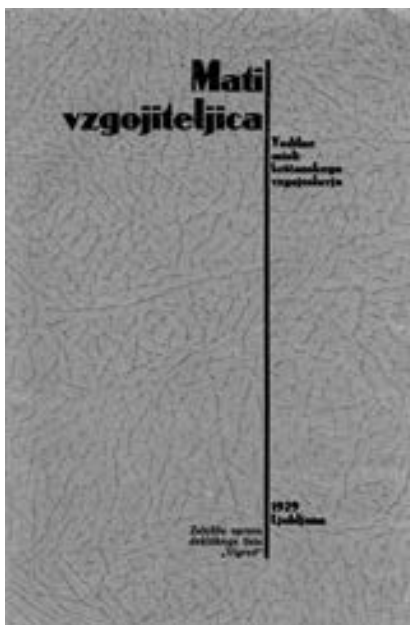
Žensko vprašanje je po Brecljevem gledanju v tesnem in vzročnem odnosu z uspešnostjo in neuspešnostjo družinskega življenja. Meni, da kjer družine uspevajo, ni ženskega vprašanja. Njegovo izhodišče, ki povzema patriarhalno podobo družinskega življenja, je: »Žena je po svoji naravi poklicana, da postane možu soproga, mati-vzgojiteljica svojim otrokom in gospodinja svoji hiši.« Kaj naj bi bilo, se sprašuje, lepšega za žensko, kot oblikovanje neogljenega deteta v čvrstega in dobrega človeka. Zato odklanja zaposlovanje žensk v pridobitnih poklicih. Zaveda pa se, da se dobršen del žensk ne more poročiti, pri čemer ne navede razloga in deloma popusti, ko zapiše, da se lahko odločijo za »njim duševnim močem primerno zaposlitev«. Pri tem naj se jim nudi možnost, da se »usposobijo v svojem poklicu čim višje«. ⁹⁹

Breclj je ženskam zaželel, da se jim odprejo vrata visokih šol. Hkrati je zagovarjal tezo o obnovi družinskega življenja. Da hira, je zapisal, in da se manjša naravni prirastek, zato se Slovenci bližajo umiranju. Kakršne družine, je dodal, tak narod, taka država, taka Cerkev. Kot pozitivni vzor je navedel Irce, Poljake in balkanske Slovane, ki so dokazovali, da se narodi kljub preganjanju in zatiranju ne morejo iztrebiti, če je njihova življenjska sila krepka, če je njihovo družinsko življenje zdravo. Obsojal je sramotno število nezakonskih otrok pri Slovencih in hkrati obžaloval vedno večje število družin s številnimi otroki, ki zamirajo že v nežni dobi ali so bolestni, manj sposobni za trdo življenje, in zaključil: »Polno cvetja, a malo sadja, a še to črvido odpada!« ¹⁰⁰ Med resolucijami petega katoliškega shoda leta 1923 je bila tudi resolucija o skrbi za moške in laično inteligenco. Izražena je bila želja, da bi se moški bolj udeleževali verskega življenja kakor dotlej. Posebno pozornost so na shodu namenili mladeničem. Vsa mladinska organizacija, zgrajena na verskem temelju, naj bi dajala zgled pobožnega življenja. Društveno življenje naj bi tega ne oviralo, ampak pospeševalo in podpiralo. Laičnemu izobraženstvu naj bi Cerkev posvetila večjo pozornost, hkrati ga je vabila k sodelovanju pri verskih in karitativnih združenjih. ¹⁰¹ Med sklepi shoda je bila resolucija o družini kot temelju zasebnega in javnega življenja, zato naj bi se ji posvečala največja skrb. Življenje v družini naj ne bi bilo v škodo družinskemu življenju. Pri zahtevah po verski šoli se ne bi smelo pozabiti, da glavnina temelji na domači vzgoji. Starši naj ne bi pozabili dajati dobrega zgleda otrokom in »novoporočenci« naj bi se temeljito poučili o dušni in telesni vzgoji otrok.

99 *Peti katoliški shod*: 266-270.

100 Prav tam: 287-288.

101 Prav tam: 309-310.



Mati vzgojiteljica, 1929, naslovnica.

Obenem so na shodu svarili pred mešanimi zakoni.¹⁰² Vloga matere je bila pri tem poudarjena.

Kot primer navedimo publikacijo, ki je s katoliškega zornega kota dajala priporočila materam pri vzgoji otrok. Avtorica je ostala anonimna. Pod materinim vodstvom naj bi se otrok razvil »v dobrega kristjana, vrlega rodoljuba in zvestega državljana«; njena vzgoja je podlaga telesnega in nravstvenega zdravja otroka. Očetova vloga je v njegovi pomoči ženi v borbi za obstanek družine. Mati je središče družine. Mati vodi, oče le podpira in izpolnjuje očetovske obveznosti, oba pa dajeta dober zgled. Če mati izpolnjuje nalogo v krščanskem in državljanskem smislu, je zapisano, seže s svojim vplivom preko meja družine v življenje naroda, domovine in v na-

daljnji razvoj človeškega rodu. Krščanska mati naj vceplja otroku ljubezen do Boga. Mati vzgojiteljica mora vzgajati pri otrocih pravo nabožnost, razvijati estetiko in gojiti različna individualna in socialna čustva. Z vzgojnega vidika je poudarjena pokorščina otrok: »Pokorščina je v vzgoji nad vse imenitna beseda.« Obstajale naj bi štiri oblike (stopnje) pokorščine: pokorščina iz strahu, upanja, zvestobe in ljubezni. Izpostavljeni sta tudi delavnost in ljubezen do dela. Zato naj bi otroke vodili v delavnice in tovarne. Tam bi vsak otrok videl, koliko mora človeštvo delati, da si omogoči socialno življenje. »Zgled tisočev ga bo spodbudil, da tudi sam ne bo hotel biti zgolj zajedavka na telesu človeške družbe,« je zapisala avtorica.

Prva večja prelomnica v materini vzgoji je po njenem mnenju vstop otroka v šolo. Najboljše razmerje med domačo in šolsko vzgojo je skupno delovanje z roko v roki. Poslušnost, natančnost in marljivost so kreposti, ki jih privzgaja šola s svojimi predpisi. Med domom in šolo naj vladajo obojestranski interesi, ki jih pospešujejo roditeljski sestanki, istočasno pa naj se starši,

¹⁰² Prav tam: 310.

zlasti mati, udeležujejo drugih šolskih prireditvah, razstav ipd., da postane stik doma s šolo tem ožji in trajnejši. Otroci se razvijejo v mladeniče in mladenke. V njih kipi, zato avtorica meni, da potrebuje mlad človek skrbno telesno in duševno negovanje in modro, nevsiljivo vodstvo. Pričakuje se, da jim krščanska mati ostane voditeljica in prijateljica od otroške do odrasle, tj. mladeniške oziroma deklishe dobe. Čas, v katerem živi, se po avtoričinem mnenju v marsičem razlikuje od starih časov in prav v tem grozi mladini pred durmi življenja velika nevarnost. Omenja mrzlično in preveč vsakdanjo naglico življenja. Škodo tega vrvenja trpi družina, kar se mora po njenem preprečiti. Poleg starih naj bi mati uveljavljala tudi vzgojne pripomočke, ki jih prinaša novodobno življenje. Mati naj bi se izobraževala in sodelovala v izobraževalnih in dobrotelčnih društvih. S tem bi pri otrocih vzbujala živo zanimanje za zadeve javnega življenja. S podvojeno skrbjo naj bi pazila na mladino, ki se ji vsiljujejo trije »gosti«: čtivo, umetnost in družčina. Čim prej bo spoznala svojo vlogo, tem prej in lažje bo obvarovala »naš narod pogube«. Previdna mati ne dovoli, da bi hčere in sinovi brali vse, kar je nenravnega ali vsaj otrokovi zrelosti neprimernega. »Mehkužnost, lenoba, zablode domišljije, želja po uživanju in neodločna volja so gotove posledice slabega čtiva,« zatrjuje avtorica. To velja tudi za gledališke predstave. Zato je dolžnost matere, da se strogo drži katoliškega načela in zavrača vse, kar je proti nramnosti. Vendar, meni avtorica, odraščajoča mladina pridobiva vedno več samostojnosti in ji je treba v posameznih pogledih nuditi, da se sama odloča. Zlasti »današnja« mladina zahteva večji razmah. Koristna zaposlenost in delo sta pravi recept zanjo. »Otrok naj si brez potrebe ne išče kruha v tujini,« je še ena od misli iz učbenika za matere.¹⁰³

Vendar so tudi ženske na različne načine sodelovale pri gospodarski preobrazbi. Gospodinjsko delo žensk je bilo nujno potrebno v vseh slojih, četudi v različnih oblikah, kot so gospodinjenje, vzgoja otrok, varčno upravljanje z moževim dohodkom in dobrinami, družbena dejavnost, družinska praznovanja, povezanost družine. Če so bili dohodki moža skromnejši, je bila ženina naloga težja.¹⁰⁴ Obstajali so številni za ženske nekako samoumevni načini služenja denarja, npr. hišna opravila za podnajemnike, varstvo otrok ali šivanje, razne oblike dela na domu, pomoč pri moževih poslih, pobiranje klasja po žetvah, pranje perila za druga gospodinjstva in različne priložnostne menjave služb, udinjanje gospodinij in hčera pri sorodnikih. Otroci in ženske so bile najcenejša delovna sila v vseh obdobjih.

103 *Mati vzgojiteljica.*

104 Bock, *Ženske v evropski zgodovini*: 151.

MATI DOMOVINA

Tesno povezana s pojmom matere je bila tudi izseljenska tematika. Duhovnik Hugon Bren je po prvem desetletju življenja v Kraljevini SHS izpostavil moški vidik, »brate v tujini« v odnosu do »matere domovine«. ¹⁰⁵ »Mati domovina« bo, kot je zapisal, pokazala, da še misli nanje, ima srce zanje, četudi bi oni pozabili nanjo. Ni jim mogla dati kruha, čeprav bi ga rada, zato jih z vso ljubeznijo spremlja v tujino in po tujini. Tudi njeni po vsem svetu »raztreseni otroci« niso pozabili nanjo. Bren je menil, da »jo ogromna večina ljubi z nežno ljubeznijo, kakor so jo ljubili, ko so se še greli v njenem naročju«. Njegovo poročilo o izseljencih naj bi okrepilo njihovo vero v domovino, utrdilo upanje vanjo in pomnožilo ljubezen do nje. Kritično je zapisal, da so se v letih njenega svobodnega obstoja vezi precej zrahljale. Opažal je, da so »njeni otroci v tujini tudi razočarani nad njo«, kar je spoznal iz lastne izkušnje (o kateri ne poroča, op. avt.). Iz časopisja je bilo mogoče razbrati vse o njenih brezkončnih notranjih bojih in zunanjih zapletih. Zasebna poročila, ki so jih izseljenci dobivali od doma, so jim ušesa napolnila s samimi tožbami. »Zato se termometer njihovega domovinskega čustvovanja in ljubezni ni dvigal, ampak je padel,« je zapisal. S turobnim spoznanjem je ugotavljal, da kar je bilo za večino izseljencev včasih še magnet (verjetno Amerika, op. avt.), v tedanjem času to ni bilo več. Mati domovina ni bila več zaobsežena v vsej celoti, temveč le njen košček. Pesimistični Brenov zaključek je nedvomno spoznanje, da je »mati domovina« izgubila pomembna otroka, Koroško in Primorsko z Goriško. Svojevrstno je okrcal ameriške Slovence, ki so s strahom prestopali mejo nove domovine, »kakor bi stopali čez prag hiše, ki se lahko zdaj zdaj zruši«.

Ogromna večina je ostala pesimistična in skeptična glede njene bodočnosti. Kljub temu je Bren menil, da je bilo desetletno delo na kulturnem področju uspešno, da je obstajala vera v bodočnost, o kateri so sanjali in delali zanjo. Z vero naj bi zraslo upanje in se razvnela ljubezen do domovine. Verjel je, da desetletno obdobje v prvi Jugoslaviji le ni bilo samo polje neplodnih notranjih in zunanjih bojev, temveč tudi uspešno v konstruktivnem delu, s katerim je domovina pokazala, da je zmožna in vredna samostojnega življenja. Brenov pregled stanja naj bi bil dostopen vsaj »voditeljem«, tam bo zakladnica, iz katere bodo črpali informacije o resničnem stanju in snovanju domovine. Zavzel se je za jasnejšo sliko o slovenskem izseljenstvu. Sebi in domovini bodo s tem storili uslugo, je menil in sklenil, naj se zaenkrat zadovoljijo z dobro voljo »matere domovine«. Bren je bil katoliški duhovnik, uporabljajoč čustveno obarvan jezik s primerjavo ožje ali raztresene družine,

¹⁰⁵ Bren, Slovenci v inozemstvu: 117-119.

kjer je mati imela vlogo vzgoje otrok, oče pa vlogo voditelja (pater familias). Hugon Bren¹⁰⁶ je verjel, da se bo z njegovim razmišljanjem dvignila in utrdila vera v domovino, da se bo utrdilo upanje vanjo in da se bo »pomnožila ljubezen do nje.« Podobno je razmišljal nemški duhovnik Božidar Tensundern, ki je zapisal, da so bili izseljenci člani Katoliške cerkve pod okriljem Rafaelove družbe in »otroci slovenskega naroda«, kljub temu pa so bili po njegovem mnenju odvisni od razmer, v katerih so živeli. Zaključil je: »Kakor dobra mati, ki je rodila veliko otrok, prav dobro ve, da je en otrok različen od drugega v svojem značaju in da je zato treba vsakega otroka po njegovih lastnostih vzgajati, tako bodi tudi Rafaelova družba, dobra, skrbna in »požrtovalna mati«, ki razumeva značaj in zgodovino izseljenskih skupin.«¹⁰⁷ In kako je bilo v izseljenstvu?

Praznovanja materinskega dneva so bila stalnica v katoliškem izseljenstvu. 25. maja 1939 je ženska rožnovenska bratovščina v Gladbecku v Nemčiji obhajala materinski dan, ki so se ga udeležile številne mamice. V dvorani so pripravili oltarček s kipom Matere božje, okrašen z zelenjem, in v čast majniški Kraljici so gorele sveče. Po pozdravnem govoru predsednice se je vrstila pesem za pesmijo. Pripravili so nastop malčkov. Ženam je bil cilj, da ostanejo zveste veri in rodni deželi, »materi Sloveniji«. Spomnile so se tudi pokojnic. »Slovenska mati naj bo zgled vsem drugim materam, ker je močna, stanovitna in vztrajna, ker je verna, zvesta Bogu in narodu,« je zapisala Ana Kostanjevec in dodala: »Zatorej bodimo ponosne na svoje dobre mamice, ki so nas vzgojile v dobre, zavedne državljanke.« Deklice so recitirale pesem Materam, ki jo je zložila. Sledila sta še dva igrana prizora. Prvi je izražal bolečino otroka, ki je prezgodaj izgubil mater, drugi pa je prikazoval srečo otroka v materinem okrilju, kako se igra, raja in prepeva. Prizora sta bila delo deklinškega krožka.¹⁰⁸

»SLOVENKE V TUJIH DRŽAVAH«

Leta 1926 je bila v Ljubljani razstava z naslovom Slovenska žena, ki jo je pripravilo Splošno žensko društvo. Gradivo je izbrala in uredila publikacijo z istim naslovom Minka Govekar (1874-1950). Bila je učiteljica in pisateljica. Bila je med prvimi Slovenkami, ki so spoznale, da se morajo boriti za pridobitev političnih pravic. Začetek 20. stoletja je prinesel vzpon vrste žen-

106 Hugon Bren (1881-1953), O. F. M., frančiškan, zgodovinar in nabožni pisatelj. Doktoriral je iz teologije v Freiburgu (1915) in deloval v Združenih državah Amerike. V Oakdellu je ustanovil frančiškanski kolegij, po prvi vojni se je vrnil v domovino.

107 Tensundern, Naša kri v Nemčiji: 62.

108 *Izseljenski vestnik* 9/8-9 (1939): 167-168.

skih organizacij, ki so zahtevale svoje pravice. Že leta 1901 je bilo v Ljubljani ustanovljeno prvo slovensko žensko društvo, to je Splošno (slovensko) žensko društvo, ki si je za nalogo zadalo izobraževanje žensk, si prizadevalo za pravice žensk in otrok kot tudi za kulturno, socialno, pedagoško in drugo delo v korist žensk in družbe na splošno. Katoličanke so bile pred prvo vojno organizirane v Krščanski socialni zvezi. Prizadevale so si za vse ženske pravice, za napredno ženstvo, z izjemo vprašanj, ki so bila v pristojnosti Cerkve, npr. o zakonu, verski vzgoji mladine ipd. Žensko gibanje se je po prvi svetovni vojni razmahnilo in hkrati delilo po ideološki usmerjenosti. Na humanitarnem področju sta bili pomembni dve društvi, tj. Klub Primork (1920)¹⁰⁹ in Kolo jugoslovanskih sester (1921). Prvo je pomagalo primorskim študentom, kulturnim delavcem in pregnanim Primorcem v Ljubljani ter tistim, ki so ostali na Primorskem. Pomagalo je Slovincem na zasedenih ozemljih, žrtvam vojne, prirejalo »ferialne« kolonije za bolne in slabotne otroke na Gorenjskem, Dolenjskem in na Krku. Delovalo je na kulturnem, humanitarnem in obrambnem področju.¹¹⁰ V poglavju Slovenke v tujih državah, ki ga je za *Slovensko ženo* napisala Govekarjeva, je bil največji del posvečen ženskam v Združenih državah Amerike, obširno je pisala o ženskah in dekletih v Aleksandriji, le bežno pa o Slovenkah v Nemčiji oziroma Vestfaliji. Podatke za evropski prostor je Govekarjeva dobila iz poročila, katerega avtor ni znan. Za Vestfalke je razlagala, da so bile to rudarske žene, ki so doma gospodinjile. Vdove so si našle zaslužek pri rudnikih, zlasti s snaženjem. Tudi po šolah, cerkvah in uradih so bile zaposlene kot snažilke. Boljše življenje so imele po njenem mnenju žene bivših rudarjev, ki so si toliko opomogli, da so se lotili kakšne obrti, npr. rokodelstva, gostinstva in trgovine. Hčerkе slovenskih roditeljev so se po večini poročale z rudarji, »a tudi z druge vrste možmi«. Dekleta so bila po različnih službah, mnoge so bile tudi na podeželju. Tudi v Vestfaliji in Porenju so domačini v službo radi jemali Slovenke, saj so bile poštene, snažne in marljive. V javnosti niso delovale, razen v okviru bratovščin živega rožnega venca, kjer se je odvijalo tudi družabno in podporno življenje, vendar v nekako bolj zaprtih krogih. V odborih teh društev so bile samo ženske in govorile so med seboj slovensko. Poročevalec jih je pohvalil, ker so ostale zveste svojemu narodu, in izrazil obžalovanje, ker niso imele slovenskih šol. Nekaj

109 Podobno kot na Koroškem se je leta 1920 na Primorskem razvilo žensko gibanje z imenom Klub Primork. Primorke so skrbele za mladino, da se ne bi potujčila. Izobraževale so jo v slovenskem jeziku, skrbele za brezplačno prehrano in bivanje v času študija pri ljubljanskih družinah. Glej: http://www.ds-rs.si?q=civilna_druzba/rastoca_knjiga/prispevki/Ziberna (4. 5. 2012).

110 Budna Kodrič, *Žensko gibanje na Slovenskem*: 17-27.

Slovenk je bilo tudi v Parizu. V modnem oddelku pariškega Louvra je kot vodja delovala Ljubljancanka Vida Košmerl, v ateljeju ene največjih pariških modnih hiš, Maison Chanel, pa je več let delala Ivana Sirk. Kot je zaključil poročevalec: »Gotovo so naše rojakinje tudi še po drugih državah, le da, žal, nimamo o njih poročil.«¹¹¹

SELITVENI PROGRAMI IN MLADINA

Aprila 1931 je Kazimir Zakrajšek vabil na prvi redni sestanek Slovenskega izseljeniškega sveta, na katerem naj bi govorili o izseljenskem programu. Menil je, da je izseljenstvo lahko tudi velika korist za posameznika in družine, hkrati pa ga je označil za nujno zlo. Uvidel je, da ne morejo vsi oditi v izseljenstvo oziroma ostati doma. Izseljenski duhovniki iz Francije, Nizozemske, Nemčije in Belgije so se na Zakrajškovo povabilo 23. junija 1932 zbrali v Luksemburgu, kjer so razpravljali o vzgoji otrok, izseljenskih učiteljih in o usmerjenosti izseljenskih društev. Oster je bil duhovnik Anton Merkun, ki je med slabimi posledicami izseljevanja izpostavljal versko in moralno škodo, nastalo tudi zaradi drugovercev in brezvercev, branja slabih knjig in glasil, vdajanja pijači in »Veneri«, kar je bil strup za domačo faro in družine. Zaradi izseljevanja so se razbijale družine, matere same niso mogle vzgajati svojih otrok. Kjer ni bilo očeta, je manjkala glava družine. Tudi za ljubezen je Merkun menil, da se rada ohladi, celo ugasne, da žena doma lahko zaide in »pade«, mož pa v tujini postane nezvest. V izseljenstvu je videl veliko narodno škodo in otroci drugega rodu so bili po njegovem mnenju že potujčeni, postali so Američani, Argentinci, Francozi in drugi. Oster je bil tudi do žensk.

Glede skrbi za izseljence je Merkun naštel troje: ohranjanje vere in morale, ohranjanje slovenskega jezika in skrb za gospodarstvo. In kdo naj bi uredničeval te cilje? Navedel jih je takole: Cerkev, država, Banovinski izseljeniški urad, družina izseljenca, šola, prosvetna društva, Družba sv. Rafaela, Koledar Družbe sv. Mohorja in še drugi. Posebno pozornost je posvečal družini. Domači naj bi za izseljenca pogosto molili, svetoval je, naj mu velikokrat pišejo in zanj naročijo katoliška glasila in družinsko pristopijo k Družbi sv. Rafaela. Izpostavil je vlogo šole. Predlagal je več sestavkov o izseljencih v šolski čitanki, pri zemljepisu, zaželel si je videti seznam glavnih izseljenskih kolonij, oznako obdobja velikih selitev in življenjepise slavnih mož, npr. Friderika Barage. O izseljencih ne bi učili samo v osnovnih šolah, ampak tudi na srednjih in trgovskih šolah. In kar je nekaj novega, zapisal je, naj bo visoki šoli

111 *Slovenska žena*.

(vseučilišču) prepuščeno znanstveno preučevanje slovenskega izseljenstva.¹¹² Velik pomen je dajal knjigi. Zato je bil pobudnik tega, da bi se pri Družbi sv. Rafaela ali Prosvetni zvezi ustanovila Centralna izseljeniška knjižnica, ki bi zbirala stare in nove knjige ter jih pošiljala izseljenskim društvom po svetu. Predvidel je celo, da bi se knjige po hitrih komunikacijskih zvezah proti odškodnini tudi posojale. Pri Prosvetni zvezi bi se po njegovem načrtu ustanovila Izseljeniška prosvetna zveza, ki bi skrbela za ustanavljanje katoliških prosvetnih društev v izseljenskih kolonijah, jih zalagala s pravili, opravilniki in poslovnimi knjigami ter jih vodila in združevala v zvezo. Razmišljal je tudi o ohranjanju arhivskega in drugega gradiva in predlagal ustanovitev izseljeniškega ali delavskega muzeja v Ljubljani.¹¹³

Družba sv. Rafaela je Izseljenškemu svetu predložila izseljenski narodni program (1931). Glede izseljenske problematike je ta program še vedno temeljil na stališču, da je izseljevanje zlo. Med programskimi zahtevami so bile našteje tudi zadeve, ki so bile vezane na otroke in mladino. V skrbi za ohranjanje narodnosti je bila na prvem mestu zapisana zahteva po slovenskih šolah (vsaj večernih), časopisih, knjižnicah, igrah, društvih, predavanjih ter obiskih naselbin (kolonij), izpostavljena pa je bila tudi vloga pevcev, umetnikov, glasbenikov, pevskih društev ter shodov in manifestacij, izletov v domovino, kjer bi izseljence dočakali s slovesnimi sprejemi itd. Z moralnega vidika so se avtorji programa zavzeli, da gredo dekleta za fanti v izseljenstvo in žene za možmi. Fantom bi se omogočile poroke s Slovenkami in olajšal bi se jim povratek v domovino. V nadaljevanju programa so bile izpostavljene koristi izseljevanja za posameznika, družino in državo. Zavzeli so se za ohranitev zvez med družinskimi člani, da se popišejo izseljenci, med drugim izseljenske šole, da prihaja do izletov v domovino in z otroškimi kolonijami na počitnice domov. Velik poudarek je bil na t. i. izseljenski nedelji, ki bi povezovala razdružene družine s pomočjo pisem. Ideja o tem je bila stara dve leti in se je ohranila do konca prve Jugoslavije.¹¹⁴

Katoliški izseljenci iz Argentine so leta 1935 poslali v Ljubljano spomenico in programske zamisli, vezane na otroke in mladostnike. Izseljenski otroci so se odtujevali že z rojstvom, saj je večina držav v njih rojene kljub morebitnemu nezadovoljstvu matičnega okolja smatrala za svoje državljane. Čim so stopili v šolo, se je njihovo odtujevanje nadaljevalo. Splošnega o Jugoslaviji so vedeli malo, lepega še manj. Ocenjevali so, da tretjina šoloobvezne slovenske mladine ne more ne prebrati in ne razumeti niti preprostega slo-

112 Drnovšek, Pravniki Ivan Tomšič: 589-602.

113 Drnovšek, *Rakrana*: 163-170.

114 *Izseljeniški vestnik: za pouk našemu narodu*: 4, 17-19, 36-38.

venskega stavka. Vprašanje izseljenske mladine so imeli za pomembno, hkrati pa so se spraševali, zakaj je bila mladina drugih narodov bolj zavedna. Pri tem so omenili Nemce, Angleže, Irce, izseljence v Severni Ameriki, Poljake, Čehoslovake in celo Japonce.¹¹⁵ Posebno pozornost so argentinski katoliški izseljenci posvetili šolskemu pouku in pri tem izpostavili vlogo slovenskih šolskih sester, ki so npr. v Združenih državah Amerike dobro opravljale svoje poslanstvo. Pohvalili so tudi glasilo *Duhovno življenje*, ki je otrokom prinašalo tedensko rubriko Naš mladi rod. Čudili so se, da se domovina še ni domislila, da bi izdajala mladinski list, ki bi bil izjemnega pomena pri delu na šolskih tečajih. Argentinski Slovenci so se zavzeli za počitniške kolonije jugoslovanskih otrok v domovini, kar bi bilo boljše, oziroma v tujini (pred očmi so imeli Argentino), kar bi bilo cenejše in marsikdaj edino izvedljivo. Počitniške kolonije so priporočali zaradi učenja ali ohranjanja jezika in zaradi odraščanja otrok brez verskega pouka in brez zakramentov. Zavedali so se pomena kulturnega dela med izseljenci, namenjenega otrokom. Zaželeli so si prenosno, vendar dobro opremljeno slovensko marionetno gledališče z glasovno in jezikovno dobro podkovanimi igralci. To je svetovala tudi mesečna revija *Ljudski oder*. Zavzemali so se za gospodinjsko šolo za mlada dekleta, ki bi imela pomen tudi z nacionalnega vidika, saj bi vzgajala »slovenske matere, ki so prve in glavne vzgojiteljice slovenske mladine in od katerih edino moremo v največ slučajih pričakovati resnično uspešne slovenske vzgoje«. ¹¹⁶ Mariborske šolske sestre so v San Antoniu in Buenos Airesu že osnovale gospodinjsko šolo. Izseljenci so prosili jugoslovansko vlado, da jim pri tem pomaga. ¹¹⁷ Po mnenju društva Tabor v Buenos Airesu je vlada podprla ustanavljanje katoliških šol. Zavedali so se, da izseljenskega naraščaja ne bodo ohranili, če ne bodo vplivali na njegovo vzgojo. Šola je bila pravo mesto za to. Zavzeli so se, da v vseh večjih izseljenskih naselbinah ustanovijo narodne šole. Če tega ne bi bilo mogoče izvesti, naj bi podprli izseljenske organizacije, ki so že dotlej skrbele za vzgojo mladine, tako da so vzdrževale šole in tečaje za poučevanje materne jezika. Večkrat so izpostavili pomen duhovnika kot vezi med domovino in izseljenci. ¹¹⁸

Na prvem slovenskem izseljenskem kongresu v Ljubljani julija 1935 so sprejeli resolucijo z naslovom *Narodna vzgoja izseljenske mladine*. Obsegala je naslednje točke:

115 *I. slovenski izseljenski kongres*: 105–107.

116 Prav tam: 116–118.

117 Prav tam: 118–119.

118 Prav tam: 125–126.

- Ohranitev izseljenske mladine je v interesu države in naroda, če že ne po jeziku, pa vsaj po duhu. Otroke prvega rodu izseljencev se je zakonsko smatralo za jugoslovanske državljane, od tod dolžnost države, da skrbi za pouk teh otrok v maternem jeziku povsod tam, kjer izseljenci sami niso mogli poskrbeti za to.
- Posledično se zahteva, da vlada in banska uprava dvigneta finančno postavko za materialno podporo duhovnikom in učiteljem med izseljenci, hkrati pa naj bi bila zagotovljena tudi potrebna učna sredstva.
- V vsako večjo naselbino (kolonijo) ali središče naj se pošlje izseljenski učitelj.
- Prosvetno ministrstvo naj doseže dogovor z Ministrstvom za socialno politiko, da se sestavita poseben pravilnik in učni načrt za učitelje. Učitelji naj bodo podrejeni izseljenskemu oddelku Ministrstva za socialno politiko. Vsi ti učitelji naj dobivajo toliko plače, kolikor jo dobiva učitelstvo države, v kateri delujejo.
- Delovanje izseljenskega učitelja je mogoče le v povezavi z izseljenskim duhovnikom, saj je pouk v narodnem jeziku marsikje dovoljen samo na podlagi verouka. Zato naj se pošljejo na tuje samo učitelji, ki so verni oziroma aktivni v verskem življenju.
- Za pouk slovenščine in domoznanstva naj Ministrstvo za socialno politiko na svoje stroške izda *Abecednik, Katekizem, Zgodovino in zemljepisni opis Jugoslavije s slikami*. Vse te knjige naj bodo v dveh jezikih, v slovenščini in v jeziku okolja, ki ga otroci obvladajo, tj. v angleščini, nemščini, nizozemščini, francoščini, španščini in portugalsščini.
- Za učitelja Janka Jankoviča v Franciji se zaprosi Prosvetno ministrstvo, da se ga takoj nastavi, kot je bilo to v primeru Svatopluka Stovička v Belgiji, tj. s polno plačo in vštetimi službenimi leti.¹¹⁹

Jugoslovanski rudarji iz Waterscheija v Belgiji so na kongresu prosili, da se poskrbi za mlade, da se ne bi odtujili narodu in državi, in za primerjavo, kako ravnaajo drugi, omenili Italijo. Kot so povedali, italijanskim otrokom v izseljenstvu vzdržujejo šole, z očetovsko ljubeznijo skrbijo za vse potrebno, za obleko, knjige, hrano in še avto imajo na razpolago, da se oddaljeni vozijo v šolo in domov.¹²⁰ Društvi jugoslovanskih rudarjev iz krajev Tucquegnieux in Anderny-Marine v Franciji sta prosila za duhovnike in učitelje. Rekli so, da bi morali uživati enake pravice kot Poljaki in Italijani glede rent, pokojnin in občinskih podpora za male otroke. Mladina da ne zna srbohrvaško, kar

119 I. slovenski izseljenski kongres v Ljubljani: 33–34.

120 Prav tam: 128.

so omenjali kot oviro v sporazumevanju s konzulatom. Potrdili pa so, da so hkrati zavedni Slovenci in Jugoslovani.¹²¹ Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare iz Freyming-Merlebacha je na kratko prosilo, da če jim že ne morejo poslati dobrega duhovnika, naj jim vsaj pošljejo nepristranskega učitelja. In še, naj se doseže podpora izseljencem ob rojstvu otroka, kakor so jo imeli Italijani in Poljaki in tudi drugi narodi.¹²² Podpisana društva slovenskih izseljencev v Habinghorstu, Holthausnu in Suderwichu v Nemčiji so opozorila na žalosten gmotni položaj izseljenskih družin, zlasti tistih z večjim številom članov. Po tedanji uredbi je brezposelni oče dobival podporo samo za štiri otroke.¹²³

(SLOVENSKA) IZSELJENSKA ZBORNICA IN MLADI

Ustanavljanju slovenske Izseljenske zbornice leta 1938 so prisostvovala predstavnice ameriških Slovenk z Marie Priland na čelu (Slovenska ženska zveza). Med drugim so prosile, da bi se z ustreznimi vladnimi podporami slovensko-ameriški mladini omogočilo priti v večjem številu na počitnice v domovino in obratno, da bi mladina iz Slovenije prihajala v Združene države Amerike, »da bi prišlo do skupne prepojitve z ljubeznijo do domovine in navdušenosti za slovensko narodnost«, hkrati pa bi slovenska mladina v Združenih državah Amerike spoznala veliki svet in bi s spoznanji ameriškega življenja in tempa obogatila domače življenje.¹²⁴ Zbornica je imela devet odsekov, tj. statističnega, verskega, kulturnega, propagandnega, socialnega, izseljenski muzej in arhiv, gospodarskega, sezonsko delavstvo in diasporo.

V okviru novega propagandnega odseka (slovenske)¹²⁵ Izseljenske zbornice (1938), ki ga je vodil Jože Premrov, je bil močan poudarek na delu z mladino. Na prvem mestu je Premrov izpostavil potrebo, da se slovenska mladina v okviru šol »zainteresira za problematiko izseljenstva«. Sklicujoč se na prakso drugih narodov - ne pove, katerih - je zaprosil Prosvetno ministrstvo za uvedbo obveznega pouka o izseljenstvu, vsaj eno uro na teden. V šolska berila bi se uvedlo poglavje o slovenskem izseljenstvu. Izseljenska mladina naj bi dobila priložnost, da bi redno vsako leto obiskovala domovino, zlasti slovenske šole, kar bi izseljenski mladini dalo občutek »nove ljubezni do slovenskega naroda, jezika in pesmi«. In celo več: povečati bi se moralo število

121 Prav tam: 129-133.

122 Prav tam: 143-144.

123 Prav tam: 134.

124 *Izseljenski zbornik Izseljenske zbornice v Ljubljani*: 23-24, 30-31.

125 Enako kot za AZU (Akademija znanosti in umetnosti) je veljalo za Izseljensko zbornico. Tudi ta ni smela imeti oznake slovenska.

obiskov izseljencev, ki bi tako dobili čim boljše vtise, širili ljubezen in narodno zavest med tistimi deli izseljenstva, »ki so že utonil v tujih narodnostnih vodah«. Premrov se je zavedal pomena časopisja, ljubljanskega radia in kratkovalovne postaje v Beogradu, ki bi pripravljala večerne oddaje. Te bi organizirale šole. Uporabljale bi se serije skioptičnih slik in filmov iz življenja izseljencev v domovini. Na izseljenskih akademijah bi, kot je zapisal, širili »primerno čtivo, brošure in knjige o naši krvi v tujini«.

Šolski odsek pri Izseljenski zbornici je vodila neumorna učiteljica Julijana Šušteršič. Za temeljni cilj si je zadala pritegniti mladino v domovini k delu za izseljensko mladino. Mladina doma naj bi vzpostavila tesne stike z mladino v tujini, da bi ta tako poglobila smisel za materni jezik, za domovino in »za vse, kar je našega«. Kot učiteljica je nazorno predstavila svojih dvanajst smernic bodočega dela:

- Mladina po šolah doma naj se organizira v izseljenskih odsekih; pravilnik je izdelan, ni pa še bil potrjen od oblasti.
- V vsakem odseku se določi izseljenska kolonija, v kateri je največ rojakov iz okraja šole; s kolonijo bi imeli dopisne stike, pošiljali bi slike in poročali o zanimivostih iz domačega kraja.
- Vsaka izseljenska kolonija in izseljenska šola mora imeti stik z domovino.
- Izseljenski mladini se mora omogočiti obiskovanje slovenskega pouka, zato se mora povečati število učiteljev med izseljenci; tem je potrebno urediti finančni položaj in redno prejemanje plač.
- Vsako leto bi morale priti na počitnice v domovino vsaj nekaj otrok, nuditi bi jim bilo treba brezplačno pot, vso oskrbo in pouk materinščine; za počitniško kolonijo bi se odbralo po nekaj otrok iz vsake izseljenske naselbine, ki bi se vračali kot mladi prosvetni delavci na delo med tovariše na tujem.
- V naselbinah, iz katerih otroci ne bi mogli obiskati domovine, bi priredili počitniške tečaje za pouk slovenskega jezika in domoznanstva; v te tečaje bi se pritegnilo otroke iz vseh bližnjih naselbin.
- Za voditelje teh tečajev bi se izbrale najboljše učne moči, s popolno predanostjo delu z otroki; potreben bi bil določen tečaj v domovini, kjer bi skupaj pregledali učno snov in določili obliko predavanj te snovi, ki bi bila za izseljensko mladino najlažja.
- Vsaki naselbini bi skušali poslati vsaj nekaj mladinskih knjig in revij; po možnosti bi pod vodstvom izseljenskih učiteljev organizirali potujoče knjižnice za mladino.
- Za pouk izseljenske mladine bi se izdelala učna knjiga slovenščine in domoznanstva za nižjo in višjo stopnjo.

- Sposobne izseljenske otroke bi morali šolati v domovini, da bi se v njej pripravili za delo med izseljenskimi rojaki.
- Mladino v domovini bi seznanili z vsemi vprašanji t. i. izseljenskega problema in z vsemi težavami izseljencev; v izseljenski reviji (mišljen je *Izseljenski vestnik*) se morajo stalno objavljati poročila o delu in življenju izseljenske mladine, kar velja tudi za dnevno časopisje v Sloveniji, in nuditi se mora možnost objavljanja o delu mladine tako doma kot po svetu.
- V Mladinskem skladu bi se zbirali denarni prispevki med mladino, zlasti v času izseljenskega tedna, da bi omogočili otrokom pot v domovino. Resolucija učiteljice Šušteršičeve je bila sprejeta.¹²⁶

NOTRANJA DIASPORA

Kot notranjo diasporo so opredeljevali zapuščanje »ožje domovine«, tj. iskanje dela in kruha v neslovenskih pokrajinah skupne države. Menili so, da to niso bili »izseljenci v pravem pomenu besede«. Zavedali pa so se, da je potrebna skrb tudi zanje. Nekateri so iz Slovenije odšli, mnogi – predvsem iz slovenskih krajev onstran državne meje – pa so v Slovenijo oziroma Jugoslavijo prišli in v njej našli zatočišče. To so bili predvsem primorski begunci. Še leta 1939 niso vedeli, koliko Slovencev se je razpršilo po vsej državi. Na splošno se je vedelo, da so v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu itd., kamor so odšli na lastno pobudo. Vedelo se je, da so ustanavljali slovenska kulturna društva, vendar natančnega pregleda nad njimi niso imeli. Še manj so vedeli, kaj delajo in kako živijo. Poznavalci so trdili, da je v vsej državi izven Dravske banovine živelo okrog 100.000 Slovencev. Ocenjevali so, da je v Beogradu od 18.000 do 20.000 Slovencev, omenjeni pa sta bili dve društvi, to sta Slovensko prosvetno društvo in Društvo Slovencev.¹²⁷

V okviru ustanovne Izseljenske zbornice (1938) je o »diaspori« spregovoril Kocmur, referent za Slovence v drugih delih Jugoslavije. To so bili delavci, rudarji po srbskih rudnikih, delavci v tovarnah, slovenski kolonisti v južni Srbiji, slovenski Primorci, slovenske služkinje in še kdo. Slovenski otroci niso imeli šol, niti ene ure slovenskega pouka, čeprav so, gledano recipročno, v Sloveniji imeli po šolah in v vseh razredih nekaj ur pouka srbsčine tedensko. Zato, je ugotovil Kocmur, so slovenski otroci v južni Srbiji hitreje pozabljali materni jezik, Cerkev pa je opozarjala še na nevarnost za katoliško versko življenje. Izseljenska zbornica je v zvezi s tem oblikovala nekaj zahtev. Prvič, na prosvetno ministrstvo so poslali zahtevo, da se slovenskim otrokom v di-

¹²⁶ *Izseljenski zbornik Izseljenske zbornice v Ljubljani*: 34–35.

¹²⁷ Kuhar, *Naše izseljensko vprašanje*: 533.

aspori nudi toliko slovenskega pouka, da bodo dobro obvladali svoj materni jezik. Drugič, na notranje ministrstvo so naslovili zahtevo, da se »slovenskim primorskim naseljencem« prizna pravica do jugoslovanskega državljanstva. Ugotavljali so, da so slovenski izseljenci izpostavljeni stalnim šikaniranjem »krajevnih oblastnikov« in pravoslavnim pritiskom, zato so poudarili, da se mora načelo o enakopravnosti ver spoštovati tudi za katoliške verske pripadnike v Srbiji. Po navedenih podatkih je bilo v Srbiji (brez Beograda) nad 1000 slovenskih otrok brez vsakega pouka slovenskega jezika in »malo manj tudi brez katoliškega verouka v svojem jeziku.« Od Dravske banovine so zahtevali, da se vzpostavi fond za potujočega učitelja in za potujočega slovenskega duhovnika za Srbijo. Beograjsko vlado so opozorili na gospodarske težave slovenskih kolonistov v južni Srbiji, saj tam niso imeli niti vprežne živine niti modernega poljedelskega orodja za obdelavo zemlje. Pripravljeni so bili na kultiviranje in pospeševanje tamkajšnjega gospodarstva, če bi dobili državno pomoč. Vedno več je bilo pritožb slovenskih kolonistov, zlasti s Kosovega polja, iz Bistrenice in Moran, da so bili protizakonito prikrajšani pri delitvi zemlje. Zborovalci na ustanovnem zasedanju Izseljenske zbornice v Ljubljani so prosili beograjsko kmetijsko ministrstvo, da jim omogoči kompaktno naselitev, »da ne bodo naši ljudje prisiljeni seliti se v druge države«. ¹²⁸ K besedi se je prijavil Viktor Zakrajšek, župnik v Janjevu, ki je kritično omenil, da tovrstne resolucije ne bodo nič zalegle. ¹²⁹ Omenili so tudi slovenske vojake, orožnike in finančnike, ki so bili na začasnem delu v »tujini«. Branko Dorčič, ravnatelj semenišča v Prizrenu, je opozoril na njihovo razpršenost, kar je oviralo versko delo, npr. ob krstu otroka. Omenjena je bila tudi skrb za dekleta, kuharice, hišne in pestunje. Nevarnost je videl v porokah z drugoverci, ki jih ni bilo malo. Opozarjal je na pogoste samomore in prostitucijo. Omenjal je izseljence iz Primorske, ki so živeli družinsko življenje na takratnem Kosovu, v Uroševcu, in Bistrenici. Na slabšem so bili, kot je poudaril Dorčič, otroci, ki so živeli tam, kjer ni bilo Cerkve ali katoliškega duhovnika. Vse je bilo odvisno od staršev; če so bili ti »dobri«, je še šlo, drugače pa so se otroci katoliški Cerkvi odtujili. Redko je mednje prihajal potujoči katoliški duhovnik, ki je govoril v latinščini, cerkve znotraj pa so redko videli. Posebno otroci, katerih starši so bili dlje časa v diaspori, npr. na kaki obmejni žandarmerijski postaji, so bili v največji nevarnosti, da postanejo versko brezbrizni. V nevarnosti so bila tudi dekleta. »Dekleta naj bi se nikoli ne pošiljala kar tako po svetu,« je omenil Dorčič. Župnim uradom doma je predlagal, naj pošljejo obvestilo žu-

128 *Izseljenski zbornik Izseljenske zbornice v Ljubljani*: 37–38.

129 AS 74, a. e. 1334, š. 12: 6.

pnemu uradu, kamor je prišel izseljenec. Za otroke v najhujši diaspori je videl rešitev le v ustanovitvi vzgojnih ustanov za šolarje v ljudski šoli. Za dečke bi bil načrt takoj izvedljiv, če bi se le našla denarna sredstva, saj so bili v Uroševcu salezijanci.¹³⁰ Sicer pa je ugotavljal, da mnogi že po dveh mesecih bivanja ne obvladajo več maternega jezika. Menil je, da je v diaspori zrasla mladina za Slovence jezikovno popolnoma izgubljena. Rešila bi se le s povratkom staršev v Slovenijo ali vsaj s prihajanjem slovenskih otrok na počitnice v slovenske planine. Samo pošiljanje knjig je bilo po njegovem mnenju premalo učinkovito, saj se je vedelo, da mladina malo bere, zlasti še, če težje razume slovenski jezik. Kjer je bilo več Slovencev na kupu, bi se morda še dalo kaj narediti; kot zgled je Dorčič omenil verouk v slovenščini v Ivjem. Če bi se ustanovilo kako slovensko prosvetno društvo, bi bilo po njegovem mnenju to gotovo velikega pomena. Pri tem mu je šlo seveda predvsem za zaščito katolištva.¹³¹ V okviru državne izseljenske politike so glede notranjih selitev že v času izbruha vojne načrtovali različne poteze. Tako bi morala svoj del naloge v okviru državne izseljenske politike prevzeti tudi Slovenija. Za preprečevanje izseljevanja bi bilo potrebno, da bi se banovina lotila javnih del v tistih krajih, kjer je bilo izseljevanje najbolj pereče. Izdelati bi morali načrte za notranjo kolonizacijo, da bi slovenski izseljenci odhajali iz Slovenije samo v določene kraje Jugoslavije, kjer bi mogli živeti v bolj ali manj strnjjenih naselbinah.¹³²

»DOBRO ČTIVO ZA NAŠE IZSELJENCE«

Knjiga je imela v izseljenskem prostoru velik pomen tako za odrasle kot za mladino in otroke. Že leta 1929 je Kazimir Zakrajšek prepričeval komisarja oblastne samouprave v Ljubljani, da bi bilo potrebno širiti dobro berilo med izseljenci, da bi se vzgojila mladina in da bi vzdrževali odrasle v dobrem moralnem in verskem življenju, vzbujali narodno zavest in ukoreninjali ljubezen do domovine. Vinko Zor, tajnik Prosvetne zveze,¹³³ je predlagal, da se v letu 1930 izseljencem odpošljejo naslednja glasila in knjige: *Slovenec* (nedeljska izdaja), *Domoljub*, *Mladika*, *Naš dom*, *Vestnik Prosvetne zveze*, *Mladost*, *Vigred*, *Bogoljub*, knjige Mohorjeve družbe, leposlovne knjige, note in pesmarice ter koledarčki.¹³⁴ Banska uprava je začela zbirati knjige za izseljence in to označila za pomembno kulturno nalogo. Podobna dejavnost se je odvijala tudi pri Družbi sv. Mohorja. Tam so ustanovili t. i. slovenski kulturni dinar,

130 Prav tam: 8-9.

131 Prav tam: 9-10.

132 Kuhar, Naše izseljensko vprašanje: 535.

133 Vinko Zor (1892-1964), prosvetni delavec.

134 AS 74, a. e. 1195, š. 11. Prispevek za stroške pisarn izseljencev.

namenjen za knjige izseljencem. Leta 1936 so Mohorjani zbrali 6060 dinarjev. Družba je lahko nabavila in odposlala knjige 303 osebam, skupaj 1515 knjig v Argentino, Francijo, Nemčijo, v Beograd in Skopje. Knjige so zbirali tudi pri Rafaelovi družbi.¹³⁵ V akciji z naslovom Knjige za vzgojo naših izseljencev so na Izseljenskem referatu leta 1935 zbrali kar 700 šolskih knjig ter več kot 250 zabavnih in vzgojnih knjig, ki so jih namenili odraslim in otrokom. Poslali so jih v Argentino, Belgijo, Brazilijo, Francijo, na Nizozemsko in v Nemčijo.¹³⁶ Knjige so običajno pošiljali preko Rafaelove družbe.

Na kratko se ustavimo še pri že omenjenem Vinku Zoru. Po klasični gimnaziji, ki jo je obiskoval v Šentvidu nad Ljubljano (1905–1913), in bogoslovnem študiju (1913–1916) je bil leta 1916 posvečen za duhovnika. Od leta 1924 je bil plačani uradnik Prosvetne zveze v Ljubljani, od 1926 tajnik in v letih 1926–1941 urednik *Vestnika Prosvetne zveze*. Imel je posluh za uvajanje tehničnih pripomočkov v ljudskoprosvetno delo, npr. kinoprojektorjev, skioptikonov (zbral je največjo zbirko diapozitivov v državi), radijskega oddajnika, ki ga je Prosvetna zveza leta 1928 dobila v najem za 15 let. Organiziral je tečaje in prosvetne večere z izbranimi predavatelji, prirejal izlete doma in na tujem ter napisal vrsto člankov, npr. Naše prosvetno delo (1927), Katoliška prosvetna organizacija v Nemčiji (1938), Prosveta in naš radio (1938) in Priročni katalog Prosvetne zveze (1929, 1940).¹³⁷

V okviru tiskovnega odseka Rafaelove družbe (TORD), oddelka za domače časopise, je Julijana Šušteršič 19. februarja 1937 objavila članek z naslovom Izseljensko vprašanje in naše šole. Kot učiteljica na meščanski šoli v Ljutomeru se je lotila tudi praktičnih dejavnosti. S pomočjo učenk in učencev je zbrala lepo število mladinskih knjig, albumov, znamk, fotografij ipd. skoraj iz vse Slovenije. Pripravila je tudi žaro s slovensko prstjo. Zbrala je pisma za slovenske izseljenske otroke in vse poslala Rafaelovi družbi v Ljubljani, ki je zbrano posredovala mladini v Nemčijo in Francijo. Pisala je tudi Rafaelovi družbi, in sicer pismo s predlogi glede vzgoje izseljenske mladine. V mislih je imela izdajo brošure o izseljencih, ki bi jo poslala na vse šole, da bi učitelji iz nje črpali potrebno tematiko za predavanja v šolskih društvih. Rafaelova družba naj bi poslala otrokom v branje stare letnike *Rafaela*, pri čemer je Šušteršičeva dodala, da bi bila v omenjenem glasilu potrebna tudi ureditev koticčka za mladino. Zavzemala se je za izseljensko mladino in, kot je zapisala, »naše izseljenčke«. Šolsko mladino je želela seznanjati z izseljensko problematiko, ji »vcepljati ljubezen do njenih bratov, ki so odšli za kruhom v

135 AS 74, a. e. 390, š. 4. Časnikarsko poročilo št. 2.

136 AS 74, a. e. 271, š. 3. Knjige za vzgojo naših izseljencev.

137 [Http://nl.ijs.si8080/fedora/get/sbl:4794/VIEW/](http://nl.ijs.si8080/fedora/get/sbl:4794/VIEW/) (26. 1. 2012).

tujino«. Verjela je, da bi se glede tega dalo kaj narediti že v osnovnih šolah, še več v meščanskih in drugih srednjih šolah. Ob tem je zavzdihnila: »Koliko so drugi narodi v tem oziru pred nami!« Rafaelova družba je sprejela sklep, da bo njene predloge skušala uresničiti.¹³⁸

POČITNIKOVANJE IZSELJENSKIH OTROK V DOMOVINI

V obdobju prve Jugoslavije se je vzpostavil stik izseljenskih otrok in mladine z domovino, da bi mladi spoznali kraje svojih staršev in da bi »utrtili ljubezen«, kot so to imenovali, do domovine in države. Obstajali so načrti, da bi izseljenska mladina prihajala v domovino staršev, domača mladina pa naj bi jim vračala obiske v slovenskih priseljenjskih naselbinah v zahodni Evropi. Po mnenju Jožeta Premrova bi bilo dobro, da bi prihajali tudi k rojakom na Koroško in v Primorje. Krepitev domovinske in državljske zavesti je bila sestavni del počitniških kolonij, s poudarkom na spoznavanju naravnih lepot, narodnih običajev in noš, razvoja države, zlasti pa ohranjanju tesnih vezi z »brati« v domovini. Deloma so se organizatorji zgledovali pri Italijanih in Nemcih, saj so se pri obojih zavedali pomena ohranjanja in krepitev državljske vzgoje. Relativna bližina med obema prostoroma, to je evropskim priseljenjskim in domačim, je omogočalo izvajanje kolonij ob podpori državnih in banovinskih oblasti ter diplomatskih predstavništev v tujini. Nikakor ne smemo podcenjevati iskrenih namenov organizatorjev počitniških kolonij iz vrst slovenskih izseljenskih učiteljev in učiteljic ter vseh vzgojnih in dobrodelnih organizacij v Sloveniji in drugih delih države. Nedvomno je bila Katoliška cerkev sestavni del tega. Otroci in mladina so se lahko ob obiskih naužili svežega gozdnega zraka ali se radostili ob kopanju na obalah Jadranskega morja. Velik del otrok je odšel tudi k sorodnikom, z namenom spoznati dom staršev, sorodnikov in njim novega okolja. Izpopolnjevanje v slovenskem jeziku je bilo eno najpomembnejših ciljev organizatorjev počitniških kolonij, pri čemer niso zanemarjali pogovornih stikov s sovrstniki v Sloveniji.

Vsako potovanje je bilo za otroke in mladino posebno doživetje. Pa vendar, koliko so mladi res želeli obiskovati domovino, kar so poudarjali organizatorji, ostaja odprto vprašanje. Neutrudni Jože Premrov je izpostavil, da mladi želijo stopiti na domača tla in videti kraje svojih staršev. »Ali se jim bo ta želja izpolnila?« se je spraševal. Obračal se je na mlade doma in jim polagal v srce, naj jih razumejo in občutijo »njihov bol«, pri tem pa kritično oplazil oblastne vrhove, ki niso imeli dovolj posluha zanje. Nekako v duhu časa so se pri tem stalno ponavljale besede kot »naša kri«, »bol«, »pozabljenje«, »tujina«

138 AS 74, a. e. 389, š. 4. Časnikarsko poročilo št. 1.

itd.¹³⁹ Po eni strani so se bali stanja v Združenih državah Amerike, kjer so se soočali s slabšo slovensko kulturno in jezikovno stvarnostjo, saj je znanje jezika usihalo, po drugi pa so hvalili njihovo organiziranost na vseh področjih (lastne cerkve, šole, domovi, podporna društva). Ameriška Slovenija naj bi bila razgibana na vseh področjih javnega in zasebnega delovanja, kar so priznavali tudi Američani sami, hkrati pa se je zavedal, da bosta slovenska beseda in pesem slej kot prej utihnili, zlasti še, ker ni bilo novega priliva iz domovine. V primerjavi s slovensko mladino, ki je bila rojena in je odraščala v Združenih državah Amerike, je bilo pri otrocih in mladih v evropskih priseljenskih državah še upanje za ohranitev slovenstva, razen v primeru t. i. vestfalskih Slovencev, ki so imeli korenine že globoko vsajene v nemški prostor.

Nemški duhovnik Božidar Tensundern je pripeljal odrasle na izlet v domovino leta 1922, 1927 in 1935 ter otroke v letih 1928, 1931 in 1932. Odrasli izseljenci iz Francije so domovino obiskali leta 1932, leto dni kasneje iz severne Francije.¹⁴⁰

Ljubljanski škof Jeglič je leta 1921 prišel med vestfalske Slovence, da se je udeležil romanja po Marijini božji poti v Kevelaer (prvič je bil med njimi že leta 1909), leto dni kasneje pa so se vestfalski Slovenci odpravili na izlet v domovino; bilo jih je kar 650. S seboj so prinesli kip Matere božje, narejen iz vestfalskega premoga, na katerem je pisalo, naj Marija varuje vestfalske rudarje. Kip so postavili v cerkvi na Senovem pri Brestanici.¹⁴¹

Leta 1928 je Tensundern prvič pripeljal otroke iz Nemčije v Slovenijo. Svojim učencem v gladbeški šoli je večkrat obljubil, da jih bo odpeljal v Slovenijo, da bi se naučili slovenskega jezika. Pri slovenski organizaciji in realizaciji počitnic vestfalskih Slovencev so mu pomagala nemška društva Landaufenthalt für Stadtkinder v Düsseldorfu, berlinski Caritas, jugoslovanski konzulat v Düsseldorfu, tajnik jugoslovanskega poslaništva v Berlinu Ivan Perne, župan Fran Vodopivec v Ljubljani in veliki župan Franc Schaubach v Mariboru, oba slovenska škofa in veliko drugih dobrotnikov v Nemčiji in Jugoslaviji. 6. avgusta 1928 se je 250 slovenskih otrok iz Porurja s posebnim vlakom odpeljalo v domovino in 8. avgusta so srečno prispeli v Ljubljano (nemški otroci so se od slovenskih ločili v Rosenheimu na Bavarskem in odpotovali v Innsbruck). Vsak otrok je okrog vratu nosil tablico z natančnim potnim načrtom in legitimacijo, da se na dolgi poti ne bi izgubil. Za otroke

139 Premrov, *Izseljenska čitanka*: 22; Drnovšek, *Rakrana*.

140 AS 74, a. e. 236, š. 3. Izseljenci iz Francije na obisku v domovini; AS 74 a. e. 255, š. 3. Izlet izseljencev iz Francije v domovino; AS 74, a. e. 226, š. 3. Poročilo o bivanju otrok slovenskih izseljencev iz Gladbecka v Jugoslaviji.

141 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 28-33.

so skrbeli duhovni svetnik Janez Kalan, gospod Koncilija, nemška skrbstvena sestra in osemnajst drugih odraslih oseb. Že na Jesenicah, kjer so prespali pri družinah, so bili lepo sprejeti, v Ljubljani pa jih je pozdravila tisočglava množica. Polovica otrok je pettedenske počitnice preživljala pri sorodnikih, druga pri raznih dobrih ljudeh. Vrnili so se 12. septembra.¹⁴²

Prvo skupinsko potovanje iz Nizozemske v Jugoslavijo je bilo 3. avgusta 1929. Skupina je bila deljena na 150 slovenskih otrok iz Nemčije in 50 otrok iz Nizozemske. Nekateri otroci so odšli na počitnice k sorodnikom, nekateri so imeli brezplačno potovanje na Gorenjsko in na otok Korčulo.¹⁴³

Zgolj v načrtih so ostala dogovarjanja o počitniških kolonijah v letu 1931. Svoj program je februarja predstavil duhovnik Drago Oberžan. Izlet naj bi bil izpeljan od 1. do 31. avgusta. Vodil bi ga sam, otroke pa bi spremljalo od 10 do 20 slovenskih mater, ki bi nudile pomoč, in še nekaj deklet, ki bi na poti nadzirale otroke. V domovini so skrb zanje prevzele šolske sestre v Celju. Dečki bi se naselili v Misijonski hiši pri sv. Jožefu nad Celjem, deklice v stanovanju v Zavodu šolskih sester, Oberžan pa bi prevzel generalno nadzorstvo nad njimi v domovini. Pomagalo bi mu nekaj učiteljic, in sicer pri izletih, pogovorih z otroki, učenju pesmi ipd. Za telesno oskrbo bi bile zadolžene že omenjene šolske sestre. Skratka, program je bil zastavljen, denarja za izvedbo pa ni bilo.¹⁴⁴

Z organizacijo počitnic je bilo ogromno dela, pomenile pa so tudi veliko odgovornost, saj je šlo za otroke in mladostnike. Dopisovanj med organizatorji na eni in drugi strani je bilo veliko, marsikdaj so se širile nasprotujoče si informacije, spreminjali so se programi, čas potovanj in možnosti za bivanje. Krizni časi so zaradi stroškov potovanja še otežili namene organizatorjev. Kljub temu je uprava Dravske banovine, ki je aprila 1931 poslala dopis generalnemu konzulu v Rotterdamu, menila, da bi letovanje dobro vplivalo na narodni in duševni razvoj mladine, vendar z zadržkom, da krizni časi zaradi splošne brezposelnosti, repatriacij in deportacij delavcev za izlete niso najbolj primerni. Hkrati je bila redukcija delavcev (odpuščanje z dela) močna tudi v domovini. Kljub temu v dopisu banovine zasledimo načrt, da bi organizirali enomesečno letovanje 250 slovenskih šoloobveznih otrok iz province Limburg, ki so se udeleževali šestnajstih šolskih tečajev. Kongregacija šolskih sester III. reda sv. Frančiška v Celju je bila v avgustu pripravljena sprejeti 50 deklic. Uživale bi hrano, ki so jo imele gojenke, tj. zjutraj kavo ali mleko in žemljo, ob deseti uri kos kruha, popoldne juho, dve prikuhi in meso oziroma

142 Prav tam: 95-100.

143 Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 97.

144 AS 74, a. e. 247, š. 3. Letovanje otrok iz Nizozemske.

močnato jed, ob štirinajsti uri kruh, kavo, mleko ali sadje, zvečer pa še dve jedi.¹⁴⁵

Iz dopisa Jugoslovanskega poslaništva v Düsseldorfu, poslanega maja 1931, je razvidno, da je Jugoslovanski izseljeniški odbor za Nemčijo želel organizirati letovanje otrok izseljencev. Cilji bi bili zdravstvena nega otrok, spoznavanje domovine in njenih lepot, narodnih običajev in noš, izpopolnjevanje v narodnih jezikih in stiki z domovino. V pošteve so prišli otroci od 8. do 16. leta starosti, in sicer samo tisti, ki so imeli v Jugoslaviji sorodnike in znance, ki bi jim zagotovili bivanje in hrano. Zaradi krize so se organizatorji zavzeli za olajšave, npr. Reichszentrale Landaufenthalt für Stadtkinder E. V. Berlin so prosili, da jim organizira brezplačen prevoz in hrano za izletnike skozi Nemčijo in olajšave glede tranzitnega potovanja preko Avstrije. Šlo naj bi za otroke, ki so bili siromašni in potrebni zdravstvene nege, kot tudi otroke, ki niso imeli rodbinskih zvez v Jugoslaviji. Za vse te se je Odbor zavzel za brezplačno stanovanje in hrano v otroških zdraviliščih in domovih, na morju ali v hribih. Pokroviteljica je bila žena generalnega konzula Markoviča, pomagali pa so ji domače oblasti, Narodna zaščita in Rdeči križ. Pripotovalo je kar 200 otrok, 40 iz Nizozemske, 160 iz Nemčije. Konzul Berislav Deželčić je bil v svojem zapisu o tem skromen, saj je šlo za organizirano skupno letovanje otrok iz Nemčije in Nizozemske. Trajalo je od 3. avgusta do 7. septembra. Organizatorji so se zavzeli za brezplačen prevoz in prehrano na poti. Otroci so dobili rdeče izkaznice, ki so veljale kot vozna karta z vlakom v obe strani. Z njimi je bil tudi nemški zdravnik. Z istim transportom je iz Nemčije na Tirolsko odšlo 800 nemških otrok, starih od 8 do 16 let. Vodila sta jih duhovnika Tensundern in Oberžan, otroci pa so se vrnili pod vodstvom düsseldorfskega konzula Berislava Deželčića. Da bi se naučila slovenščine, sta z njimi v Slovenijo odšla Gerra van den Boogaard iz Nizozemske in Herman Kotar iz Reklinghausna v Nemčiji. Vsi so si ogledali Bled. Do Ljubljane je bil vlakovni transport kompleten, zatem pa so se otroci razdelili v skupine, ki so odšle proti Mariboru, Kamniku, Novemu mestu, Rakeku in Zagrebu. Del otrok je odšel k skrbnikom, del k sorodnikom in znancem, druge pa sta prevzela Rdeči križ in Narodna zaščita v Zagrebu. Kar 75 otrok je odšlo na Korčulo, 20 jih je ostalo v Ljubljani. S skupino otrok v Polhovem Gradcu so imeli težave, ki so jih organizatorji pripisali nezadovoljstvu in kapricam »mladih letoviščarjev«.¹⁴⁶ Po vrnitvi v Nemčijo so priredili nekaj predavanj o izletu ter stanju v Jugoslaviji, kar je bila seveda turistična propaganda za nemško javnost.

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ AS 74, a. e. 235, š. 3. Letovanje otrok iz Nemčije in Nizozemske; AS 74, a. e. 247, š. 3. Letovanje otrok iz Nizozemske; Deželčić: *Jugoslovenska emigracija u Njemajčkoj*: 151-152.

Božidar Tensundern je leta 1932 v Jugoslavijo pripeljal 180 nemških gimnazijcev, da bi tudi nemška srednješolska mladina spoznala njene lepote. Spremljalo jih je pet nemških duhovnikov. Stanovanje in hrano so dobili pri nemških družinah v Banatu in Bački. V Jugoslaviji so ostali pet tednov. Tudi oni so najprej obiskali Brezje in Bled in se sprehodili po Ljubljani. Zatem so se odpeljali proti Novemu Sadu. Obiskali so Beograd, kjer jih je sprejel nemški odposlanec Ulrich von Hassell, ki v svojem nagovoru dijakom, kot je izpostavil Tensundern, ni omenjal Hitlerja.¹⁴⁷

Leta 1932 so se zdramili odrasli izseljenci iz Francije.¹⁴⁸

Predramila se je tudi Zveza jugoslovanskih rudarskih društev severne Francije, ki je oktobra 1933 naslovila prošnjo na ljubljanskega bana Marušiča, da bi organizirali izlet v domovino, in sicer z utemeljitvijo, da otroci stalno sprašujejo svoje starše, kako je tam, od koder so doma. Duhovnik Valentin Zupančič je otrokom pripovedoval o lepotah domovine, vendar so si ti želeli, da bi jo tudi videli, sklicujoč se pri tem na rojake v Nemčiji, ki so tak izlet že imeli. Banovino so zaprosili za pomoč v povezavi s olajšavami na poti.¹⁴⁹

Poleti 1933 se je za letovanje prijavilo manj otrok iz Nemčije. Bila so krizna leta, zato jim tudi ni bil obljubljen brezplačen prevoz z vlakom; v zraku je viselo mnenje, da je bilo to zato, ker ni bilo vzajemne pogodbe med Nemčijo in Jugoslavijo, in zaradi nesoglasij med rajhom in Avstrijo. Vendar pa je bil Narodni izseljeniški odbor v Ljubljani pripravljen organizirati namestitev izseljenjskih otrok. Banska uprava je bila pripravljena sprejeti 250 otrok, fantov in deklet, v starosti od 10 do 16 let. V Ljubljano so prišli brez okrepčila, vendar so se hitro organizirali in dobili toliko malinovca, kolikor so želeli, ter po en zavoj jedil in sadja. Del otrok so prevzeli sorodniki, drugi so odšli preko dobrodelnih organizacij v razne dobrodelne zavode in k dobrosrčnim ljudem. Želja je bila, da bi se otroci in mladina v družinskih okoljih čim bolj izpopolnili v pogovornem jeziku. Niso bili začetniki, saj so se slovenščine učili že v Nemčiji.¹⁵⁰

Izseljenjski učitelj Janko Jankovič se je zavzel za ustanovitev t. i. jugoslovanske počitniške kolonije v Franciji. Zbral bi okrog 100 otrok iz delavskih krajev severne Francije. Stanovanje bi dobili v kakem kolegiju. Mesečni stroški bi bili okrog 25.000 frankov, ki bi jih deloma pokrili starši, deloma

147 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 111–115. Hassell je bil ambasador v Beogradu (1930–1932) in kot rezistent s strani nacistov usmrčen 8. septembra 1944. Glej: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/GERhassell.htm> (10. 5. 2011).

148 AS 74, a. e. 236, š. 3. Izseljenci iz Francije na obisku v domovini.

149 AS 74, a. e. 261, š. 3. Izlet otrok izseljencev iz Francije.

150 AS 74, a. e. 235, š. 3. Letovanje otrok iz Nemčije in Nizozemske.

rudniške uprave in deloma Dravska banovina. Pomagali bi tudi starši, vsaj pri nadzorovanju otrok in pri gospodinjstvu. Jankovič se je obrnil na bansko upravo, da bi skupaj dorekli organizacijo omenjene kolonije, vendar kaže, da odziva na njegovo pobudo ni bilo.

Tudi naslednje leto (1934) pogoji za izlete niso bili nič boljši. Enega od njih je predlagal konzulat v Metz, Dravska banovina pa je odgovorila, da je treba počakati na boljše čase. Vse več je bilo siromašnih izseljencev, ki so se vračali v Jugoslavijo. Tudi doma je bilo veliko otrok in nezaposlenih siromašnih delavcev, ki so bili brez kruha, zato niti malo niso razmišljali o kakem letovanju. Konzul Kosta L. Mišić je bil v svojem dopisu poln nacionalnega zanosa; ugotavljal je, da otroci slabo poznajo svojo domovino in da bi že kratek obisk pripomogel k večji razpoznavnosti jugoslovanske stvarnosti. Kaže, da so bili v sami Dravski banovini bolj realni kot v diplomatskih krogih.¹⁵¹

Leta 1937 je izseljenski učitelj Tone Šlibar dal pobudo za odhod slovenske mladine iz Nemčije v Jugoslavijo in za obisk nemške mladine iz Jugoslavije v Nemčiji. Pred očmi je imel nemško manjšino v Jugoslaviji. Bil je pod vtisom nemških medijev, ki so poročali o prihodu nemške mladine iz te ali one države na obisk v Nemčijo, ko je sklenil: »Zdi se mi, da pri nas marsikaj rešujejo leta in leta, ko bi to Nemci v najkrajšem času rešili.«¹⁵²

Leta 1938 je bilo počitnikovanje otrok izpeljano še kar uspešno, na »okrevanju« je bilo 38 otrok. Kriza se je nekoliko ublažila, zato so nastali novi programi otroških kolonij. Izseljenski nadzornik Franc Fink je za leto 1939 predlagal, da bi otroke iz Belgije in Nizozemske pripeljal izseljenski učitelj Svatopluk Stoviček, iz Francije Anton Šlibar in iz Nemčije Marija Ažman, in sicer pod okriljem izseljenskega odposlanca Mirka Kranjca. Za bivanje otrok so predlagali Kaštel Štaflić pri Splitu. Namen ni bil samo počitniško rajanje, temveč predvsem druženje otrok iz Dravske banovine z drugimi zaradi izpopolnjevanja slovenskega jezika. Predvidevali so, da bo na letovanje prišlo 120 otrok. Oblikoval se je tudi predlog, da otroci iz Belgije in Nizozemske odidejo na Pohorje in Rakitno, iz Francije in Nemčije pa v Kaštel Štaflić pri Splitu, kjer je bil mladinski dom. Julija naj bi prišli dečki, avgusta deklice (v arhivskih dokumentih zasledimo stalne menjave programa in mesta nastanitve, kar je bila pogosta praksa v tedanjem administrativnem delovanju).¹⁵³

Po mnenju učiteljice Ažmanove iz Moers-Meerbecka (pokrivala je še Hochheide in Hamborn) je bila mladina v Nemčiji mlačna, ravnodušna in odtujena v razmerju do matične države in naroda. Fedor Aranicki, šef

151 AS 74, a. e. 264, š. 3. Francija, letovanje otrok izseljencev v domovini.

152 *Izseljenski vestnik* – *Rafael* 7/8 (1937): 63.

153 AS 74, a. e. 284, š. 3. Letovanje otrok izseljencev v domovini na občinske stroške.

odseka za zaščito izseljencev, je pohvalil njeno delo, in sicer njene obiske, sestanke, zborovanja in prireditve slovenskih večernic po naselbinah, v upanju, da bodo »iz nekaterih šolskih otrok vzgojili dobre narodne agitatorje«. Pohvalil je tudi njen trud za realizacijo Centralne knjižnice v Nemčiji. Zlasti je izrazil zadovoljstvo, da je v času svojega dopusta začela s pripravo avgustovske počitniške kolonije leta 1939 in zato je od nje želel osnovne podatke o tem, koliko bi jih odšlo, višino olajšav na nemških železnicah, koliko bi stala vožnja tja in nazaj ter podatke o drugih stroških. Fedor Aranicki je poslal dopis izseljenskemu odposlancu Mirku Kranjcu v Düsseldorf, vendar je hkrati opozoril, da ministrstvo še ni dobilo vloge za pomoč od nobene od obeh »izseljenskih zvez« v Nemčiji, to je katoliške in jugoslovanske. Vse se je vrtelo okrog denarja, tako tudi v tem primeru. Pater Zakrajšek je opozoril na slabe mednarodne razmere in predlagal, da se iz vsake slovenske naselbine vzameta po dva, fant in dekle, da bi jih na dvomesečnih tečajih pripravili za »agitatorje«, ki bi delovali med izseljenci. To so nameravali razširiti tudi na Francijo in Nizozemsko. Konec junija je bil na podlagi dogovora z Dravsko banovino izdelan načrt. Izseljenska učiteljica Marija Ažman in dobrodelni krožki bogoslovcev so pripravljali taborjenje na Zabreški planini pod Stolum. Udeležilo naj bi se ga 40 do 45 dečkov, starih več kot 10 let. Predvideno je bilo, da bo tam tudi 10 dečkov iz Ljubljane, ki bodo komunicirali z otroki iz Nemčije, kar naj bi financirala ljubljanska občina. Predvideno pa je bilo tudi sodelovanje desetih oseb zaradi vzgoje fantov pubertetne dobe, zmanjšanja nevarnosti telesnih poškodb, pouka in vsega potrebnega za organizacijo. Vključena naj bi bila dva vodnika bogoslovca, osem drugih vodnikov, kuharja in hlapca. V načrtu so imeli izlete, npr. na Bled, Bohinj, Planico, Ljubljano in Šmartno pri Litiji, kjer bi bile nastanjene še deklice iz Vestfalije, in Škofjo Loko. Glede prehrane je Ažmanova opozorila, da so otroci iz Nemčije navajeni na boljšo hrano kot domači otroci. Zbala se je, da kolonija ne bi uspela zaradi slabše hrane. Njeno bojazen je potrdil tudi düsseldorfski konzul dr. Logar. Posebej je poudarila, da je kolonija skrajni poskus ohranitve Slovencev v Nemčiji kot narodnozavednih oseb. In sklenila: »Naša kolonija torej ne bo kolonija v navedenem pomenu, ampak študijski narodno-obrambni tečaj.«¹⁵⁴

Avgusta 1939 je pod vodstvom Centralne zveze jugoslovanskih katoliških in narodnih društev v Nemčiji prispelo okoli 400 izseljencev, med njimi 40 otrok v spremstvu staršev. Prihajali so z območja težke industrije, tj. Meer-

154 AS 74, a. e. 284, š. 3. Letovanje otrok v domovini.

becka, Osterfelda, Hamborna, Gladbecka, Holthausna, Homberga in Lintforta. Vožnjo so si plačali sami.¹⁵⁵

Izlete v domovino so priporočali tudi argentinski katoliški izseljenci. V sami Argentini bi bili izvedljivi v obdobju počitnic in zaradi cenejše prehrane. Ob tem so poudarili, da so slovenski starši že navajeni pošiljati mladino v razne vzgojne zavode in za to plačevati. Prostori vzgojnih zavodov v Sloveniji bi bili primerni za počitniške tečaje v trajanju od enega do dveh mesecev. Tisti, ki bi se jih udeležili, bi živeli v povsem slovenskem okolju. Strežno, nadzorno in učno osebje bi bilo slovensko. Poudarek bi bil na učenju pravilnega domačega govorjenja, branja, pisanja, petja, verouka, zgodovine in zemljepisa. Hkrati bi bili ti tečaji namenjeni krepitvi zdravja s sicer zadostno, čeprav preprosto hrano, življenjem na zraku, kopanjem itd.

Počitniške kolonije izseljenskih otrok in mladine so bile namenjene oživiljanju in ohranjanju stikov z domovino. Pogosto se je poudarjalo, da mladi iz izseljenstva želijo stopiti na domača tla in videti kraje svojih staršev. Izvedbo teh stikov je omogočala relativna bližina evropskih priseljenjskih držav. Ko se je na prvem izseljenskem kongresu (1935) oglasila predsednica banovinske Zveze žena Ana Zupančič in rekla, da bi bila njihova organizacija pripravljena sprejeti izseljenske otroke na počitnice, ji je Kazimir Zakrajšek odgovoril: »Z otroki je bil vedno križ, ker otroci niso tu dobili one nege, varstva, in skrbi, kakor bi bilo potrebno, da se moralno ne pokvarijo, da jim počitnice v domovini ne bi bile samo v moralno škodo. To je vprašanje zase, katero bo treba še posebej proučiti.«¹⁵⁶ Zupančičeva je menila drugače. Iz prakse je predlagala naslednje korake. Prvič, otroci naj bi prišli za cele počitnice, in ne samo za tri tedne. To je utemeljila s potrebo po daljšem učenju jezika. Drugič, z organizacijskega vidika se je zavzela, da otroci tretjino počitnic preživijo v planinah, ostali dve tretjini pa na morju in pri sorodnikih ali dobrotnih družinah. Pomoč bi nudila ženska in druga društva, ki organizirajo počitnice. Zavračala je prakso, po kateri so otroke razdelili med kmete, ki v času viška kmetijskih opravil niso imeli dovolj časa zanje. Tretjič, zavzela se je, da bi imeli otroci dnevno dve do tri ure pouka v slovenščini, zemljepisu in zgodovini, saj bi jim za zabavo in izlete še vedno ostalo dovolj časa. Četrto, otroke naj bi skrbno izbrali. V poštev naj bi prišli tisti, ki bi znali vsaj nekaj slovenščine. S tem bi matere spodbudili, da doma govorijo materni jezik. Če bodo otroci prišli s počitnic zadovoljni, bo po njenem mnenju vsaka mati želela svojemu otroku enak užitek in se bo zato potrudila, da izpolni počitniški predpogoj, tj. znanje

155 AS 74, a. e. 291, š. 3. Slovenska pisarna, potovanje v domovino.

156 I. slovenski izseljenski kongres: 93-94.

slovenščine. Petič, verjela je, da je izvedljivo enoletno šolanje doma. Otrokom naj bi se omogočilo obiskovanje šol in tečajev v okviru predpisov. Mislila je predvsem na deklice, ki naj bi se izpopolnjevale za pomoč izseljenskim učiteljem. To je predlagal učitelj Janko Jankovič iz Francije. Šolske oblasti bi morale pomagati, da bi bil poudarek na temah, ki bi bile zanje najbolj potrebne, npr. nega dojenčkov, urjenje v petju in vodstvu pevskega zbora in podobno. Zaradi skromnih sredstev bi bilo vse vnaprej premišljeno. Šestič, menila je, da je za pridobivanje sredstev potrebna propaganda. Vsak slovenski časopis naj bi objavljajl članke o pomenu dela (»žrtvovanja«) za izseljence. Ana Zupančič se je zavedala, da ne more vsega dobiti od države, ampak bi bila potrebna tudi zasebna sredstva.¹⁵⁷

Nepodpisani avtor članka z naslovom Izseljenska počitniška kolonija Družbe sv. Rafaela od 11. julija do 11. avgusta 1938 je opozarjal na porast nacionalizmov do pretiranih višin, češ da že nekaj let vozijo vlaki iz Nizozemske ne samo nemško, ampak tudi slovensko mladino na počitniške kolonije v Nemčijo z namenom, da jih jezikovno in duhovno germanizirajo. Privabljajo jih z raznimi ugodnostmi, kar velja za Italijo, v Franciji pa je mladina prepuščena sama sebi in prihaja pod kulturni vpliv Poljakov. Z izrazito ostrino je avtor odklanjal pretirano poudarjanje »ljubezni domovine« do izseljenstva, kar je označil za trgovino z izseljenskimi frazami, češ, kaj naj bi vezalo izseljenca na domovino, če mu daje tujina kruh, vzgojo in izobrazbo. Kaj naj bi vezalo na domovino izseljenske otroke, če domovine niti videli niso, niti niso občutili njenega pomena, še manj, da bi domovina za njih skrbela? Kakšna bo bodočnost te mladine? Skratka, podana je bila temačna podoba otroškega in mladinskega izseljenskega sveta. Avtor je opozoril na nezainteresiranost javnosti za ta vprašanja. Ob dejstvu okrnjene Slovenije (brez Primorske in Koroške) je bila bodočnost mladine zanj še toliko bolj zaskrbljujoča. Veliki narodi so po njegovem mnenju vedeli, da brez mladine ni bodočnosti, in zato žrtvovali ogromne vsote denarja in truda za nacionalno državno vzgojo mladine doma, še posebej za izseljensko mladino v tujini. Mladim so nudili vse, samo da bi se ohranili svojemu narodu. Avtor je menil, da so bili otroci slovenskih izseljencev, čeprav rojeni še v domovini in le vzgojeni v tujini, v tujih šolah in zato kmalu ne bodo znali govoriti s svojimi starši slovensko. »Slovinci, ki ne znajo slovensko! Smešno slovenstvo, toda to slovenstvo grozi celi polovici slovenskega naroda, ki je izven državnih meja in izven ožje svoje domovine,« se je še zgrozil.

157 Zupančič, Počitnice izseljenskih otrok: 155.

Če pokomentiram. Kritični vpogled ima dve plati, prvič, da je bilo v obdobju prve Jugoslavije kljub vsemu nekaj narejenega za izseljenstvo (čeprav premalo), in drugič, da je t. i. izseljensko področje obvladovala predvsem Cerkev, ki je v teh naporih bolj ali manj ostajala osamljena. Zato je do institucij in posameznikov krivična oznaka avtorja, da je bilo to področje do ustanovitve šolskega odseka Prve počitniške kolonije slovenskih izseljenskih otrok, pričakujoč slovenske otroke iz Francije, Belgije in Srbije, nezorana ledina. Takoj so naleteli na težavo, ki so jo poznale že vse dotedanje kolonije od konca dvajsetih do zadnjih predvojnih let, tj. na pomanjkanje denarja kot posledico socialnih in kulturnih razmer. Organizatorji so se odločili, da bodo v poimenovanju kolonije obdržali formulacijo »izseljenskih otrok«, in polagali upe na prihodnje počitnice, ko naj bi prišli otroci iz Francije, Belgije in Nemčije. Dečki so v Ljubljani odšli v salezijanski zavod na Rakovniku, deklice so se odpeljale v uršulinski zavod v Škofji Loki. Večina teh otrok je bila rojena v Sloveniji, nekaj jih je bilo rojenih v Italiji in Franciji in številni niso popolnoma nič znali slovensko. Namen kolonije je bil naučiti otroke govoriti slovensko. Pouk je bil bolj ohlapen, saj so otroci pričakovali lepe počitnice, ne pa šolskega drila. Oba zavoda sta nudila prostor za igro in možnosti za svobodo gibanja na dvoriščih in vrtovih. Z upoštevanjem vseh psiholoških in vzgojnih principov je skušalo vodstvo združiti poučni in zabavni namen kolonije, s ciljem izpopolniti znanje maternega jezika ter spoznavati domovino v duhovno-kulturnem in gospodarskem pogledu. Spoznavanje lepote Slovenije je bil glavni cilj, zato so pouku posvetili samo 4 do 5 ur v učilnici, preostali čas pa je bil namenjen igri in poldnevnim izletom v okolico Ljubljane in Škofje Loke. Posebno pozornost so posvečali jasnosti govorjenja in izrečene napake so skupaj obravnavali v učilnici. Ljubezen do domače zemlje, naroda, države in jezika so razkazovali skozi lepote slovenske zemlje in življenja v domovini. Organizirali so dvodnevni izlet po Gorenjski. Ogledali so si Kranj s Prešernovim in Jenkovim spomenikom, Brezje, Bled, Vintgar, Bohinj in slap Savice. Pri vzgoji sta pomagala oba zavoda, ki sta skušala poglobiti tudi versko stran vzgoje, ki je bila po njihovem mnenju v tamkajšnjih razmerah zelo pomanjkljiva (zelo malo vemo o vzgoji otrok staršev, ki niso prakticirali verskega življenja oziroma so pripadali laičnemu svetu, op. avt.). Zaradi pomanjkanja denarja je kolonija trajala samo en mesec. Njene uspehe so otroci predstavnikom javnosti pokazali v Rokodelskem domu 7. avgusta, istega dne zvečer pa so se na ljubljanskem radiu poslovili s tričetrtturnim programom. Obdarjeni z raznimi darili so se 11. avgusta z vlakom odpeljali k svojim staršem.¹⁵⁸

158 *Izseljenska zbornica*: 41-42.

Ljubljanski župan Juro Adlešič se je vračal s kongresa Kristusa kralja v Poznanju in se na vlaku domov srečal z otroki italijanskih državljanov, ki so bivali na Poljskem in so odhajali v Italijo. V pogovoru z vodjo skupine je ugotovil, da gredo vsi otroci italijanskih državljanov – kjerkoli po Evropi in zunaj nje – vsako leto na državne stroške na dvomesečno letovanje v Italijo, v tamkajšnje počitniške kolonije, kjer se navzamejo »duha sodobne Italije«. Pozdravil je takšno skrb države za svoje mlade. Zaradi dolge poti do domovine ni videl možnosti za organiziranje počitnic za otroke ameriških izseljencev; bolj realne so se mu zdele počitnice za slovenske otroke iz Francije in Nemčije. Adlešič je tako nekako zaobšel predhodna prizadevanja posameznikov, ki so organizirali počitnikovanje otrok v domovini. Sramotno se mu je zdelo dejstvo, da izseljenski otroci niso videli domovine in da so maloštevilne slovenske izseljenske šole v tujini pokrile le majhen del te problematike, saj naj bi imeli malo priložnosti za učenje maternega jezika. Na drugi strani pa so bile po njegovem mnenju možnosti za počitnikovanje zaradi jadranske obale in planinskih krajev velike, kar so poslušalci Izseljenske zbornice pozdravili z aplavzom. Pri tem je opozoril na realnost, saj se je pogosto vse zaustavilo zaradi denarja, pri čemer je ošvrknil javnost, ki naj bi bila preveč pasivna pri pridobivanju potrebnih financ. Adlešičevo prizadevanje ni bilo naključno ali samo v županski funkciji, saj se je v svojem življenju pogosto ukvarjal z izseljensko problematiko.¹⁵⁹

PISEMSKI STIKI OTROK IZSELJENCEV S SLOVENIJO

Draga sestra. Te najprej prav lepo pozdravljam in ti naznanjam da sem prejel tvoje pismo, se ti lepo zahvalim. Pa mi še kaj piši in ko dobiš tisto pismo pa zrihtaj tako kakor sem pisal. Pozdravljam tudi Micko in vse. Z Bogom.

Razglednica, Merlebach, Francija.

Pomen pisemskih stikov med starim in novim izseljenskim okoljem je imelo dolgo tradicijo, že od misijonarskih časov dalje.¹⁶⁰ Vzporedno s tehničnim napredkom na področju komunikacij (v mislih imam hiter razvoj železniškega in pomorskega prometa v 19. in 20. stoletju) je naraščal tudi pisemski promet. Pisma, razglednice in brzojavke so preplavile svet. Za izseljence in za domače v izvornem okolju so bile pisemske povezave temeljnega pomena za vzdrževanje medsebojnih stikov. T. i. javna pisma z izseljensko

¹⁵⁹ Drnovšek, Belokranjec Juro Adlešič.

¹⁶⁰ Arnez, *Slovenian Letters*.

tematiko so objavljali časopisi in periodični tiski, na obeh straneh selitvenega dogajanja. Javna pa so bila tudi pisma, ki so si jih menjavali učenci pod nadzorom učiteljice ali učitelja.

»Dragi bratci in sestrice v domovini« je bil najpogostejši nagovor, s katerim so želeli poudariti čim tesnejši stik med izseljensko mladino in domovino. Pisma so bila temeljna komunikacija med domom in tujino, med sorodniki doma in v izseljenstvu. Pisali so jih predvsem odrasli, v obdobju med svetovnjima vojnama pa so spodbujali pisanje pisem v otroških in mladinskih vrstah. Razlog je bil evidenten: ohranjanje stikov in skrb za ohranitev slovenskega jezika. Poleg zasebnih pisem so se v tisku objavljala pisma, ki so imela osebno noto ali so bila načrtno namenjena tudi širši javnosti.¹⁶¹

Prvi slovenski izseljenski kongres (1935) je dal besedo tudi argentinskim Slovincem. Ti so z obžalovanjem gledali na zastoj nekoč živahnih pisemskih stikov med izseljenci in domačimi. Zato so apelirali, da izseljenska društva zaradi šibkosti osebnega dopisovanja vsaj v času božičnih in novoletnih praznikov razumejo pošiljanje voščilnic kot nacionalno nalogo v okviru izseljenske nedelje. Dopisovanje med izseljenci in domačimi so imeli za dobro sredstvo medsebojnega spoznavanja, razumevanja in večje navezanosti izseljencev na domovino. Kot primer so izpostavili dopisovanje med učenci v domovini in slovenskimi izseljenskimi otroci. Šole v domovini bi po mnenju mnogih morale obvezno gojiti dopisovanje. Medsebojno dopisovanje bi se lahko razvilo samo po sebi z izmenjavo rabljenih poštних znamk, fotografij, služilo bi lahko spoznavanju tujih jezikov in s tem pripomoglo k boljši izobrazbi. Tako dopisovanje naj bi se razvilo predvsem med domačim in izseljenskim srednješolskim in visokošolskim dijaštvom, pa tudi med zasebniki. Pobude so prišle s strani Bratovščine živega rožnega venca, Gospodarskega podpornega društva Slovinccev, Slovenskega prosvetnega društva I. in Jugoslovanskega izseljeniškega društva Kosovo.¹⁶²

V Združenih državah Amerike so izdajali slovenska ali dvojezična slovensko-ameriška glasila, ki so bila namenjena mladim, pogosto so vzpostavljali tudi mladinske rubrike v drugih, za odrasle namenjenih glasilih. Podobno je bilo tudi v Argentini. Verjetno se je po teh vzorih v *Izseljenskem vestniku* pojavila rubrika, ki ni izhajala redno in je spreminjala svoj naslov, npr. Kotiček malih izseljenčkov, Kotiček izseljeniškega strička in Mladinski kotiček. Naloge vseh teh mladinskih rubrik so bile podobne: spodbujati otroke k pisanju pisem z zgodbami iz njihovega življenja v novih okoljih na eni

161 Drnovšek, Osebno in javno v izseljenski korespondenci: 113-151.

162 *I. slovenski izseljenski kongres*: 122.

strani in k pisanju iz domovine z domovinsko noto na drugi. Tu najdemo zgodbe, ki so si med seboj bolj ali manj podobne. Nepodpisani urednik rubrike je želel, da bi mu pisali s celega sveta. Pisma so prihajala tudi iz Srbije, kjer so bili primorski Slovenci. Alojz Ocepek je v teh kotičkih videl obrambo mladine pred »padcem v valove tujega življenja«. Kritiziral je upadanje skrbi za mladino in suhoparnost pisanja o njej v glasilu *Rafael*. Obračal se je na izobražence, ki bi morali posvetiti večjo skrb otrokom v tujini. Kritiziral je nedejavnost oblasti in kulturno-prosvetnih društev v domovini.¹⁶³

Oglejmo si samo nekaj naključnih primerov dopisovanja.

Paula Rožé iz Aumetza v Franciji je slišala, da *Izseljenski vestnik* priča-kuje pisma otrok iz tujine. Opozorila je, da od nje ne smejo pričakovati pisem brez napak, saj je dolgo hodila v francosko šolo. Da je izseljenski otrok, ki se slabo spominja domovine. Pri tem je omenila dva spominska drobca: kako so jedli hruške na domu njene tete in kako so se zaganjali v sneg, ko so šli na tepežkanje. Pismo je sklenila z besedami: »Rada bi še enkrat videla slovenske kraje.« Njen izseljenski učitelj je bil Janko Jankovič, ki je tudi svojemu sinu Tončku naročil, da piše v domovino. »Pa kaj naj pišem, ko sem še majhen,« je potarnal, saj je šele drugo leto hodil v slovensko »šolo«. In kaj ga je še spodbudilo h pisanju? To, da bi se rad naučil slovensko, da bi se lažje pomenil z mamo (gre za otroka, ki je hodil v francosko šolo, op. avt.). Sklenil je, da pozdravlja vse male »Slovenčke« po vsem svetu.¹⁶⁴

Leta 1939 se je mladina nekaterih slovenskih šol spomnila tistih, ki so bili v tujini. Učenci in učenke so izdelovali slike in albume, zbirali šolske in leposlovne knjige, da bi jim jih poklonili kot božično darilo. Tako sta jim šolska razreda peti b in c v Bohinjski Bistrici pod mentorstvom učiteljice Helene Piskernik poslala akvarelne slike in pisma. Nedvomno so pod vodstvom učiteljic in učiteljev nastajala tudi pisma s priloženimi darovi. Vsebina je bila domovinska, opevajoča npr. lepote Gorenjske. V dveh objavljenih pismih je bilo izpostavljeno, naj starši v tujini skrbijo za ohranjanje slovenskega jezika pri otrocih, da ne bi »odpadli« od slovenskega naroda, obenem pa bi skrbeli tudi za ohranjanje zvestobe slovenskim šegam in navadam. Podmladek Rdečega križa četrtega b razreda na II. državni meščanski šoli v Mariboru je pod vodstvom razredničarke Pavle Sonc v albumu zbral posnetke krajev v državi in temu priložil pismo z lepimi željami. Uredništvo *Izseljenskega vestnika* se je pošiljatelju opravičilo, da posnetkov zaradi pomanjkanja prostora ne more objaviti, kar naj bi kazalo na to, da jih je bilo res veliko.¹⁶⁵

163 *Izseljenski vestnik* 6/7 (1936): 76.

164 *Izseljenski vestnik* 3/5 (1933): 8.

165 *Izseljenski vestnik* 9/12 (1939): 213-214.

Za Mladinski kotiček je iz Clevelanda poslala *Izseljenskemu vestniku* pismo Viktorija Hočever, pozdravila bralce in posebej mladino iz daljne Evrope. Rodila se je v Ameriki, stara je bila petnajst let, hodila je v šolo, ki jo je vodil kanonik John J. Oman. Zapisala je: »Pojem rada, učim se rada, berem rada, pišem pa vedno kaj.« Povedala je, da imajo v Clevelandu več slovenskih zborov, večinoma mladinskih, kar deset po številu. V pismu je naštel zborovodje: Louis Šeme, Ivan Zorman in duhovnik Matija Jager. Navedla je več fotografij, objavljena pa je bila samo njena. Izpostavila je fotografijo z naslovom Skupni mladinski zbori, na kateri je bila upodobljena tam rojena mladina, ki je, po njenih besedah, ljubila in čistila slovenski materni jezik. Poleg fotografij je opozorila na številne materiale, kot so bili slovenski tiskani programi ter spominske knjige društev in prireditev. Omenila je, da jim je Kazimir Zakrajšek govoril o izseljenskem muzeju v Ljubljani, kateremu bi z veseljem poslala zanimive spomine, če bi ji poslali svoj naslov. Žal ne vemo, ali se je kaj takega tudi zgodilo.¹⁶⁶

»Dragi bratci in sestrice v domovini,« so naslovili pismo slovenski šolarji iz Meerbecka pri Moersu v Nemčiji, da bi se zahvalili otrokom iz Zavrča za dolgo pismo in slike. Napisali so hvalnico domovini in njenim lepotam, neprimerljivim s pokrajino, kjer je vse črno (rudniki) in ni lepih polj in gozdov. Nedaleč od naselbine (kolonije), kjer so živeli, je tekla reka Ren in komaj so čakali, da vidijo reko Savo. Prvega januarja so imeli božičnico, njihova součenka Teržan in součenec Franc Škerbec pa sta napisala božično pismo. Otroci so sodelovali tudi pri odhodni proslavi generalnega konzula Dušana Pantića v Düsseldorfu. Februarja so imeli pustno zabavo. Pred tem so v farni cerkvi prvič peli slovensko in molili rožni venec tudi otroci. Hodili so k slovenskim večernicam v nemško cerkev in tudi Nemci so radi poslušali slovensko petje. S pričakovanjem so čakali na počitnice v domovini, ki jim jih je obljubila učiteljica Marija Ažman. Zato so varčevali, se odpovedovali sladkarijam in kinu, vse z namenom, da bi čim več prihranili. 26. marca so imeli materinski dan. »Z veseljem in korajžo se hočemo dalje učiti,« so zatrdili in za konec zaklicali: »Na svidenje julija!«¹⁶⁷

Konec marca 1939 so se oglasili otroci iz Hochheida pri Moersu v občini Homberg in navedli, da njihova kolonija šteje 27.000 prebivalcev najrazličnejših narodnosti in da sami hodijo v nemško šolo, enkrat tedensko pa v »slovensko«. Upali so, da bodo vsi dobili lepa spričevala. Na velikonočno nedeljo so pričakovali slovenskega duhovnika in fantje so se kot ministranti veselili

166 *Izseljenski vestnik* 9/12 (1939): 213. Pozdrav iz Amerike.

167 *Izseljenski vestnik* 9/5 (1939): 81. Šolarji iz Meerbecka pri Moersu.

njegovega obiska. »Vsem dragim bratcem in sestricam v naši lepi domovini kličemo: Na veselo svidenje konec meseca julija. Da, komaj že čakamo! Pa do takrat se moramo še dosti učiti.«¹⁶⁸

Bolj osebno je bilo pismo Ane Lize Teržan, ki je bila rojena decembra 1925 v Meerbecku pri Moersu. Leta 1939 je hodila v 6. razred nemške šole, štirikrat tedensko pa v višji oddelek slovenske šole. Poučevala jo je Marija Ažman, ki je k njim prišla avgusta 1938, tik pred začetkom enomesečnih počitnic. Po pripovedovanju učiteljice so bile v domovini hiše, šole in cerkve bele, pri njih iz rdeče opeke. Vse je bilo zakajeno, po cestah se je vlekel črn prah. Učiteljica jim je domovino približevala s pomočjo slik in razglednic. Napisala je tudi, da rada hodi v slovensko šolo, da ima nastope in da je bila na proslavi »zedinjenja«, kjer so peli slovensko in je Justi lepo deklamirala, Klančarjev Rudi pa jim je orisal domovino. Veselila se je, da bo spoznala Jugoslavijo, saj bi rada videla slovensko domovino, ko pride tja na počitnice. In kaj je pisal njen sošolec Franc Škerbec iz Meerbecka v isti številki *Izseljenskega vestnika*? S slovensko šolo se je udeležil proslave »zedinjenja« 4. decembra v Hambornu, kjer so peli. Na proslavo sta prišla konzul dr. Logar in komisarja Korošec in Kranjc. Zatem se je predstavil. Napisal je, da je star 12 let in da v slovensko šolo hodi v ponedeljek, četrtek, petek in soboto, tudi da kolonija Moers-Meerbeck, kjer živi, nima polj in visokih gor. Slišal je, da je domovina lepa, in pričakoval, da pride julija v Slovenijo. To bi bil njegov prvi stik z domovino. Ko je to pisal, je omenil tudi mraz in da komaj čaka sneg, da bi se kepali in sankali. Zaključil pa je: »Vse Slovence lepo pozdravlja vaš bratec Franc Škerbec.«¹⁶⁹

Na obe pismi sta prišla odgovora, ki so ju napisale učenke drugega b razreda I. deklinacije meščanske šole v Ljubljani. Odgovor so skupinsko zasnovale učenke, vendar kaže, da je v slog in vsebino močno posegla roka učiteljice. Deklice so »samokritično« zapisale, da so bila njihova spričevala bolj slaba kot dobra in da se bodo v drugem semestru poboljšale. Da jih veseli izboljšanje slovenskega jezika, pri čemer so svojim rojakom svetovale, naj le pridno obiskujejo slovenski tečaj: »Vsaka nova beseda obogati besedni zaklad in obudi spomin na pravo domovino. Ko boste prišli na domače ledine, Vam bo koristila vsaka beseda, mnogih se boste še priučili. Srečni smo, da smo v domovini, da se moremo učiti v maternem jeziku. To lepo domovino in materni jezik bi rade približale tudi Vam, da bodo Vaša srca še bolj zahrepenela po domovini in boste s tem večjim veseljem prišli na počitnice na domače poljane.«

168 *Izseljenski vestnik* 9/5 (1939): 81. Slovenski šolarji iz Hochheida pri Moersu.

169 *Izseljenski vestnik* 9/1 (1939): 9–10. Franc Škerbec.

Franci Brezavšček je skupaj s tremi sestricami (živel so v Remauxu na Rue de Bretagne 129) pisal uredniku Mladinskega kotička: »Cenjeni gospod urednik! Od mene niste še nikoli dobili pisemca. Sem še majhen fantek; v mesecu februarju bom star šele 9 let, pa znam malo tudi slovensko pisati. Zdaj hodim v tretji razred v francosko šolo. Francoski g. kaplan in g. učitelj sta zelo dobra. Prvo sveto obhajilo sem že opravil. Kadar morem, grem tudi v slovensko šolo. Moji dve sestrici, ki sta starejši od mene, tudi hodita v slovensko šolo. Vsi trije zelo radi hodimo v slovensko šolo, čeprav smo od nje zelo oddaljeni. Vse Slovence prav lepo pozdravljamo, zlasti pa vas, g. urednik.«¹⁷⁰

Nikakor se ne moremo znebiti vtisa, da so vsa tovrstna pisma otrok nastala po podobnem scenariju, ki se mu pozna prisotnost roke odraslega, najpogosteje učitelja ali učiteljice. Svoje je naredilo tudi uredništvo, v našem primeru uredništvo *Izseljenskega vestnika*, ki je nedvomno prav tako posegalo v rokopise. Vendar pa iz teh pisem vseeno veje želja otrok po odhodu v domovino staršev ali vsaj na počitnice.

170 *Izseljenski vestnik* 9/2 (1939): 24. Pismo Franca Brezavščka.



**DRUŠTVA IN TISKI: KULTURNA
STEBRA IZSELJENSTVA**

*Devet let našega lista je pri kraju. Ljubezen je vodila Vestnik v življenje ...
Ne pozabite na domovino! Zato naročite časopise, ki vas edini obveščajo
o dogodkih v domačih krajih, pa tudi iz celega sveta. Časopisi, ki naj vas
spremljajo povsod, so: dnevnik Slovenec, dnevnik Slovenski dom, tednik
Domoljub in mesečnik Bogoljub.¹⁷¹*

Če povzamemo razmišljanje sociologa Ericha Wernerja, predstavljenega v njegovi publikaciji z naslovom *Slovenci v Porurju* (1985), lahko potrdimo, da je izseljencem v novi domovini res manjkal občutek pripadnosti in ukoreninjenosti, ki jim je bil blizu v domačih krajih. Novo okolje in nov svet sta jim bila sprva tuja, kar velja zlasti za prve generacije izseljencev. Nepoznavanje jezika okolja je bilo zanje velika ovira. Vendar je ravno občutek odtujenosti prinesel hitro nastajajoča združenja izseljencev. Werner je menil, da je bil pri tem verjetno odločilen prav občutek, da živijo kot tujci med tujci. Svojo izoliranost so hoteli premagati z ustanavljanjem društev. Slovenska izseljenska društva v tujini so bila v največjem obsegu katoliška, nato liberalna (narodnostna) in socialistična. Ena njihovih temeljnih nalog je bila »čuvanje« domačih navad in starih tradicij. Društva so bila predvsem dobrodelna, kulturna in podporna. Solidarnost v rudarskih vrstah in njihovih društvih ni bila prazna beseda. Kljub temu so se vanje vnašale navade in običaji novega okolja, kar je marsikdaj pomenilo tudi novo kvaliteto življenja. Društva so bila tudi nosilci ohranjanja »zvestobe domovini«. Werner je trdil, da slovenska društva niso imela političnih ambicij kot npr. poljska društva, kar naj bi veljalo tako za avstrijsko obdobje kot obdobje prve Jugoslavije. To le delno drži, če imamo v mislih slovenske oziroma jugoslovanske komuniste in njihovo delovanje. Nedvomno pa drži, da so se redki Slovenci ozirali po novih okoljih oziroma iskali stike z njimi na t. i. političnem odru. Dobrodelni značaj društev se je pokazal tudi po izbruhu druge svetovne vojne, ko so preko njih

171 *Izseljenski vestnik* 3/9 (1939): 49.

izplačevali mesečne podpore vsem ženam mobiliziranih članov in otrokom v starosti do 14 let. Društva so tudi organizirala zbiranje pomoči za Rdeči križ in žrtve vojne. V njihovem okviru se je odvijalo zabavno in družabno življenje, zanimali pa so se v njih tudi za vzgojo, izobraževanje in poklicno izpopolnjevanje mladine. Werner je opažal, da je društvom mnogokrat pošla vztrajnost pri delu. Po njegovem mnenju so slovenska društva prispevala h kulturni menjavi, npr. z izleti in turizmom, kar so prakticirale tudi Nemčija, Francija, Belgija, Nizozemska in druge evropske države. Vzore najdemo tudi pri Italijanih. Medsebojne vezi so se tkale, če le ni bil jezik (prehuda) ovira.¹⁷²

Izseljenska društva v evropskih državah v medvojnem obdobju niso bila tako maloštevilna, kot bi si mislili glede na bližino domovine in glede na mišljenje, da gre za omejen pojav, češ da se bodo Slovenci tako ali tako kmalu vrnili v domovino. V mit vrnitve so verjeli tudi v obdobju množičnega izseljevanja v Združene države Amerike, pokazalo pa se je, da je določen del izseljencev ostal v novem okolju, se prilagodil, integriral in asimiliriral, del izseljencev pa se je oklepal društvenih organizacij z glavnim ciljem, da ohranjajo in razvijajo slovenstvo. Tok odhajanja v tujino je imel običajno pot: sprva so odhajali samski moški, čim pa so za seboj poklicali svoja dekleta in druge člane družine, je bila dana možnost stalne nastanitve v novem okolju. Ta proces ni bil znan samo prekomorskim izseljencem in Slovencem, ki so odhajali kot del množičnega vala v Združene države Amerike pred prvo svetovno vojno, ampak tudi slovenskim evropskim izseljencem. Razlika je bila samo v tem, da so prvi v novi domovini živeli dlje časa in so si ustvarili socialna omrežja, medtem ko so izseljenci v zahodnoevropskih državah med vojnama imeli manj časa za življenje v novo okolje; njihovo bivanje v tujini je grobo prekinila velika gospodarska kriza sredi tridesetih let 20. stoletja in sprožila plaz povratništva v Jugoslavijo.

V vseh obdobjih so bila društva in njim podobne organizacije nosilci socialne (samo)pomoči, kulturnega in prosvetnega delovanja. Izredno pomembno vlogo so imeli tiski, ki so jih izdajali v izseljenskih okoljih, ne nazadnje tudi iz domovine, ki so v času množičnega izseljevanja v prekomorske države in med obema vojnama prinašali bogato bero informacij o izseljenstvu. Bolj ko je bila izseljenska tematika prisotna v slovenski javnosti, bogatejša je bilo vedenje o izseljenstvu na splošno. Če naredimo primerjavo med ameriškim in evropskim poznavanjem izseljenstva, je bilo ameriško bogatejše v primerjavi z evropskim, ne nazadnje zaradi obsega, ki je bil v obdobju množičnega izseljevanja v Združene države Amerike in deloma v Argentino

172 Werner, *Slovenci v Porurju*: 119–122.



Harmonikaši pod vodstvom Jeana Ureka, Ville d'Avion, Francija, 1933 (arhiv SIM).



Igralska skupina slovenskega društva v Tucquegnieuxu, Meurthe-et-Moselle, Francija, 1934 (arhiv SIM).

prevladujoč. Pomembna pa je bila tudi časovna komponenta izseljenstva, pri čemer so bile daleč v ospredju Združene države Amerike.

Če se osredotočim na slovenska izseljenska društva med obema svetovnima vojnama v Evropi, moram poudariti, da je nemogoče zajeti vsa, saj so nastajala in usihala, se združevala in razdruževala. Ekonomska osnova društev v zahodnoevropskih okoljih je bila v primerjavi s slovensko-ameriški organizacijami mnogo šibkejša. Ameriški Slovenci so bili številnejši ter organizacijsko in finančno močnejši in treba je vedeti, da so bile vse njihove organizacije brez izjeme odvisne od podpore članstva, medtem ko so izseljenci v Evropi veliko pričakovali od Jugoslavije in Dravske banovine, dobili pa, če sem nekoliko jedek, od njiju bolj malo. Beograd ni bil preveč radodaren, Dravska banovina pa je tudi imela finančne omejitve. Evropska jugoslovanska izseljenska društva so s statuti uvajala članski prispevek posameznikov, ki pa je predstavljal šibko finančno osnovo delovanja, zato je bila pri tem še toliko bolj pomembna dejavnost posameznikov iz cerkvenega in političnega življenja tako na vsebinskem in organizacijskem kot finančnem področju. Skratka, izseljensko pogačo z malo rozinami so v Beogradu kljub vsemu rezali, koliko bogatejša ali revnejša je bila, pa je bilo odvisno od političnih razmer v državi. Velikokrat je finančne zadrege v zvezi s slovenskimi izseljenci reševal Anton Korošec, najvidnejši slovenski politik med vojnama.¹⁷³

Že od Mahničiča dalje so Slovence delile ideologije in politike. Kot sem že večkrat omenil, so se društva v zahodnoevropskih državah delila v tri osnovne skupine, ki jih je opredeljeval svetovni nazor, in sicer na katoliška, jugoslovanska (monarhistična) in socialistična (komunistična). Zaradi specifik po posameznih državah jih ne moremo zmetati v en koš, saj so bili pogoji njihovega delovanja odvisni od politik posameznih priseljskih držav oziroma njihovih zakonodajnih osnov. Zato jih obravnavam posamično.

Katoliška cerkev je bila med najbolj dejavnimi na področju izdajanja tiskov, tj. tako časopisov kot knjig, zasnovali pa so tudi Izseljeniško knjižnico, serijo drobnih publikacij, ki so bile namenjene izseljencem po svetu in so izhajale v letih 1929–1936:

- *Izseljencem na pot: nekaj poučnih besedi našim izseljencem pri odhodu iz domovine* (1929);
- *Izseljeniški vestnik za pouk našemu narodu* (1931);
- *Izseljeniški vestnik za pozdrav jugoslovanskim izletnikom iz Amerike* (1931);
- *Če greš na tuje ...* (1934);
- *Prvi izseljenski kongres v Ljubljani*, 1. julija 1935 (1936).

173 Ahčin, *Izglubljeni spomin na Antona Korošca*.



Kazimir Zakrajšek, *Izseljencem na pot*, 1929, naslovnica.



France Grivec, J. Odar, Kazimir Zakrajšek, *Če greš na tuje ...*, 1934, naslovnica.

Med publikacijami, ki so izhajale v katoliških krogih, je bil najpomembnejši *Izseljeniški vestnik*. Izhajal je v Ljubljani od marca 1932 do junija 1940. Časopis se je razvil iz zbirke Izseljeniška knjižnica, ki je začela izhajati leta 1929. Značaj periodike je imela od leta 1930, ko je dobila naslov *Izseljeniški vestnik*. Obdržala je oznako zbirke in njeno štetje. Svoje štetje je imel *Izseljeniški vestnik* šele od prve številke iz leta 1932 dalje. Tedaj je tudi odpadlo ime zbirke (Izseljeniška knjižnica). Od druge številke iz leta 1935 je imel naslov *Izseljenski vestnik – Rafael* in od prve številke iz leta 1938 samo *Izseljenski vestnik*. Spreminjali so se tudi njegovi podnaslovi: Glasilo slovenskih izseljencev celega sveta, Glasilo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani, Glasilo Rafaelove družbe v Ljubljani, Glasilo Rafaelove družbe in Izseljenske zbornice v Ljubljani. Odgovorni in glavni uredniki so bili Kazimir Zakrajšek, Franc Hra-

stelj, Josip (Jože) Premrov in Viktor Plestenjak.¹⁷⁴ Leta 1934 je bil *Izseljenski vestnik* razposlan v 2000 izvodih.¹⁷⁵ V glasilu je bila močno prisotna čustvenost, kar nam dokazuje misel, da »če glasilo ne bi bilo uspešno, bi bilo, kakor bi vsi člani ene družine naenkrat onemeli, kar bi pomenilo neizbežno nesrečo zanje«. Izseljence so pozvali, naj poročajo o sebi, o izseljenskem življenju in delovanju in o napredku na vseh poljih verskega, narodnega in gospodarskega udejstvovanja. Pričakovali so naklado vsaj 6000 izvodov.¹⁷⁶ Naredili so primerjavo z ameriškimi Slovenci in njihovimi tiski in z obžalovanjem ugotovili, da je edino glasilo v Evropi *Izseljenski vestnik – Rafael*, kar ni bilo res. Sledila so jadikovanja, grožnje, pomanjkanje denarja in neodzivnost bralcev. Na prvem izseljenskem kongresu (1935) so prisotni pozdravili slovensko izseljensko časopisje, ki je opravljalo versko, narodno in kulturno delo med izseljenci, obsodili pa »maloštevilne« časopise, ki so rovarili proti državi, napadali vero in Cerkev. Ob tem so prosili državo, naj podpira slovensko inozemsko časopisje in naj ne bo prestroga v primerih, ko napišejo kaj bolj ostrega na račun vlade in narodne politike. Hkrati so potarnali, da se je inozemskim katoliškim glasilom prepovedovala vsaka najmanjša opazka in da se jim je preprečeval dostop v Jugoslavijo, medtem ko nekatoliška glasila, celo če so pisala proti državi, takšnih ali podobnih motenj niso poznala. Očitali so ji dvojna merila. Skratka, katoliška *Ave Maria* in *Amerikanski Slovenec* sta imela težave, »komunistična« *Prosveta* (Glasilo Slovenske narodne podporne jednote) pa je v državo prihajala brez težav. In kar je presenetljivo, mnogi so v teh glasilih pogrešali novice iz domovine in se pritoževali, da je v njih preveč pisanja o samih izseljencih. Kazimir Zakrajšek jim je odgovarjal, da je glasilo hkrati glasilo Družbe sv. Rafaela in naj zato naročijo *Bogoljuba*, *Domoljuba*, *Cvetje*, *Delavsko pravico* in agitirajo za *Izseljenski vestnik – Rafael*. Prvi cilj naj bi jim bil izhajanje dvakratno mesečno, drugi pa vsaj 2000 naročnikov, ki bodo redno (!) plačevali.¹⁷⁷ Glasilo je bilo v krizi. Franc Pokorn je na prvem slovenskem izseljenskem kongresu (1935) omenil slab odmev tega dogajanja v slovenskem časopisju in brošura,¹⁷⁸ ki jo je izdal kongres, naj bi bila zato manj odmevna.¹⁷⁹

Knjige je banovina razpošiljala neposredno in posredno preko Izseljenskega komisariata v Zagrebu. Zapisali so, da gre za nekaj tisoč knjig, ki so bile

174 Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*: 93–94.

175 *Izseljenski vestnik* 4/1 (januar 1934).

176 *Izseljenski vestnik – Rafael* 5/3 (marec 1935).

177 *Izseljenski vestnik – Rafael* 5/9 (september 1935).

178 *I. izseljenski kongres v Ljubljani*.

179 *Izseljenski vestnik – Rafael* 5/9 (september 1936).

poslane v Nemčijo, Francijo, na Nizozemsko, v Belgijo ter v Severno in Južno Ameriko. Omenjene so bile Vodnikova družba, Mohorjeva družba, Nova založba, Slovenska matica in Kmetijska matica. Nizozemski *Rafael* je januarja 1935 opozarjal pred »strupom«, ki so ga prinašale knjige, kar ni veljalo za katoliške knjige in časopise, kot so bili npr. *Glasnik*, *Bogoljub*, *Vigred*, *Domoljub*, *Mladika*, *Slovenski gospodar*, *Slovenec* in seveda *Rafael*. Objavili so naslednji razglas: »Slovinci širom sveta! Nikdar ne boste pozabili svojega milega materinega jezika, ako boste radi čitali slovenske knjige. Tudi svojim otrokom dajte v roko slovenske knjige. Vse knjige naročajte samo potom bukvarne Tiskarne sv. Cirila, Maribor, Koroška cesta št. 45.«¹⁸⁰ Kratka je bila informacija »o slovenski materi v diaspori«, ki je dobila knjige za otroke iz domovine in ki je brala tudi njim namenjena besedila iz *Izseljenskega vestnika*. Uredništvo je predlagalo, da se vsi dopisi iz diaspore pošljejo Prosvetni zvezi in Apostolstvu sv. Cirila in Metoda v Ljubljani.¹⁸¹ Ob tem omenjam še vlogo Slovenske matice v Ljubljani. Leta 1936 je ta zaprosila Beograd, da bi iz *Izseljenskega fonda* odkupil nekaj knjig. Ponudili so znižanje cen za deset odstotkov. Ponudbo so utemeljevali z dejstvom, da je bilo med jugoslovanskimi izseljenci v Južni in Severni Ameriki in tudi v Nemčiji in Franciji veliko Slovencev. Izpostavljali so knjige o pokrajinah (Koroška, Štajerska, Prekmurje) in knjigo Antona Melika o Sloveniji. »Ob teh knjigah bi se krepila njih narodna zavest,« so zapisali. Hkrati bi informirali »sosede-tujce« o domovini, iz katere ni prenehala sovražna propaganda.

Ob stikih z domovino, ki bi jih vzpostavljali s pomočjo časopisov, radia in osebnih stikov, izseljenci ne bi smeli pozabiti na slovensko knjigo, in to kljub težkim razmeram v tujini: »Ta ni glasna, ne kriči in se ne vsiljuje. Je skromen in tih tovariš, ki vas spremlja v težkih trenutkih, vam daje upanje na lepše čase in vas skrivaj tesneje veže na mater-domovino.« Njena naloga je, da nevsiljivo popravlja jezik, ki ga kvari tujina, spominja izseljence na kulturni napredek in duhovno rast slovenskega naroda, ki se kljub težkim razmeram lepo razvija. Tudi v okviru evropskih narodov si je slovenska knjiga pridobila lepo mesto na kulturnem polju. Zato je pisec članka z naslovom *Izseljenci in slovenska knjiga* pozval izseljence, da posežejo po izvirnih slovenskih knjigah, da si ustvarijo majhne knjižnice, ki bodo v veselje odraslim in otrokom. Skratka, slovenske knjige iz domovine naj bi izseljence kar najtesneje povezale z domovino. Temu slavošpevu knjigi na splošno je

180 *Rafael* 5/1 (januar 1935). To je bila zadnja izdaja glasila zaradi združitve z *Izseljenskim vestnikom* v glasilo *Izseljenski vestnik – Rafael*.

181 *Izseljenski vestnik* 9/3 (1939): 46.

sledilo vabilo k nakupu knjig iz Krekove knjižnice.¹⁸² Tudi v okviru Izseljenske zbornice in njenega šolskega odseka je učiteljica Julijana Šušteršič predvidevala, da bo vsaka kolonija v tujini dobila vsaj nekaj knjig in revij, po možnosti pa bi pod vodstvom izseljenskih učiteljev organizirali potujoče knjižnice za mladino. Za pouk izseljenske mladine je bila načrtovana objava učbenika slovenščine in domoznanstva za nižjo in višjo stopnjo. Ali se je to uresničilo, žal ne vemo.

182 *Izseljenski vestnik* 9/5 (1939): platnica.



**JUGOSLOVANSKA
DIPLOMATSKA
PREDSTAVNIŠTVA**

*Novi jugoslovanski poslanik v Berlinu. Za poslanika v Berlinu je imenovan g. dr. Ivo Andrić, ki je te dni izročil nemškemu kanclerju Hitlerju svoje poverilnice. Dosedanji naš poslanik g. dr. Cincar-Marković pa je postal zunanji minister.*¹⁸³

Jugoslovanska diplomatska predstavništva v Evropi so imela posebno vlogo v obdobju med obema vojnama. Njihovi predstavniki in uradniki so delovali tudi na področju izseljenske problematike. Leta 1938 se je te teme dotaknil *Izseljenski zbornik*, ki je evidentiral diplomatska predstavništva in jim pripel podatke o številu Slovencev in družtev v letu 1938. Podatki so le okvirni. Tako naj bi bilo v Albaniji 38 Slovencev in Slovenk, v Angliji 82, Belgiji do 6000, Bolgariji 130, na Češkoslovaškem 160, Danskem 13, Finskem 8, v Franciji 40.000, Grčiji 16, na Nizozemskem okoli 3000, na Irskem 21. V Juljski krajini in v raznih mestih Italije naj bi živelo več kot 600.000 Slovencev, v Letoniji okrog 30, na porabskem ozemlju in po raznih mestih Madžarske do 10.000, v Nemčiji po industrijskih delih Porenja in Vestfalije, v Zell im Weisental ob severni švicarski meji in v drugih mestih 30.000, na ozemlju bivše Avstrije kar 120.000, na Poljskem okrog 60, na Portugalskem okrog 30, v večjih mestih Romunije okrog 100 Slovencev. V Sovjetski zvezi naj bi živelo več kot 600 Slovencev (opozorili so, da so z njimi pretrgane vse vezi), v Španiji jih je bilo nad 700, na Švedskem 14, v severnih predelih Švice je bivalo okrog 140 Slovencev (v Ženevi je bila nastanjena stalna jugoslovanska delegacija pri Združenih narodih), v Turčiji pa je bilo evidentiranih 25 Slovencev.

Evropska mreža jugoslovanskih diplomatskih predstavništev je bila pestra:

- Albanija: jugoslovansko poslaništvo (Tirana), jugoslovanski generalni konzulat (Skadar);

¹⁸³ *Izseljenski vestnik* 9/5 (1939): 82.

- Anglija: jugoslovansko poslaništvo (London), jugoslovanski konzulati (London, Bristol, Bradford, Cardiff, Glasgow, Liverpool, New Castle on Tine, Manchester);
- Belgija: jugoslovansko poslaništvo (Bruselj), jugoslovanska konzulata (Anvers, Gand);
- Bolgarija: jugoslovansko poslaništvo (Sofija);
- Češkoslovaška: jugoslovansko poslaništvo (Praga), jugoslovanski generalni konzulat (Bratislava);
- Danska: jugoslovanski generalni konzulat (Kopenhagen);
- Finska: jugoslovanski konzulat (Helsinki);
- Francija: jugoslovansko poslaništvo (Pariz), jugoslovanska generalna konzulata (Lille, Marseille), jugoslovanski konzulati (Metz, Bordeaux, Caen, Le Havre, Nantes, Toulouse, Nica);
- Grčija: jugoslovansko poslaništvo (Atene), jugoslovanski generalni konzulat (Solun), jugoslovanski konzulat (Krf);
- Nizozemska: jugoslovanski generalni konzulat (Amsterdam, Rotterdam);
- Irska: jugoslovanski konzulat (Dublin);
- Italija: jugoslovansko poslaništvo (Rim), jugoslovanski konzulati (Bari, Catania, Zadar), jugoslovanski generalni konzulati (Milano, Reka, Trst);
- Letonija: jugoslovanski konzulat (Riga);
- Madžarska: jugoslovansko poslaništvo (Budimpešta), jugoslovanski konzulat (Pečuj);
- Nemčija: jugoslovansko poslaništvo (Berlin), jugoslovanski generalni konzulati (Halle, Dunaj, Gradec), jugoslovanski konzulati (Düsseldorf, Dresden, Essen, Leipzig, Celovec, Karlovy Vary);
- Poljska: jugoslovansko poslaništvo (Varšava), jugoslovanski konzulat (Poznanj);
- Portugalska: jugoslovanski generalni konzulat (Lizbona);
- Romunija: jugoslovansko poslaništvo (Bukarešta);
- Rusija: z Jugoslavijo so bile zveze pretrgane;
- Španija: jugoslovansko poslaništvo (Madrid), jugoslovanski konzulat (Barcelona);
- Švedska: jugoslovansko poslaništvo (Stockholm), jugoslovanski vice-konzulati (Göteborg, Malmö, Norkeping);
- Švica: jugoslovansko poslaništvo (Bern), jugoslovanski generalni konzulat (Basel, Zürich);

- Turčija: jugoslovansko poslaništvo (Ankara), jugoslovanski generalni konzulat (Carigrad).¹⁸⁴

Zgodovina slovenske diplomacije ima globoke korenine, saj segajo daleč v preteklost, zlasti zahvaljujoč posameznikom, ki so delovali v raznih delih sveta. Že misijonarji so bili svojevrstni diplomati v odnosu do staroselcev, npr. v Združenih državah Amerike, in do državnih in lokalnih oblasti v novih okoljih vsepovsod po svetu. Na primer, misijonar Franc Pirc je bil dejaven v odnosih s staroselci, v Minnesoti je bil komisar za delitev zemlje, posredoval je med staroselci raznih plemen ipd.¹⁸⁵ Habsburška monarhija je bila pravna država, prisegala je na vladavino in spoštovanje prava. Slovenci so v obdobju med vojnama delovali predvsem kot konzularni uslužbenci, konzuli in generalni konzuli. Kot diplomatski predstavniki so se najbolj uveljavili v Severni Ameriki in na Bližnjem vzhodu. Iz tistega časa so mnoge znane osebnosti, npr. Anton Lavrin, ki je bil generalni konzul v Aleksandriji, tudi Josef Schwegel, ki je bil nameščen v Carigradu in je v okviru priprav na dunajsko svetovno razstavo leta 1873 vodil orientalski oddelek ter ustanovil odbor za Orient in Vzhodno Azijo, iz katerega je nastal Orientalski muzej, ki so mu leta 1908 dodali Ekspertno akademijo. Omenim lahko Alojza Pogačarja, ki je pred prvo svetovno vojno služboval v Jeruzalemu. Schweglov nečak Ivan je bil večkratni konzul v Kanadi in Združenih državah Amerike, kjer je – v San Franciscu – deloval tudi generalni konzul Josip Goričar.¹⁸⁶

Če se osredotočimo na Kraljevino SHS oziroma Kraljevino Jugoslavijo, je bila jasna kontinuiteta iz obdobja Kraljevine Srbije, kar se je kazalo skozi vse medvojno obdobje. Zunanje zadeve so bile večinoma v rokah dvora, ki je imel sedež v Beogradu. Francija in Anglija sta bili dve diplomatski postojanki, ki sta bili pod okriljem dinastije Karađorđevićev. Za Slovence je bila svojevrstna domena in diplomatska postojanka že med obema vojnama Praga, in sicer od prvega poslanika Ivana Hribarja leta 1919, ki je bil sploh prvi poslanik Kraljevine SHS kjerkoli po svetu, do Bogumila Vošnjaka in Alberta Kramerja. Politični vrtiljak Slovcem sicer ni bil ravno naklonjen. Ko se je Anton Korošec sredi tridesetih let vrnil iz internacije na Hvaru in je prevzel regentstvo knez Pavel, je s pomočjo politične kombinatorike omogočil Slovcem hitrejše napredovanje v diplomatski službi. Izidor Cankar je postal poslanik v Buenos Airesu in od tam je odšel v Ottawo v Kanadi, kjer je pomagal ustanoviti poslaništvo Kraljevine Jugoslavije. Še pred njegovim

¹⁸⁴ *Izseljenski zbornik* 1938: 132-137.

¹⁸⁵ Drnovšek, *Franc Pirc*.

¹⁸⁶ [Http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/zgodovina-diplomacije-slovencev-se-ne-zace-nja-leta-1991.html](http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/zgodovina-diplomacije-slovencev-se-ne-zace-nja-leta-1991.html) (16. 12. 2011).

prihodom je bil v Buenos Airesu poslanik Ivan Schwegel, ki je obupal zaradi »balkanskih« metod srbskih kolegov, ki so se razlikovale od njegovih avstrijskih diplomatskih izkušenj.

Slovencev je bilo v diplomatski službi Kraljevine Jugoslavije malo. Prihajali so iz vrst znanstvenikov, politikov, strokovnjakov in umetnikov. Najbolj vidni slovenski diplomati so bili v tistem času Izidor Cankar, Anton Novačan in Leonidas Pitamic. Med poklicnimi diplomati so se uveljavili Otokar Rybař in njegov sin Vladimir, ki je bil svetnik poslaništva v Washingtonu, ter Ivan Perne. Rybař je začel diplomatsko kariero kot izvedenec na pariški mirovni konferenci v Parizu, Perne je kot tajnik poslaništva v Berlinu (1922–1929) skrbel za delavce v Porurju in Porenju. Izidor Cankar (1886–1958), umetnostni zgodovinar, kritik, prevajalec in diplomat, je študiral estetiko na univerzi v Louvainu in umetnostno zgodovino na Dunaju. Leta 1936 se je posvetil diplomaciji. V letih 1936–1942 je bil poslanik v Buenos Airesu, v letih 1942–1944 v Ottawi v Kanadi.

Leonidas Pitamic (1885–1971) je bil teoretik prava in diplomat. Leta 1919 je bil član jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci. V letih 1920–1921 je vodil predsedstvo Deželne vlade v Ljubljani. V letih 1929–1934 je bil izredni poslanik Kraljevine Jugoslavije v Združenih državah Amerike. Njegovo poglavitno znanstveno delo je bilo *Država* (1927, v angleščini 1933), pisal pa je tudi razprave o teoriji prava, o naravnem pravu, pojmu prava, človekovih pravicah, pravni terminologiji. V letih 1924, 1927 in 1928 je bil namestnik jugoslovanskega delegata na letni skupščini Društva narodov v Ženevi. Postal je tudi član stalnega arbitražnega sodišča v Haagu. V letih 1929–1934 je bil izredni poslanik in opolnomočeni minister Kraljevine Jugoslavije pri vladi Združenih držav Amerike v Washingtonu.¹⁸⁷

Otokar Rybař (1865–1927) je bil pravnik, politik in diplomat. Decembra 1918 je bil poklican v Beograd in poslan na mirovno konferenco v Pariz (konec 1918–julij 1920). Tržaški fašisti so mu v Trstu uničili pisarno in dom, zato je odšel v diplomatsko službo v Beograd. Bil je predsednik jugoslovanske delegacije na konferenci nasledstvenih držav, imenovan za poslanika in opolnomočenega ministra v Bruslju (1922), pozneje je deloval v Tirani, Carigradu in Leningradu. Ustabilil se je v Beogradu in kot odličen pravnik vzorno vodil oddelek za mednarodne pogodbe v zunanjem ministrstvu ter izdelal vrsto meddržavnih pogodb (1922–1927). Zanj so rekli, da je prikupen, pošten, delaven in vesten človek.¹⁸⁸

187 [Http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2114/VIEW/](http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2114/VIEW/) (16. 12. 2011).

188 [Http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2712/VIEW/](http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2712/VIEW/) (16. 12. 2011).

Vladimir Rybař (1894–1946) je bil diplomat in pravnik. V diplomatsko službo je stopil novembra 1919. Kariero je nadaljeval v zunanjem ministrstvu v Beogradu. V začetku leta 1922 je bil kot sekretar premeřčen na jugoslovansko poslaniřtvo v Berlin in julija 1923 v Pariz. Leta 1928 je postal podkonzul na Reki, 1929 sekretar poslaniřtva v Bukareřti, 1933 konzul v Düsseldorfu, nato je nadaljeval diplomatsko pot v Pragi (1934). Vmes je delal v personalnem oddelku zunanjega ministrstva v Beogradu, decembra 1937 je postal svetnik poslaniřtva v Washingtonu. Med vojno je bil pomoćnik zunanjega ministra, najprej v Šubařićevi emigrantski vladi, nato v vladi DFJ (FLRJ), ves čas z bivaliřcem v Londonu.¹⁸⁹

Ivan Perne (1889–1933) je bil pravnik in diplomat. Leta 1918 je opravil izpit za diplomatsko-konzularno službo, leto dni kasneje je postal tajnik v zunanjem ministrstvu, od leta 1922 do 1929 je bil poslaniřki tajnik v Berlinu, kjer se je med drugim skrbno zavzemal za jugoslovanske delavce v Porenju in Vestfaliji.¹⁹⁰ Če se osredotoćimo na evropski prostor, zlasti na Nemćijo, Francijo, Belgijo in Nizozemsko, lahko rećemo, da so imeli najtesnejše stike z izseljenci konzuli, ki so bedeli nad njimi in njihovim življenjem v tujini. Na eni strani so skrbeli za urejanje dokumentov in življenjskih pogojev sozdržavljanov v tujini, na drugi strani so vodili izseljensko politiko, ki se je spreminjala soćasno s politićnimi spremembami v Jugoslaviji. Velik problem je bil jezik sporazumevanja, saj so bili na diplomatskih predstavniřtvih nastavljeni predvsem srbohrvařsko govoreći Jugoslovani. Zlasti vestfalskim Slovincem in rojenim v novih okoljih je bila srbohrvařčina tuj jezik. Redki so bili primeri, ko so bili na konzularna mesta postavljeni Slovenci.

1. oktobra 1939 je bil narejen statistićni pregled diplomatsko-konzularnega uradniřtva. Razmerje med Srbi, Hrvati in Slovenci je bilo 81 % (170) : 15 % (23) : 4 % (9). Po »pravici« bi morale biti 51 % (Srbi) : 38 % (Hrvati) : 11 % (Slovenci), tj. po kljuću 5 : 4 : 1, kar bi pomenilo 106 Srbov, 84 Hrvatov in 21 Slovencev. Slovencev naj bi bilo v »centrali« 9, v tujini 12, skupaj torej 21, omenjali pa so tudi številko 22. Skupaj s Hrvati bi morali imeti Slovenci svoje poslanike in generalne konzule, prvić, na vseh mestih, za katere so bili Slovenci in Hrvati posebej kvalificirani po »mentaliteti, sposobnosti in vzgoji«, npr. v Rimu, Londonu in Vatikanu, in drugić, kjer so bile pomembne hrvařke in slovenske kolonije ali manjšine, npr. v Severni in Južni Ameriki (slovenski in hrvařki izseljenci), Italiji (primorski Slovenci) in Nemćiji (Korořka). Kjer je bil řef Srb, bi morali Slovenci ali Hrvati postati njegovi prvi ura-

189 [Http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2713/VIEW/](http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:2713/VIEW/) (19. 12. 2011).

190 [Http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0238/VIEW/](http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0238/VIEW/) (19. 12. 2011).

dniki. Zavzemali so se za zmanjševanje števila Cincarjev, tj. oseb romanske skupnosti in Judov v diplomatski službi, »dveh elementov«, kot jih je označil poročevalec, ki sta se izkazala kot negativna za »jugoslovansko nacionalno politiko«. Poudarjen je bil srbski hegemonistični vpliv, ki je bil še večji, saj so k Srbom prišteli tudi t. i. »naturalizirane Beograjčane«, ki so pihali v isti rog. Objavljeni statistični podatki so govorili o 1.411.000 manjšincih in 1.114.000 izseljencih, skupaj torej o 2.525.000 osebah »naše krvi onstran naših meja,« od teh večinoma Hrvatih in Slovencev. Manjšina v Italiji je štela 650.000 oseb in v Nemčiji 180.000 oseb, vključno z Avstrijo torej skupaj 830.000 oseb. Navedli so še število izseljencev: 845.000 v ZDA, 60.000 v Kanadi, 200.000 v Južni Ameriki, od tega 675.000 Hrvatov, 298.000 Slovencev in 132.000 Srbov. Zanimivo pa je, da izseljencev, ki so živeli v Evropi, sploh niso omenjali.¹⁹¹

191 AS 74, a. e. 335, š. 4. Statistika diplomatsko-konzularnega uradništva.



**SEZONSKO IZSELJEVANJE:
NEMČIJA, FRANCIJA,
JUGOSLAVIJA**

*Pereč problem naše zemlje in našega človeka je sezonsko delavstvo. To je težko dejstvo in menda – potrebno zlo ...*¹⁹²

NEMČIJA

V prvi Jugoslaviji je Nemčija sezonske delavce obravnavala posebej in omejevala čas njihovega bivanja na leto dni. Vladi Kraljevine SHS in Nemčije sta 15. decembra 1928 v Berlinu podpisali sporazum o srbsko-hrvaško-slovenskih kmetijskih delavcih.¹⁹³ Določal je nabiranje, posredovanje in najemanje sezonske delovne sile obeh spolov. V državah sezonskih gostiteljic je bilo najbolje urejeno stanje v Nemčiji, nato v Franciji in najslabše v Jugoslaviji. V prvi Jugoslaviji so se v organiziranje sezonskega dela vključile borze dela. Podružnico za delo v Murski Soboti je 15. julija 1920 ustanovila Državna posredovalnica za delo v Ljubljani. Sezonskih delavcev se do leta 1928 ni imelo za izseljence. Ko je Madžarska prekmurskim sezonskim delavcem zaprla svoja vrata, je prišlo do sklenitve sporazuma z Nemčijo. Prekmurje je postalo bazen ženske in moške delovne sile. Pravna ureditev sezonskega odhajanja v Nemčijo je bila določena s sporazumom na državni ravni leta 1928. Obstajali sta dve organizaciji, francoska Société générale d'immigration s sedežem v Zagrebu, ki je organizirala sezonske tokove v Francijo, in nemška organizacija Deutsche Arbeiter Zentrale Berlin (DAZ) s sedežem v Berlinu. Konec dvajsetih let se je pričelo previdno približevanje Jugoslavije Nemčiji, kar je sovpadalo s politiko nemškega gospodarskega prodiranja v jugovzhodno Evropo. Del tega dogajanja je bil interes za pridobivanje začasne kmetijske delovne sile, saj jo je v Nemčiji primanjkovalo. Konec tridesetih let so delali načrte tudi o stalnih kmetijskih delavcih v Nemčiji. V tridesetih letih so bili močno uveljavljeni sezonski tokovi tudi znotraj države, zlasti v Slavonijo, Baranjo, Ba ko in Banat.

¹⁹² *Izseljenski vestnik* 9/3 (1939): 33.

¹⁹³ *Uradni list Dravske banovine*, 28. 10. 1929: 108/825.

Postopek odhajanja sezonskih delavcev in delavk v Nemčijo je bil precizen in obvezno potrjen s pogodbo. Oglejmo si nekatere detajle pogodbe iz leta 1928. V delovni pogodbi so bile zajete naslednje postavke: trajanje delovnega razmerja, delovni čas, višina mezde, stanovanje, prejemki v naravi, potni stroški, delovno orodje, npravno vedenje, predčasna razveza pogodbe, bolezen in zavarovanje ter zaščita in reševanje pritožb. Delavci in delavke, tj. moški, zakonske žene s pristankom moža in mladoletni s pristankom roditeljev, so vstopili v delovno razmerje po dogovoru in ostali najdlje do 15. decembra tekočega leta, kar je bilo povezano z zaključkom kmečkih del. Delali so za mezdo ali plačo od kosa. Biti so morali zdravi, brez hib, delavke niso smele biti noseče in vsi so morali biti navajeni kmečkega dela. Stanovanje je bilo skupno, ločeno po spolu, opremljeno z mizami, sedeži in umivalniki, z zaklepnimi omarami, skupnim ognjiščem za kuhanje in pranje in z zadostnim kurivom. Vsak delavec je dobil posteljo, slamnjačo, vzglavnik in volneno odejo. Stanovanje je moralo ustrezati higienskim razmeram. Poleg mezde so jim po sporazumu pripadali še prejemki v naravi, taki imenovani »deputati«. Vsak teden je delavec dobil petindvajset funtov krompirja, 7 litrov posnetega mleka, torej vsak dan po en liter, ali 3,5 litra neposnetega mleka, torej vsak dan pol litra, 7 funtov kruha, 2 funta zdroba ali kaše in sočivja, 1 funt ržene moke ali tri četrtine pšenične moke, eno polovico funta masti in pol funta soli. Delavcem je kuhala ženska, ki jo je določil delodajalec. Poleg kuhanja je morala čistiti stanovanjske prostore in spalnice ter lupiti krompir. Potne stroške od nemške meje do delovnega kraja je pokrival delodajalec. Delodajalec je od vsakega delavca in delavke zahteval zavezanost hišnemu redu, pokorščino in točnost pri delu. Kršitev je bila sankcionirana v denarju. V primeru nasilja, surovih žalitev ali zahtev po nenravnem dejanju je pogodbenik lahko razvezal pogodbo. Delodajalec je lahko razvezal pogodbo tudi, če je delavec vztrajno odrekal delo ali ga zanemarjal. Delavec pa je pogodbo lahko razvezal, če mu je delodajalec odrekel dogovorjeno mezdo ali če mu jo je neredno izplačeval, če mu je kljub večkratnim opominom dajal slabo hrano ali če mu je nudil nezdravo stanovanje. Delavčevo sodelovanje pri sindikalnem gibanju ni smelo biti vzrok za odpust z dela. Delodajalec mu tudi ni smel odvzeti potnega lista ali druge listine zoper njegovo voljo. Vsak delavec je imel v primeru bolezni pravico do podpore iz pristojne bolniške blagajne. Če je bil nesposoben za delo, se mu je izplačevala boleznina, pri čemer so mu za ta čas odpadli prejemki v naravi in denarju. Tako delodajalci kot delojemalci so bili po zakonu dolžni vplačevati odrejene prispevke v bolniško blagajno. Higienški zaščitni predpisi glede uporabe umetnih gnojil so se upoštevali enako za domače kot tuje delavce. Nemška centrala v Berlinu (Deutsche Arbeiter Zen-

trale) je imela pravico do kontrole razmer v posameznem delovnem kraju, spore pa je reševalo pristojno nemško delovno sodišče. Omenjeni sporazum iz leta 1928, po katerem je potekalo sezonsko izseljevanje v Nemčijo, je bil z jugoslovanske strani potrjen kot zakon.

Leta 1939 je prišlo do sklenitve novega sporazuma. Na sestanku predstavnikov jugoslovanske in nemške strani, ki je potekal od 24. do 27. februarja 1939 v Beogradu, so namreč ugotovili, da je obstoječi sporazum zastarel. Z jugoslovanske strani so pri pripravi novega sodelovali predstavniki jugoslovanske vlade in z nemške nemški pogajalci. Novost v primerjavi z letom 1928 je bila, da se niso dogovorili samo o sporazumu o kmetijskih sezonskih delavcih in delavkah, temveč so sklenili ločen sporazum tudi o kmetijskih stalnih delavcih v Nemčiji. Kljub nemški preciznosti in urejenosti so s tem povezane različne zgodbe. Ekspozitura Javne borze v Murski Soboti je 23. decembra 1937 obvestila bansko upravo v Ljubljani, da je tega leta v Nemčijo odpotovalo 2015 sezonskih kmetijskih delavcev, vendar jih je od tega kar 430 odšlo na lastno odgovornost, tj. brez posredovanja Nemškega državnega zavoda v Berlinu (ilegalni odhodi). Večina je bila zadovoljna z delom, manj s hrano, saj bi doma imeli več mesa in močne hrane, v Nemčiji pa so jedli predvsem krompir, kašo z malo moke, masti in malo mesa. Velike težave so imeli na borzi v Murski Soboti z evidentiranjem posameznikov, saj so mnogi, kot sem omenil, v Nemčijo odhajali tudi ilegalno. 3. januarja 1939 je bila v Murski Soboti po sporazumu med »srezkim načelstvom«, tamkajšnjo borzo dela in Zvezo poljedelskih delavcev (takrat je bilo vanjo včlanjenih kar 7300 oseb) izvedena »anketa«, tj. popis sezonskih delavcev s ciljem izdelave popisne pole. Bila bi seznam oseb za delo izven doma, starih nad 17 let, alternativno nad 20 let z veleposestev oziroma nad 18 let, če so šli z družinskimi člani ali bližnjimi sorodniki na delo k istemu delodajalcu. Popis zainteresiranih je bil izvršen: iz sreza Murska Sobota se je prijavilo za delo v Jugoslaviji 305 (4 %), Franciji 500 (7 %) in Nemčiji 6249 oseb (89 %), iz sreza Dolnja Lendava pa za delo v Jugoslaviji 212 (6 %), Franciji 411 (12 %) in Nemčiji 2573 oseb (82 %). Iz celega Prekmurja je odšlo 10.250 delavcev in delavk, in sicer 517 v Jugoslavijo, 911 v Francijo in 8822 v Nemčijo. Zakaj so tako množično odhajali prav v Nemčijo? Navajali so sledeče razloge: bližino, večji zaslužek, lažje razumevanje jezika in večji red, kar je uradnik podčrtal z rdečim svinčnikom. Vsi pa so priznavali, da je bila hrana tam v večini slaba, mnogokrat zelo slaba in nezadostna, da so morali trdo delati, vendar so vzdržali od šest do devet mesecev, zlasti še, če so si dokupili kak priboljšek ali ga dobili po pošti.

Na zborovanju v Murski Soboti 12. marca 1939 je govoril minister Franc Snoj in omenil dogovor z Nemčijo, po katerem bodo jugoslovanski delavci

izenačeni z nemškimi in zaščiteni tako kot nemški. Ugodnejši bi bili tudi prevozi v Nemčijo od državne meje do mesta zaposlitve.¹⁹⁴ Leta 1939 se je nezadovoljstvo s prehrabnimi in življenjskimi pogoji v Nemčiji nadaljevalo. Povečevalo se je ilegalno priseljevanje v Nemčijo. Odšlo je okoli 1000 oseb, in sicer 751 brez potnega lista, kar je veljalo za vso Dravsko banovino. Vračanje sezonskih delavcev in delavk je bilo organizirano v transportih. Iz Dravske banovine se je vrnilo 9787 oseb. »Ob vrnitvi sezonskih delavcev iz Nemčije ni bilo opazati nezaželenih ali neprijetnih pripetljajev,« so zatrdili organizatorji povratnikov iz Nemčije.¹⁹⁵

O sezonskem izseljenstvu je spregovoril duhovnik Josip (Jožef) Klekl (1873-1948), politik in nabožni pisatelj, Prekmurec, ki je po prvi svetovni vojni sodeloval pri agrarni reformi, se zavzemal za siromašne, ustanovil hranilnico in posojilnico, agrarno zadrugo v Črenšovcih, prvo katoliško tiskarno in prvi kulturni dom v Prekmurju. In ne nazadnje, zanimal se je tudi za izseljenško problematiko.¹⁹⁶ Navedel je naslednjo zgodbo, mogoče skonstruirano, mogoče celo resnično. Bilo je spomladi, ko so sezonski izseljenci in izseljenke odhajali v Francijo in Nemčijo. Šestnajstletnik se je odločno postavil pred njega v pisarni Rafaelove družbe z zahtevo, da hoče v Nemčijo. Vendar ga srezko načelstvo in borza dela nista sprejeli, verjetno zaradi mladosti. Fant je omenil, da je mnogim priporočil pridobitev dovoljenja, kar je Klekl zanikal, vendar hkrati izjavil, da se je zavzel za vsakega, tudi zanj, samo da bi dobil poštenega delovodjo. Fant mu je zagrozil, da če ne dobi dovoljenja, ne bo več Boga molil ter da bo še druge odvrčal od božje službe in ne hodil v Cerkev. »Pa dečko, pomisli, da Rafaelova družba nima oblasti, da pošilja delavce v tujino,« mu je odgovoril Klekl. Fant je oblast označil za krivično, saj je leto poprej lahko šel na tuje, to leto pa ne. Klekl mu je svetoval, da naj se pritoži oblastem, lahko tudi »na ministrstvo«, če meni, da mu delajo krivico. Težko verjetno je nadaljevanje njunega dialoga. Fant je rekel, da je pošten dečko in da če mu Klekl ne bo dal dovoljenja, bo po njegovem prizadevanju nosil vso odgovornost za propad verskega življenja v župniji. »Dečko, s tem svojim nastopom si jasno dokazal, da si že do dna srca pokvarjen,« je pribil Klekl. Razložil je, da je bil fant poln sovraštva do vere in duhovništva. Svoje videnje dogodka je podkrepil z zgodbo o tem, kako je učenec neke osnovne šole, ki so jo vodile šolske sestre, pri verouku izjavil, da komaj čakajo Hitlerja. Zakaj? Ker potem ne bo več verouka, ker duhovniki ne bodo več pobirali bére po vasi, ker bodo izgubili tudi zemljo, ki se bo razdelila med narod. Nosilci protiver-

194 AS 74, a. e. 336, š. 4. Zborovanje Zveze poljedelskih delavcev v Murski Soboti.

195 AS 74, a. e. 175, š. 2. Sezonski delavci v Nemčiji.

196 ES, 5, 1991: 91-92.

skega razporeženja so bili po Kleklu ravno sezonski delavci, kar ni pomenilo, da med njimi ni bilo vernih. Menil je, da je bila med sezonskimi delavci in delavkami polovica versko mlačnih in brezbriznih, polovica pa zvestih veri. Skrbeli so ga predvsem njihova morala, propadajoči zakoni, ljubimkanja in celo umori partnerjev, izgubljanje čistosti pri mladih, skupno spanje mladine obeh spolov na sezonskem delu v Jugoslaviji, obiskovanje javnih hiš, širjenje »bele kuge« kot pridobitve iz Francije, nezakonski otroci, povečevanje števila abortusov mladoletnih delavk ipd. Zgrozil se je nad podatkom, da je samo ena vas v enem letu iz Francije dobila sedem nezakonskih otrok. Zato njegov sklep: vsega je krivo nepotrebno izseljevanje. Kar četrtnina sezonskih delavcev je bila - po Kleklu - z ozirom na versko in moralno držo izgubljena in druga četrtnina je bila moralno oslABLJENA.¹⁹⁷ Država je dobro zaslužila. Delovna sila je bila v tujini, mladi in starci pa niso bili kos delu na domačiji, kar se je kazalo v neobdelani ali slabo obdelani zemlji. Priznaval pa je, da so se mnoge družine ekonomsko opomogle. Pridobitve je videl v tem, da so se ljudje v tujini naučili tujega jezika in se izpopolnili v raznih gospodarskih panogah. Menil je, da je bila v političnem oziru tujina nevarna zlasti za mladino. Opozoril je na komunizem in hitlerizem in povzdigovanje tujine proti domači grudi. Zlasti mladi sezonski delavci in delavke so radi vzklikali Hitlerju. Klekl je delil sezonske izseljence na tiste, ki so bili redko ali krajši čas v tujini, in na druge, ki so na tujem živeli že dlje časa. Prva skupina je imela tesnejši stik z domovino, druga ji je postala odtujena, »tuja za narod in državo« in sezonski delavci so postali kozmopoliti, ki so se držali rekla »Ubi bene, ibi patrie« (Kjer mi je dobro, je moja domovina). Tujina jih je po njegovem mnenju sistematično raznarodovala. Dotaknil se je tudi zdravstvenih razmer. O teh je imel izrazito negativno mnenje, saj se je po dostopnih podatkih stopnjevalo nasilje, več je bilo tudi posilstev, nesreč in obolelosti zaradi naporenega dela in slabe hrane. Zavzemal se je za strogo kontrolo nad izseljevanjem. Premožnim in mladoletnim ter duševno in telesno manj razvitim naj bi se po njegovem izseljevanje prepovedalo. Za mladoletne, ki so bili zaradi siromaštva razpršeni na delu po državi, bi poskrbeli s pomočjo izseljenskih duhovnikov; tako bi doraščajoča delavska mladina ostala neoporečna v verskem in moralnem kot tudi v narodno-državnem oziru.¹⁹⁸

Šolski nadzornik Ambrozij Rusjan je menil, da morajo ljudske šole upoštevati problematiko obmejnih krajev, zamejstva, izseljenstva in sezonskega izseljenstva z gospodarskega, prosvetnega, političnega in narodnega vidika.

197 AS 74, a. e. 1334, š. 12: 10-11.

198 AS 74, a. e. 1334, š. 12: 12.

Kot nadzornik je opazil, da so ljudske šole o tem malo vedele, malo so vedeli tudi učitelji – kako naj bi šele o tem kaj več vedeli širši krogi! Pisalo pa se je leto 1939. Kot stalna zahteva se je pojavljala potreba po povečanju števila izseljenskih učiteljev in duhovnikov kot prosvetnih delavcev vodnikov v tujini. Pri sezonskem izseljevanju naj bi šle z njimi tudi šolske sestre, ki bi bile duhovne voditeljice, saj naj bi bile edine, ki so bile zmožne, požrtvovalne in sposobne; zlasti bi spremljale dekleta v času sezonskih del.¹⁹⁹

FRANCIJA

V Franciji so bili sezonski delavci izenačeni z domačimi delavci v rednem delovnem razmerju. Država jim je delo štela v pokojninsko dobo in ni omejevala časa bivanja na leto dni kot Nemčija. 29. julija 1932 je bila podpisana pogodba o delu in pomoči med Kraljevino Jugoslavijo in Republiko Francijo.²⁰⁰ Temeljila je na načelu vzajemnosti in enakopravnosti glede položaja jugoslovanskega delavstva v Franciji in zaposlenih Francozov v Jugoslaviji. Slednjih je bilo malo. Pogodba je vsebovala postavko o zaščiti delavcev, obravnavala je delovne pogoje in varstvo pri delu ter zavarovanje v primeru brezposelnosti. Pogodba je razlikovala splošne in sezonske delavce. Posebej so bile določene obveznosti delodajalca do sezonskega delavca oziroma delavke. Za čas dela je delodajalec delavcu priskrbel primerno stanovanje s posteljo, slamnjačo in posteljnino, glede hrane in pranja perila pa sta se posebej dogovorila. Delavci in delavke so za plačilo prejemale mesečno mezdo, ki so jo lahko zamenjali za delo na akord. V primeru bolezni, starosti ali onemoglosti so tudi sezonski delavci po francoskih predpisih uživali pravico o socialnem zavarovanju. Dobivali so denarna nadomestila in podpore. Dokler delavec ni dobil podpore, mu je bil delodajalec dolžan zagotavljati stanovanje, hrano, zdravniško nego in zdravila. V primeru nesreče mu je pripadala odškodnina po francoskih predpisih. V primeru smrti je delodajalec poskrbel za pokojnika. V času košnje in žetve je bil delavec dolžan neodložljiva dela opravljati tudi v nedeljo, je pa tega dne lahko odšel tudi k bogoslužju. Potne stroške in hrano za pot v obe smeri je moral vsak plačati sam. Ženske se načeloma niso smele zaposliti pri čiščenju in negi ter vpregi konj, niso smele orati, drvariti in valjati težjih bremen. Ta dela so lahko opravljale pogojno, vendar so morale biti za to plačane kot moški. Običajno so moški opravljali težja dela na poljih in pri živini, ženske pa lažja hišna dela, za kar so bile tudi slabše plačane. Načeloma so bili Francozi zadovoljni z njihovim delom. Francosko velepo-

199 AS 74, a. e. 1334, š. 12: 13.

200 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 282-LXXXIII/1933.

slaništvo jih je celo pozvalo, naj se naselijo na zapuščenih kmetijah okrog Bordeauxa v južni Franciji.

Primer. Jolanka Barber, rojena 1915, iz Markovcev je bila zaposlena v Calvadosu kot »kravarica«. Zaposlila se je preko borze dela v Murski Soboti in se odpeljala z vlakom v Francijo. Z njo naj bi se lepo ravvalo. Delala je skupaj z gospodarjevo družino, pri hiši so bili štirje francoski hlapci. Skoraj vsak dan so jedli meso (zajce). Hrano za delavce in zanjo sta pripravljali gospodinja in njena hči. Večkrat so se pri hiši oglasili žandarji, da so preverili bivalne in delovne pogoje. Spraševali so jo, če gospodar z njo dobro ravna. Za boljše medsebojno razumevanje so domači osvojili tudi nekaj slovenskih besed. Jolanka je zaslužila 200 frankov mesečno. Denar je pošiljala možu in sinu. Na moževem domu je bilo osem otrok, na njenem pet. V tujino je morala oditi, ker je družina morala izplačati kar tri dediče.²⁰¹

V letih 1929–1934 se je v Franciji (s pomočjo palirjev) zaposlilo 21.977 delavcev in delavk. Evidentno je, da je bil zaslužek v Franciji boljši kot doma.²⁰²

JUGOSLAVIJA

»Sezonsko vprašanje vpije po socialno čutečih ljudeh, ki bi ga naj uredili po človečanskih vidikih in v duhu socialne pravičnosti,« je zapisal Ivan Škafar.²⁰³ Kot sem že omenil, je bila leta 1920 ustanovljena Podružnica za delo v Murski Soboti. Že naslednje leto je organizirala sezonske delavce za gozdna dela v Slavoniji in poljedelska dela v Bački ter zidarska dela po Sloveniji. Sezonski delavci v Jugoslaviji niso bili zajeti v delovnopравни in socialnovarstveni zakonodaji. Pogodbe so se sklepale preko pooblaščenecv, palirjev, in so temeljile na t. i. poselskih redih. Palirji so tudi razvrščali delovno silo v »prvo vrsto«, ki je vključevala močne, zdrave in za vsako delo sposobne moške v starosti od 20 do 45 let, in v »drugo vrsto«, v kateri so bili delavci, ki so šteli od 16 do 45 let, med njimi tudi močne in zdrave ženske ali mlajši fantje. Palir je bil v konkretnem primeru dolžan pripeljati delavce do 1. maja 1925. Delali so do konca oktobra oziroma do spravila poljščin, in to od sončnega vzhoda do sončnega zahoda. Dovoljen je bil polurni počitek za zajtrk, enourni za kosilo in polurni za južino, a slednji le do 1. septembra. Bolniška je lahko trajala do osem dni; če je trajala več, za tisti čas posameznik ni dobil ne plačila ne hrane. Za plačilo so delavci sicer dobivali pšenico in rž ali ustrezen znesek v denarju. Delo ni bilo nič kaj prijazno. Ko je bilo žito zrelo, so morali delati

201 Korpič-Horvat, *Zaposlovanje in deagrarizacija*: 53.

202 Škafar, *Socialni in gospodarski položaj*: 51–53.

203 Prav tam: 123.

tudi ob nedeljah in praznikih. Palirji so dobivali plačilo v vrednosti 600 kg pšenice in 600 kg rži. Bili so dolžni nadzorovati delavce. Plačila so delavci prejeli redno ob koncu meseca, le za mesec julij ob koncu sezonskega dela. Naturalna plačila, torej poljščine, so lahko odpeljali na stroške posesti, in sicer jim je pripadala delavska karta za prevoz po železnici tretjega razreda. Ob prihodu na delo so morali imeti delavci s seboj koso, nož za repo in srp. Pijančevanje, prepiri in upori so bili strogo prepovedani. Delavca so lahko brez plačila odpustili in poslali domov. Spore je obravnavalo pristojno sodišče. Pogodbo sta morala podpisati palir in predstavnik posestva, potrjena pa je morala biti pri notarju. V obdobju 1929–1939 je bilo v Jugoslaviji zaposlenih 29.179 prekmurskih sezonskih delavcev.²⁰⁴

Kot primer si oglejmo življenjsko zgodbo Janeza Boharja, rojenega leta 1917, doma z Goričkega, ki je postal palir. Živel je z očimom, materjo in dvema polsestrama. Imel je šest »plugov« zemlje. S šestnajstimi leti je leta 1933 začel opravljati poljska dela na posestvu v Čoki (Banat). Do osemnajstega leta starosti je prejemal enako plačilo kot ženske, ki so bile sicer slabše plačane kot moški (tudi ženske so hodile na sezonsko delo od šestnajstega leta dalje). Delali so od sončnega vzhoda do zahoda, razen ob nedeljah, navadno od aprila do novembra. Spali so v barakah ali kar na prostem, kjer so tudi jedli, in sicer osem delavcev iz ene sklede. Ženske in mladoletniki so dobivali za dvomesečno delo 450 kg žita, moški pa 600 kg. Mlajše so zaposlovali z nabiranjem rož od spomladi, ko so izostali od pouka, pa do jeseni, ko so spet odšli v šolo. Za prisluženi denar so si kupili obleko, čevlje in perilo. Prevoz domov v živinskih vagonih je plačalo posestvo. Dvakrat dnevno so dobili hrano. Za zajtrk so navadno jedli slanino, za kosilo kuhan fižol, zelje in krompir, ob nedeljah golaž z mesom, za večerjo pa so se vrstile krompirjeva, fižolova in testeninska juha. Za dva dinarja za liter so dobili tudi vino. Sedeli so na lesenih kovčkih. Spali so v barakah brez postelj in pogradov. Posteljnino so prinesli s seboj. V barakah ni bilo pohištva. Z ženskami so moški spali v istih prostorih. Ženske so s seboj prinesle škafe, da so v njih prale perilo. Prav tako so pripravljale tudi hrano. Za delo se je v imenu delavcev pogajal palir. Zbral je določeno število delavcev, jim prebral pogodbo in vsi so se morali podpisati. Bohar je tako še v Banatu napredoval v kočijaža na posestvu in za to dobil prvovrstno plačo. Leta 1941 je s pomočjo palirja odšel na delo v Nemčijo. Prevoz mu je plačalo posestvo. Tam je delal od aprila do decembra, in sicer na poljih, kjer so pridelovali repo, koruzo, pšenico, krompir in druge poljščine. Spal je, kot je povedal, v zidanih hišah s tremi ali štirimi sobami. Imeli so postelje in

204 Korpič-Horvat, *Zaposlovanje in deagrarizacija*: 57–58.

omare. Oblačila mu je prala polsestra, ki je prišla z njim. Pritoževal se je nad hrano, saj po njegovem ni bila dobra, zato si je kruh kupoval. Spominjal se je, da so bile ženske enako plačane kot moški. Med vojno je bil na Madžarskem, kjer je opravljajal sezonska dela, aprila 1946 pa se je peš vrnil domov.²⁰⁵ Pri osebnih zgodbah moramo vedeti, da so lahko luknjičave, zavestno ali nezavedno zavajajoče in nam lahko predstavljajo le osebni vtis posameznika.

»Sezonsko izseljevanje – še neraziskani problem,« je zapisal že omenjeni prekmurski zgodovinar, zdravnik in duhovnik Ivan Škafar. Pisal je o sezonskih delavcih in misijonarjih. Ugotavljal je pereče stanje, ki ga je v Sloveniji in na Hrvaškem povzročalo sezonsko izseljevanje. S tem problemom se je na Hrvaškem ukvarjala Gospodarska sloga, v Sloveniji pa Rafaelova družba v Ljubljani, Mariboru in Črenšovcih ter Zveza poljedelskih delavcev v Murski Soboti. Škafar je podrobno navedel »sezonske naselbine« v Jugoslaviji, in sicer v Slavoniji, Baranji, Bački in Banatu, vse s podatki o posestvih in številu sezonskega delavstva. Sklenjene pogodbe (kontrakti) so v glavnem določale, koliko delavcev se vzame na delo, kakšno delo opravljajo, delovni čas, plače, prehrano, bolniško oskrbo, prevoz delavcev, prevoz zasluženega zrna, nedeljsko delo in počitek, starostna leta delavcev, kdaj se izplačuje zaslužek, kaj vse morajo delavci prinesiti s seboj, njihove pravice, dolžnosti, določena pa je bila tudi plača vodje delavcev (palirja). Plače, pravice in dolžnosti palirjev so sicer predstavljale posebno poglavje, dogajale pa so se v zvezi s tem številne nepravilnosti. Zapisal je: »Pretežni del krivde so nosili palirji. Ti so bili mnogokrat zelo neusmiljeni in ti so s svojo sicer neokretno roko, a toliko bolj surovim srcem, pisali najžalostnejše poglavje v zgodovini socialnega življenja Slovenske krajine.« Škafar je pravice in dolžnosti delavcev komentiral in analiziral na primerih prevoza sezonskih delavcev, hrane, nedeljskega počitka in dela, stanovanjske in higienske kulture in bolniške oskrbe. Vprašal se je, kako izboljšati razmere. Delodajalci naj bi bili zadovoljni s prekmurskimi in medžimurskimi sezonskimi delavci. Prekmurec se po njegovem ne bi dobro počutil v tovarnah, rudnikih in raznih delavnicah. Prekmurec naj bi bil »ljubitelj poljskih del«, človek območja širjav, globin in višav. Slovenska krajina bi bila v bodoče navezana na sezonsko izseljevanje, saj skorajšnje rešitve problema prekmurske in sploh jugoslovanske agrarne hiperpopulacije ni bilo misliti. Škafar je imel sezonsko delo za zasilni izhod, ki problema ni reševalo, ampak ga je nekako odrivalo v prihodnost. Aleksander Bilimović je svetoval, da bi se v Jugoslaviji v večjem obsegu izvajala načrtna melioracija, s čimer bi pridobili nove površine dotlej neizkoriščene zemlje, izvajala naj bi se intenzi-

205 Prav tam: 57–60.

fikacija tedanjega ekstenzivnega kmetijstva in preorientirala naj bi se preveč enostranska žitna produkcija. Predlagal je razvoj rudarstva, industrije, obrti, trgovine in drugih pridobitnih panog, ki bi absorbirale naraščajoči presežek kmetijskega prebivalstva.²⁰⁶

Število prekmurskih sezonskih delavcev 1929–1939

Leto	Nemčija	Francija	Jugoslavija	Avstrija	Skupaj
1929	899	1114	4264	–	6277
1930	1861	2624	3010	–	7495
1931	999	2634	2613	–	6246
1932	472	1368	3504	198	5542
1933	–	1546	2964	60	4570
1934	–	1530	2130	24	3684
1935	–	1967	2367	80	4414
1936	–	2868	2688	8	5564
1937	2015	3221	1839	–	7075
1938	4389	1768	2310	–	8467
1939	6308	1337	1490	–	9135
Skupaj	16.943	21.977	29.179	370	68.469

Vir: Korpič-Horvat, *Zaposlovanje in deagrarizacija*: 56, 61.

²⁰⁶ Prav tam: 121–143.



NEMČIJA

*Westfalski Slovenci navdušeni za Hitlerja ... Hitlerjev režim ne izganja več naših ljudi, pač pa je v podjetjih po njegovi zaslugi zavladal popolnoma drug duh ...*²⁰⁷

Nemške dežele so bile verjetno prva smer izseljevanja Slovencev v evropskem prostoru. Njegovi začetki segajo vsaj v 15. stoletje, ko so kočevarski (Gottschee), kranjski in belokranjski krošnjarji odhajali na trgovske poti proti Kölnu, mestu, kamor so se v istem času podajali tudi slovenski romarji. Danes le malokdo pozna knjižico z naslovom *V Kelmorajn*, ki jo je na to temo spisal ljubljanski stolni kanonik Andrej Karlin in je izšla leta 1903 v Celovcu. Za Slovence sta bili pomembni tudi romarski središči Aachen in Andernach (Severno Porenje-Vestfalija). Bavarska je bila središče krošnjarstva. Nov povod za izseljevanje v nemški prostor je spodbudila modernizacija oziroma industrijska revolucija v 19. stoletju, ki je z velikim zamahom vase vsrkala tudi slovenske izseljence. Osnovna dejavnost je bilo premogovništvo. Slovenci so se v začeli v večjem številu izseljevati v rensko-vestfalsko industrijsko območje konec 19. stoletja in po vojni v obdobju prve Jugoslavije.

Od zgodnje moderne dobe naprej nemški prostor ni bil prav miroljuben. Zgodovina Nemčije je poznala gibanje ljudi preko meja, so se pa tudi meje premikale preko ljudi. Že pred prvo svetovno vojno je zaradi industrializacije v Nemčiji prišlo do pravega izbruha zaposlitvenih možnosti. Atraktivnost Amerike je do prve svetovne vojne zbledela, po vojni pa so se zlata vrata, ki so vodila tja, celo zaprla. Tako je industrijsko in premogovniško območje v Porenju in Vestfaliji postalo še bolj privlačno zlasti za Poljake, Italijane in Nizozemce ter številne druge skupine tujih delavcev. V devetdesetih letih 19. stoletja je prišlo do množičnega priseljevanja zlasti v Prusijo. Vrh je doseglo leta 1914 z okrog milijon dvesto tisoč priseljenci. Najštevilnejši so bili Poljaki iz osrednje ruske Poljske in v manjšem obsegu iz avstro-ogrške Galicije,

²⁰⁷ *Slovenski narod* 66/108 (12. maj 1933): 1.

ki so se zaposlili v kmetijstvu, in tudi Italijani, ki so si delo našli v opekar- nah, drugi pri izkopavanju kanalov, mnogi pa so se zaposlili v rudarstvu in industriji. Pomanjkanje delavcev je predstavljalo temeljni problem v vojnem obdobju med letoma 1914 in 1918. Naraščal je ekstremni nacionalizem, ki je izključeval manjšine in širil ksenofobijo. Zaposlovanje tujcev v weimarski republiki se je nadaljevalo, bilo pa je zaznamovano s protipoljsko politiko, ki jo je vodila imperialna Nemčija. V istem času je na zaposlovanje tujcev v večji meri kot nekdaj vplivala tudi politika delovnega trga. Namesto o »zaščiti nacionalnega delovnega trga« se je začelo govoriti o pomanjkanju delovne sile v industriji in kmetijstvu. Vseobsežna weimarska birokracija je počasi sprejela modernejša pogleda na trg delovne sile, na delovna mesta, zavarovanje za brezposelne in na politiko socialne blaginje. Svoje so prispevali tudi sindikati. V dvajsetih letih 20. stoletja je število tujih delavcev nihalo med 200.000 in 300.000 in v obdobju globalne krize v zgodnjih tridesetih letih padlo na okrog 100.000. Z nastopom nacizma je prišlo do manjšega pomanjkanja dela. Čeprav se je število tujih delavcev v nemški industriji in kmetijstvu dvigovalo, je v letih 1938–1939 le doseglo število 436.000 oseb obeh spolov. Glavna razloga za to sta bili denarna politika in politično-ideološki razlogi, kar je povzročilo, da je nacistična priseljska politika ostala restriktivna, kljub pomanjkanju delovne sile. Skratka, zaposlovanje tujcev je bilo po eni strani problematično zaradi nemške denarne politike (problem reparacij), po drugi strani pa se je odvijala zgodba, povezana z radikalnim nacionalističnim pogledom na tujce, zlasti na prihajajoče iz vzhodne Evrope, ki naj bi pomenili nevarnost za »krvno čistost« nemškega naroda.²⁰⁸

Nemčija je ostala država izseljevanja in priseljevanja tudi v medvojnem obdobju. Leta 1923 je zaradi krize iz weimarske republike odšlo 115.000 Nemcev. Zlasti Nizozemska, ki je bila med prvo svetovno vojno nevtralna, je bila cilj deset tisočim nemškim priseljencem, med njimi mnogim mladim dekletom, ki so se zaposlile predvsem kot služkinje. Kriza v Nemčiji v letih 1918–1923 se je odvijala v težkih ekonomskih, socialnih in političnih razme- rah. V začetku dvajsetih let je prihajalo do množičnega priseljevanja iz vzhodnih delov Evrope, npr. iz Poljske in Rusije, počasi pa se je ta tok zmanjševal. »Ruski Berlin« je postal evropski center begunstva z mnogimi kulturnimi in političnimi vlogami. Sočasno se je vedno bolj izpostavljala vloga »ruskega Pa- riza«, mesta, ki je na stežaj odprlo svoja vrata, kar se je kazalo tudi v bolj odprti francoski priseljski politiki kot posledici francoskega državnega interesa pridobiti novo delovno silo. Mimogrede, Rusi so se tudi zaradi omejevalne

208 Bade in Oltmer, Germany: 70–73.

nemške selitvene politike kmalu usmerili na pot čez Atlantik, zlasti v Združene države Amerike. V medvojnem obdobju je bilo izpostavljeno vprašanje Judov, ki so prihajali iz vzhodnih, vzhodno-osrednjih in jugovzhodnih delov Evrope. Povečalo se je število iskalcev azila v Nemčiji in v letih 1919–1923 so se množili antisemitski ekscesi. Nacistični režim je še bolj pritisnil na judovsko populacijo z letom 1933.

Skratka, Nemčija je bila po prvi svetovni vojni kaotična, brezposelnost je bila visoka, hrane je bilo malo. Nemška valuta je leta 1923 eksplodirala v hiperinflaciji. Tudi naslednice avstro-ogrske monarhije in ruskega carstva so doživljale hude denarne krize, ki so povzročile velike gospodarske in socialne težave. Po slabih desetih letih je bilo ob koncu leta 1932 v Evropi 15 milijonov brezposelnih. Razlike med državami so bile velike. V Nemčiji je bila brezposelnost višja kot kjerkoli drugje po Evropi, saj je že v začetku leta 1932 preseгла šest milijonov ljudi.

Na opaznejšo prisotnosti Slovencev v Nemčiji je pred prvo svetovno vojno opozoril Janez Evangelist Krek, ki je v maju in juniju 1899 na nek način odkril t. i. vestfalske Slovence, torej Slovence, ki so živeli v rensko-vestfalskem delu Nemčije nekako od osemdesetih let 19. stoletja. Obiskal jih je kot katoliški misijonar. Zanimanje zanje je vzbudil zlasti s svojimi »vestfalskimi pismi«, ki jih je objavljal v katoliškem glasilu *Slovenec*. Na predvečer prve svetovne vojne je v Porurju živel 400.000 Poljakov, nekaj tisoč Čehov in največ 25.000 Slovencev.²⁰⁹ Omenjeno izseljenstvo je bilo del preseljevanja z vzhoda na zahod Evrope, v primeru Slovencev bolj v smeri z juga na sever, tj. v rudarska območja Porurja. Tja so odhajali predvsem revnejši prebivalci Štajerske in Kranjske, med katerimi je bilo največ rudarjev. Mnogi so se namenili v Združene države Amerike, prišli pa so samo do Leobna na Zgornjem Štajerskem, od koder so nadaljevali pot v Porurje.²¹⁰ Odhajajoče iz rudarskih in delavskih okolij, zlasti iz Trbovelj, Hrastnika in Zagorja, so vodili nemški agenti. V Nemčiji so se naseljevali strnjeno, prišli pa so v dveh valovih, prvem v letih 1880–1888 in drugem v letih 1903–1906.²¹¹ Skoncentrirani so bili na območju med rekama Lippe in Ruhr, na zahodu omejenem z Renom.²¹² Že v avstrijskem obdobju so imeli slovenski izseljenci dve možnosti, izseliti se

209 Wörsdörfer, Ein »slawischer Bund«: 126.

210 Izseljeniški komisariat v Zagrebu je leta 1934 evidentiral 4652 oseb, ki jih je prišteval k etničnim otočkom na Dunaju, v Leobnu, Knittelfeldu in Gradcu.

211 Slavec, *Slovinci v Mannheimu*: 36; Kolar-Dimitrijevič, Rudarske naseobine: 259–265.

212 Werner, *Slovinci v Porurju*; Drnovšek, Krekova Vestfalska pisma; Tensundern, *Vestfalski Slovinci*; Lipoglavšek-Rakovec, Slovenski izseljenci; Kolar, Cerkev in Slovinci; Kolar, Mesto Cerkve med Slovinci.

v Združene države Ameriko ali v Nemčijo. Nemčija je bila bližja, Amerika daleč onstran Atlantika. Kljub oddaljenosti se je v obdobju množičnega izseljevanja večina vseeno odločila za pot čez Atlantik, manj je bilo tistih, ki so odšli v Porenje in Vestfalijo.²¹³ Za nekatere je bila Nemčija le vmesna postaja na poti v Ameriko. Tam so hoteli najprej nekaj zaslužiti in nato odpotovati proti končnemu cilju. Sta se pa omenjena selitvena tokova med seboj razlikovala: medtem ko je bilo izseljevanje v Združene države Amerike bolj ali manj prosto, je bilo izseljevanje v Nemčijo v tistem času že organizirano.

Zaradi poveljnega pomanjkanja so se vestfalski Slovenci prav tako ozirali proti drugim evropskim državam. V Franciji, zlasti v Pas-de-Calais in Lotaringiji (Moselle), so bile življenjske razmere boljše. Iz Nemčije so odhajale cele družine, kot npr. Hribovškova z desetimi otroki. Odhajali so v Francijo, na Nizozemsko in v Belgijo, nekateri pa so se vračali v zanje novo državo, tj. Kraljevino SHS. Nekaj vestfalskih Slovencev je odšlo tudi v Združene države Amerike.²¹⁴ Predvidevamo pa, da je večina kljub vsemu ostala v Nemčiji, in le za kratek čas se je sprožilo tudi povratništvo v Kraljevino SHS oziroma v novo Jugoslavijo. Ministrstvu za zunanje zadeve in za socialno politiko sta predlagali, da bi se vsi jugoslovanski rudarji iz Vestfalije vrnili v novo domovino in da bi jim odobrili kredit za prve potrebe. Država je poslala poziv večjim industrijskim družbam, da bi jih zaposlili, vendar so dobili samo negativne odgovore, npr. Splošne stavbne družbe iz Maribora, Kranjske industrijske družbe Jesenice, Železarne Ravne in še vrste drugih. Cela Slovenija naj bi leta 1920 zaposlila le 400 do 500 vestfalskih rudarjev in nekaj strokovnjakov. Nadzornik Železarne grofa Jurija Thurnskega na Ravnah je trdil, da so imeli slabe izkušnje z delavci, ki so se vrnili iz Nemčije. In kakšna je bila utemeljitev? Da so boljševiki in komunisti in da postavljajo izredno visoke zahteve glede plač. Država se je odločila, da ne bo podpirala organiziranega vračanja, pomagala pa bi povratnikom individualno. Zadnji povratniki iz Nemčije so prišli v Slovenijo leta 1924. Tok vračanja se je upočasnil tudi zaradi izboljševanja socialnih in gospodarskih razmer v Nemčiji, ki so nastopile sredi dvajsetih let 20. stoletja.²¹⁵ Leta 1928 je bil sprejet zakon o državljanstvu, po katerem izseljenci niso mogli imeti dvojnega državljanstva, zato so se številni odločili za prevzem nemškega. Koliko sta k temu pripomogli šibka skrb jugoslovanskih oblasti za izseljence v Nemčiji in uvedba služenja vojaškega roka v jugoslovanski vojski do 30. leta starosti in koliko dejstvo, da

213 Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev*; Werner, *Slovenci v Porurju*; Valenčič, *Izseljevanje v tujino*.

214 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 25-26.

215 Slavec, *Slovenci v Mannheimu*: 36-37.

so bili vestfalski Slovenci nemško govoreči, je težko reči. Nekateri so nemško državljanstvo dobili avtomatično, npr. rudarji, poročeni z Nemkami, drugi zaradi pritiskov delodajalcev, ki so kljub zakonu o enakosti med Nemci in tujci (1911, dopolnjen 1924 in 1926) slednje zapostavljali. Pomembno povezovalno vlogo je imelo znanje nemškega jezika.²¹⁶ Starejši so med seboj še govorili slovensko, mladi pa so slovenski jezik slabo obvladali. Duhovnik Božidar Tensundern je trdil, da so imela slovenska društva največjo zaslugo za ohranitev jezika in narodnosti, vsa v močni povezavi s Katoliško cerkvijo, in zaznal, da je med priseljenci obstajala tesna družinska povezanost.²¹⁷ Z vidika vrednot sta izstopali dve, tj. pripadnost Katoliški cerkvi in slovenskemu jeziku. Obe sta bili, vsaj z vidika Cerkve, korenitega pomena skozi vse obdobje med obema vojnama.

Na vprašanje, koliko je bilo slovenskih izseljencev v Nemčiji, je težko odgovoriti, ker je bilo popisov več in so se njihovi podatki med seboj razlikovali. Berlinski državni statistični urad (Statistisches Reichsamts) je 16. junija 1925 evidentiral 14.067 oseb, in sicer v Porenju 5547, od tega 2206 žensk, na Vestfalskem pa 4846, od tega 2281 žensk. Duhovnik Hugon Bren je podal sliko družinskega naseljevanja za leto 1928: Hamborn – okrog 350 družin, Meerbeck – 270 družin, Gladbeck – več kot 200 družin in Bochum – več kot 200 družin. Ocenil je, da je bilo vestfalskih Slovencev z otroki vred od 20.000 do 30.000.²¹⁸ Zmedo so povzročale državljanske opredelitve, ker so se ljudje napačno opredeljevali kot npr. avstrijski, češkoslovaški ali poljski državljani. Izseljeniški komisariat v Düsseldorfu se je lotil štetja s spoznanjem, da je bil nabor samo okviren. Našteli so 2451 moških, 1650 žensk in 2850 otrok, skupaj 6951 duš. Ljudsko štetje 1933. leta je zabeležilo 17.258 jugoslovanskih državljanov, od tega 7534 v renski in 6190 v vestfalski provinci. Koliko je bilo od tega Slovencev? Dobra poznavalka selitev Slovencev med obema vojnama Slava Lipoglavšek-Rakovec ni poznala točnega števila, zavedala pa se je dejstva prestopanja v nemško državljanstvo. Menila je, da je bilo Slovencev v Vestfaliji več, kot so to kazale uradne statistike. Izseljeniški komisariat v Zagrebu, ustanovljen leta 1922, je bil podrejen Odseku za izseljevanje in doseljevanje pri Ministrstvu za socialno politiko v Beogradu. Vodil je selitveno statistiko tudi za druge evropske države. Na podlagi nepopolnih podatkov se je v letih 1928–1939 iz Dravske banovine v Nemčijo izselilo 25.411 oseb, in sicer 345 leta 1928, 345 leta 1929, 1921 leta 1930, 1088 leta 1931, 457 leta

216 Nedvomno je znanje nemškega jezika pripomoglo k lažji asimilaciji oziroma k lažjemu sporazumevanju v nemškem okolju.

217 *Koledar Družbe sv. Mohorja*: 58.

218 Bren, *Slovenci v inozemstvu*: 142–143.

1932, 2 leta 1933, 262 leta 1934, 442 leta 1935, 228 leta 1936, 2238 leta 1937, 4773 leta 1938 in 13.310 leta 1939.²¹⁹ Večino delavcev v Nemčiji so sestavljali rudarji, in sicer tako v avstrijskem obdobju kot obdobju prve Jugoslavije. Delo v rudnikih je bilo težavno in nevarno zaradi vlažnih in nizkih rogov, mnogokrat tisoč metrov pod zemljo, zaradi visokih temperatur in oblakov premogovega prahu. Zato ni čudno, da so rudarji zbolevali za tuberkulozo, silikozo, revmatizmom in niso ućakali visoke starosti. Zdravstveno stanje se je kazalo tudi na slabotnih potomcih. Delovni pogoji v rudnikih po Evropi so bili zelo različni po stopnji njihove modernizacije. Novinar Ravljen se ni ćudil temu, da so bili jugoslovanski delavci še vedno zaćeleni, prav tako tudi Ćehi in Poljaki, in je zapisal: »Ne gre Nemeć zlepa v jamo.«²²⁰



Franc Sikošek, rudar in pesnik iz Vestfalije (arhiv SIM).

Omenili smo že, da se je konec dvajsetih let 20. stoletja začelo previdno približevanje Jugoslavije Nemćiji, kar je sovpadalo s politiko nemškega gospodarskega prodiranja v jugovzhodno Evropo. V ta kontekst uvrščamo njihov interes za pridobivanje zaćasne in stalne kmetijske delovne sile tudi iz Jugoslavije, saj jo je v Nemćiji primanjkovalo. Februarja 1928 je bil sklenjen sporazum z Nemško delavsko centralo v Berlinu (Deutsche Arbeiter Zentrale Berlin) in Centralnim odborom za posredovanje dela in javne borze v Beogradu. Sporazum o srbsko-hrvaško-slovenskih kmetijskih sezonskih delavcih je bil razglašen 20. marca 1928, zakon o sporazumu je bil podpisan v Berlinu 15. decembra 1928, zakon sam pa je podpisal kralj Aleksander 5.

219 HDA, IK, š. 600 (prej 597).

220 Skozi razmišljanja so se na prelomu v trideseta leta 20. stoletja pojavili trije pogledi na stanje v Nemćiji. Pred seboj imamo Deželicev tipkopis za obdobje 1929/30, Ravljenov članek, ki je začel izhajati januarja 1930, in Deželicevo brošuro, ki je izšla leta 1931. Prvo poročilo je bilo namenjeno Izseljeniški komisariatu v Zagrebu (glej Hrvatski državni arhiv, š. 562, tipkopis 38 str.). Ravljen je napisal članek v nadaljevanjih z naslovom 50.000 naših na nemškem zapadu, ki je nastal pod moćnim vplivom Deželice (Življenje in svet 4/2: 37-39; 4/3: 76-78; 4/4: 104-105; 4/5: 130-132; 4/6: 158-161, 4/7: 187-189). Deželiceva brošura iz leta 1931 je imela naslov *Naša emigracija u Njemajćkoj*. Vsi trije prispevki so si med seboj zelo podobni. Z analitićnega vidika sta pomembna Deželiceva prispevka.

avgusta 1929. Odhajanje sezonskih delavcev in delavk - v glavnem z območja Prekmurja - v Nemčijo je bilo organizirano. Vsa pravila glede trajanja delovnega razmerja, delovnega časa, mezd, stanovanj, prejemkov v naravi, potnih stroškov, delovnega orodja, npravnega vedenja, predčasne razveze pogodbe, bolezni in zavarovanj do zaščite in reševanja pritožb so bila izdelana z nemško preciznostjo. Odhajali so predvsem ljudje iz sreza Murska Sobota, Dolnja Lendava in Ljutomer. Prvi konvoj leta 1929 je sestavljalo 880 oseb, od tega 577 žensk in 303 moški. Maja 1937 so na jugoslovansko-nemški konferenci v Beogradu razpravljali o zaposlovanju stalnih kmetijskih delavcev iz Jugoslavije v Nemčiji. Dogovor je bil podpisan. Leta 1937 je iz Dravske banovine v Nemčijo odšlo 2238 oseb, samo z območja borze dela v Murski Soboti 2015 oseb. 27. februarja 1939 je bil sprejet nov sporazum. Nemška stran je izrazila potrebo po stalni in sezonski jugoslovanski kmetijski delovni sili v obsegu 12.000 delavcev in delavk, kar je jugoslovanska stran zmanjšala na 10.000. Če primerjamo sporazuma iz leta 1928 in 1939, vidimo, da je bil prvi mnogo bolj konkreten kot drugi, v katerega je bilo z nemške strani vključenih precej deklarativnih obljub kot npr. »trudili se bomo«, »delali bomo na tem«, »verjetno bi uvedli« ipd., kar je bila nedvomno posledica bližajoče se vojne.²²¹

NOVINAR RAVLJEN IN IZSELJENSTVO

Novinar, književnik in prevajalec Davorin Ravljen (1898-1965) je v reviji *Življenje in svet* orisal slovensko izseljenstvo v Nemčiji v dvajsetih letih. Odšel je z beležnico v rokah, kot je zapisal, med rudarje v zahodno Nemčijo. V veliko informativno pomoč mu je bil izseljenski odposlanec Berislav Deželić v Düsseldorfu. Ravljenov namen je bil podati slovenski javnosti sliko o tedanjem življenju in usodah rudarskih družin v Porurju. Njegovo raziskovanje je bilo zanimivo, saj je prinašalo liberalen pogled na stanje med slovenskimi priseljenci v Nemčiji - za razliko od tistega, ki ga je pogosteje predstavljalo katoliško časopisje.²²²

Nemčija je gradila stanovanjske kolonije v bližini rudnikov, kjer so prebivali rudarji z družinami, kar je Ravljen pospremil z opazko, da je bila zanje stanovanjska kriza neznan pojem. Stanovanja so bila po njegovi oceni prostorna, obsežna, lepa in neoporečna v moralnem in zdravstvenem pogledu. Imela so vodovod in elektriko, vrt in hleve za svinje in perutnino ter koze in zajce, marsikdo pa je pri bližnjem kmetu najel kos zemlje. Rudarji so se počutili ne samo kot goli proletarci, ampak tudi kot mali kmetje. Konzumni

221 Drnovšek, Jugoslovansko-nemška sporazuma: 219-234.

222 Leta 1932 je izdal roman *Tulipan, povest iz življenja westfalskih Slovencev*, ki je izšel pri Vodnikovih družbi v Ljubljani.

zadrugi, socialistična Eintracht in krščansko-socialna Wohlfahrt, sta skrbeli za življenjske potrebe po ugodnih cenah. S kurjavo so bile rudarske družine dobro založene, prav tako z oblačili in živili. Skratka, rudarji z družinami so po Ravljenovem mnenju dobro živeli. Samski rudarji v Nemčiji so bili navidezno na boljšem kot poročeni, a kljub temu bi se vsak rudar rad oženil. Starejših samcev je bilo malo. Večinoma so imele rudarske družine veliko otrok, vsaka povprečno štiri. Slovenci so bili v glavnem poročeni z rojakinjami, precej pa se jih je poročilo tudi s Čehinjami, Poljakinjami, redkeje Nemkami, kar je bilo razširjeno zlasti med mlajšimi. Večkrat sta se poročila vdovec in vdova, ker je bilo splošno znano, da so taki zakoni trdni. Nad skrbstvom za mladino Ravljen ni bil ravno navdušen, posebno ne v zdravstvenem pogledu. Govoriti o nacionalnosti je bilo po njegovem mnenju kočljivo. Otroci slovenskih staršev so naglo pozabljali materinščino, čeprav so jo večinoma zelo dobro razumeli, saj so starejši doma govorili slovensko. Kljub temu je smisel zanj pri njih bolj in bolj bledel. Kriva za to sta bila izključno nemška šola, ki so jo obiskovali, in stalno druženje z nemškimi otroki. Šele pozneje, ko so dorasli, so postali bolj samozavestni in so pričenjali v domači družbi pogumneje govoriti v slovenskem jeziku, čeprav jim je ta kljub temu vse življenje delal preglavice. Fantje so se radi udeleževali v športu. Glede poklica: sinovi so sledili poklicu očetov, zato je bilo malo slovenskih fantov in tudi deklet, ki bi bili deležni kake višje izobrazbe. Ravljen jim je prisojal naravno inteligenco in uglajenost, pridobljeno v civiliziranem nemškem družbenem krogu. Zlasti dobro so shajale družine, kjer so bili zaposleni tudi odrasli sinovi in hčere, ki so tako prispevali k skupnemu gospodinjstvu. Staršem je bilo v sožitju olajšano vzdrževanje mlajšega naraščaja, odrasli sinovi in hčerke pa so ob razmeroma nizkih prispevkih za stanovanje in hrano lahko prihranili denar za poroko in osamosvojitve. Zdravstveno stanje je bilo slabo, kar je bila posledica dela v rudnikih. Poleg revmatizma se je pojavljala jetika. V primerjavi z domačimi kraji so bili rudarski v ekološkem pogledu slabi in le redki rudarji so doživeli visoko starost. Posledice so bile opazne tudi pri potomstvu, ki je bilo šibko, slabokrvno in neodporno. Ravljen je v svoji analizi na koncu le poudaril, da se kljub vsemu med rudarji še najbolje držijo Slovenci, kar je pripisal njihovi prirojeni odpornosti.

Prošnje za naturalizacijo so se od leta 1928 naprej povečevale, kar je bila posledica nemškega pritiska in brezposelnosti, zaradi katere so se priseljenci bali za svoj status. Bali so se odpustov z dela, ker niso bili nemški državljani. Svoje je naredila propaganda Deutsch-Österreichische Volksbunda (Nemško-avstrijske ljudske zveze), ki je stremela k asimilaciji tujcev. Ne samo Jugoslovani, ampak tudi drugi priseljenci so sprejemali »nemško civilizacijo«

zaradi udobja, oportunisti in lažjega vključevanja v gospodarstvo. Berislav Deželić je v svoji publikaciji ocenil, da se je najhitreje asimilirala druga v Nemčiji rojena generacija, ki 70-odstotno ni poznala maternega jezika, kaj šele svojo domovino, in ni imela občutka za jugoslovanski patriotizem. V zvezi s tem je zanimiva njegova ugotovitev, da je izobraževanje na tem področju dosegalo dobre rezultate. V mislih je imel olajšave glede služenja vojaškega roka mladim, ki so bili več kot pet let v tujini, kar je ugodno vplivalo na zmanjševanje naturalizacij.²²³ Svoje je naredila tudi socialna konvencija o delavskem zavarovanju z dne 15. decembra 1928, ki je urejala izplačevanje rudarskih rent v Jugoslavijo. Zmanjševanje naturalizacij je pozitivno povezal s povečevanjem društvenega življenja in z vzponom »nacionalne propagande«, ki je spodbujala »zdravi nacionalni pogled na ljubljeno domovino«.²²⁴

MALOŠTEVILNO IZSELJENSKO ČASOPISJE

Slovenski tiski (časopisje) niso imeli takšnega pomena kot poljski, kar je razumljivo, saj je bila slovenska skupnost v primerjavi s poljsko maloštevilna. Večino tiskov so Slovenci dobili iz Jugoslavije; pokroviteljstvo nad številnimi je imela zlasti Cerkev na Slovenskem. Werner je opozoril na obzirnost slovenskega tiska v primerjavi s poljskim, saj naj bi bil manj oster in bolj obziren do nemškega okolja. Glavni namen tiskov je bilo ohranjanje vezi izseljencev z domovino, zato so v njih objavljali novice iz domovine, novice o dogodkih v porurskih občinah, cerkvene in društvene novice, v katerih je bilo precej oglasov itd. Tisk je imel še eno temeljno nalogo, tj. ohranjanje in krepitev znanja slovenskega jezika. Po njegovih podatkih so se v Porurju prodajali trije časopisi, in sicer *Naš zvon*, ki je predstavljal katoliško in liberalno smer, *Rafael*, ki je bil cerkveni časopis, ter *Domovina*, ki je bila podobna nemškemu kmečkemu časopisu *Der Landbote*.²²⁵

Berislav Deželić je predvideval, da bi kolonija dobila mesečnik, kar je utemeljeval s potrebo krepitev prosvetno-nacionalne propagande; prinašal naj bi novice o kulturnem, socialnem in ekonomskem življenju priseljencev. V okviru Izseljenskega poslaništva v Düsseldorfu so izdajali *Izseljeniška obaveštenja* v obliki stalnih dopisov za potrebe kolonije, ki sta jih prejemale obe zvezi društvenih organizacij, tako katoliška kot tudi jugoslovanska. To se je zaradi velikosti kolonije pokazalo za nezadovoljivo, zato so sklenili v letih 1929–1930 ustanoviti stalno glasilo. Deželić je tudi opozoril na Kalanovo glasilo *Zvon*, ki je propadlo iz denarnih in tehničnih razlogov. Vedel je, da

223 *Zakon o sestavi vojske in mornarice*, 6. september 1929.

224 Deželić: *Naša emigracija u Njemačkoj*:14-15.

225 Werner, *Slovenci v Porurju*: 127-128.

NAŠ ZVON

Glasilo Slovencev na Nemškem. Obenem glasilo vseh Slovencev na Injem.

Leto II.

Marec 1926.

Štev. 3.

Izbija vsak mesec. — Zvezje je Nemško 3 marko, za Francijo in Belgijo 18 frankov, za Jugoslavijo 80 din, za Avstrijo 6 šilingov, za druge države po vsaki temi priložnosti. — Narodna se za avstrijo: Dravstvo Dohodkobno v Ljubljani, Jugoslavija.



Le zvoni, zvon, le zvoniš ti, le zvoniš mi na dan spomin! Dan, zvon.

Naša organizacija in nje delo.

Da spoznate tudi drugod, kamor »Naš zvon« prihaja, kako smo organizirani Slovenci v Nemčiji, naj bo takaj o nj kratko poročilo. Tuji odje sami bodo imeli veselje, če vidijo, koliko jih je.

V Nemčiji torej obtoji »Zveza slovenskih katoliških društev«, ki ima v sebi danes 32 društev. In sicer 23 društev sv. Barbare, ki so v prvi vrsti namenjena molitni, in 9 rodovanskih bratstev in žene.

Društva sv. Barbare so v sledečih krajih, razvrstih po stavci: Essen, Mamborn, Geislarichusen, Hiltshausen, Gladbeck, Gerthe, Meerbeck, Hochheide, Osterfeld, Buer, Nordst, Karnap, Marabol, Rocklinghausen, Wanne, Bilinghoven, Eickowich, Lindfort, Meergröde, Werhelen, Suderwich, Marzen, Schomebeck. — Zadejih 3 društev je bilo ustanovljenih v petinskem letu.

Razen teh obstojate še dve društva sv. Barbare: v Dortmundu (Evling) in Buer-Rraze, ki le nista Zvezi prirojeni. Skupaj je torej 25 društev sv. Barbare.

Rodovanska bratstva je v splošnem v sledečih krajih: Hamborn, Marabol, Gladbeck, Osterfeld, Hablinghom, Gerthe, Meerbeck, Essen-Burbeck, Lintfort.

Vseh molških odov sv. Barbare je 750. Razna tega so pa tudi v teh društvih ženske udje. Vseh žena v rodovanskih bratstvih je 820.

Društvo v Gerthah in Meergrödu imata svoj Odkovni odsek, ki sprejema vsaki obedi 20 udov.

Zastav je 18, ženice 3 in ena orlovka. Skupaj 22.

Zveza ima od leta do časa svoje seje, s kateri potujejo zastopniki vseh društev. Preteklo leto so bile 4 seje:

11. januarja v Oberhausen, 15. marca v Botrop-Boyu, 23. avgusta in 8. novembra v Karnapu.

Skupne slavnosti, katerih so se udeležili zastopniki vseh društev, so bile tri: 17. maja v König Ludwig (Recklinghausen-Süd) blagoslov zaveze, zastave, 5. julija 15 letnica drutva v Hiltshausen, 27. septembra blagoslov orlovke zastave v Gerthah. — Razna lega romanje v Kerele 28. in 29. junija, ki se je najlepše obeno.

Na seji dne 8. novembra je Zveza izvolila bivšega predsednika, ž. gospoda vikarja Tensanderna v priznanje velikih zaslug za Slovence na Nemškem za častnega predsednika, gospoda župnika Kisterja v Waltamu pri Hambornu in Soedemannsa v Gerthah pa za častnega čana.

Odbor zveze pa je sedaj sledeči: Janez Kalan, predsednik, Anton Kocija, I. podpredsednik, Franc Bebič, 2. podpredsednik, Jofel Dobrowec v Gladbecko, blagoslovnik, Janez Kolar, tajnik.

Za stotiče Zveze plačuje vsako včlanjeno društvo za vsakega uda po 50 frankov na leto. — Seveda pa društva tudi sprejzari tega, ker ljudje nimajo denarja.

* * *

14. februarja pa je bila I. Zvezina seja letnega leta v Oberhausen. Pri tej so bile na vrsti tri posebno važne točke:

1. Dandaj je imelo skoro vsako društvo drugača pravila. Zdaj so se sestavila nova bolj zasukana pravila, za vsa društva enaka. Ta pravila so se pri seji prebrala, še nekaj malnega popravila in potem odobrla. Dala se bodo izkaj v posebno knjičico in potem se pripravila, da jih vsa društva sprejmejo. Pravila bodo tudi nastoječa v prihodnji številki »Našega zvo-

na«. — Druge pa imate nastojena kratka pravila »Zveze«. — Tuji so raztovorno bratovščino so sestavljeni nova pravila.

2. Vi šelite odaj takaj v posebno izdajo žanih: delo se vam odgovorjajo, podpore za brezposadne ne dobivajo, gostijo vam otro, da vas ljubešje in Nemčije. V tej stvari je treba likati pomoči tam, kjer bi mogli kaj pomagati. Napusti smo potujno za slovenske poslance (jugoslovanski klub) v Belgiji in na jugoslovansko Podonavje v Berlinu. V teh dveh potujnih so videte vse naše želje in potrebe, v katerih bi vam moglo države obljati kaj pomagati. Uve potujaj je podpisalo pri seji 22 društevskih predstavnikov ali njih namestnikov. Prisvajajo je obenem pečet vsakega društva.

— Ze prej pa je zvezni žani predsednik, gospod vikar Tensandrov, ki je zastopnik zveze pri nemških oblastnih, potujaj v imenu Zveze podobno potujejo za nemškega častnega ministra dr. Brannsa. — Obr potujaj sta takaj nastojajo, da vsi vidijo, za kaj se go. — Zveza naših društev je torej v tem oziru strelka, kar je sploh mogoče storiti. Kam drugam se nemamo obrniti. Prepričani smo, da bodo poslanci in Podonavje strelki, kar je pri sednji vrsti mogoče.

3. Ker spomno, da vas le ne bodo preganili, moramo misliti, kako boste se znanovj takaj liveli. O tem je pisal še zadnji »Naš zvon«. Dve pomoči sta, ki moreta kaj pomagati: državna pomoč in samopomoč. Zdi se, da imata država potujaj za pomoč, ni vsotoma pa skakati le sami pomagati. To se pa da narediti samo »izprijenjem«, zavovarjanjem. Upejajti moramo belniško in švifliško blagajno. O tem je bil torej tudi nagovor na zadnji seji. Zabljud, da nam je za to vedno pa iskavno zadržev, čeprav je stija turjata 5 ur, časa izmagaljo, da bi jo

priseljenci glasila ne bodo mogli izdajati sami, in menil, da bi bila zadeva tudi s strani državnih oblasti neprimerna. Zakaj, ni komentiral.²²⁶ Skratka, prišel je do ideje, da bi Ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja subvencioniralo novo glasilo z večjim predplačilom na *Novi iseljenik*, glasilo Saveza organizacije iseljenika v Zagrebu, ki je izhajalo že dlje časa, imelo veliko naklado in bilo pisano v nacionalno-političnem duhu, poročalo pa bi tudi o izseljencih v Nemčiji. Ob tem je omenil, da rojaki dobivajo glasila iz domovine – med njimi so bili npr. *Slovenec*, *Domoljub*, *Slovenski gospodar* in *Jutro*.²²⁷

Prvi slovenski časopis na Nemškem je bilo glasilo *Naš zvon*, s podnaslovom Glasilo Slovencev na Nemškem, obenem glasilo Slovencev na tujem. To je bil mesečnik, ki je v letih 1925–1927 izhajal najprej v Bottrop-Boyu in nato v Kranju. Izdajal ga je Janez Evangelist Kalan in od leta 1926 Pavel Simončič. Tiskali so ga v Gladbecku, stavili in metirali pa v Kranju.²²⁸ Kalan je 1. marca 1925 v prvi številki objavil članek z naslovom *Le zvoni, zvon ...*, z upanjem na njegovo dolgo življenje, ki pa se je izkazalo za zelo kratko. Pričakovanja so bila velika, saj naj bi glasilo prihajalo med delavce v Francijo, Belgijo, Zgornjo Štajersko (v rudnike Köflach in Leoben), nato v ogrske rudnike, v Slavonijo, Bosno in Srbijo. Verjeli so, da se bo razširilo v Severno Ameriko, kljub temu da je tam izhajalo veliko slovenskih katoliških glasil, in tudi v Južno Ameriko (Argentino) ter Avstralijo. Prve številke so bile bolj usmerjene na Nemčijo. Vključeni bi bili tako poverjeniki kot poverjenice pri tem delu. Pozabili pa niso tudi na »domačo deželo«. Eden od vzrokov za težave pri izdaji in tisku sta bila črkopis in neznanje jezika pri nemških stavcih. Naročnikov je bilo sprva malo, zaznali pa so, da so ga kupovali tudi komunisti. Mnogi Vestfalci so bili naročeni na cerkveni nemški list *Kirchenblatt*, ki je bil tudi cenejši. Izdajatelji so pričakovali 2000 naročnikov, bilo pa jih je le 1500. Stroški izdajanja so bili visoki. Verjeli so, da je glasilo nekakšen »telefon« domačega jezika. Z njegovim izhajanjem bi vplivno več dosegli z lastnim glasilom. V drugem letu izhajanja so spoznali, da je bilo glasilo do tedaj v prvi vrsti namenjeno Slovcem v Nemčiji, nato v Franciji, Belgiji in na Nizozemskem in šele zatem Slovcem v drugih delih sveta. Prvega januarja 1927 so se izdajatelji vprašali: »Ali naj še poje?« Njihov namen je bil poudariti domačnost, slovenskost in krščanskost. Hudovali so se nad konkurenco, npr. nad liberalno Slavensko hipotekarno banko v Zagrebu, ki je med izseljence zastoj pošiljala glasila, med njimi *Jutro* in *Domovino*. Prihajalo je do sporov z *Domovino*, julija 1927 pa so se pojavile tudi težave z denarjem. Sredi decembra 1927 so se

226 Glej: *Novi iseljenik*. Glasilo Saveza organizacija iseljenika v Zagrebu.

227 Deželic: *Naša emigracija u Njemačkoj*: 19–21.

228 Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*: 47.

začeli spraševati: »Kako za naprej z našim glasilom?« Iz Nizozemske so dobili informacije, da so tamkajšnji izseljenci raje posegali po *Domoljubu* (iz Slovenije) kot *Našem zvonu*, saj naj bi prvi omenjeni večkrat izhajal in prinašal več novic. Kalan, srce glasila, se je srečal s predstavniki *Domoljuba*, ki so bili pripravljene odpreti posebno rubriko za izseljence, vendar je sklenil, da *Naš zvon* ne bo več izhajal. *Domoljub* in *Slovenski gospodar* sta tako postala neke vrste njegova naslednika, je pa Kalan svetoval tudi branje *Bogoljuba*, *Slovenca* in *Pravice* (glasila krščanskega delavstva) ter za konec dodal: »Umazano *Domovino* in *Jutro* pa pustite pri miru!« Skratka, *Naš zvon* je doživel neuspeh (»*Le zvoni zvon, iz temnih lin, le vzbuja mi na dom spomin!*«).

Po nekaj letih so začeli razmišljati, da bi se nizozemski *Rafaël* razširil na Nemčijo in vse evropsko izseljenstvo. Tudi to so bile samo sanje. Večkrat so modrovali, da bi za Nemčijo osnovali mesečno glasilo, ki naj bi z objavljanjem poročil o kulturnih, socialnih, gospodarskih in društvenih razmerah med priseljenci izvajalo »nacionalno« in prosvetno propagando. Izseljeniški komisariat v Düsseldorfu je namesto tega kot nekakšno nadomestilo skupnega glasila vestfalskih Slovencev uvedel *Izseljeniška obvestila* v obliki stalnih dopisov o potrebah kolonije v Nemčiji. Prejemala so jih le vodstva društev. To ni bilo praktično zaradi razprostranjenosti kolonije, zato je leta 1929 Izseljeniški komisariat predlagal Ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje, da bi s pomočjo večjega števila naročnin subvencionirali hrvaški list *Novi iseljenik*. Davorin Ravljen ni spremljal rezultata te pobude, menil pa je, da pobuda za ustanovitev posebnega poluradnega glasila v Nemčiji ni nemogoča. Vedel je tudi, da priseljenci nočejo nekega glasila z oblastnimi komunisti in odredbami, ampak si želijo prijetno branje, navezano na domače kraje. Marsikatera družina je bila naročena na kakšnega od večjih nemških dnevnikov, ki jih je bilo kar nekaj, radi so kupovali ilustrirane tednike, od strokovnih organizacij pa so dobivali vsa glasila, ki so obravnavala stanovska vprašanja rudarjev in njihove odnose z delodajalci. Ravljen je kot *Jutrov* novinar navijal za lastno slovensko glasilo, ki bi ga naročili »inteligentnejši rudarji«. Brali bi ga predvsem tisti, ki so se v zadnjih nekaj letih priselili iz domovine. Zelo priljubljeno glasilo iz domačih krajev je bila *Domovina*, po kateri bi, kot je poročal Ravljen, skrivaj posegali tudi bralci, med njimi tudi tisti, ki so se očitno bali njenega »brezverstva«. Leta 1930 je *Domovina* uvedla posebno poglavje z naslovom *Naši na tujem*.²²⁹

229 *Domovina*, časopis, ki je izhajal v letih 1918–1930.

IZSELJENSKE KNJIŽNICE

Nastajanje izseljenskih knjižnic je bilo sprva vezano samo na prekomorske države, polagoma pa se je širilo tudi na kontinentalno izseljenstvo. Koranine so segale še v predvojno obdobje, ki pa jih Deželić, ko je pisal o tem, ni konkretiziral. Leta 1929 je na Ministrstvo za socialno politiko in narodno zdravje naslovil predlog za redno naročanje knjig, »ki bi ustrezale duševnemu nivoju, željam in potrebam naših izseljencev v Nemčiji.« Na prošnjo je slovenska izseljenska kolonija v Nemčiji dobila več tisoč knjig, ki so jih poslala društva iz domovine, in sicer Jugoslovanska matica v Splitu, Društvo sv. Jeronima v Zagrebu, Zveza kulturnih društev v Ljubljani, Družba sv. Mohorja v Ljubljani pa tudi Kraljevska banska uprava Dravske banovine in Ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu.

Pod okriljem Izseljeniškega odbora slovenskih društev v Porurju, ki ga je zastopal izseljenski komisar Deželić iz Düsseldorfa, je kot »matica« začela delovati osrednja knjižnica, iz katere bi se korak za korakom po kolonijah širile manjše knjižnice, ki bi se prav tako postopoma preoblikovale v stalne čitalnice s priročniki, leksikoni, zborniki in učbeniki vseh ved. Organizirane bi bile po zgledu ameriških standardov, kjer si je vsak bralec lahko sam izposodil izbrano knjigo. Na razpolago bi te knjižnice imele časopise in revije, otroške knjige, knjige in zvezke s tiskanimi ali rokopisnimi glasbenimi deli ter odrska dela. Pomoč za načrtovano akcijo so pobudniki pričakovali od države in od zasebne iniciative. Za nabavo knjig bi se obračali na posamezna kulturna in narodno-obrambna društva in na posamezne osebnosti v domovini. Cilj je bil: krepitev prosvetne dejavnosti. Sprva plaho se je vsul plaz zanimanja za knjigo. Vrstile so se zahteve po čim hitrejšem organiziranju matične knjižnice in po čim večjem številu podružničnih čitalnic. V zadnjem času je, kot je poročal Deželić, iz Beograda in deloma iz Slovenije pridobil več knjig pripovedne in poučne vsebine. Njihovo kroženje je bilo zaenkrat enostavno. Knjige so pod nadzorom posameznih društvenih predstavnikov potovale iz rok v roke, od kolonije do kolonije. Ravljen je dvomil v uspeh in sklenil: »Kdaj pa bo mogoče sistematično razprestti in organizirati čitalnice, je vprašanje časa in denarja.« Knjižnica v Düsseldorfu je delovala v omejenem obsegu in bera njenih knjig je bila skromna.²³⁰

Glavne knjižnice v Nemčiji so bile leta 1931 v krajih Essen-Stoppenberg (800 knjig in 1900 bralcev), Gladbeck (715 knjig in 1458 bralcev) in Moers-Meerbeck (315 knjig in 965 bralcev). V Düsseldorfu so imeli 500 knjig. Pod črto je Deželić zapisal, da so se manjše knjižnice nahajale v vseh priseljenjskih

230 AS 74, a. e. 223, š. 3. Čitalnice, časopisje, knjige.

kolonijah. Pokroviteljstvo nad njimi so imeli Jugoslovanski izseljenski odbor (Düsseldorf), Jugoslovansko katoliško društvo (Gladbeck), Jugoslovansko delavsko in podporno društvo (Essen-Stoppenberg) in Zveza jugoslovanskih katoliških društev (Moers-Meerbeck). Upravitelji knjižnic so bili Emil L. Gallian v Düsseldorfu, Franjo Pokovec v Gladbecku, Pavel Bolha v Essen-Stoppenbergu in Ivan Lindič v Moers-Meerbecku.²³¹ Zanimiv je podatek o jeziku knjig, saj omenjajo samo, da so bile pisane v »narodnem jeziku«. Samo kot primer: Deželičeva brošura je pisana v hrvaškem jeziku.

Knjižnice so imele oddelke za časopise in revije, romane in pripovedke, otroške knjige, za muzikalije in gledališke igre, vse pa je ustrezalo nivoju in interesom izseljencev. Bile so odprte v nedeljo in dve uri popoldne ob običajnih dneh. Bralci so bili evidentirani, knjige so dobivali začasno in brezplačno na dom ali za majhno odškodnino oziroma so za to namenili dobrodelne prispevke, ki so bili porabljeni za nabavo novih knjig in vezavo starih. V štirih omenjenih knjižnicah so imeli v letu 1931 skupno kar 3358 bralcev.²³²

KULTURNO-PROSVETNE RAZMERE

Da se postavlja vprašanje narodnostnega vzdrževanja »našega« življa v Nemčiji, je zapisal Ravljen, hkrati pa izpostavil pomen prosvetnega dela med izseljenci. Šola mu je bila temeljni kamen tako prosvetnega razvoja kot narodnostne vzgoje. Slovenske šole v Nemčiji ni bilo, v Gladbecku pa je obstajal »nekak slovenski stalni tečaj«, ki ga je vodil duhovnik Božidar Tensundern. Ko je bil premeščen, je zaspala tudi ta »šola«. Ravljen je o Tensundernovem delu pisal omalovažujoče, pri čemer je na dan prišla njegova liberalna miselnost. A kakorkoli obračamo, lahko rečemo samo to, da so bili Tensundernovi začetki dela z otroki v Gladbecku zaradi izobraževanja v slovenskem jeziku, ki ga je organiziral, pozitivni. Zlasti slovenska pesem mu je bila draga. Bil pa je katoliški duhovnik in je mlade seveda vodil v tem duhu. Ko prebiramo njegove spomine, se nam odkrivajo njegova prizadevanja na šolskem in kulturnem področju. Rad je poslušal slovensko glasbo, petje, prirejal igre za otroke s katoliško vsebino, organiziral nastope, npr. v Meerbecku (1927), jih pošiljal na izlete v domovino itd.²³³

Ozrmo se še v trideseta leta 20. stoletja. Posledice samo nemške vzgoje so bile očitne. Le kakih 30 odstotkov Slovencev je prineslo s seboj iz domovine popolno znanje materinščine, otroci pa, ki so hodili v nemško šolo, so

231 Deželič, *Naša emigracija u Njemačkoj*: 68.

232 Deželič, *Naša emigracija u Njemačkoj*: 47-48; Ravljen, 50.000 naših na nemškem zapadu: 159.

233 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 9-53.

slovenščino samo še lomili. Deželić naj bi v Beogradu predlagal, da bi se organizirali stalni enoletni tečaji za izpopolnjevanje v branju, pisanju in govoru »našega jezika«, hkrati pa bi se vršil tudi pouk iz zgodovine in zemljepisa Jugoslavije. Tečaji bi bili dvojni, za šolo-obvezne otroke in za odrasle. Obupoval je, ko je ugotavljal, da se mlajša generacija ne bo ohranila domovini in ne bo vzgojena v narodnem duhu. Pritoževal se je, da otroci niti ne znajo govoriti v narečjih staršev. Menil je, da bi se dalo kaj doseči, če bi se tečaji odvijali v učilnicah nemških šol, in to dvakrat tedensko po dve do tri ure popoldne. Odprto



Božidar Tensundern, kaplan v Gladbecku leta 1913.

je ostajalo vprašanje stroškov, državne podpore in namestitve učnih moči, tj. potujočih učiteljev. Deželić je predvidel, da bi stroške za najemnino in čiščenje učilnic ter za luč in kurjavo pokrile nemške šolske oblasti. Jugoslavija bi v Porurje poslala vsaj enega učitelja, ki bi poleg poučevanja v osnovnem tečaju utegnil v dodatnih tri- do šesttedenskih tečajih izobraziti tudi učiteljski podmladek, pridobljen iz vrst tamkajšnjih inteligentnejših mlajših rudarjev. Ti učitelji bi vodili in nadzirali celo vrsto manjših tečajev za izpopolnjevanje v branju, pisanju in govoru materinščine. Učitelja bi vzdrževalo Ministrstvo za socialno politiko in narodno zdravstvo na breme Izseljenskega fonda ali Ministrstva prosvete. Knjige in šolske potrebščine pa bi morala priskrbeti Jugoslavija. Žal ti načrti niso bili uresničeni.

Med načelna vprašanja o nacionalnem delovanju med jugoslovanskimi priseljenci v Nemčiji – kot tudi drugod po svetu – se je vključevalo večkrat omenjeno vprašanje kulturno-prosvetnega dela. Deželić ga je povezal z nacionalno propagando in pri tem omenil svoje mnogostransko in naporno udejstvovanje, ki je zahtevalo potrpljenje in energijo pa tudi veliko materialnih in moralnih žrtev s strani državnih ustanov in zasebnih pobud. Poudarek je bil na nacionalni vzgoji. Šolstvo v Nemčiji je označil za nezorano njivo, navkljub dvema tečajema oziroma slovenskima šolama, ki sta potekali v katoliških krogih v Meerbecku in Gladbecku, vendar tudi prenehali delovati, ker ni bilo nikogar, ki bi ju vodil.²³⁴

²³⁴ Tensundernu je nacistična oblast maja 1938 prepovedala delovanje med Slovenci v Nemčiji.

Omenil sem že, da je po prvi vojni otroke začel v slovenskem jeziku poučevati Božidar Tensundern. Kot je sam zapisal, je s »šolo« na neformalni ravni začel leta 1926 v Gladbecku. Da bi pridobil otroke, jim je obljubil pettedenske počitnice v domovini, če se bodo udeleževali tečajev slovenskega jezika. Tako so v njegovo »šolo« res začeli prihajati dvakrat tedensko po 16. uri. Iz njegovega spominskega pričevanja je razvidno, da je za dovoljenje za šolo prosil Ministrstvo prosvete v Berlinu. To ministrstvo je izrazilo hvaležnost, da skrbi za slovenske otroke z učenjem maternega jezika, kar je utemeljil z argumentom, da so bile tudi v Braziliji nemške šole za nemške otroke. Tensundern je pričakoval, da se bodo otroci slovenske pesmi naučili od staršev, zlasti od matere. Metoda je bila naslednja: pesmi so najprej prestavili v nemščino, da bi otroci razumeli njihovo vsebino. Zatem so se jih naučili na pamet. Naslednji korak je bil, da so jih začeli peti, polovica je pela prvi glas, polovica pa drugi glas. V enem letu so se tako naučili več kot 40 pesmi.²³⁵ Njegov naslednji uspeh je bil nastop otrok slovenske šole iz Gladbecka v Meerbecku maja 1927. Za to priložnost je napisal igro z domoljubno in versko vsebino, posvečeno predvsem Mariji. Otroci so sodelovali pri blagoslovitvi zastave ženskega društva v Meerbecku, blagoslovitvi zastave moškega društva v Bottrop-Boyu in pri petindvajsetletnici Društva sv. Barbare v Hambornu. Izvajali so »dvo-govore«, igre, deklamacije, peli, opevali Marijo, proslavljali domovino, rajali in telovadili. Tensundern pa je bil ob tem imenovan za častnega Slovence.²³⁶

Tensundern je bil 5. februarja 1928 tudi organizator dogodka v veliki dvorani Alojzijeve šole v Gladbecku, kjer so priredili koncert otroškega pevskega zbora, ki se ga je udeležilo do 500 ljudi, med njimi največ Slovencev. S svojevrstnim dialogom otrok se je začela prireditve, ki so jo sestavljali pevski in godbeni vložki ter igra v treh dejanjih z naslovom Marijina pomoč, ki jo je napisal - kdo drug kot Tensundern. Ta je po eni strani prikazala vsakdanje skrbi staršev, lakoto otrok brez očeta, strah pred izgonom iz rudniškega stanovanja in iz Nemčije, po drugi radoživost otrok, ki so se brezskrbno igrali na bližnjem vrtu in ulici, vrh pa dosegla s prihodom pisma iz Amerike in sporočilom o dedovanju večje vsote dolarjev. Gledalci so bili nad igro navdušeni, pohvalno pa so o celotni prireditvi v Gladbecku pisali tudi časniki, tako nemški kot slovenski iz domovine.²³⁷

Umrl je leta 1972, leto dni kasneje pa so pri Mohorjevi družbi v Celovcu izšli njegovi spomini z naslovom *Vestfalski Slovenci. Spomini dušnega pastirja za Slovence*.

235 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 39.

236 Prav tam: 52.

237 Prav tam: 40-49.

Julija 1928 je vestfalske Slovence obiskalo več kot 30 Slovencev, med nji- mi pisatelj Ksaver Meško, urednik *Slovenca* Anton Ahčin, tajnik Prosvetne zveze Vinko Zor, časnikar in politik Franc Kremžar, nabožni pisec in duhovnik Ivan Vrečar, politik, publicist in duhovnik Matija Škerbec in drugi. Obiskali so božjo pot Kevelaer ob nizozemski meji in kraje Hamborn, Meerbeck, Essen, Dortmund in Gladbeck.

»ŠOLSKI TEČAJI«

Deželić je v poročilu za leto 1929/30 ocenil, da okoli 70 odstotkov otrok ne pozna maternega jezika.²³⁸ V tridesetih letih so slovenščino začeli poskusno učiti otroke pripadnikov druge in tretje generacije izseljencev. V Moers-Meerbecku je v letih 1936–1941 poučevala slovenska učiteljica Marija Ažman in v Gladbecku v letih 1936–1939 slovenski učitelj Anton Šlibar. Na začetku vojne so morali na ukaz Ministrstva za kulturo s poukom prenehati in ga kasneje niso več obnovili.²³⁹

Otroci so že pred vstopom v šolo živeli v večjezičnem okolju, zato naj ne bi imeli tolikšnih težav s sporazumevanjem kot odrasli, saj so nemške besede pobirali spotoma na igriščih in cesti in se kot vsi otroci hitro učili tujega jezika. Hkrati je Deželić ugotavljal, da je bilo nemogoče ustanoviti stalno »slovensko šolo«, zato bi se namesto te uvedli tečajji za učenje slovenščine. Zavzel se je za sistematične priprave na enoletne tečaje ne le branja, pisanja in govorjenja, ampak nasploh poznavanja slovenskega jezika, zgodovine in zemljepisa, in sicer tako za otroke od 6. do 14. leta kot za mladino in odrasle. Pred očmi je imel potrebo po stiku z domovino in vzgajanju otrok v nacionalnem duhu. Jugoslavija bi morala poslati vsaj enega učitelja, ki bi izvajal omenjene tečaje. Zavedal se je nemožnosti ustanovitve šol na znanstveni osnovi, kot so jih poznali v Jugoslaviji, tečaje pa so uvedli, npr. leta 1931 pod pokroviteljstvom Jugoslovanskega izseljeniškega odbora v Nemčiji.

Deželić je načrtoval, da bi učitelj ob rednih tečajih imel še 3–6 izrednih nedeljskih »kurzov«, v katerih bi izučil učiteljski podmladek, ki bi prihajal iz vrst »inteligentnejših delavcev« in bi vodil tečaje v slovenskem branju, pisanju in govorjenju. Podobno pot je videl pri Poljaki in Čehih. Predvideval je državno subvencijo v višini 300–350 RM na mesec. Knjige in pribor za šole naj bi bili brezplačni. Jugoslovanski izseljeniški odbor je na podlagi tega od-

238 Deželić, *Naša emigracija u Njemačkoj*: 44. Materni jezik je bil marsikdaj zamegljen, ni se vedelo, ali je bil slovenski ali hrvaški. Pogosto so zapisali, da gre za »naš jezik«, ki bi bil lahko tudi srbohrvaški, kot v Deželićevih tekstih. Resnici na ljubo je treba poudariti, da se je pri njem marsikdaj eksplicitno pokazalo, da gre za slovenski (»slovenački«) jezik.

239 Werner, *Slovinci v Porurju*: 113.

ločil, da bo uvedel tri tečaje, in sicer v Meerbecku, Hambornu in Gladbecku, ki bodo s pesmijo in zabavo »oblikovali« otroke in mladino v nacionalnem duhu. Tečaji so bili v krajih Gladbeck, Homberg-Hochheide, Marl, Moers-Meerbeck, Osterfeld, Suderwich in Gerthe. Pokroviteljica tečajev je bila Deželićeva soproga. Delo so začeli s pesmijo in igro, s pomočjo katerih so se otroci učili in krepili druge vrline. Prostore so imeli v društvih. Tečaji so se odvijali dva- do trikrat tedensko v popoldanskem času med drugo in šesto uro. Obiskovalo jih je okoli 200 otrok, največ iz Dravske banovine, ki jim je šla na roko tudi pri nabavi (šolskih) knjig. Stroške za vzdrževanje tečajev so pokrivali deloma društva in deloma Ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu. Želeli so, da bi mednje prišel usposobljen učitelj, ki bi poleg rednih tečajev vzgojil učiteljski podmladek iz vrst izobražencev. S tem bi lahko tečaje razširili v vsa mesta, kjer so živeli izseljenci, hkrati pa širili idejo sokolskih in glasbenih združenj.²⁴⁰ Gledališke, gimnastične, pevske in tamburaške prireditve ob praznikih in nedeljah je Deželić dojemal kot propagandna sredstva za krepitev povezav z domovino. Za še koristnejša je imel predavanja, ob katerih so se uveljavljale že omenjene tehnične novotarije, npr. skioptikon, kino, radio in gramofonske plošče. Vsi ti mediji naj bi predstavljali lepoto domovine, napredek v gospodarstvu in podobno – skratka napredek »naše otadžbine«. Imel jih je za ne ravno draga prosvetna pomagala, ki so na najlažji in najdostopnejši način dajala »grobemu« delavskemu elementu vse tisto, kar mu je bilo potrebno za zabavo in pouk.²⁴¹

Leta 1931 je v Nemčiji delovalo osem tečajev, ki jih je obiskovalo 173 otrok, in sicer v krajih Gladbeck (35 otrok), Homberg-Hochheide (29 otrok), Marl (20 otrok), Moers-Meerbeck (30 otrok), Osterfeld (9 otrok), Recklinghausen-Suderwich (15 otrok), Gladbeck (20 otrok) in Gerthe (15 otrok). Roko nad tečaji sta imeli obe zvezi. Edino v kraju Gladbeck je prišlo do delitve pokroviteljstva med Jugoslovanskim katoliškim društvom ter Jugoslovanskim delavskim in podpornim društvom. Vodje tečajev s strani Jugoslovanskega katoliškega društva so bili Franjo Pokovec, Valentin Kovač, Mihajlo Zupanc, Franjo Čebin, Ivan Lindič, Rudolf Povše, Franjo Čater in Jakob Šteh, s strani Jugoslovanskega delavskega in podpornega društva pa Ivan Mažgon, August Korošec, Franjo Mlakar in Josip Kučnik.²⁴²

Poglejmo, kakšen je bil tečaj v Homberg-Hochheidu. Potekal je v prostorih otroškega zabavišča Agnes, ki je bil v lasti samostana časnih sester, in sicer dvakrat tedensko med 16. in 18. uro. Obiskovalo ga je 29 otrok, njih-

240 Deželić, *Naša emigracija u Njemačkoj*: 44-46.

241 Prav tam: 21.

242 Prav tam: 68.



Otroci iz Gladbecka, obdarovanje ob miklavžu, 1935 (arhiv SIM).

va »učitelja« pa sta bila tajnik Jugoslovanskega katoliškega društva Valentin Kovač in član društva Mihael Zupanc. »Poduk« v petju je imel Franjo Čebin. Prizadevajoči so bili zadovoljni z napredkom otrok, ki so se naučili malo brati, deklamirati slovenske pesmi, peti narodno himno in druge slovenske pesmi. Od devetindvajsetih otrok je bilo petnajst deklic, med njimi so mnoge imele nemška imena, npr. Berta, Gertruda, Edita, Erika, Agnezija, Elizabeta itd.

Konzul Pantić iz Düsseldorfa je 28. novembra 1934 poslal pismo banu Marušiču v Ljubljano. V njem je zapisal, da je večjega pomena imeti učitelja v Nemčiji kot v Belgiji ali na Nizozemskem, češ da Belgijci in Nizozemci nimajo nobenih teritorialnih pretenzij do Jugoslavije, da pa »naši izrodi i odpadnici« iz Porurja že leta agitirajo za odcep Koroške, Štajerske in Kranjske, tj. za zedinjenje teh treh dežel z Avstrijo. Trdili so, da je vsak »odpadnik« v Nemčiji lahko nevaren agitator proti integriteti Kraljevine Jugoslavije, medtem ko v Belgiji in Nizozemski takih primerov ni bilo. Poudaril je potrebo po vzgoji prosvetnih delavcev za mlade v nacionalnem duhu, s poudarkom

na nacionalni pesmi, nacionalni zgodovini, športu, sokolstvu itd. Zato bi bil po njegovem mnenju za Nemčijo potreben učitelj, ki bi vzdrževal in deloval v smeri nacionalne jugoslovanske misli in duha.²⁴³ Pantiću se je ugodilo s prihodom učitelja Antona Šlibarja.

Šlibar si je v Nemčiji zadal dve osnovni nalogi: skrb za izseljensko mladino in skrb za odrasle izseljence. Izpostavil je zlasti prvo, skrb za mladino z »ljubeznijo in odločnostjo«, kot so mnogokrat omenjali v cerkvenih krogih. Zapisal je, da razne ustanove kar tekmujejo med seboj, kateri se bo posrečilo polastiti se mladine oziroma katera bo imela prvo besedo pri njeni vzgoji. Ocenil je, da je tamkajšnjo mladino nemogoče rešiti iz objema tujega vpliva in kulture, in zdelo se mu je, da ne zadostuje, če se v Nemčijo pošlje samo enega izseljenskega učitelja za skoraj tisoč otrok jugoslovanskih državljanov. Ko je prišel, so mu rekli, da bo upravljal več »šol«, kar je prav tako ocenil za nemogoče, saj je imel že s »šolo« v Gladbecku veliko dela. Vpisanih je imel 68 otrok, od teh jih je hodilo v šolo 61. Novembra 1936 jih je bilo samo še 50, poučeval pa je tudi odrasle. Po končanem prvem šolskem letu »šole« v Gladbecku je ugotovil, da je imela slovenska mladina več smisla za vzgojo v jugoslovanskem duhu, kakor je sprva mislil. Zanimanje domovine za izseljensko mladino je pozdravljal. V tej zvezi se je zavzel za vsakoletne mladinske izlete v domovino. Vzor zanje je našel v Nemčiji. Blizu mu je bila ideja, da bi vpeljali podobno prakso po tem vzoru; tako kot je nemška mladina prihajala od vsepovsod v Nemčijo, bi slovenska izseljenska mladina prihajala od vsepovsod v Jugoslavijo. Organiziranje »izseljenskih šol« oziroma »tečajev« v tujini in vsakoletnih izletov v domovino naj bi bili po njegovem glavna naloga, namenjena skrbi za izseljensko mladino. Velik up na boljše je pričakoval od Izseljenske zbornice v Ljubljani.²⁴⁴

»Tečaj« oziroma »šolo« v Meerbecku je vodila učiteljica Marija Ažman. »Kaj je to za toliko slovenske mladine!« je komentiral Jože Premrov. Po njegovem bi morale biti v Nemčiji vsaj deset »slovenskih šol«, da bi se obvarovalo mladino, da ne bi popolnoma utonila »v nemškem narodnostnem morju.«²⁴⁵ Če vzamemo v roke poročilo Ažmanove za februar, marec in april 1937, se podrobno seznanimo z njenim delom. V njem ugotavlja, da se šoloobvezna mladina udeležuje tečajev v »bornih procentih«. Fantje in možje tečaje lahko obiskujejo le ob nedeljah, če niso zaposleni, pri tem pa opozarja, da tudi v slovenskih družinah vlada strašen prepad med starši in mladino. Starši izgubljajo avtoriteto, mladina se iz dneva v dan bolj odtuja in se predaja

243 AS 74, a. e. 1834, š. 19. Izseljenska učiteljica postavljena za izseljensko dopisnico.

244 *Rafael* 7/8 (avgust 1937): 62–63. Izseljensko vprašanje v Nemčiji.

245 Premrov, *Izseljenska čitanka*: 79–102.

tujcem, poleg delovnih moči pa izgubljajo »svoje srce, duševne sile in lastno prepričanje«. Opaža indiferentnost in odtujenost in obenem zbežanost zaradi sprememb v Evropi in splošne svetovne zmede. Opozarja na vse večji vpliv nacionalsocialistične propagande v redni šoli in izven nje, zato le s težavo skuša zajeziti zastrupljajoča in nasprotujoča si mišljenja z raznimi prireditvami in sestanki. Svoja prizadevanja označuje za obupen boj, rane pa se povečujejo. Želela bi dvigniti narodno zavest, ki peša. Skratka, asimilacijsko delo v nemški šoli in nacionalsocialistična propaganda sta prispevali k zmedi med izseljenci. Stanje bi se po njenem mnenju izboljšalo le s pridobitvijo novih učnih moči in z realizacijo počitniških kolonij, pri katerih se je sama večkrat angažirala. Samo v tem je namreč videla smisel svojega dela.²⁴⁶

DRUŠTVENA DEJAVNOST

Zametke društvene organiziranosti v Nemčiji zasledimo že v obdobju Avstro-Ogrske, in sicer pri Slovencih v Porenju in Vestfaliji. Ker gre za korenine društvenih dejavnosti, ki so se nadaljevale v povojnem obdobju, vključujem v naš pregled tudi predvojno društveno dejavnost. Janez Evangelist Krek (1865-1917) je z Vestfalskimi pismi, ki so izhajala v slovenskem katoliškem glasilu *Slovenec* maja in junija 1899, slovensko javnost opozoril na rojake v Nemčiji. Krek jih je obiskal kot katoliški misijonar. Sledili so mu slovenski frančiškani, ki so med Slovence v Nemčijo odhajali ob glavnih katoliških praznikih. Krek je bil zgrožen nad odtujenostjo izseljencev. Zavzemal se je za ustanavljanje Marijinih bratovščin (družb), ki naj bi jih osnovali možje in mladeniči, ženske pa naj bi stopale v bratovščine krščanskih mater. Imele naj bi svoj prostor v cerkvi, mesto pri cerkvenih procesijah in določen čas za sprejemanje svetih zakramentov. Upal je, da se bo našel duhovnik, ki se bo naučil slovensko. Cerkvene Marijine družbe bi omogočale skupno pobožnost v domačem jeziku. V teh družbah bi gojili varčnost, skrb za dobre knjige, duh medsebojne ljubezni in krščanske vzajemnosti. Krek je upal, da bo s pomočjo župnikov in zaupnih mož to organizacijo postavil na noge. Njegov načrt je bil pridobiti nekaj značajnih, za rojake vnetih in nesebičnih mož iz krajev, kjer je prebivalo več Slovencev. Ti možje naj bi se pogovorili o vseh stvareh, ki so se nanašale na Slovence. Vsak mesec naj bi se dobili v določenem kraju.

Kot prvo Janez Evangelist Krek navaja društvo v kraju Börnig-Sodingen, kjer je bil slovenskim izseljencem v pomoč vikar Anton Floren, pobudnik ideje, da pride mednje slovenski duhovnik. Skrbeli naj bi za »dobro« berilo, skupno nabavljali mašne knjižice iz domovine, enako širili »dobre« časopi-

246 AS 74, a. e. 1834, š.19. Izseljeniška učiteljica v Nemčiji.

se in se včlanjevali v Družbo sv. Mohorja. Od leta 1888 do 1917 je v Nemčiji nastalo 73 postojank te družbe. Društva naj bi ustanavljali v sodelovanju z župnijsko duhovščino. Zaupniki bi imeli nalogo posrednikov med duhovščino in izseljenci. Brez izjeme bi morali v posebno blagajno zbirati prostovoljne prispevke, ki bi bili namenjeni za pomoč v primerih boleznin in nesreč. Pobudnika društev, ki so skrbela predvsem za iskanje raznih dokumentov, podpor in za ohranjanje vezi z domovino, sta bila Krek in rektor srednje šole v Hambornu Wilhelm Köster. Glavna cilja društev sta bila ohranitev vere in ohranitev narodnosti. Društvene korenine so v Nemčiji torej segale do preloma v 20. stoletje. Domnevno prvo društvo je bilo slovensko pevsko društvo Ilirija, ki je bilo ustanovljeno leta 1898 v Essen-Borbecku. Nekaj let kasneje je dopisnik iz Essna v *Slovenskem narodu*



Janez Evangelist Krek, dolgoletni izseljenski duhovnik v Nemčiji.

trdil drugače: da je bilo prvo slovensko pevsko društvo v Prusiji pod imenom Ilirija ustanovljeno 18. novembra 1903. Tajnik društva je bil Karol Dernovšek, Helenenstrasse 132, Essen West, Rheinland. Pevovodja je bil skrit za začetnicama R. K. Napovedali so tamburaški orkester, za užitek in veselje. Z dopisom so želeli pokazati Nemcem, ki so jih običajno označevali z »dummer Schlowak«, da so sposobni še česa drugega, ne samo kopanja premoga. Želeli so poučiti »to ubogo, na višji stopnji kulture stoječo revo, da živi v Iliriji okrog enega in pol milijona Slovencev in da je Slovak zatirani sotrpvin v kraljevini Ogrski«. Domača pevstva in bralna društva so prosili še za pomoč v pesmih in notah.²⁴⁷

Bratovščine sv. rožnega venca so se razširile že pred letom 1914. V Gladbecku je bila v cerkvi sv. Lamberta ena od njih ustanovljena 17. maja 1914. Vpisalo se je 45 članic, njihovo število pa je naraščalo. Na Marijin praznik 8. decembra so blagoslovili zastavo njej v čast. Dogodka so se udeležila slovenska društva iz okolice. Tensundern je priporočil, da možje nosijo znamenje v slovenskih barvah, žene pa lepe bele slovenske rute. Obreda se je udeležilo

²⁴⁷ Slovenci v Nemčiji, *Slovenski narod*, št. 294 (21. december 1903).



Pevsko društvo Ilirija, Berge-Borbeck, Porenje, 1903. Posneto v času blagoslovitve društvene zastave (arhiv SIM).

več kot 200 Slovenk. Tensundern je bil ganjen, ko so zapeli slovenske pesmi, in je ob tem dogodku zapisal: »V lepi cerkvi je bil tedaj košček Slovenije. Mati Slovenija, bodi pozdravljena!«

V Altendorfu je uspešno delovalo katoliško slovensko delavsko društvo, ki je članom nudilo podporo v primeru bolezni in je imelo svojo hranilnico. Organizatorja tamkajšnjih Slovencev sta bila župnik Lennarz in kaplan Hennes. Kraj je imel okoli 5000 prebivalcev, med katerimi je bilo po Krekovi oceni 600 do 700 Slovencev, z okolico vred nad 1000. Tamkajšnjo neogotsko cerkev je Krek primerjal s cerkvijo v Radovljici. Župnik Lennarz se je po maši 7. maja 1899 odločil, da se bo učil slovensko. K temu so ga spodbudili slovenske babice z otroki in slovensko petje. Skratka, tako so nastajala avstrijska, slovenska in mešana društva, katerih temelj je bilo rudarsko delovanje, izstopala pa so tudi pevska društva. Slovensko petje je bilo stalnica v društvenem življenju, ki se je ohranila do danes.

V krajih Mengede in Gerthe sta delovala orlovska odseka, ki sta štela po 20 članov. Ko so se v Sloveniji ustanovili orlovski odseki, je namreč završalo tudi med vestfalsko mladino. V njen krog se je širil orlovski duh. Vplivni ru-



Blaž Župančič iz Hamborna v orlovski obleki – »globokoverni in zavedni Slovenec«, kot je bil predstavljen v knjigi Vestfalski Slovenci Božidarja Tensunderna.

darji so začeli v Porurju ustanovljati orlovske odseke tako med fanti kot med dekleti. K še večjemu obsegu tega gibanja je pripomogel izseljenski duhovnik Filip Terčelj, ki je več mesecev študiral nemške socialne razmere in ustanove.²⁴⁸ Glavni pobudnik orlovskega gibanja pa je bil Blaž Župančič, ki je organiziral orlovske vrste v Nemčiji in Franciji. V kratkem času so pridobili približno 145 Orlov in Orlic.²⁴⁹

Leta 1937 so se ob desetletnici ustanovitve Rafaelove družbe oglasili člani Slovenskega delavskega podpornega društva v Zell im Wiesental, Baden, ki je bilo ustanovljeno leta 1904. Imeli so slovensko kolonijo, ki je štela približno 200 ljudi. Organizirali so Slovensko delavsko podporno društvo, ki je obstajalo 32 let in je imelo 40 članov. Čutili so se odmaknjeni od domovine, ker niso imeli nobenih stikov s slovenskimi in tudi ne nemškimi društvi.²⁵⁰

JUGOSLOVANSKA DRUŠTVA

Razen dveh (Dortmund in Buer-Resse) so bila vsa društva sv. Barbare in bratovščine svetega rožnega venca združeni v Zvezo slovenskih katoliških društev v rensko-vestfalskem industrijskem okraju, ki jo je 29. januarja 1922 ustanovil izseljenski duhovnik Janez Kalan. Kalan je prišel v Porurje leta 1920 kot izseljenski duhovnik.²⁵¹ Zveza je bila organizirana federativno. Vsako društvo je bilo samostojno, zveza pa je predstavljala vsa slovenska katoliška društva v Porurju v splošnih in skupnih zadevah. Ten-

248 Filip Terčelj (1892–1946), prosvetni organizator, publicist, nabožni pisec, pisatelj, pesnik in duhovnik. V letih 1917–1921 je študiral na sociološko-pedagoški fakulteti v Kölnu. Bil je organizator slovenskih rudarjev na Vestfalskem; ustanovil je prvo zasebno šolo v Hambornu.

249 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 72–73.

250 Rafael 7/8 (avgust 1937): 62. Slovensko delavsko društvo Zell im Wiesental.

251 Janez Evangelist Kalan (1868–1945), duhovnik. Leta 1923 je misijonaril med izseljenci v južni Srbiji, konec leta 1924 je odšel med slovenske delavce v Vestfaliji in Porenju.

sundern je objavil imena društev in njihovih predsednikov v zvezi: Lintfort (Anton Senegačnik), Moers-Meerbeck (Janez Lindič), Hochheide-Homberg (Andrej Breznikar), Hamborn (Jakob Burnik), Hamborn-Marxloh (Jožef Čič), Osterfeld (Janez Šnek), Essen-West (Anton Marn), Schonnebeck (Jožef Ramšak), Karnap (Janez Burnik), Gladbeck (Franc Pokovec), Buer (Franc Oblak), Buer-Resse (Ivan Pečnik), Scherlebeck (Rudolf Maršak), Erken-schwick (Ivan Peterlin), Recklinghausen-Süd (Jožef Fidej), Recklinghausen-Suderwich (Ivan Tovornik), Wanne-Eickel Unser Fritz (Anton Boh), Wanne-Eickel (Ignac Mostar), Gelsenkirchen-Bismark (Anton Koncilja), Wehofen pri Hambornu (Franc Drobne), Holthausen-Sodingen (Karel Pisaneč), Bochum-Gerthe (Anton Gobec), Castrop-Rauxel Habinghorst (Franc Borišek), Mengede pri Dortmundu (Anton Pestotnik), Dortmund-Ewing (Ernest Steinr), Dortmund-Marten (Ivan Respet) in Bottrop-Boy (Mihael Cerar). Predsednik zveze je bil Ivan Kalan (Bottrop-Boy), tajnik Ivan Kotar (Karnap pri Essnu), blagajnik Jožef Dobravc (Gladbeck, Sellerbeckstrasse 16). Prvi podpredsednik je bil Anton Koncilja (Gelsenkirchen, Robergstrasse 9),



Katoliško društvo sv. Barbare v Gladbecku – »Spomin blagoslovljenja zastave, 11. septembra 1910« (arhiv SIM).

drugi podpredsednik Franc Babič (Hochheide-Homberg, Hardengergstrasse 10). V zvezo je bilo včlanjenih 27 društev sv. Barbare in 13 bratovščin svetega rožnega venca. Skratka, vseh cerkvenih društev je bilo v Porurju 40.²⁵²

Že leta 1925 je v Nemčiji delovala Zveza slovenskih katoliških društev, ki je vključevala 32 društev, in sicer 23 društev sv. Barbare, ki so bila namenjena pretežno moškim, in 9 rožnovenskih bratovščin za žene. Društva sv. Barbare so bila v krajih Essen, Hamborn, Gelsenkirchen, Holthausen, Gladbeck, Gerthe, Meerbeck, Hochheide, Osterfeld, Buer, Hordel, Karnap, Marxloh, Recklinghausen, Wanne, Habinghorst, Erkenschwick, Lintfort, Mengede, Wehofen, Suderwich, Marten in Schonneck. Zadnjih pet društev je bilo ustanovljenih leta 1925. Zvezi se, kot rečeno, nista pridružili dve društvi, tj. društvo v Dortmundu (Eving) in Buer-Resseju. Rožnovenska bratovščina je bila vpeljana v naslednjih krajih: Hamborn, Marxloh, Gladbeck, Osterfeld, Habinghorst, Gerthe, Meerbeck, Essen-Borbeck in Lintfort. Moških članov društev sv. Barbare je bilo 750, so se pa v ta društva vključevale tudi ženske. Vseh žena v rožnovenskih bratovščinah je bilo 820. Društvi v Gertheju in Mengedeju sta imeli svoj orlovski odsek z okoli 20 člani. V zvezi so imeli 18 moških zastav, 3 ženske in 1 orlovsko, skupaj 22 zastav. Na sestanke zveze so prihajali zastopniki društev, ki so v letu 1925 imeli štiri seje, 11. januarja v Oberhausnu, 15. marca v Bottrop-Boyu, 23. avgusta in 8. novembra pa v Karnapu. Skupnih slovesnosti so se udeležili zastopniki vseh društev, in sicer 17. maja v König Ludwigu (Recklinghausen-Süd) blagoslovitve nove zastave, 5. julija je bila petnajstletnica društva v Holthausnu in 27. decembra blagoslov orlovske zastave v Gertheju. 28. in 29. junija 1925 so romali v Kevelaer. 8. novembra 1925 je Zveza slovenskih katoliških društev dala priznanje za velike zasluge za Slovence v Nemčiji vikarju Tensundernu ter priznanje za častnega predsednika župniku Kösterju v Walsamu pri Hambornu in župniku Sodermannu v Gertheju. Novi odbor je za predsednika zveze izvolil Janeza Kalana, Antona Konciljo za prvega podpredsednika, Franca Babiča za drugega podpredsednika, Jožefa Dobravca iz Gladbecka za blagajnika in Janeza Kotarja za tajnika. Za stroške zveze je vsak član vplačal 50 pfenigov na leto, pri čemer je bilo slišati, da ljudje za to nimajo denarja.²⁵³

Spomladi 1926 je v Nemčiji delovalo 25 rudarskih društev sv. Barbare in devet ženskih bratovščin sv. rožnega venca. Prva so vključevala 750 članov, druge pa so imele kar 820 članic. Društva sv. Barbare so delovala v krajih Essen, Hamborn, Gelsenkirchen, Holthausen, Gladbeck, Gerthe,

252 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 76-78.

253 *Naš zvon* 3/3 (marec 1926).

Meerbeck, Hochheide, Osterfeld, Buer, Hordel, Karnap, Marxloh, Recklinghausen, Wanne, Habinghorst, Erkenschwick, Lintfort, Mengede (ust. 1925), Wehofen (ust. 1925), Suderwich (ust. 1925), Marten (ust. 1925), Schonnebeck (ust. 1925), Dortmund-Eving in Buer-Resse. Društva svetega rožnega venca so delovala v krajih Hamborn, Marxloh, Gladbeck, Osterfeld, Habinghorst, Gerthe, Meerbeck, Essen-Borbeck, Lintfort. Podatki so vzeti iz glasila *Naš zvon* (s podnaslovom Obenem glasilo vseh Slovencev na tujem), ki je, kot sem tudi že omenil, izhajal sprva v Bottrop-Boyu in zatem v Kranju. Izhajal je od 1. marca 1925 do decembra 1927. Njegov izdajatelj in urednik je bil Janez Evangelist Kalan.

Leta 1929 je katoliška zveza štela 32 društev, v katera je bilo vključenih 1362 članov. Sedež je tedaj imela v Suderwihu. Hvalili so njeno disciplino, moralno, socialno in nacionalno zavest. Predvidevali so, da bo postala matica tudi za novonastajajoča društva na Nizozemskem, v Belgiji in Franciji. Društva sv. Barbare so leta 1929 štela 43 društev s 2243 člani; njihova centrala je bila v Gladbecku in njihov duhovni vodja je bil Janez Kalan. Ravljen je diplomatsko omenil, da »če so že potekala politična klanja v domovini, naj bi se vsaj na izseljenskem področju izvršila strnitev rojakov«. Njegov up na bolje se mu je že uresničil. 16. decembra 1928 je bil na proslavi desetletnice obstoja Jugoslavije v Karnapu pri Essnu, kjer je bil kot vrhovni organ slovenske kolonije v Vestfaliji in Porenju osnovan Jugoslovanski izseljeniški odbor. Ta naj bi postal pobudnik na socialnem, gospodarskem, prosvetnem in moralnem področju. Vanj so vstopili glavni predstavniki tamkajšnjih organizacij. Predsednik je postal Berislav Deželič, Zvezo jugoslovanskih delavskih in podpornih društev je zastopal Pavle Bolha, društva sv. Barbare pa Ivan Lindič. Odbor naj bi skrbel za vzdrževanje stika med Izseljeniškim komisariatom v Zagrebu in kolonijo, vzdrževanje stikov z domovino in bdel nad preobrazbo stanja v korist razvoja kolonije. To je veljalo do poletja 1934, ko so se vsi skupaj združili v Centralno zvezo jugoslovanskih narodnih delavskih društev v Nemčiji.

Številni so poudarjali pomen društvene dejavnosti v Nemčiji, saj so se tamkajšnji priseljenci počasi že utapljali v nemškem morju. Ravljen je poudaril številčnost društev prosvetnega, gospodarskega, humanitarnega in socialnega značaja, Deželič pa je pristavil še njihov pomen z nacionalnega in kulturno-prosvetnega vidika. Posebej je izpostavil pevska, telovadna in športna društva ter »jedno organizacijo osnovano na načelima rimo-katoliške crkve.« Ravljen je opozoril na prisotnost močne narodne zavesti v društvih, kar mu je bil dokaz, da se slovensko izseljenstvo ni odtujilo, kar se je v Nemčiji sicer kazalo v času vojne in takoj po njej. Ni pa zanikal, da se je v prvih povojnih letih okrepilo avstrijakantsko gibanje. Zaupal je v novo nacionalno

državo, ki v začetku zaradi notranjih sporov ni mogla vzbuditi »nove vere niti vsem v domovini, a kje neki izseljencem, beganim neprestano od črnožoltih hujškačev«. Tudi Deželić je spoznaval medsebojna trenja in prepire, ki so se ublažili z ustanovitvijo Jugoslovanskega izseljeniškega odbora 16. decembra 1928. Obravnaval je vse zadeve na področju izseljenstva v Nemčiji, in sicer s pomočjo predstavnikov vseh organizacij. Z liberalnega vidika je Ravljen povzdigoval pomen Zveze jugoslovanskih delavskih in podpornih društev, kjer je Pavlu Bolhi in tovarišem uspelo »neustrašeno dvigniti na svoj ščit Jugoslavijo, enotno in nedeljivo«. Zapisal je, da je bila borba strašna, vendar po njegovem mnenju uspešna. Skratka, v medsebojnem obračunavanju so se srečale tri opcije, prva, naklonjena avstrijskemu duhu (avstrijakantstvo), druga, naklonjena jugoslovanskemu, in tretja, naklonjena katoliškemu duhu.

Uprava Jugoslovanskega izseljeniškega odbora je imela sedež v Düsseldorfu. Na začetku tridesetih let 20. stoletja jo je vodil Berislav (Đuro) Deželić, ki je opravljal nalogo izseljenškega odposlanca. Upravni odbor je predstavljal vrhovni organ kolonije v vseh vprašanih socialnega, ekonomskega, kulturnega, prosvetnega in moralnega značaja. Vanj so prišli predstavniki vseh organizacij, ne glede na prepričanje. Z njegovo ustanovitvijo bi se končali večletni spori in nesoglasja. Začasni predsednik odbora je postal generalni konzul Brana Marković, nasledil ga je Berislav Deželić, podpredsednika sta bila Ivan Lindič in Pavle Bolha, tajniške posle je imel v rokah Viktor Batić, odborniki pa so bili Franjo Doberšek, Anton Koncilja, Franjo Hriberšek, Josip Ramšak, Anton Šnajden in Franjo Šinkovec. V odboru so videli živ stik s priseljenci in možnosti ohranjanja duhovnih vezi države s priseljenci. Verjeli so, da bodo z njim presegli njihovo omrtvičenost.

V upravnem odboru sta bili zastopani dve močni organizaciji, Zveza jugoslovanskih katoliških društev in Zveza jugoslovanskih delavskih in podpornih društev.²⁵⁴

Zveza jugoslovanskih katoliških društev je imela sedež v Moers-Meerbecku in je leta 1931 štela 2243 članov in 43 področnih društev, razširjenih po vsej koloniji. Najbolj močna so bila t. i. jugoslovanska društva sv. Barbare za rudarje, ki so se nahajala v Gladbecku, Moers-Meerbecku, Homberg-Hochheidu, Osterfeldu in Essen-Schonebecku. Ta zveza je imela zasebno podporno in pogrebno blagajno, štiri pevstva društva, tamburaški zbor, tri telovadna društva, športno združenje in vključevala je 15 ženskih rožnovenskih bratovščin. Večina društev v njej je imela svoje zastave. Ravljen je ocenil, da je bil katoliški del močno naslonjen na bivšo Slovensko ljudsko stranko, ki je

254 Deželić: *Naša emigracija u Njemačkoj*: 65.



Ob 25-letnici Društva sv. Barbare, 1934. V prvi vrsti sedita Tensundern in mariborski škof Tomažič, tretji z leve v zadnji vrsti je Jernej Urh (arhiv SIM).

delovala v domovini. Njen dolgoletni vodja je bil Janez Kalan, ki se je marca 1930 za stalno preselil v domovino. Upravo zveze so sestavljali rudar Ivan Lindič (predsednik in tajnik), rudar Ivan Pečnik (podpredsednik) in rudar Josip Dobravec (blagajnik). Viktor Batić je bil vodja zvezne Slovenske pisarne v Essen-Westu. Zveza je delovala na štirih območjih: prvič, v severni Vestfaliji, kjer jo je vodil Franjo Pokovec s sedežem v Gladbecku, drugič, v južni Vestfaliji, kjer jo je vodil Jakob Veternik s sedežem v Dortmund-Mengedeju, tretjič, na desnem bregu Porenja, kjer jo je vodil Josip Ramšak s sedežem v Schonebecku pri Essnu, in četrtič, na levem bregu Porenja, kjer jo je vodil Rudolf Podgornik s sedežem v Lintfortu.

Zveza jugoslovanskih delavskih in podpornih društev je imela sedež v Essen-Stoppenbergu in je leta 1931 imela 1691 (obstaja tudi podatek, da 1362) članov ter 44 (tudi 25) področnih društev in poverjeništev, razširjenih po vsej koloniji. Njen predsednik je bil rudar Pavel Bolha. Podpredsednik je bil rudar Franc Doberšek, blagajnik rudar Karl Dobrec in tajnik rudar Ivan Mažgon. Najmočnejša področna društva so bila v Hamborn-Neumühlu, Buer-Hasslu, Bottrop-Boyu, Erkenschwicu, Recklinghausnu, Suderwichu, Essen-Altene-



Žensko podporno društvo v Gladbecku. Članice so pomagale pri negovanju bolnikov in obdarovale najmlajše (arhiv SIM).

snu in Holthasenu. Ta zveza je imela zasebno podporno in pogrebno blagajno, dva pevska zbora in gledališke sekcije. Bila je pod vplivom Jugoslovanske demokratske stranke, ki je delovala v domovini, in z njo v neposredni zvezi. Značaj zveze je bil po Deželiću povsem nacionalen, prosveten in podporen. Zasnoval jo je in dolgo vodil Pavel Bolha.

V okviru Zveze jugoslovanskih delavskih in podpornih društev je bilo 8. januarja 1933 v Gladbecku ustanovljeno prvo žensko narodno društvo. Imelo je podobne naloge kot moška društva, s poudarkom na kulturno-nacionalnem delu oziroma na propagandi, vzgoji otrok in odraslih ter ohranjanju narodnega duha in nacionalne zavesti.²⁵⁵

Josip (Jože) Premrov je v *Izseljenskem koledarju 1937* objavil seznam katoliških društev. Delujoča so bila društva sv. Barbare v krajih Bochum-Gerthe (ust. 1925), Buer (ust. 1913), Buer-Resse (ust. 1926), Catrop-Rauxel (ust. 1922), Dortmund-Mengede (ust. 1925), Dortmund-Eving (ust. 1902),

²⁵⁵ AS 74, a. e. 321, š. 4.

Erkenschwick, Essen-B. Borbeck (ust. 1935), Essen-Karnap (ust. 1913), Gelsenkirchen, Gladbeck (ust. 1908), Hamborn (ust. 1902), Herne-Holthausen (ust. 1909), Homberg-Hochheide (ust. 1922), Lintfort (ust. 1922), Marxloh (ust. 1913), Moers-Meerbeck (ust. 1910), Osterfeld (ust. 1911), Recklinghausen (ust. 1913), Scherlebeck (ust. 1928), Schonebeck (ust. 1925), Suderwich (ust. 1925), Wanne-Eickel (ust. 1921), Wehofen (ust. 1925) in Zell-Wiesental (ust. 1913). Vzporedno s temi društvi so delovale bratovščine svetega rožnega venca v krajih Bochum-Gerthe (ust. 1925), Buer-Resse (ust. 1926, Dortmund-Marten (ust. 1925), Dorstfeld (ust. 1927), Essen-West (ust. 1925), Gladbeck (ust. 1915), Habinghorst (ust. 1924), Herne-Holthausen (ust. 1925), Hochheide (ust. 1926), Lintfort (ust. 1926), Marxloh (ust. 1913), Moers-Meerbeck (ust. 1925), Osterfeld (ust. 1919), Recklinghausen (ust. 1926), Wehofen (ust. 1925) in Zell-Wiesental (ust. 1913). Vsa ta društva so bila katoliška, tako moška kot ženska.

Ne tako majhno število je bilo tudi t. i. jugoslovanskih narodnih ali samo narodnih podpornih društev. Delovala so v krajih Bottrop, Börnig, Buer-Hassel, Dorsten, Dorstfeld, Dortmund-Eving, Erkenschwick, Essen, Gladbeck, Hamborn, Herne-Holthausen, Hordel, Horst, Ickern, Karnap, Marl, Moers-Meerbeck, Mengede, Obermarxloh, Osterfeld, Scherlebeck, Selm-Beifang, Stopenberg, Suderwich in Wanne. Vzporedno z njimi so delovala jugoslovanska narodna ženska društva v krajih Bottrop, Buer, Dorsten, Dorsfeld, Erkenschwick, Gelsenkirchen, Gladbeck, Hassel, Herne-Holthausen, Marl, Osterfeld, Recklinghausen, Sodingen, Stoppenberg in Westerholt. Vir nam posebej navaja Jugoslovansko narodno pevsko društvo Zvon (Buchhausen), Jugoslovansko narodno pevsko društvo Slavec (Castrop-Rauxel), Pevsko društvo Planinska roža (Herne-Holthause, ust. 1928), Pevsko društvo Triglav (Hochheide), Tamburaški klub Hochheide-Meerbeck (ust. 1934), Pevsko društvo Slavček (Marxloh, ust. 1928) in Pevsko društvo Rauxel-Habinghorst (ust. 1930). Leta 1937 je bilo evidentirano Slovensko delavsko podporno društvo (Zell im Wiesenthal, Baden). Leta 1938 je v Nemčiji delovalo 34 društev z 2243 člani, ki so bili povezani v Zvezo jugoslovanskih narodnih katoliških društev sv. Barbare. Del izseljencev je bil povezan z Zvezo jugoslovanskih delavskih podpornih društev, ki je istega leta vključevala 36 društev s 1690 člani. Poleg njih so delovala ženska društva, in sicer 16 društev z 218 članicami.

Podobno kot v predvojnem so tudi v medvojnem obdobju imeli nemški duhovniki posluh za slovenske vernike, med njimi npr. Viljem Köster. Dobro je govoril slovensko in izdajal je zbirke slovenskih pesmi s cerkvenega, narodnega in rudarskega področja. Izseljenci so si želeli čim več slovenskih knjig in časopisov, razumnikov in duhovnikov. Za njihove kulturne potrebe je bilo

v Ljubljani ustanovljeno društvo *Dobrodelnost*.²⁵⁶ Društva so krepila narodno zavest in so bila pomembna v odnosu do otrok Slovencev. Otroci so razumeli slovensko, niso pa znali govoriti v maternem jeziku. Jezika so se učili od otrok v soseski, ki je bila nemška, nemške so bile tudi šole, doma pa so govorili oboje, marsikdaj tako, da so starši ogovarjali otroke v slovenskem jeziku, otroci pa so jim odgovarjali v nemščini. Redke so bile tiste družine, kjer so bili starši bolj pozorni na jezik svojih otrok. Izseljenci so le opažali, da so otroci hodili v slovenska društva, se čutili Slovence, peli slovensko, le govoriti niso znali v slovenskem jeziku.²⁵⁷

PISMO PRVEMU IZSELJENSKEMU KONGRESU, 1. JULIJA 1935

Pismo so kongresu naslovila društva Habinghorst, Holthausen in Sunderwich v Nemčiji konec maja 1935. Opozoriti so hotela na tamkajšnje hude in neznosne razmere ter skušala ublažiti težak položaj in si zagotoviti obstoj. Izseljenskemu kongresu so poslali resolucijo, da bi zainteresirali čim širši krog glede njihovega ogroženega stanja. Pobudniki pisma so izvedeli, da je moral službeno mesto v Düsseldorfu kot izseljenski komisar zapustiti Goričar, ki je bil hkrati njihov dušni pastir. Nasprotnike je imel v taboru Zveze jugoslovanskih delavskih in podpornih društev. Nanj je pritiskal zlasti predsednik zveze Pavle Bolha. Zavzeli so se za to, da Goričar ostane, in pri tem kot argument navedli, da je neobhodno potreben, zato naj bi ostal za vsako ceno in na vsak način, »kar naj bi bila želja vseh poštenih Jugoslovancev v Porurju«. Omenili so njegovo nesebičnost, požrtvovalnost in dejstvo, da je pridobil marsikatero srce v svoji mili domovini. »Torej, če ga izgubimo, izgubimo ž njim nad vse požrtvovalnega in prijaznega dušnega pastirja, kakor tudi našega vrlega in poštenega zastopnika, rekli bi varuha,« so zapisali. Označili so ga za poštenega ter vsestransko nevtralnega in velikega patriota Jugoslavije. Dodali so, da če država že namerava koga odstaviti, naj rajši odstavi predsednika Zveze jugoslovanskih in delavskih podpornih društev v Nemčiji, saj naj bi bil državni uradnik, ki ga ne bi pogrešali ne izseljenci in ne država, od katere je prejemal plačo. Sovraštvo je bilo hudo. Zastopniki Goričarja so bili za odstranitev Bolhe iz državne službe, ker so bili »po njem naši najboljši mladeniči okuženi in pokvarjeni«. Torej je bil skrajni čas, da izgine. Skratka, Slovenci v Nemčiji so bili opazno razdeljeni na dva pola, in sicer na Zvezo narodnih (jugoslovanskih) katoliških društev in na Zvezo jugoslovanskih delavskih in podpornih društev. Katoliška zveza je obstajala več kot trideset let, »druga pa

256 *Slovenec* 103 (6. maj 1922): 2. Vestfalsko pismo.

257 *Slovenec* 156 (11. julij 1924): 2. Slovenski izseljenci.



»Jugoslavischer-Arbeiter-Verein«, Gladbeck, 1933 (arhiv SIM).

izza časa nemške inflacije«, kar je bilo zapisano z določeno mero cinizma, češ da je slednja še vedno živela v nekakšnem upadanju. Denunciacije so se vrstile, kar je izkoristila nemška policija in razpustila nekatera društva. Omenjena trenja pa se niso mogla primerjati s socialno problematiko. Ugotavljali so, da je bilo mnogo družin, ki so imele po več kot štiri otroke. Nekateri očetje so bili invalidi in so prejeli skromno pokojnino, drugi so bili brezposelni, tretji so dobivali podporo in srečnejši so še imeli delo. Po nemških zakonih je veljalo, da peti, šesti itd. otroci ne pridejo več v poštev za podporo – »in sam Bog ve, od kod naj žive.« Tudi pri očetih, ki so še bili zaposleni, jim ni bilo dosti boljše. Bili so primeri, da sta zakonca imela 10 otrok, od katerih so bili npr. štiri mlajši, šest pa jih je bilo starejših od 14 let. »Pri teh družinah je stanje obupno. Sicer ima oče še zaslužek, ima pa hkrati pet do šest odraslih sinov in hčera, poleg pa še kopico drobiža izpod 14 let,« so zapisali in svoja razmišljanja zaključili z vzklikom: »Usmilite se nas, čuvajte nas! Čuvajte Jugoslavijo! Živel naš Kralj!«²⁵⁸

Pisalo se je leto 1937. Učitelj Anton Šlibar je analiziral odnos nemških oblasti do Katoliške cerkve. Opozoril je, da so bila druga katoliška društva v

258 AS 74, a. e. 1846, š. 20. Izseljenski odposlanec v Nemčiji.

veliki večini prepovedana, slovenskih verskih društev pa se niso »dotaknili« in so uživala vso prostost. Poudaril je, da je to bila njihova pravica, ker so bili slovenski priseljenci tujci in ker se niso vmešavali v nemške notranje zadeve. Skratka, ugotavljal je, da nemške oblasti ne povzročajo nobenih sitnosti in ne zavirajo društvenega življenja. Edini križ je videl v dejstvu, da niso imeli svojega duhovnika, ki bi vodil katoliška društva. Skrbela ga je tudi mlačnost mladine, ki se je odtujevala »miselnosti starih«. Mladina se je vedno manj vključevala v društva. Vzrok je bil v tem, da so mladi hodili v nemške šole in se prilagajali drugi miselnosti in novi vzgoji. Vernost ga ni skrbela, za mladino pa je menil, da bo potrebno nanjo budno paziti, za kar bi, še enkrat, potrebovali duhovnika, ki so ga zaman pričakovali.²⁵⁹

Dober poznavalec izseljenske tematike Berislav Deželčić je v svoji brošuri ocenil, da je bilo društveno življenje v Nemčiji pristrčno in da sta v društvih vladala primerna disciplina in red. Člani so redno plačevali mesečno članarino in prispevke za podporno in posmrtno blagajno, volili društvene uprave in vršili vsa opravila, ki so jih predvidevala društvena pravila. Sestanki so bili redno vsako nedeljo in ob praznikih in tudi ob delovnikih, ko člani niso bili na delu. Društva so gibanje in napredek v domovini spremljala s posebno pazljivostjo in predanostjo. Vsak uspeh v domovini je odmeval tudi v koloniji. Kolonija je redno praznovala vidovdan (omenjen na prvem mestu), ujedinjenje, kraljev rojstni dan in nekatere narodne običaje, npr. trganje grozdja. Organizirali so igranje na tradicionalne orglice oziroma harmonike, tamburice, spodbujali deklamiranje otrok iz šolskih tečajev, poudarjali važnejše dogodke z govori, narodnimi gledališkimi predstavami ipd., kar naj bi vplivalo na nacionalna čustva in bi se na ta način vzdrževale duhovne vezi z domovino. Društvene prostore so v času praznovanja okrasili z »narodnimi« zastavami, cvetjem, na častnem mestu pa so bile slike članov kraljeve dinastije. V prostorih, kjer so se izseljenci pogosteje srečevali, npr. v dvorani Karp v Suderwichu, so bili na stenah naslikani domači kraji in pejzaži, npr. Bled, Slovenska Bistrica in drugi. Po stenah so bili razobešeni društveni emblemi in zastave, tam so bile omare za knjige in društvene predmete. Starejši so običajno o čem razpravljali, mlajši pa so peli ali se ukvarjali športom. Dekleta so vezla, mladeniči so rezbarili razne narodne motive. Tako je eden naredil sliko kralja in kraljice, drugi pa okvir slike z narodnimi motivi in krono, okrašeno s školjkami iz Jadranskega morja, ki so jih prinesli otroci z izleta v domovino.²⁶⁰ Pozornost je bila usmerjena v pomoč revnejšim članom v primeru nesreč,

259 *Rafael* 7/8 (avgust 1937): 72. Versko življenje naših izseljencev v Nemčiji.

260 Fotografija je objavljena v Deželčičevi brošuri na str. 43. Sliko je naredil rudar Jovan Obres, okvir je izdelal rudar August Korošec.

bolezni in smrti, v času božičnih praznikov pa so tudi organizirali zasebne akcije za sirote in siromašne otroke.

Deželič se je dotaknil tudi politike. Izpostavil je določene pojave – ki jih ni konkretiziral – kot odmeve na delovanje slovenskih strank v domovini, hkrati pa odločno zavrnil tezo, da so slovenski izseljenci v času prve vojne podlegli nemški psihozi oziroma da so se »odnarodili«. Svoje razmišljanje je sklenil z mislijo, da je bilo nacionalno delo društev in jedra izseljencev patriotično, kar naj bi dokazovalo dejstvo, da so odločno odklanjali malodušnost kot tudi društva, ki niso bila naklonjena Jugoslaviji. Tesno zvezo z izseljenci sta imela Izseljeniško poslaništvo in konzulat v Düsseldorfu. Deželič je omenil še začasne študentske kolonije v študijskih centrih v Nemčiji, ki so jih organizirala jugoslovanska študentska združenja, ki so bila v stikih tudi s stalnim izseljenstvom. Imela so vlogo podpornikov in kulturno-nacionalni karakter. Študentje so pogosto prirejali predavanja o Jugoslaviji ter organizirali propagandne sestanke in plese, zlasti v času državnih praznikov. Objavljali so tudi priložnostne publikacije o Jugoslaviji. Aktivna so bila Jugoslovansko društvo Jedinost v Berlinu, Jugoslovansko študentsko združenje v Berlinu (Humboldt Haus), Jugoslovansko študentsko združenje v Dresdnu (Studentenhaus) in Jugoslovansko združenje v Münchnu, ki ga je vodil Leopold Benčič.²⁶¹

DRUŽINSKO ŽIVLJENJE

Slovenska družina je imela kot najmanjša enota skupnosti v izseljenstvu izredno pomembno vlogo. Poleg negovanja domačih navad in običajev je prispevala k ohranjanju narodnostnih posebnosti, vse s ciljem, da bi izseljencem naredili znosnejše vsaj začetno obdobje novega življenja. Družine so predstavljale podporo neporočenim oziroma samskim, ki so – mnogi med njimi – pri njih živeli kot podnajemniki. Tistim, ki so v Nemčijo prišli na novo, so olajšale spoznavanje okolja in jim omogočile sporazumevanje v maternem jeziku. Seveda pa je imela od tega korist tudi sama družina, saj so ji podnajemniki prinašali dodaten zaslužek. Ena od pomembnejših nalog družine je bila ohranjanje vezi med domovino in tujino. Ohranjanje slovenskega je-

261 Deželičevo brošuro *Naša emigracija u Njemačkoj* je s predgovorom pospremil Emil L. Gallian, cand. dr. phil. et rer. pol., in jo tam opredelil kot znanstveno literaturo. Kljub empiričnosti je v njej zapazil teoretično-spoznavno kritičnost v socialnem in kulturno-nacionalnem pogledu, z uporabo sinteze deduktivne in induktivne metode. Pohvalil je kritičnost avtorja. Primerno težo naj bi publikaciji dajala tudi avtorjeva funkcija izseljeniškega poslanca in ustanovitelja Jugoslovanskega izseljeniškega odbora za Nemčijo. Ob tem je Gallian izpostavil odsotnost strankarskih in plemenskih predsodkov.



Urhova družina: oče Jernej, mati Terezija, otroci Marija, Anton, Ludwig in Anni, Gladbeck, Nemčija, 1928 (arhiv SIM).

zika in tudi dialektov je pomenilo spodbudo tudi za otroke. V družinah prve generacije priseljencev je bil pogovorni jezik vedno slovenščina; moške so bili veseli, če so v domačem okolju lahko govorili slovensko, saj so imeli na delovnem mestu le redko priložnost spregovoriti v maternem jeziku. V spominskih zapisih, npr. v *Slovenskem izseljenskem koledarju*, večkrat zasledimo, da so se rudarji radi organizirali po etničnem načelu, kar je bilo tudi praktično, saj je bila komunikacija v rudnikih še kako pomembna. Sociolog Werner je ugotavljal, da so na delovnem mestu rudarji poslušali in govorili skoraj samo nemško.²⁶² Moški so bili bolj nagnjeni k asimilaciji kot ženske, ki so ohranjale družino v tradicionalni obliki, kjer je ponovno igral svojo vlogo jezik. Nemški rudniški uradi so izvajali pritiske na tuje rudarje, da bi se čim prej naučili nemško. Iz varnostnih raz-

zlogov je bila njihova težnja razumljiva, saj je bilo to v korist vsem – tako tujim rudarjem samim kot njihovim nemškim kolegom in rudarstvu nasploh. Že leta 1899 je bila izdana policijska odredba, da se v podzemnem kopu lahko zaposlijo le tisti tujci, ki znajo nemško. Mnogim Slovencem nemščina že v domovini ni bila tuja, kar je tudi v novem okolju olajšalo komunikacijo. Podobne ukrepe so poznali tudi v drugih evropskih rudnikih.

Werner je opozoril na zanimivo dejstvo, da je imela mati v slovenski družini pobudo v vseh domačih, uradniških in drugih stvareh, ki niso zadevale moškega delovnega mesta. Vodila je gospodinjstvo, vzgajala otroke, skrbela za njihovo šolanje in poklicno izobraževanje. Oče po težkem delu ni imel ne časa in ne volje, da bi se ukvarjal s tem. V številnih primerih, v katerih

²⁶² Werner, *Slovenci v Porurju*: 112.

materinska skrb ni bila dovolj intenzivna, so se sinovi rudarjev po končanem obveznem šolanju enostavno zaposlili in prevzeli očetov (rudarski) poklic, da bi družina tako pridobila dodatnega člana z rednim dohodkom. Mnogi pripadniki prve generacije priseljencev so se izučili tudi kakšnega drugega poklica in se zaposlili v različnih panogah, npr. v trgovini in prometu. Pri otrocih priseljencev, ki so se šolali izključno v Nemčiji, sta že prevladala nemški duh in nemški način razmišljanja. Ti otroci so bili pripravljene prekiniti vezi z domovino in sprejeti življenjske navade novega okolja. Ena od oblik prilagajanja je bila poroka z nemškim državljanom. Pri mladih družinah je kot pogovorni jezik slovenščino zamenjala nemščina, družine so gojile nemške življenjske navade; kar je še ostalo od tradicije, je bila običajno samo še slovenska kuhinja.²⁶³

PRIREDITVE IN BOŽIČNICE

2. decembra 1928 se je v Karnapu pri Essnu vršila »proslava desetletnice narodnega osvobojenja«. Oblastni odbor v Ljubljani je dal podporo v višini 500 RM, tj. 6500 dinarjev, denar pa so namenili za nagrado oziroma božičnico revnim otrokom v Nemčiji. Po enem od zapisov naj bi ga izročili Božidarju Tensundernu, ki se je zahvalil za to pozornost, po drugem pa naj bi denar vzeli obe zvezi. Proslavo sta priredili Zveza katoliških društev in Zveza jugoslovanskih delavskih podpornih društev na »Vestfalskem«. Udeležila so se je tudi nekatera društva iz domovine: Skrb za mladino (Albin Turk), Kolo jugoslovanskih sester (gospa Engelman), Klub Primork (gospa Šantelj), Mestni magistrat ljubljanski (Rudolf Juvan), Prosvetna zveza (Sušnik), Zveza kulturnih društev (Prešeren) in Zveza slovenskih krščanskih ženskih društev (Leopoldina Dolenc). Jugoslovanska matica ni poslala svojega zastopnika.²⁶⁴

V kraju Gerthe je bilo živahno Pevsko društvo sv. Barbare, ki ga je vodil Ludvig Vehovar in je imelo 25 članov. V Gladbecku sta delovala pevski oddelek društva in odrska sekcija sv. Barbare pod vodstvom Franja Pokovca, Franja Dobravca in Josipa Sredenška, Slovenca iz Maribora, ki je končal konservatorij v Münchnu; skupaj sta štela 60 članov. V Hambornu je izseljence združevalo pevsko društvo Zvon, ki ga je vodil Alojz Oprešnik in je imelo 36 članov. V Hochheidu je delovala Bratovska ljubezen pod vodstvom Pavla Koželja z 28 člani. Hamborn-Marxloch je imel Pevsko društvo sv. Barbare, ki ga je vodila gospa Piršak; v njem je bilo 25 članov oziroma članic. V Moers-Meerbecku so imeli Pevsko društvo sv. Barbare in gledališko sekcijo pod vod-

²⁶³ Prav tam.

²⁶⁴ AS 74, a. e. 223, š. 3. Proslava osvoboditve, Karnap, Nemčija.



Pevski oddelek Društva sv. Barbare v Gladbecku, 1936 (arhiv SIM).

stvom Ivana Lindiča, v katerih je sodelovalo 35 članov. V Hamborn-Neumühlu sta delovala Jugoslovansko pevsko društvo Triglav in gledališka sekcija, ki jo je vodil Anton Šnajden in je imela 27 članov. V Homberg-Hochheidu je izseljence in izseljenke navduševal tamburaški zbor Triglav pod vodstvo Andreja Breznikarja in Franja Čebina; vanj je bilo vključenih 12 članov. Skratka, petje, glasba in igralske prireditve so bile jedro kulturnega delovanja med izseljenci in izseljenkami. Skromnejše je bilo njihovo gimnastično in športno udejstvovanje. Katoliški društvi v Gerthe-Bochumu in Gladbecku, ki sta ju vodila Ludvig Vehovar in Franjo Pokovec, sta združevala 50 oseb, medtem ko je npr. športno društvo Triglav v Hochheidu, ki ga je vodil Andrej Breznikar, imelo samo 18 članov.²⁶⁵

Pomoč otrokom je prihajala tudi iz domovine. Narodni izseljeniški odbor v Ljubljani je leta 1931 sprožil akcijo za nabiranje denarne pomoči za otroke izseljencev v Nemčiji, katerih starši so bili prizadeti zaradi redukcij delavcev, brezposelnosti in splošnega slabega stanja v Nemčiji. Akcijo je vodil predsednik odbora Joža Bohinjec. Pomoč so poslali Zvezi jugoslovanskih delavskih in podpornih društev v Nemčiji.²⁶⁶ Velika beda je izseljence zajela konec leta 1931, s t. i. »zimsko pomočjo« pa so začeli januarja 1932. Nezaposle-

²⁶⁵ Deželić, *Naša emigracija u Njemačkoj*, 68.

²⁶⁶ AS 74, a. e. 25, š. 1. Poslovanje urada Narodnega izseljeniškega odbora.

nost je naraščala in podpore so se zniževale. Pomoč so zbirale tudi zasebne in društvene organizacije, ki so zbirale prispevke za otroke, tj. za darila v obliki hrane (krompirja, moke, slanine) in oblek (čevljev, nogavic, volnenih srajc). Kar sedeminpetdeset od sedeminšestdesetih društev je ob božiču obdarilo sirote. Akcijo je spremljal izseljeniški odposlanec Deželčić, ki je ugotovil, da je imela učinek na »duh kolonije« ter na željo po združevanju organizacij, krepitvi nacionalne zavesti, dvigovanju samozavesti pri siromašnih in nezaposlenih delavcih in pri krepitvi »patriotskega duha«. Pri deklamacijah in gledaliških predstavah so sodelovali otroci iz šolskih tečajev. Zapeli so veliko narodnih pesmi in krepili občutje, da je rojak povezan z rojakom kot brat z bratom – kot da bi bili vsi ena družina. Poveljevala se ni le narodna pesem, ampak tudi jugoslovanska zgodovina, vloga kralja in njegove družine, slavila so se junaštva »našega« naroda; predvsem otroke so poučevali o Jugoslaviji, njenih lepotah, bogastvih. Vse to in še kaj je po Deželčićevem mnenju na proslavah vzbujalo odobravanje in zadovoljstvo. In kaj lahko rečemo o tem izbruhu nacionalnosti? Nedvomno so predstavniki jugoslovanskih oblasti v Nemčiji socialno stisko izkoriščali za povzdigovanje Jugoslavije. Nekako se ob tem ne moremo znebiti vtisa, da so bili otroci le sredstvo v rokah politikov.²⁶⁷ Tudi leta 1939 so iz domovine prihajali darovi za otroke v Nemčiji. Pošiljali so jim rožiče, orehe, lešnike, jabolka, pomaranče in podobno. Nakup, zbiranje in odpošiljanje je prevzela Družba sv. Rafaela, v sodelovanju s Slovensko krščansko žensko zvezo. Darove so poslali v Düsseldorf, kjer so jih nato razdelili po družinah.²⁶⁸

SPORI V IZSELJENSTVU

Po razpadu Avstro-Ogrske se je zlasti med Čehi, Slovenci in Hrvati uveljavilo prepričanje, da je obstoj monarhije v interesu njenih slovanskih narodov. Ljubljanski župan Ivan Hribar je malo pred prvo svetovno vojno menil, da bodo Slovani kmalu prva odločujoča sila v Avstriji. Po koroškem plebiscitu leta 1920 je prišlo do priključitve Koroške novi Avstriji, kar je bil hud udarec za Slovence. Naraščati je začela narodnostna nestrpnost. Obstoj Slovencev so ogrožala ponemčevalna društva in po prvi svetovni vojni je začelo prihajati do prebegov v Jugoslavijo. Težavo so med vojnama predstavljali nemški otoki na slovenskem ozemlju, s kočevskim na čelu. Politika »Drang nach Osten« je bila dejstvo. Nemški nacionalizem se je krepil. Z »anšlusom« leta 1938 so prišli Slovenci v Avstriji pod oblast nacističnega rajha. Maja 1938

267 AS 74, a. e. 1242, š. 12. Zimska pomoč revežem.

268 AS 74, a. e. 1243, š. 12. Božičnica za otroke izseljencev v Nemčiji.

so v Gradcu ustanovili Südostdeutsches Institut, kjer so načrtovali Hitlerjevo okupacijo jugovzhodne Evrope. Med ponemčevalnimi prijemi je bilo opazno delovanje nemško-avstrijskega Volksbunda, ki je bil ustanovljen leta 1925 (H. Neubacher), njegove korenine pa so segale še v avstrijsko obdobje. Pozneje so se vršili pritiski nemškega rajha na avstrijsko republiko, kar je leta 1938 privedlo do njene priključitve rajhu. V Avstrijo so nemške čete vkorakale 12. marca 1938.

Decembra 1928 je v Düsseldorf prišel novi izseljeniški odposlanec Berislav Deželić. Zaradi sporov obeh krovnih izseljenskih organizacij (katoliške in delavsko podporne) v Nemčiji je s pomočjo konzulata ustanovil Izseljenski odbor državljanov SHS za Nemčijo (Iseljenički odbor državljanov SHS za Nemačko oziroma 28. oktobra 1929 Jugoslovanski iseljenički odbor za Njemačko). Izpostavljeno je bilo medsebojno sodelovanje obeh zvez, brez vmešavanja v avtonomne organizacijske oblike delovanja in opredelitev. Namen odbora je bila skrb za skupno reševanje socialnih, ekonomskih, kulturnih, prosvetnih in moralnih vprašanj kolonije. Bil bi informativno telo v pomoč predstavnikom Kraljevine SHS v Nemčiji. V odbor so bili izbrani »sami odlični i uvaženi muževi u koloniji«, tj. Deželić kot predsednik, duhovnik Janez Kalan kot podpredsednik in Pavle Bolha kot tajnik. Leta 1933 je bila ustanovljena Centralna zveza jugoslovanskih rudarskih društev. Do tedaj ločeni zvezi, katoliška in delavsko podporna, naj bi se zedinili ob skupnem sodelovanju, ki bi bilo pod nadzorom konzulata v Düsseldorfu.

Neskladnost odnosov med izseljenci oziroma njihovimi voditelji je imela korenine še v obdobju pred prvo svetovno vojno. Najpomembnejša prelomnica je nastala v obdobju centralizacije in unitarizma v Jugoslaviji, ki ga je simbolno predstavljala oblast kralja Aleksandra. Želja države je bila, da bi se obe zvezi združili pod okriljem jugoslovanskih diplomatskih predstavništev v Nemčiji. Obema so nagajali člani vseavstrijsko-nemške interesne skupnosti, ki je navijala za kontinuiteto iz avstrijske dobe (Österreichisch-Ungarischen Knappenverein St. Barbara). Gre za Društvo sv. Barbare v Essen-Westu, ki je bilo ustanovljeno leta 1902 in se je po ustanovitvi nove države brez formalne odločitve priključilo nacionalni Zvezi jugoslovanskih društev sv. Barbare v Nemčiji. Veliko je bilo tudi govoric, ki so vnašale nemir med izseljence. Tako se je julija 1939 razširila govorica, da bo Nemčija kmalu zasedla Slovenijo in Hrvaško.²⁶⁹

Po pričevanju novinarja Ravljena so bili predstavniki »Volksbunda« proti vsemu, kar je bilo slovansko. Njihova dejavnost se je okrepla z nastan-

269 AS 74, a. e. 1330, š. 12. Propaganda Nemčije med izseljenci.

kom prve Jugoslavije in verjeli so v njen razpad. V nasprotju z njimi je Ravljen videl pozitivno dejanje v sklenitvi delavskih konvencij med Jugoslavijo in Nemčijo. »Volksbund« je bil v tesnih stikih z nemškimi manjšinami v Jugoslaviji. Zlasti starejšim rudarjem so obljubljali, da jim bodo uredili nemško državljanstvo, novo prihajajočim pa grozili s skorajšnjim »anšlusom«. Kljub temu je Volksbund imel 7000 članov, ki so predstavljali mešanico »avstrijantov«, madžarskih, poljskih, čeških in slovenskih »brezdomcev«. Ravljen je opazal, da se je nekoliko ohlajen patriotizem med izseljenci začel razgrevati, več je bilo gest naklonjenosti, in je sklenil: »Volksbund propada z esterjaharstvom vred, komunizem je iztrebljen in naš element se z zaupanjem obrača k svoji Jugoslaviji.« In kakšni so bili odmevi na društveno življenje med Nemci? Širokogrudno, prijazno in korektno. Na slovenskih prireditvah so bili mnogi nemški rudarji s svojimi družinami. Z lojalnim vedenjem so si pridobili naklonjenost domačinov. V nasprotju s stanjem pri narodnostnih manjšinah je bilo - po Ravljenu - izseljenstvo del jugoslovanske skupnosti, z vsemi pravicami in dolžnostmi državljanov v domovini.²⁷⁰

Konzul Vladimir Rybař je Ministrstvu socialne politike in narodnega zdravja oziroma njegovemu odseku za izseljevanje in priseljevanje naslovil poročilo z zborovanja Društva sv. Barbare v Essen-Westu 6. avgusta 1933. Društvo je pozvalo izseljenskega komisarja Goričarja in Ribařa, da sta pristostvovala skupščini društva. Načrtovali so spremembe pravil in napisa na društveni zastavi. V obdobju Avstrije - društvo je bilo ustanovljeno leta 1902 - so v njem delovali tudi pripadniki drugih narodnosti, ki so bili v manjšini v odnosu do Slovencev. Zato se je društvo tudi imenovalo Österreichisch-Ungarischer Knappenverein St. Barbara, v obdobju prve Jugoslavije pa se je preimenovalo v Društvo sv. Barbare in se, kot rečeno, s »prisilo« včlanilo v Zvezo jugoslovanskih društev sv. Barbare. Člani so bili izključno Slovenci. Zdrabo je delal samo en član madžarskega rodu (Stepnizky), ki je Slovence sovražil. Še vedno je sanjal o avstro-ogrski monarhiji in nasprotoval vsemu, kar je bilo jugoslovansko. Spremeniti so želeli napis na zastavi, in sicer v Jugoslovansko društvo sv. Barbare. Ko so naslednjega dne imeli društveni zbor, se je za spremembo imena odločila večina članov društva. Sredi zborovanja je v dvorano vpadel višji predstavnik nacionalsocialistične stranke v spremstvu dveh policajev, z argumentom, da se na zborovanju izvaja protinemška propaganda, kar je treba preprečiti. Rybař je kot konzul stopil v bran vsiljivcem. Nemška stran se je obnašala arogantno. Nacionalsocialistični funkcionar se je porogljivo izjavljal o »našem« jeziku; žugal je, da

²⁷⁰ Ravljen: 50.000 naših na nemškem zapadu, 188.

se v Nemčiji ne bodo ustanavljala jugoslovanska društva z nazivi v tujem jeziku. Zborovalcem je očital, da so sovražniki Nemčije, da sovražijo vse, kar je nemško, in da tega ne bodo več tolerirali. Med publiko je nastopil še predstavnik politične policije (Politische Polizei) iz policijske direkcije v Essnu, ki je prav tako nastopil arogantno. Zapisali so ime tako Rybača kot Goričarja, ki sta sicer imela diplomatsko imuniteto, ostale pa so pregledali, če niso morda imeli pri sebi orožja. Svoja imena so morali oddati vsi odborniki. Nemški policijski uradnik je navrgel še spačenko »jugoslavikische« in natresel vrsto »porogljivih poljskih besed«. Za vsem je, po mnenju konzula, stala avstrijska skupnost, ki je uživala nemško zaščito. Denunciacije so se vrstile, z argumentom, da so jugoslovanska društva nasprotna Nemčiji, in v več primerih so se hvalili, da so razbili jugoslovanske zборе. Na višji instanci, pri predsedniku policije, je bil odnos bolj korekten. Kot nacionalsocialist je razložil, da razume nacionalna čustva drugih narodov, proti katerim ni imel ničesar, motila ga niso niti zborovanja na nacionalnih temeljih, vendar samo, če dogajanja niso bila uperjena proti Nemčiji in obstoječemu režimu. Nič ni imel proti izražanju nacionalni čustev in skrbi za izseljence. Konzul ga je pomiril, češ da jugoslovanska društva delujejo na čisto nacionalnih osnovah in so nepolitična. Podpirajo svoje člane, če so padli v bedo. Konzul je izjavil, da o protinemški propagandi ne ve ničesar, da so jugoslovanski rudarji samo gosti v Nemčiji in da spoštujejo vse zakone, čeprav se počutijo kot pravi Jugoslovani. Obljubil je, da bo od predsednika avstrijskega združenja zahteval, da pusti jugoslovanska društva na miru.²⁷¹

NEMŠKI DUHOVNICI MED SLOVENSKIMI IZSELJENCI V ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE

Anton Bonaventura Jeglič je leta 1923 povabil Božidarja Tensunderna, da ostane tri mesece v Ljubljani. Želel je študirati socialne razmere med Slovenci in Nemci. Njegov sošolec Heinrich Weber ga je navduševal za to, da bi napisal disertacijo, ki bi jo zagovarjal na teološki fakulteti münsterske univerze. Ta znanstveni izziv je sprejel. Münsterski škof mu je dal trimesečni dopust za zbiranje gradiva v Ljubljani. Naslov disertacije je bil *Die katholische Kirche und die sozial-caritativen Einrichtungen bei den Slovenen*. Ob delu je spoznal veliko uglednih oseb, gradivo pa je iskal tudi na Dunaju, v Beogradu, Rimu in Parizu. Ob teh priložnostih je vedno obiskal Slovence, ki so tam živeli. Zanimal se je tudi za pravoslavno cerkev. Pariz je obiskal v času, ko je tam potekal mednarodni mladinski kongres Orlov. Kljub obširnemu gradi-

271 AS 74, a. e. 324, š. 4. Poročilo z občnega zbora katoliškega društva sv. Barbare, Essen-West.

vu, ki ga je zbral, je znanstveno delo opustil zaradi bojazni pred boleznijo. Pa vendar ga je bodrila misel, da je usvojil veliko znanja s področja socialnega vprašanja, ki ga je s pridom uporabljal pri cerkvenem delu in delovanju med vestfalskimi Slovenci.²⁷²

Tensundern se je junija 1926 udeležil 18. mednarodnega evharističnega kongresa v Chicagu, in sicer kot zastopnik vestfalskih Slovencev. Ogledal si je slovensko šolo pri sv. Štefanu v Chicagu. Prevzelo ga je, da je bila šola velika in da je bila del kompleksa z dvorano z odrom, gostilno, kegljiščem in več drugimi prostori. Na ušesa mu je prihajalo petje fantov in deklet v dvorani in ob tem je spoznaval, da take šole v Vestfaliji ne bodo imeli nikdar. Ameriški Slovenci so zidali šolske stavbe zraven cerkva, kar mu je bilo všečno, in obžaloval je, da ni bilo tako tudi na Vestfalskem. Kljub temu je s ponosom razmišljal o svoji šoli v Gladbecku. V Chicagu je spoznal, da so bile državne šole nevtralne, katoličani pa so ustanavljali lastne, jih zidali in vzdrževali; v njih so učile šolske sestre, tako Slovenke kot Američanke.²⁷³ Pohvalil je ameriške Slovence, ki so kljub velikim izdatkom požrtvovalno skrbeli za šolo, Cerkev in duhovnike. Tamkajšnji duhovnik je imel celo avto. Pozdravil je skupno naseljevanje Slovencev z namenom, da se s tem bolje ohranjata vera in narodnost. »O, da bi bilo tudi na Vestfalskem tako,« je zapisal v svojih spominih. Ob koncu shoda je dobil priložnost, da pozdravi ameriške Slovence in delegacijo iz Slovenije. Izpostavil je ugodne verske, društvene in gospodarske razmere v Združenih državah Amerike. Na kratko je poročal tudi o Slovencih v Nemčiji, z upanjem, da se bodo medsebojni stiki med njimi okrepili. K Tensundernu so pristopili mnogi Slovenci, ki so v Združene države Amerike prišli iz Nemčije.²⁷⁴ Nedvomno je bilo čutiti, da nemški svet nenehno primerja ameriškim. Ugotavljal je, da so otroci v Združenih državah Amerike govorili lepo slovenščino, kar je bil rezultat materinega dela. »Najboljša slovenska učiteljica je slovenska mati,« je zapisal. Spoznal je, da v Vestfaliji ni bilo mogoče kaj dosti narediti, ker so bili tam Slovenci prostorsko bolj razpršeni. Navdušila so ga tudi dogajanja na stadionu, kjer je potekal evharistični kongres – otroci so bili lepo oblečeni, nosili so znake v papeških barvah, na pontifikalni maši jih je pelo kar 60.000, zaradi česar je bil Tensundern ves ginjen. Na večernem srečanju v cerkvi sv. Štefana so sodelovali duhovniki in tudi laiki, ki so vodili ameriške Slovence. Všeč mu je bilo njihovo prizadevanje, da bi vzpostavili tesnejšo tiskovno zvezo med Ameriko in staro domovino, da bi

272 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 33-37.

273 Leta 1909 so iz Maribora prišle v Združene države Amerike slovenske šolske sestre, tj. sestre iz Kongregacije sv. Frančiška Asiškega - Kristusa kralja iz Maribora.

274 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 56-58.

tako Slovenci v Združenih državah bolje poznali mesečnik *Naš zvon*, Slovenci v Nemčiji pa glasili *Amerikanski Slovenec* in *Ave Maria*.²⁷⁵

²⁷⁵ Prav tam: 60-61.



FRANCIJA

Slovenci u Francuskoj.
Slovenskim izseljencem treba trojega:
»Domaćih duhovnikov, domaćih učiteljev in domaćih društev.«²⁷⁶

Dvajseta leta 20. stoletja so Franciji prinesla priseljevanje, kakršnega dotlej še ni doživela. Svojo podobo je gradila na ugledu Pariza kot glavnega mesta Evrope. Postajala je vse bolj privlačna za priseljence, ki so v državo prihajali začasno ali za stalno. Najštevilnejši so bili delovni priseljenci in begunci in glavno mesto je bilo konglomerat ljudi z vsega sveta.

Njihovo priseljevanje so delodajalci pospeševali s pomočjo zasebnih »rekrutnih agencij«, npr. Société générale d'immigration. Te agencije so jim posredovale delavce, ki so se zaposlovali v rudarstvu, metalurgiji in kmetijstvu. Država je zato celo sklenila pogodbe s Poljsko in Češkoslovaško. Na sever Francije so z družinami prihajali poljski rudarji iz Nemčije. Žene in hčere so našle zaposlitev v tekstilnih tovarnah na severu. Poljaki so se razselili po vsej Franciji. V tem času so tuji priseljski delavci tudi rušili staro pariško mestno obzidje, širili metro in ne nazadnje gradili Maginotovo linijo. Mednarodna delovna sila je bila zaposlena predvsem v tovarnah in, kot že ob prelomu stoletja, na prostranih francoskih poljih. Primer: dve tretjini delavcev v jeklarni Longwy so predstavljali tujci. Že leta 1920 je jeklarna zaposlovala 1700 Francozov, 1030 Italijanov, 497 Poljakov, 1194 Belgijcev in Luksemburžanov, 206 Čehov, Jugoslovanov in Rusov in 325 delavcev iz drugih držav. Francoski in priseljski delavci so delali drug ob drugem. Zaradi vojne in upada števila rojstev so bili priseljenci še kako dobrodošli. Leta 1927 je bil zaradi lažje asimilacije in pridobitve državljanstva modificiran zakon o naturalizaciji.²⁷⁷

V tridesetih letih se je situacija spremenila in Francija je začela odkrati dobrodošlico novim priseljencem. Nastopili sta gospodarska kriza in depre-

²⁷⁶ *Pariske novine* 2/9 (28. februar 1931): 2.

²⁷⁷ Moch, France: 57-58.

sija, možnosti za zaposlovanje so se zmanjševale. Pojavljati sta se začela antisemitizem in ksenofobija. Francozi so bili zadržani do Judov in beguncev španske državljanske vojne. V obdobju Vichyja so Jude in levičarje pošiljali v smrt, kar je v tistih letih pomenilo trdo politiko do tujcev. V letih 1931-1940 se je Francija iz odprte in pozitivne liberalne države transformirala v državo s sumničavim in zasledovalnim režimom. Rudniki so tujce pošiljali domov, prav tako so morali odhajati iz industrije. Na severu se je leta 1933 število tujih delavcev zmanjšalo za 24 odstotkov. Pot domov je odpuščenim delavcem plačala država, v nekaterih primerih tudi delodajalci. Po letu 1936 je moralo državo zapustiti več kot 630.000 tujcev. V obdobju zgodnjega priseljevanja v Francijo so bili priseljenci v središču pozornosti. Na začetku sta Cerkev in javnost še izražali simpatije do njih, kljub temu da sta se zavedali, da je med njimi veliko Judov. Poleg odklanjanja Judov so z letom 1935 omejevali z dekretom potrjeno pravico do družinskega združevanja in do vstopa v državo. Leta 1939 je bila ukinjena pravica do svobodnega združevanja tujcev. Ta ukrep je bil bolj ali manj uperjen proti Judom. V letih 1936-1938 je Tretja republika uvajala omejevalno politiko in določene skupine, npr. komuniste, Rome, že omenjene Jude in tudi druge tujce, so začeli pošiljati v taborišča. Izključevanje je bilo nov trend francoske selitvene politike, ki sta ga prinesla ekonomska kriza in triumf fašizma v tridesetih letih. Več simpatij so imeli v Franciji do španskih beguncev, ki so prihajali iz Baskije, Aragona in Katalonije. Februarja 1939 je Francijo zapustilo pol milijona mož, žensk in otrok. Ranjeni so bili hospitalizirani, drugi so se razpršili po Franciji, mnogi pa so se vrnili v Španijo.²⁷⁸

A vrnimo se v čas po prvi svetovni vojni. Francija je iz nje izšla kot zmagovalka, vendar je izgubila milijon štiristo tisoč ljudi in imela okoli tri milijone ranjencev. Krvni davek je bil visok. Velik je bil tudi upad števila rojstev. Zanimivo je, da je imela Francija po vojni znatno nižjo brezposelnost, kar je bila tudi posledica slabega evidentiranja tega pojava. Še globoko v trideseta leta namreč brezposelnost v državi ni veljala za večji družbeni problem.²⁷⁹ Država je potrebovala nove delavce in kljub kolonijam je bila zainteresirana za evropsko delovno silo. V dvajsetih letih je na široko odprla svoja vrata, saj je potrebovala tako rudarje kot poljedelce. Po vojni si je priključila Alzacijo in Loreno, ki sta bili od leta 1871 nemški. Obe pokrajini sta imeli bogata nahajališča železove rude in premoga. Nastopilo je obdobje organiziranega priseljevanja v državo, ki ga je spodbujala francoska oblast.²⁸⁰ Sklepala je

278 Prav tam: 58.

279 Bade, *Evropa v gibanju*: 282.

280 Poljaki so se zaposlovali predvsem na severu in severovzhodu Francije v kmetijstvu in ru-



Rudnik v Franciji (arhiv SIM).

meddržavne sporazume z državami izseljevanja, Poljsko (1919), Italijo (1919), Češkoslovaško (1920), Belgijo (1921, dopolnjen 1924 in 1927), Luksemburgom (1923, dopolnjen 1930), Avstrijo (1928), Grčijo (1929), Romunijo (1930) in med drugim tudi sporazum z Jugoslavijo (1929), ki pa je do izbruha druge svetovne vojne ostal le črka na papirju.²⁸¹ V izseljenskih državah je Francija ustanjavljala posebne urade za nabiranje delovne sile in eden od njih je deloval tudi v Zagrebu.²⁸² Leta 1925 je francosko društvo Société générale d'immigration dobilo koncesijo Ministrstva socialne politike in narodnega zdravja v Beogradu za najemanje poljedelskih delavcev, v letu 1926 pa je dejavnost razširilo še na rudarje in industrijske delavce. Priseljevanje je bilo organizirano in nadzorovano. Svobodne selitve, kot so jih poznali v obdobju pred vojno, so postale zgodovina. S tem pa ni rečeno, da nepravilnosti oziroma nenadzorovanih selitev ni bilo, kar ni veljalo samo za Francijo, ampak za vse države uvoznice delovne sile v Evropi. Izseljenci iz centralne in vzhodne

darstvu. Precej jih je bilo iz Porurja že iz obdobja pred prvo svetovno vojno, še več se jih je priselilo po vojni. Med njimi so bili tudi (vestfalski) Slovenci.

281 Bogovič in Cajnko: *Slovenci v Franciji*: 12-13.

282 Od jugoslovanskih oblasti je Francija leta 1926 dobila dovoljenje za rekrutiranje delovne sile ob podpori francoskega konzulata v Zagrebu.

Evrope, v glavnem Poljaki, Rusi, Čehoslovaki in Jugoslovani, so si skupaj z Afričani in prebivalci iz Levanta (Grki in Armenci) postopoma pridobivali prednost pri priseljevanju v Francijo. Francozi so Jugoslavijo označevali kot kmetijsko državo, Jugoslovane pa kot ljudi z malo zemlje (podobno je bilo s Poljaki in Čehoslovaki) in s številnimi družinskimi člani. Predstavljali so jim obilje delovne sile, zlasti sezonske. Francija je za priseljence postala »nova Amerika«.

Leta 1921 je v Franciji živelo milijon in pol tujcev, deset let kasneje so jih prešteli tri milijone, tj. 7 odstotkov celotne populacije, od tega 800.000 Italijanov, 500.000 Poljakov, 350.000 Špancev in 250.000 Belgijcev. Priseljenci v javnosti niso mogli ostati neopaženi. Njihova prisotnost se je kazala v življenjskem okolju, časopisu, knjigah, filmih, političnih debatah, karikaturah, v sindikalnih organizacijah, pri univerzitetnih raziskovalcih, v gledališču ipd. Samo v glasilu *L'Humanité* je bilo v letih 1919–1939 objavljenih kar 19.354 člankov s priseljenko tematiko.²⁸³ V začetku 20. stoletja je bila Francija prva med državami priseljevanja v Evropi (pred Nemčijo) in tretja na svetu, tj. za Združenimi državami Amerike in Argentino.²⁸⁴ Od leta 1919 do leta 1926 je v Francijo organizirano prišlo okrog 30.000 družin z 62.500 otroki, skupaj z delavci okrog 200.000 oseb. Leta 1927 je prišlo v Francijo 85.000 Poljakov, 11.945 Nemcev (Moselle), 10.245 Italijanov, 6490 Afričanov, 6480 Špancev, 6449 Belgijcev, 5785 Čehoslovakov in 3831 Jugoslovancev, dve leti kasneje – leta 1929 – pa (preko Société générale d'immigration) 36.635 Poljakov, 5903 Jugoslovani, 3295 Čehoslovakov in 1370 Avstrijcev.²⁸⁵

Po vsej razviti zahodni Evropi se je med obema vojnoma pojavil močan slovanski element, s Poljsko na čelu, od koder je v Francijo prihajalo največ delavcev, ki so se zaposlovali v poljedelstvu, industriji in zlasti rudarstvu. Poljaki so se naseljevali v departmajih Nord in Pas-de-Calais, kjer so bili skoncentrirani tudi slovenski priseljenci, ki so prišli iz Nemčije (vestfalski Slovenci). Že leta 1921 se je v Pas-de-Calais priselilo okoli 3000 vestfalskih Slovencev, ki so iz nemških odšli v francoske rudnike. Že v naslednjem letu se je nadaljevalo priseljevanje Slovencev v departma Meurthe-et-Moselle. Z letom 1923 so se začeli organizirati v društva in francoske oblasti so zaznale naraščanje priseljenih katolikov (leta 1905 je v Franciji prišlo do ločitve Cerkve od države).

283 Schor, *L'Immigration en France*.

284 Milza, *Les Italiens en France*.

285 Mauco, *Les étrangers*: 116, 213.



Igralska skupina – dramski odsek Vesna, Pas-de-Calais, Francija, 1936 (arhiv SIM).

Podobno kot v primeru Belgije se nam vsiljuje tudi primerjava med Poljaki in Slovenci v Franciji.²⁸⁶ Tako poljski kot slovenski Vestfalci, ki so prišli iz Nemčije takoj po končani vojni, so se naselili v severnih delih države. Ohranitev jezika in običajev sta bili dve najpomembnejši vrednoti tako za prve kot druge, in seveda tudi katoliška vera. Oboji so bili bilingvistični, torej so govorili materni jezik in nemščino, kar je sicer bolj veljalo za moške kot ženske, saj so slednje ostajale doma in mnogokrat govorile le poljsko oziroma slovensko. Predvsem lahko to rečemo za prvo generacijo, drugače je bilo z drugo generacijo. Otroci so se v obvezni šoli učili francosko, med igro na ulicah pa spotoma še druge jezike. Učili so se hitreje kot njihovi starši, ki so jim bili tuji jeziki trši oreh; naučili so se jih počasneje ali pa sploh ne.²⁸⁷ Velik je bil poudarek na ohranjanju domačih vrednot, tako pri Poljakih kot Slovencih. Pri obojih je z nastankom novih držav, tj. Republike Poljske in Kraljevine SHS, prišlo do novih političnih situacij in novih selitvenih tokov. Tako

²⁸⁶ Glej poglavje Belgija in Luksemburg.

²⁸⁷ Ponty, *Polonais Meconnus*: 147–148.

Poljaki kot Slovenci so bili v glavnem katoličani in pri obojih je prihajalo do identifikacije narodnega (etničnega) in verskega čutenja, s to razliko, da so Poljaki imeli svojo državo, Slovenci pa so bili tedaj le nekakšen administrativni konstrukt. Med obojimi, tako med Poljaki kot med Slovenci, so delovali dušni pastirji. Leta 1924 je bila ustanovljena Poljska katoliška misija (Mission catholique polonaise, Polak we Francji),²⁸⁸ slovenski duhovniki in redovniki pa so med izseljenci delovali bolj ali manj po svojih močeh, vršili obrede v tujih cerkvah, v marsikaterih sredinah pa so bili tudi nezaželeni. Težko je reči, koliko pomoči so pri tem dobivali iz domovine.

Iz Jugoslavije so odhajali na delo v Francijo predvsem Slovenci in Hrvati, tj. prebivalci Dravske banovine in Savske banovine. Tradicionalne stike s Francijo je na političnem, kulturnem, vojaškem in gospodarskem področju pred vojno imela predvsem Kraljevina Srbija oziroma po vojni srbski del Kraljevine SHS, zlasti Beograd. Med intelektualno in politično na eni ter delavsko populacijo na drugi strani je obstajal globok prepad, ki se je kazal predvsem v mestih, npr. Parizu.²⁸⁹

NOVO IZSELJEVANJE V FRANCIJO

Slovenske priseljence v Franciji je leta 1928 obravnaval duhovnik Hugon Bren in pri tem opozoril na maloštevilnost podatkov o njih. Z etničnega vidika so po številu prevladovali Hrvati in Srbi, Slovenci naj bi bili v manjšini. Stalni priseljenci so se koncentrirali v štirih območjih:

- severnofrancoskem, s središčem v Lensu (Pas-de-Calais), kjer je bil opazen vpliv vestfalskih Slovencev, ki jih je vodil vestfalski organizator Vinko Tuhtar. Starejši naseljenci so se privadili življenja v Franciji, se mu prilagodili in se niso imeli namena vrniti v Kraljevino SHS. Njihovo ekonomsko-socialno stanje je Bren ocenil kot dobro. Živel so v rudarskih hišah in bolje se jim je godilo, kot bi se jim v domovini. Jezik jim ni delal težav, saj so živeli skupaj s samimi Slovenci. Po njegovem prepričanju je bila mladina za narod izgubljena že s prvo generacijo, za glavnega krivca pa je označil obvezno šolanje priseljenjskih otrok v francoski šoli;
- ob francosko-posarski meji, s središčem v Freyming-Merlebachu (Moselle), kjer so živeli predvojni slovenski naseljenci, katerih število se je po prvi svetovni vojni pomnožilo. Nastajale so vedno nove kolonije. Tudi sem so se po vojni priseljevali vestfalski Slovenci. Izbrali so si kolonijo, v kateri se je kazal nemški vpliv in kjer se je vsakdanji pogovor odvijal

²⁸⁸ Prav tam: 152.

²⁸⁹ Ekmečić, *Poslednjih sto godina*.

v nemščini. Z ozirom na ohranjanje slovenske etničnosti so bili veliko na slabšem kot v bolj mešanih okoljih. Bren je poudaril, da so prišli iz Vestfalije, kjer so se bolj ali manj navzeli nemškega duha. Tako je v njihovem pogovornem jeziku nastala trojna, francosko-nemško-slovenska mešanica. Bil je pesimist in je predvideval, da bo v tem zmagal francoski element, ker je mladina obiskovala francosko šolo;

- v Brieyški kotlini, kjer je živelo več slovenskih naseljencev, ki so se v Francijo preselili že pred prvo vojno, npr. v Aumetz (Moselle) in vzdolž luksemburške meje. Glavni kontingent novih priseljencev je prišel v povojnem času. Po njegovi oceni so bili slabo organizirani, razen v Aumetzu. Vzrok za to je pripisal goriškim rojakom, ki so se, žal, registrirali kot italijanski državljani;
- v centralni Franciji, kjer je nastala najnovejša in najmlajša slovenska kolonija. Zanj je Bren ocenil, da bo zapisana najzgodnejši smrti, če se ne bo okrepila in narodno organizirala.²⁹⁰

Nepodpisani avtor je njegovo zgodbo dopolnil v prispevku za *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1935*.²⁹¹ Vestfalski Slovenci so v obdobju 1922–1923 zapustili porenske in vestfalske rudnike ter se preselili v Loreno in severno Francijo. Močan je bil tudi priliv Poljakov. Do svetovne krize je bil zaslužek dober. Večje število priseljencev je prišlo iz Jugoslavije, zlasti rudarjev iz Trbovelj, Hrastnika, Zagorja in drugih slovenskih rudnikov. Sledilo je kmečko prebivalstvo iz vseh krajev Slovenije, veliko tudi iz Hrvaške, Dalmacije, Bosne in Hercegovine. Z njimi ali malo kasneje so prihajale družine, zlasti iz Slovenije. Rudarji so odhajali v tamkajšnje rudnike, služkinje na delo v mesta, sezonske delavke in delavci iz Prekmurja in Medžimurja na kmetijska področja Francije.²⁹² V svojem zapisu je avtor izpostavil stanovsko zavednost, pomen bolniških blagajn ter kulturno in športno delovanje, čeprav so bila športna društva redka. Ženske so bile organizirane izključno v rožnovenskih bratovščinah. Društva so gojila cerkveno in narodno petje ter igranje in pri tem žela uspehe tudi med domačini. Odrske igre so bile domena mladine. Ugotavljali so, da so bile igre dobra šola v maternem jeziku; ob njih se je zbrala vsa naselbina, tj. odrasli in otroci, tudi najmlajši v vozičkih. »Skoraj pozabiš, ko poslušáš naše pesmi in igre, da si daleč na tujem,« je komentiral avtor. Stik z domovino so ohranjali s pomočjo časopisja. V skoraj vsakem društvu je delovala knjižnica. Francoščine so se odrasli težko priučili, obvla-

290 Bren, Slovenci v inozemstvu: 138–140.

291 *Koledar Družbe sv. Mohorja*.

292 Leta 1927 je bilo med sezonskimi kmetijskimi delavci in delavkami 31.943 Poljakov, 3282 Čehov, 1556 Rusov in 854 Jugoslovanov. Glej: Mauco, *Les étrangers*: 370.

dal jo je malokdo. Mlajši, v Franciji izšolani rod je še znal nekaj jezika, ki so ga govorili v domači hiši, a šola in cesta sta na mlade vplivali v tolikšni meri, da so se raje posluževali francoskega jezika, ki so ga tudi bolje znali. Anonimni pisec je predvideval, da bodo v tretjem rodu od slovenščine ostala samo še njihova spačena imena. V primerjavi z Brenovim poročilom iz leta 1928 se je v njegovem kazalo, da je bilo pred leti življenje, ki ga je opisoval, boljše; nekdanji so imeli lepa stanovanja, z dvema, tremi ali štirimi sobami, z majhnim vrtom za zelenjavo, imeli so dobro plačo, nekaj so lahko prihranili, kar je bilo vse skupaj zelo privlačno za prihod v Francijo, v njegovem času (leta 1935) pa so bile razmere slabše, delo težje, priganjanje k delu nečloveško in zaslužek je komaj kril potrebščine za življenje. »Zato se pogledi izseljencev bolj kot kedaj obračajo na jug proti domovini,« je zapisal.²⁹³ Alojzij Kuhar, urednik glasila *Slovenec*, je leta 1939 izpostavil plodno kulturno življenje v Franciji živečih Slovencev, hkrati pa opozoril, da so trumoma prehajali v francosko državljanstvo in da je bodoči rod izgubljen za slovenstvo, če se le ne bo zgodil čudež. Na kratko je sklenil: »Vse te naselbine so zapisane smrti.«²⁹⁴

Če so Združene države Amerike, do tedaj obljubljeni dežela, po vojni restriktivno omejele priseljevanje, so bila vrata v Francijo za prišleke odprta na stežaj. Močan priliv priseljencev med obema vojnama je bil tudi posledica vzpona dveh totalitarnih ideologij, fašizma in nacizma. Številni politični izseljenci so tako našli zatočišče v državi, ki je imela za seboj bogato tradicijo demokratičnega življenja. Njeni temelji so bili uveljavljanje principa enakosti, zahteva po laičnosti, pri čemer je vera postala zasebna zadeva, spoštovanje svobode združevanja (1901), na drugi strani pa nagnjenost k centralizmu države, ki je stremela k funkcionalni enotnosti svojih institucij, npr. policije in šolstva. Priseljenci so zelo zgodaj poslali svoje otroke v občinske šole, čeprav zanje niso bile obvezne. Kljub nekaterim pojavom ksenofobije se je francoska družba kazala v lažjem sprejemu izseljencev in francoskih vrednot s strani tujcev. Mnogi priseljenci so se v Franciji srečali z moderno državo in z rojstvom delavske kulture, ki so jo delili s Francozi. Kulturna asimilacija tujcev je bila močna. Na drugi strani pa so tudi tujci prispevali k transformaciji francoske družbe, saj so, npr. italijanski anarhisti, v Francijo prinesli razredni boj v ekstremnih oblikah.

Biti tujec v Franciji v tridesetih letih 20. stoletja je pomenilo živeti v negotovosti tako s socialnega kot ekonomskega vidika, z vidika nastanitve in zaposlitve. Mnogi so se zaradi raznih omejitev na obeh področjih, ki so se po-

293 Izseljenci, *Koledar Družbe sv. Mohorja*: 59–61.

294 Kuhar, *Naše izseljensko vprašanje*: 531.

javile kljub siceršnji demokratičnosti Francije, znašli na robu preživetja. Vsi tujci so bili nastanjeni pod enakimi pogoji. Eni so se v novem okolju ukoreninili zaradi družine, druge so štitele pogodbe Francije z njihovimi domačimi državami, ki so zagotavljale večje upoštevanje njihovih pravic. Kljub tradicionalnemu prijateljstvu Jugoslavije s Francijo je prišlo do realizacije »konvencije« (pogodbe) med državama šele tik pred izbruhom druge svetovne vojne. Zdi se, da je bila povezava med Parizom in Beogradom tesna na diplomatskem, političnem, vojaškem, umetniškem in univerzitetnem nivoju, vendar daleč stran od izseljenskih delavskih težav. Močan je bil obrtniški lobi v Parizu in drugih mestih, ki je bil trdno v rokah Srbov. Sicer pa so jugoslovansko priseljsko množico v glavnem predstavljali fizični delavci iz vrst Hrvatov in Slovencev. Karta za tujce in pogodba (»kontrakt«) sta bila temeljna dokumenta, ki sta priseljencem zagotavljala legitimnost bivanja v Franciji. Zaradi gospodarske krize mnogi dokumentov niso mogli urediti in prihajalo je do vse pogostejših izgonov iz države. Na pohodu je bila ksenofobija, toleranca je stopila v ozadje. Francozi so vse pogosteje izpostavljali, da so tujci krivi za vse slabo v državi. Bali so se njihovih ekstremizmov, delovanja podzemlja, bolezni, prestopništva, skratka tujcev, ki so po njihovem mnenju destabilizirali državo, prinašali težave, izvajali atentate ipd. To je veljalo zlasti za trideseta leta, ko so se začeli tudi procesi adaptacije in integracije. Šola je bila tista, ki je izvajala socializacijo in favorizirala »ukoreninjanje« otrok v novo družbo. Leta 1936 je bila uvedena obvezna šola za tuje otroke do 14. leta starosti. Avtonomija otrok in adolescentov je bila šibka. Mladi, ki so hoteli v vojsko, so se morali odločati za francosko državljanstvo.²⁹⁵

V evropskih priseljskih državah so živeli ekonomski in politični izseljenci različnih narodnosti ter svetovnonazorskih in političnih opredelitev. Za vpliv nad njimi so si v slovenskem primeru prizadevali predstavniki jugoslovanske politike, Katoliška cerkev in Komunistična partija Jugoslavije, ki je delovala predvsem v Franciji, Belgiji in na Nizozemskem, krajše obdobje do leta 1933 v Nemčiji in do leta 1938 v Avstriji, nakar je poniknila v ilegalo oziroma svojo dejavnost prenesla na prve tri omenjene države. V Jugoslaviji je bila prepovedana, vendar je imela bolj ali manj stalne stike s komunisti izseljenci po svetu. Pomemben svetilnik levičarstva je predstavljala Sovjetska zveza. Nazorsko-ideološke oziroma politične opredelitve izseljencev so bile različne, vendar meje med njimi niso bile ostre. Zdi se, da je večina izseljencev, skupaj z družinskimi člani, predstavljala bolj ali manj indiferentno

295 Claud-Chaléard, *Histoire de l'immigration*: 22-45; Dubief, *La déclin de la Troisième République*: 108-111; Noiriel, *Population, immigration et identité*.

množico, obremenjeno le z vsakdanjimi težavami in tegobami. Še najbolj množična je bila pripadnost Katoliški cerkvi, kjer se je kazal širok notranji razpon – na eni strani so bili ljudje, ki so trdno verovali in prihajali k vsem verskim obredom, na drugi pa tisti, ki so se udeleževali samo nekaterih cerkvenih manifestacij in dogodkov (ki jih sicer med izseljenci ni bilo malo). V času Ljudske fronte v Franciji je pri slovenskih komunistih v tujini prihajalo do poskusov povezovanj med katoliškim in socialistično-komunističnim svetom, vendar brez večjih uspehov; levo usmerjeni jugoslovanski izseljenci so se npr. zelo povezali med seboj, da bi v času španske državljanske vojne pomagali republikanski strani, kjer so se v dogajanja vključili ne samo moški, temveč tudi ženske, otroci in mladina. Obdobje je bilo naelektreno, a je hkrati vzbujalo upanje na boljše življenje, zlasti delavske populacije.

ŽIVLJENJSKE RAZMERE

Sprva so v Francijo prihajali samo moški, ki so zatem pritegnili tudi ostale družinske člane. Iz samskih domov so se preselili v svoje domove v rudarskih naseljih. Bivališča so imela po štiri prostore (tri bivalne in kuhinjo) in poleg domačih so bili na hrani in stanovanju tudi podnajemniki, eden ali več. Kuhinja je bila jedilnica, dnevna soba in kopalnica obenem. V njej je bil umivalnik, vodo so črpali iz skupnih vodnjakov. Ena soba je bila namenjena staršem in najmlajšim otrokom, drugi otroci so spali v mansardi. Ostale sobe so zasedli sostanovalci, običajno sta bila po dva v eni sobi. Dnevne obroke so si delili. Redili so tudi domače živali, prašiče, zajce, kokoši ipd. Klanje prašiča je bil vedno praznik. Vsaka hiša je imela 4 are zemljišča, ki so ga delavci dobili od rudnika. Lahko so tudi pridobili zemljo od okoliških kmetov, v zameno pa so jim pomagali pri letnih opravilih. Na dan sv. Martina so naredili obračun, popili kakšno kapljico in si podali roke. Gospodinja je skrbela za pranje in likanje perila. V primerjavi s samskimi domovi je bilo življenje v teh hišah mirnejše, vzdušje prijetnejše in hrana domača. Ob večerih so se zbrale cele družine; ženske so šivale, pletle, možje so igrali karte, šah ali si pripovedovali zgodbe in novice iz domovine. Ko so se v svojih novih domovih dovolj ustalili, so začeli na obisk vabiti brate, bratrance, prijatelje. Shajali so se s sodelavci ali ljudmi iz domačega kraja. To jim je dajalo občutek, da v tujini niso sami. Ob nedeljah so se zbirali v kavarni in srečanja obvezno končali s petjem. Aumetz je imel npr. kar štirinajst kavarn in dva kinematografa in plesalo se je vsako nedeljo.

Samsko življenje ni bilo nikomur prijetno in poročali so se običajno med seboj domačinke in domačini ter Slovenke in Slovenci. V času krajših dopustov so fantje odhajali domov po dekleta, marsikateri si je skušal dobiti dru-



Rudarsko naselje, ki ga je Alojz Gričar iz Merlebacha opisal z naslednjimi besedami: »Po vojni narejeno iz samega železa, betona in nobenega lesa, zraven je vse v tovarni narejeno in tukaj je skupaj postavljeno. Povsod je centralna kurjava in precej velik vrt.« (arhiv SIM).



Nekateri Slovenci so se v izseljenstvu ukvarjali tudi s kmetijstvom (arhiv SIM).

žico po pisni poti. Izmenjava pisem in fotografij je bila kar v navadi. Večina porok je bila v domovini, kjer so živeli sorodniki in prijatelji. Naj predstavim s tem povezan utrinek iz življenja v Aumetzu (Moselle), ko je bila velika gospodarska kriza še daleč. Če se je par npr. poročil tam, običajnega slavlja ni bilo. Ženin in nevesta sta odšla najprej na občino k matičarju in zatem v cerkev. Spremljali so ju prijatelji, ki so bili obenem priče. Dogodek so sklenili z obiskom kavarne, si nazdravili in se zatem razšli, saj je moral novoporočenec običajno še isti dan na delo v rudnik.²⁹⁶

DRUŠTVENA DEJAVNOST

V Alzaciji in Loreni je bilo leta 1910 več kot 800 samskih Slovencev, ki so bili povezani med seboj in so se organizirali v skupnost, ki naj bi imela značaj društva. Družila jih je želja po vesteh iz domovine, po pesmih, običajih in prehrani.²⁹⁷ Že leta 1915 so v Franciji nastale prve prave izseljenke organizacije, katerih namen je bil spodbujati medsebojno pomoč, sprejemati nove prišleke ter organizirati kulturno-zabavno in športno življenje. Prvi so se organizirali Srbi in 13. februarja 1915 je bila v Saint-Jean-Cap-Ferrat ustanovljena prva srbska šola na nivoju učiteljišča, gimnazije in trgovske šole. Vanjo je bilo vpisanih 600 učencev, ki so ustanovili kulturno-umetniško društvo *Bođučnost*.²⁹⁸

Jugoslovanska oziroma slovenska društva so bila najbolj množična ravno v Franciji. Prvo (jugoslovansko) delavsko društvo v Franciji je bilo ustanovljeno v Parizu leta 1898, sicer pa so že jugoslovansko usmerjeni izseljenci izpostavili društveno dejavnost slovenskih izseljencev v departmajih Pas-de-Calais, Meurthe-et-Moselle in Moselle, kjer je bilo največ Slovencev z družinami.²⁹⁹ Društvena dejavnost jim je prinašala občutek povezanosti in domačnosti, hkrati pa je bila generator sporov, ki so se pojavljali iz raznoraznih razlogov in ideoloških podmen, ne nazadnje tudi osebnih zamer, povezanih z antipatijami med posamezniki. Društva so nastajala, se združevala in razhajala, imela daljši ali krajši življenjski cikel. Skratka, v svojem delovanju so bila delček domovine, čeprav v tujih prostorih, dvoranah in cerkvah.

V severovzhodni Franciji, v premogovniških revirjih Lorene, med trdnjavo Metz in Posarjem ter v železnem okrožju Brieyške kotline v smeri proti Luksemburgu, tj. v departmaju Moselle, so delovala slovenska podporna društva sv. Barbare. Bila so v krajih Freyming-Merlebach (ust. 1925),

²⁹⁶ Pislar, *Slovensko delavsko društvo*: 12-17.

²⁹⁷ Ekmečić, *Poslednjih sto godina*: 48.

²⁹⁸ Prav tam: 61.

²⁹⁹ *Jugoslavija u Francuskoj/La Yougoslavie en France* (1. december 1929): 36.



Praznovanje francoskega narodnega praznika 14. julija pri Slovencih (arhiv SIM).

Jeanne d'Arc (ust. 1925 ali 1926), Creutzwald (ust. 1925), Aumetz (ust. 1925) in L'Hôpital (ust. 1926).

Slovenska delavska društva Edinost so delovala v krajih Stiring-Wendel (ust. 20. aprila 1927), Creutzwald, L'Hôpital (ust. 1926). Ime Slovensko delavsko društvo sta nosili društvi v Aumetzu (ust. 9. maja 1926) in v kraju Montiers-sur-Saulx (Meuse) (ust. 1931), ki je imelo tudi ime Soča. Jugoslovanska delavska oziroma rudarska podporna društva so bila v krajih Tucquegnieux (ust. 1931) in Ste-Marie-aux-Chênes (ust. 1933). V Aumetzu je bil tudi sedež Zveze jugoslovanske vzajemnosti. Oktobra 1930 je glasilo *Jugoslovanska sloga* poročalo, da je Delavsko podporno društvo v Audun-le-Tische razvilo svoj prapor in da bo priredilo predstavo Miklova Zala ter pevski koncert. V spominski literaturi je moč prebrati, da so imeli v Freyming-Merlebachu pevsko društvo Slavček in kolesarski klub. Tamkajšnje društvo Edinost naj bi bilo najstarejše društvo v vzhodni Franciji, ustanovljeno že 24. februarja 1921. V društvu so imeli godbo na pihala, dramski odsek in moški pevski zbor. Prirejali so izlete. Leta 1939 je zaradi vojne prenehalo delovati, saj so člani morali zapustiti svoje domove; naslednje leto so se resda vrnili, vendar so Nemci prepovedali društveno delovanje in zaplenili ves društveni denar. Leta 1931 je bilo ustanovljeno pevsko društvo Triglav, ki se je razvilo iz cerkvenega zbora.



Odbor sv. Barbare v Merlebachu (arhiv SIM).

V njem sta delovala mešani in moški zbor. Velike zasluge zanj je imel Ivan Mav, ki je do vojne zanj tudi vodil tajniške posle. Pevovodji sta bila Francoza Evgen Diem in Avgust Rohr. Zbor se je predstavil na radiu Nancy in nekajkrat na radiu Strasbourg v Alzaciji. Člani zbora so nastopali tudi v operetah, npr. Kovačev študent, Srce in denar, pripravljali so opereto Darinka. Imeli so veliko narodnih noš. Med evakuacijo ob prihodu Nemcev so društveno zastavo izgubili, pozneje pa našli in skrili.³⁰⁰

V departmaju Pas-de-Calais, torej premogovniških revirjih na severu, je bilo evidentiranih pet jugoslovanskih podpornih društev sv. Barbare, ki so imela sedež v krajih Liévin-Lens (ust. 1924), Bruay-en-Artois (ust. 1924), Sallaumines (ust. 1925), Sallaumines-Méricourt (ust. 1926) in Vendin-le-Vieil (ust. 1930). Katoliške slovenske ženske bratovščine živega rožnega

venca so delovale v krajih Liévin-Lens, Sallaumines in Bruay-en-Artois. V Liévinu je delovalo Slovensko društvo šahistov in v Erchinu (Nord-Pas-de-Calais) Slovensko prijateljsko društvo; z društvoma sv. Barbare iz Liévin-Lensa in Bruay-en-Artoisa sta bili združeni v Zvezo slovenskih delavskih društev v Liévinu, ki jo je konec dvajsetih let vodil Vinko (Vincenc) Tuhtar. Vsa omenjena društva so bila sicer združena v Jugoslovansko rudarsko zvezo severne Francije s sedežem v Liévinu. V Douaiju v bližnjem departmaju Nord je leta 1928 delovalo Slovensko podporno društvo Ilirija. V Sallauminesu je delovala krščanska strokovna organizacija z imenom Jugoslovanska sekcija Svobodnih sindikatov rudarjev severne Francije (Syndicat Libre des Mineurs du Nord de la France). Prvi kongres tega sindikata je bil leta 1927, ni pa znan datum ustanovitve jugoslovanske sekcije, ki jo je leta 1930 vodil Andrej

300 Grčar, Slovenska kri: 152-157.

*Praznovanje
desetletnice
društva
Edinost,
Stiring-
Wendel,
Francija, 1929
(arhiv SIM).*



*Društvo
Edinost,
Freyning-
Merlebach,
Francija (arhiv
SIM).*



Dolinar. Aprila 1931 je sekcija izdala prvo in doslej edino znano številko delavskega glasila *Jugoslovenski rudar*.³⁰¹

V Lensu (Pas-de-Calais) je imela sedež Jugoslovanska delavska podpor-na jednota (ust. 1928) s podružnicami v krajih Vendin-le-Vieil, Sallaumines, Liévin (ust. 1929), Bruay-en-Artois, Carvin, Wingles, Vicoigne in Waziers (Nord). Prvi sestanek je bil septembra 1928. Sprva je bila mišljena samo za območje Lensa (imenovala naj bi se Slovensko podporno društvo Lens), vendar je pravilnik dopuščal pridružitvev podružnic z vseh koncev Francije. Jednota je bila ves čas pod močnim vplivom levo usmerjenih izseljencev,

301 Bajec: *Slovensko izseljensko časopisje*: 91.



*Slovensko
rudarsko
podporno društvo
Prostost, Liévin,
Francija, 1931
(arhiv SIM).*



*Razvitje prapora
Društva sv.
Barbare v
Bruayju, Pas-
de-Calais, 1929
(arhiv SIM).*

Komunistične partije Francije in njenih jugoslovanskih članov. V Winglesu je deloval Šah in šport klub Delavec, ki je bil pod vplivom levo usmerjenih izseljencev. Pod enakim vplivom je bilo Pevsko društvo Ivana Cankarja iz Lensa. Podobno kot knjižnica iz Lensa je tudi to pevsko društvo, imenovano tudi odsek, delovalo v tesni povezavi z Jugoslovansko delavsko podporno jednoto v tem kraju. Štefan Laznik je v drugi polovici tridesetih let vodil zbor deklic Prijatelj Sovjetske zveze. Pod tem vplivom je bil tudi Tamburaški zbor Bruay-en-Artois. V Liévinu je deloval tudi kolesarski odsek, v Lensu pa podporno in prosvetno društvo Vesna, ki je leta 1937 organiziralo izlet izseljenških otrok na morje.

Pestra je bila tudi skupina glasbenih društev, in sicer so bili to Pevsko društvo Triglav (Stiring-Wendel), Slovensko pevsko društvo Zvon (Jeanne d'Arc, ust. 1931), Jugoslovansko tamburaško društvo Triglav (Aumetz), Slovensko delavsko pevsko društvo (Audin-le-Tische, ust. 1930), Jugoslovansko pevsko društvo Triglav (Merlebach, ust. 8. septembra 1931) in Pevsko in podporno društvo (Freyming-Merlebach, ust. 1932). V virih zasledimo tudi Slovensko, kasneje Jugoslovansko delavsko kolesarsko društvo (Stiring-Wendel, ust. 3. marca 1929) in Jugoslovansko cerkveno društvo Bled (Habsterdick-Stiring, ust. 1. septembra 1935). Petje in glasba sta imela pomembno vlogo v delovanju društev.

V Metz - kasneje je bil sedež v Amnévillu - je bila 25. aprila 1933 ustanovljena Zveza jugoslovanskih delavcev v Franciji (Savez jugoslovanskih radnika u Francuskoj), kasneje preimenovana v Nacionalni savez »Kraljević Andrej«, ki je imela številne podružnice po državi, svoj vpliv pa je širila tudi v Luksemburg in Posarje. Poudarjala je jugoslovansko usmerjenost v duhu enotnosti jugoslovanskega naroda, kar nam lepo pokažejo verzi: »Mi nismo više Srbi / pa nismo ni Slovenci / nečemo bit' Hrvati / več samo Jugosloveni.«³⁰² Leta 1936 je zveza imela 37 podružnic (sekcij) v Franciji in Luksemburgu z več kot 1000 aktivnimi člani. Spomladi 1937 je prvič nastopil Pevski zbor »Kraljević Andrej« iz Merlebacha, ki je deloval v okviru tamkajšnje podružnice. Leta 1938 zasledimo podružnice v departmaju Moselle, in sicer v krajih Amnéville (ust. 1933), Aumetz (ust. 1934), Moyeuve-Grande, Hettange-Grande, Freyding-Merlebach, Jeanne d'Arc, Stiring-Wendel, Ste-Marie-aux-Chênes, Metz, Clouange, Audun-le-Tiche, Thionville, Rochbach-les-Bitche, L'Hôpital, Hagondange, Hayange, Creutzwald in Volmerange-les-Mines. V departmaju Meurthe-et-Moselle so bile podružnice v krajih Tucquegnieux (ust. 1933), Giraumont (ust. 1934), Piennes (ust. 1934), Pompey, Réchon, Villerupt, Jœuf, Crusnes, Homécourt. Raztresene so bile tudi drugod, v krajih La Ville-du-Bois (Essonne), Vouziers (Ardennes), St-Quentin (Aisne) (ust. 1936), Châlon-sur-Marne (Marne), Boulogny (Meuse), Sochaux (Doubs), Vutry-le-François (Marne), Urbes in Ste-Marie-aux-Mines (Haut-Rhin), Luse (Vosges) in Roye (Somme). Podružnice so delovale v krajih Drachenbronn (Bas-Rhin) in Ensisheim (Haut-Rhin), v Luksemburgu pa v krajih Esch, Differdange in Dudelange.

V departmanju Meurthe-et-Moselle sta delovali Slovensko pevsko in tamburaško društvo (Tucquegnieux, ust. 1932) in Slovensko pevsko društvo

302 *Glas jugoslovenskih iseljenika* 5/4 (30. april 1938).

(Giraumont, ust. 1934). V kraju Bergoide (Haute-Loire) je delovalo Podporno društvo Edinost.³⁰³

V drugi polovici tridesetih let se je okrepilo sindikalno gibanje pod vplivom socialistične in komunistične ideologije. Leta 1936 je bila ustanovljena sindikalna Zveza jugoslovanskih oziroma slovenskih rudarjev v severni Franciji, ki se je imenovala tudi Jugoslovanska sindikalna zveza (Fédération Syndicale Yougoslave) oziroma Zveza jugoslovanskih sindikalnih sekcij za Pas-de-Calais, s sedežem v Lensu. Združevala je podružnice, imenovane tudi narodnostne sekcije, ki so delovale v krajih Liévin, Lens, Bruay-en-Artois, Sallaumines, Carvin, Wingles, Vendin-le-Vieil, St-Étienne-au-Mont (vsi iz Pas-de-Calais) in v krajih La Machine (Nièvre), La Grand-Combe (Gard), Alès (Gard), Charbonnier-les-Mines (Puy-de-Dôme), La Blanquiere, Bergoide, Graissessac (Hérault), Ste-Marie-aux-Chênes (Moselle), Thionville (Moselle) (ust. 27. februarja 1938) in Audin-le-Tiche (Moselle, ust. 1938). Internacionalna miselnost je bila v tem obdobju na vrhuncu. Sindikalno gibanje se je prepletalo s političnim. Moč komunistične partije Francije in v njenem okviru tudi jugoslovanske partije je bila realnost. V tem so delovale razne sekcije in zveze, ki so pripadale bodisi komunistični C.G.T.U. (Confédération Générale du Travail Unitaire)³⁰⁴ oziroma socialistični C.G.T. (Confédération Générale du Travail). Hkrati je bil to čas ostrih medsebojnih bojev in spletk v vrstah jugoslovanskih komunistov.

Že leta 1925 je bila v Parizu ustanovljena Jugoslovanska sekcija Komunistične partije Francije, istega leta tudi medsindikalna sekcija oziroma jugoslovanski medsindikalni komite pri komunističnem C.G.T.U. V Parizu je delovalo tudi Društvo izseljencev iz Jugoslavije v Franciji, ki je nastalo spomladi 1938 in je združevalo prekmurske Slovence, zaposlene v poljedelstvu in gozdarstvu.³⁰⁵ Prav tako sta v francoski prestolnici delovala in bila v pomoč političnim izseljencem Centralna zveza (Centre de Liaison) in Društvo slovenskih delavcev v Franciji (Comité Nationale de Secours Populaire de France). Povezavo s francoskimi sindikalnimi organizacijami najdemo tudi pri prekmurskih poljedelskih in gozdnih delavcih. Socialistična C.G.T. jih je pozivala, da stopijo v vrste francoskih delavcev in v njihovo organizacijo Fédération Nationale des Travailleurs de l'Agriculture, des Forêts, in to z na-

303 *Glas izseljencev* 3/13 (2. julij 1938).

304 Leta 1930 je bilo v njej včlanjenih 12.000 Italijanov, 2500 Poljakov, 500 Špancev, 680 Madžarov, 300 Čehoslovakov, 300 tujih Judov, 200 Jugoslovancev in 100 Rusov. Glej: Milza, *Les Italiens en France*: 30.

305 *Glas izseljencev* 3/6 (17. marec 1938).

slednjim nasvetom: »Pišite na našo organizacijo v vašem materinem jeziku, če ne obvladate dovolj francoski jezik.«³⁰⁶

IZSELJENSKI ČASOPISI

V Franciji so izhajala najštevilnejša jugoslovanska in redkejša slovenska priseljska glasila.³⁰⁷ So pa številna objavljala prispevke tudi v slovenskem jeziku – skromno, pa vendarle. Na splošno je veljalo prepričanje, da so izseljenci raje brali periodične tiske kot knjige, vendar nam primer knjižnice Jugoslovanskega društva sv. Barbare iz Eysdna na nemško-belgijski meji kaže, da so bile knjige kljub temu v stalni uporabi (kar je knjižničarja zaradi obrabe knjig spravljalo v obup).³⁰⁸ Med izseljence so prihajali tudi periodični tiski iz domovine. Zaradi različnih virov so številčni in vsebinski podatki o izseljenskem časopisu pomanjkljivi in si marsikdaj nasprotujejo. Ilegalno ali pollegalno delovanje ni omogočalo rednega izhajanja in v primerjavi z »dovoljenimi« glasili tudi ne urejenega poslovanja. Marsikatera informacije so temeljile na spominskih osnovah in so bile zato nepopolne. Glasila so se sicer rojevala, a le redka so se obdržala dlje časa. Marsikdaj je izšla samo prva številka, ki je bila, če je bila naklada manjša, razmnožena na ciklostilu. Mnogokrat so bile naklade tako nizke, da so se bralci posluževali prakse »predaj iz rok v roke«. Izdajatelji so bili ljudje različnih političnih pogledov in vsebinsko za mnoge preveč »čitalniški«, naslanjajoč se na manj izobraženo bralstvo. Dana je bila ocena: v Franciji je bilo od najstarejših časov naprej registriranih okoli 140 priseljskih glasil, v medvojnem obdobju okoli 70.³⁰⁹ V grobem lahko glasila razdelimo na jugoslovanska, katoliška in komunistična (socialistična). Francoske oblasti priseljskega časopisja niso sprejemale z naklonjenostjo. Marsikatera glasila so bila špekulativna, osredotočena na dosego lastnih ciljev, marsikdaj v prav nobeni zvezi z izseljenskim življenjem. Ekmečič je med taka glasila uvrstil *Jugoslovanski glasnik v Franciji* (1930), *Pariske novine* (1930–1933) in *Jugopres Pariz* (1931–1940). Z vsebinskega vidika so bili mnogi časopisi slabo napisani in tudi tehnična podpora je bila marsikdaj šibka.³¹⁰

306 *Glas izseljencev* 3/21 (2. november 1938).

307 Drnovšek, *Izseljensko in drugo časopisje*: 265–314; Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*.

308 Drnovšek, *Jugoslovansko društvo sv. Barbare*: 41.

309 Ekmečič, *Poslednjih sto godina*: 193. Veliko število časopisov je bila posledica prisotnosti Poljakov že od 19. stoletja dalje.

310 Prav tam: 197.

Jugoslovansko usmerjeni časopisi

- *Domovina*. Organ jugoslovenske matice nacionalnog, humanog i prosvjetnog društva (1928), ki se je ukvarjal z Jugoslovani izven države; pri tem ni jasno, ali gre tudi za glasilo. Direktor je bil Ž. Ranković.
- *La Nouvelles Yougoslaves/Jugoslovanske novice* (1929–1930). Pariz in Beograd.
- *La Yougoslavie* (1930–1931). Glasilo je izhajalo v Beogradu.
- *Bulletin du Comité des amitié Franco-Yougoslaves/Bilten komiteja francosko jugoslovanskega prijateljstva* (1930).
- *Yougopresse, Bulletin d'Information et de Publicité* je bil najstarejši in najdlje izhajajoči tednik v Franciji (1927–1940), v katerega so se vključevali tudi Slovenci. Izhajal je ob sobotah, urednik je bil Jules Urlep. Hkrati je bil tednik tudi glasilo kluba Hercules in Združenja jugoslovanskih delavcev v Franciji. Leta 1936 ga je nekaj mesecev urejal Alojz Kuhar. Tednik je zagovarjal interese Jugoslovanske kolonije v Franciji oziroma v Parizu, vendar je objavil le malo prispevkov v slovenskem jeziku. Spori v glasilo so bili vsakdanjost kljub pozivom k jugoslovanski složnosti. V njih se je kazala balkanska kuhinja, ki se je »zalagala« iz medsebojnih ideoloških in političnih neskladij. Neenotnost, spletkarjenje, podtikanje sumov o lojalnosti so bili med jugoslovansko usmerjenimi priseljenci stalno prisotni, kar se je lepo odražalo tudi v tisku. Maja 1934 je *Yougopresse* objavil informacijo o *Biltenu*, ki ga je v srbohrvaškem in francoskem jeziku izdajal Ljuba Valić.
- Kratklega diha je bila revija *Jugoslavija u Francuskoj/La Yougoslavie en France* (1928–1929, 1934), katere prva številka je nastala pod okriljem izobraževalnega oddelka jugoslovanskega poslaništva v Parizu. Revijo je urejal Aleksandar Arnautović.³¹¹
- *Jugoslovanski glasnik u Francuskoj/Courrier de la Yougoslavie en France* (1930) je imel slovensko prilogo z naslovom *Jugoslovanski glasnik* v Franciji in je dvakrat tedensko izhajal v Merlebachu (Moselle). Urednik je bil T. Obradović, izdajatelja Ljubojević in Repac. Bila sta trgovca iz Freyminga. Poudarjali so njegovo informativno vlogo brez poseganja v politično življenje, kar je bila iluzija, saj so zastopali interese Beograda in protestirali proti vsakemu napadu priseljencev na Jugoslavijo in šestojanuarsko diktaturo.

311 Aleksandar Arnautović, rojen 1888 v Pirotu. Delal je v kulturnem odboru na poslaništvu v Parizu (1917–1937) in na Inštitutu »slovenskih nauka« na pariški univerzi. Bil je urednik *Revue Yougoslave* (1919–1920). Doktoriral je iz književnosti na Sorboni v Parizu.

- *Jugoslovenska sloga/La Concorde Yougoslave* (Unité Yougoslave) (1930), ki je izhajala v Merlebachu, je bila namenjena vsem Jugoslovanom v zahodni Evropi. Branila naj bi interese Jugoslovanov v Franciji, Belgiji, Luksemburgu ter Vestfaliji in Nemčiji. Z glasilom so želeli dvigati jugoslovansko zavest in kulturo. K sodelovanju so vabili Jugoslovansko kolonijo v Franciji in društva (omenili so le društva sv. Barbare in glasilo *Edinost*). Želeli so zastopati interese delodajalcev in domovine, zato je bilo v glasilu veliko besed o ljubezni izseljencev tako do Francije kot Jugoslavije. *Jugoslovenska sloga* je izhajala v slovenskem jeziku in njen prvi urednik je bil Ivan Zagažen.³¹² Izredno veliko člankov je bilo posvečenih primorskim izseljencem iz Julijske krajine in nevarnostim fašizma. Odmevi med Slovenci so bili ugodni. Če bi pridobili tisoč naročnikov, bi glasilo – z enakim naslovom – tiskali tudi za »Srbohrvate«. Naloga glasila je bila tudi, da zagovarja delavske interese in slogo. Njegovo širino nam dokazuje eden od dopisnikov, ki v svojem prispevku nasprotuje zabavljanju čez Poljake in Hrvate, saj jih ima za svoje tovariše, sotrpine in brate po krvi in jeziku.
- *Pariske novine/Journal Parisien* (1930–1931 oziroma 1933), s podnaslovom *Organ Jugoslovena u Francuskoj i susjednim zemljama* (Belgija in Luksemburg). Glasilo je izdajala Jugoslovanska kolonija v Franciji kot »patriotski jugoslovanski list«, s pripombo, da to ni politično, ampak informativno glasilo o političnih dogajanjih v domovini in tujini. Zavezovalo se je za krepitev bratstva, narodnosti in solidarnosti. V njem so objavljali tudi slovenske prispevke, med njimi članek *Slovenci u Francuskoj*, v katerem je srbohrvaškemu naslovu sledila slovenska vsebina. V uvodnem delu je nepodpisani avtor izpostavili tri potrebe, in sicer po domačih duhovnikih, domačih učiteljih in domačih društvih, in nadaljeval, da se Slovenci ne morejo pohvaliti z obiskom svetih maš, Francozi pa radi pridejo v cerkev poslušat le lepo petje. Izseljencem je očital šibko krščansko življenje, nesamostojnost, neprilagojenost za življenje v svobodnem svetu in nezrelost, kar je označil kot nečastno. Po njegovem mnenju je zato ogromna večina slovenskega izseljenstva moralno, nacionalno in gospodarsko propadala; izseljevanje je videl kot narodno škodo, brez zgleda, s pomočjo katerega bi se izseljenci v tujini dvignili iz najnižjih socialnih razmer.³¹³

312 Na zborovanju Jugoslovanske kolonije v Freymingu (Stiringu) 7. septembra 1930 je predaval o nujnosti slovenske šole za izseljenske otroke, da ne bi pozabili maternega jezika, hkrati pa je poudaril potrebo po znanju tujih jezikov, zlasti francoščine in angleščine.

313 *Pariske novine* 2/9 (28. februar 1931): 2.

- *Jugoslovenske pariske novine/Gazette Yougoslave de Paris* (1931–1939) je bilo glasilo, ki je bilo blizu uradni jugoslovanski politiki. Kaj je vodilo k njegovemu preimenovanju (iz *Pariske novine/Journal Parisien*), ni znano, saj je bil urednik, Milan M. Krljević, isti. Iz novega glasila je povzemal ljubljanski *Izseljenski vestnik – Rafael*.³¹⁴ Prihajalo je do nasprotovanj, veliko je bilo medsebojnega blatenja, govoric in etiketiranja. Tako je npr. nizozemski *Rafael* glasilu decembra 1931 očital poudarjanje neupravičenega »prvenstva« v Franciji in sosednjih državah ter nepoznavanje *Rafaela*, slabo leto dni kasneje pa protikatoliško nastrojenost. *Jugoslovenske pariske novine* so napadale komunistična glasila, npr. *Delo*, *Glas izseljencev* in *Yougopresse*, glasilo *Delo* pa je njim očitalo, da so orodje jugoslovanskega poslaništva v Parizu ter v isti sapi fašistično usmeritev in ovaduštvo.
- *Glas jugoslovenskih iseljenika/La Voix des Ouvriers Yougoslave* (1933–1939), s podnaslovom Organ nacionalnog Saveza jugoslovenskih radnika »Kraljević Andrej« u Francuskoj/Organ de l'Union National des Ouvriers Yougoslaves le Prince André en France. Izhajal je v Amnévilleu, njegovo geslo pa je bilo: »Za domovino in kralja!« Glasilo je zastopalo trdno unitaristično smer pisanja med izseljenci v Franciji, Luksemburgu in Belgiji. Članke so pisali v srbohrvaškem in slovenskem jeziku. Leta 1936 je Anton Glavnik, »Vodja« (z veliko začetnico), zapisal, da odkritosrčen Jugoslovčan ne more biti hkrati tudi zaveden Slovenec, Hrvat ali Srb. Vsi jugoslovanski izseljenci naj bi sodelovali v društvih na podlagi jugoslovanske ideologije, ne glede na verske in plemenske pripadnosti. Glavnik je bil za popoln unitarizem v izseljenstvu. Vedel je, da je bilo to vprašanje zelo kočljivo ravno v zvezi s Slovenci, saj so ti pred tremi leti kar poskočili ob besedi Jugoslovčan in mu mnogi v obraz zabrusili, da je srbski plačanec, liberalec, fašist in komunist. Zahtevali so enotno jugoslovansko narodno propagando, novinarstvo, versko in kulturno službo v sodelovanju z vlado in merodajnimi ministrstvi. Zavedal se je pomena tiska, zato je poleg prepovedi širjenja »plemenskih«, verskih in političnih strasti zahteval tudi prepoved širjenja neresničnih vesti po časopisih, ki so jih tiskali v domovini in pošiljali med izseljence v tujino. Glavniku je bil trn v peti *Izseljenski vestnik – Rafael*, saj ta ni bil naklonjen protikatoliški usmeritvi Zveze jugoslovenskih delavcev v Franciji, ki je pod Glavnikom zaživela 15. aprila 1933. V polemiko z njim se je spustil tudi Kazimir Zakrajšek.

314 Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*: 93–94.

PARISKE NOVINE

(JOURNAL PARISIEN)

ORGAN JUGOSLOVENA U FRANCUSKOJ I SUSEKIDNIH KRKMLJAKA

Redakcija i št. iza: rue de Solferino, Pariz X. S. Francuska. Izdavanje: svaki dan osim nedjelje u 6 sati ujutro u Parizu, Pariz X. S. Francuska. Broj: 153. CENA: 100 franci. Ukupni izdaci: 100 franci. Ukupni izdaci: 100 franci.

Mesto izdavanja: Pariz, rue de Solferino, 103.

Objavljivači su: Eugénie Lemaître, izdavači, 103 rue de Solferino, Pariz X. S. Francuska; Eugénie Lemaître, izdavači, 103 rue de Solferino, Pariz X. S. Francuska. Broj: 153. CENA: 100 franci. Ukupni izdaci: 100 franci.

BIRO RADA

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Događaji u domovini

IZ V. KRALJE I KRALJEVA I SAHREBO

(Taj. vest. - Pariski Beograd)

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

NOVA VLADA U FRANCUSKOJ

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

FRANCOIS BARRES JE IŠAO NA FRANCUSKE

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Pariska biro rada je odložila, na zahtjev parlamenta u prošlim danima u Pariskim novinama i još više na to da se pripremi za naredni tjedan. U ovom slučaju, biro rada je odložio svoje poslove i priprema se za naredni tjedan.

Pariske novine, 31. januar 1931, prva stran.

- *Izseljeniški glasnik* (1933-) je bil na ciklostilnem stroju razmnožen »listič«, kot so ga opredelili v glasilu *Rafael* na Nizozemskem, ki ga je izdal jugoslovanski konzulat v Metz in ga pošiljal na naslove izseljenskih društev. Ta isti *Rafael* ga je imenoval *Jugoslovanski izseljeniški glasnik*, in sicer s tendenco vsiljevanja idej Saveza jugoslovanskih radnika »Kraljević Andrej«, ki je bil ustanovljen v Metz maja 1933.

Katoliško usmerjeni časopisi

Poleti 1927 so na t. i. izseljeniški konferenci na Trsatu nad Reko potrjevali potrebo po širjenju domačega katoliškega periodičnega tiska med izseljence. Pogled je bil usmerjen »od doma na tuje«. Od obnovljene Družbe sv. Rafaela v Ljubljani so pričakovali »listič«, ki bi izšel štirikrat letno, bil pa bi bolj namenjen informiranju o izseljenskih predpisih kot čemu drugemu. Kazimir Zakrajšek je na občnem zboru Družbe sv. Rafaela dve leti kasneje pomanjkanje izseljenskega časopisja označil kot največjo pomanjkljivost v odnosu domovine do Slovencev po Evropi. Ponovno je spomnil na potrebo po »lističu«, izseljenci v Franciji pa naj bi dobili svoje glasilu. V brošuri *Izseljencem na pot* (1929) je Zakrajšek opozoril na »slabo« časopisje kot »strup«, z odklanjanjem vseh, ki so bili nasprotni katoliškemu glasilu. Pomen domačega časopisja je leta 1931 na evharističnem kongresu v Aumetzu (Moselle) v Franciji poudarila tudi Jugoslovanska izseljenska katoliška akcija. Zveza jugoslovanskih katoliških društev v severni Franciji je na drugem izseljenskem kongresu v Ljubljani leta 1937 zahtevala lastna izseljenska katoliška glasila. Rudar Gregorčič je izrazil potrebo po vsaj enem močnem tedniku, če že ne dnevniku, ki bi ga vzdrževalo izseljenstvo samo. Leto dni pozneje (1938) so Slovenci iz severne Francije pisali Izseljenski zbornici v Ljubljani in od oblasti zahtevali, da podpre »patriotični slovensko pisani list« *Izseljenski vestnik*, in sicer z argumentom, da če že »rdeča internacionala« v Franciji lahko izdaja list *Glas izseljencev*,³¹⁵ ki je - po njihovem mnenju - napadal domovino, bi tudi domovina lahko podprla katoliški *Izseljenski vestnik*. V obdobju Ljudske fronte so katoliški izseljenci v Franciji pogrešali lastno glasilu, ki bi sledilo času, v katerem so se okrepile levo usmerjene struje, ki so močan odziv doživele tudi med Slovenci v rudarskih predelih države. Katoliški izseljenci so nihali med zadovoljstvom s prihajajočim časopisjem iz domovine in željo po lastnih glasilih. Dejansko sta bili najmočnejši katoliški glasila - izven Francije seveda - v Nemčiji izhajajoči *Naš zvon*³¹⁶ in na Nizozemskem *Rafael*.³¹⁷ Po-

315 Prav tam: 104.

316 Prav tam: 74-75.

317 Prav tam: 92.

GLAS IZSELJENCEV

LIST IZSELJENCEV
IZ JUGOSLAVIJE V FRANCOZI
IN BELGIJI

LETA 1933. 12. SEPTEMBRA 1933. Črna: 1 belgijski, 2,50 fr. francozi. Št. 10. 1933.

Podporna Jednota nas ponos

Te dni bodo naši mednarodni prijatelji iz vsega sveta, predvsem iz Francije, Belgije, Švice, Anglije, Italije, Holande, Španije, Portugalske, Grčije, Turčije, Poljske, Češke, Slovaške, Jugoslavije, in drugih držav, dobili v vaših rokah prvi številček tega lista. To kaže, da imate v naših očeh velik pomen in da vas želimo vključiti v našo skupnost. Vam želimo, da se s tem številčkom seznanite in da ga preberete s pozornostjo. V njem boste našli vse, kar je potrebno za vaše delovanje in za vašo vzajemno pomoč.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

10 LET "JEDNOT"

Prejeli ste prvi številček tega lista. To kaže, da imate v naših očeh velik pomen in da vas želimo vključiti v našo skupnost. Vam želimo, da se s tem številčkom seznanite in da ga preberete s pozornostjo. V njem boste našli vse, kar je potrebno za vaše delovanje in za vašo vzajemno pomoč.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

VAŠI POKRIVAJALCI - PODPORA JEDNOTE - CENTRALA IN PODPORA, 40 BELGIJSKIH ULIC V BRUSLU - BELGIJSKI BAZILIKOVSKI KATEDRALI.

Redakcija in uprava "Glasa"

Jednota na delu

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje. Naša podpora je namenjena tistim, ki so zaradi vojne izgubili svoje prebivališče in ki so brez sredstev za življenje.

znejše sta obe zamrli, prvi s samoukinitvijo na račun v domovini izhajajočega *Domoljuba* in *Slovenskega gospodarja*, drugi z združitvijo z *Izseljenskim vestnikom – Rafaelom*.³¹⁸

- *Jugoslovanski rudar* (1931), s podnaslovom C.F.T.C. Bulletin Jugoslovanske sekcije S.L.M./Syndicat libre des mineurs du Nord de la France. Izšla je le ena številka na osmih straneh, in sicer v Sallauminesu (Pas-de-Calais). Nakazovala je potrebo po lastnem glasilu med Jugoslovani v severni Franciji, pisanem v slovenskem jeziku. Glasilo, ki so ga deklarirali kot delavski list, je nameravala izdajati jugoslovanska sekcija v krščanski strokovni organizaciji Svobodni sindikati rudarjev severne Francije, a so se njeni načrti skazili zaradi pomanjkanja denarja za tisk. Tudi zato so edino številko izdali v ciklostilni obliki. Pisci z žuljavimi rokami naj bi v listu objavljali novice o svetovnih in političnih dogodkih ter dogodkih iz Jugoslavije, vesti iz kulturnega in društvenega življenja, poročila in oglase. List bi utrdil slogo in ljubezen med rojaki v severni Franciji, utrjeval medsebojne zveze, svetoval k dobremu in grajal slabo, skratka, bil bi verno zrcalo izseljencev. Kot »šund« so odklanjali *Jutro* in *Domovino*.
- *Vestnik Jugoslovanske katoliške misije v Merlebachu* (1930 ali 1931). Edina številka je izšla za junij in julij 1930. Odgovorni urednik je bil Janez Kalan, urednik pa Anton Hafner, ki je skoraj tri leta bival med rudarji v Loreni. Oba sta bila duhovnika. Vestnik so tiskali v Misijonski tiskarni v Grobljah. Napovedano je bilo, da se bo prva številka brezplačno razdelila med Slovence in Hrvate v Merlebachu in okolici, od Falcka (Moselle) do Stiring-Wendla (Moselle). Pri njegovi pripravi so se zgledovali po župnijskih glasilih, ki jih je bilo kar nekaj, saj je skoraj vsaka župnija v Loreni imela svojega. Kalan je imel izkušnje z izdajanjem časopisa, in sicer v Nemčiji, kjer je izdajal *Naš zvon*, še pred tem pa je v domačih logih urejal glasilo *Bogoljub*. Vendar to ni bil prvi poskus izdajanja glasila oziroma lista za izseljence v Merlebachu; po Kalanovih besedah sta bila pred tem že dva, izšlo je nekaj števil, »na kar je oba njuna urednika vzela noč in sta prenehala izhajati«.

Levo usmerjeni časopisi

- *Čelija – Bilten* (1926–1928), s podnaslovom List jugoslovanskih komunistov v emigraciji, je izhajal v Parizu. Jugoslovanska komunistična skupina je začela izdajati bilten, da bi ga pošiljala v Jugoslavijo in tamkajšnje bralce obveščala o dogodkih v Komunistični internacionali in Komu-

318 Prav tam: 93–94.

nistični partiji Francije. Urednika sta bila Milan Volnar in Stamenko Radojković. Ohranili sta se prva in druga številka iz začetka februarja 1925. Ustvarjalci biltena so predvidevali, da bo ena prvih številk posvečena sindikalnemu vprašanju in gibanju, hkrati pa vsem pomembnim dogodkom, ki bi bili zanimivi za jugoslovansko delavsko javnost. Kdor bi dobil bilten v roke – in ga seveda tudi prebral – bi ga posredoval naprej, da bi bil z dogodki seznanjen čim širši krog. Kdor bi želel priti v stik z njimi, naj bi poslal pismo celici jugoslovanske komunistične skupine v Parizu. Obenem so svetovali, da naj iz Jugoslavije pošiljajo poročila o terorju, preganjanju in zaporništvu, da bi lahko o tem obveščali komunistični tisk v inozemstvu. V prvi in drugi številki so tako obravnavali organizacijska navodila za ustanavljanje komunističnih celic, hkrati pa od sindikalnih organizacij zahtevali, da se vanje aktivno vključijo tudi komunisti. Pariška celica je imela nalogo, da obvešča o dogodkih v Komunistični internacionali in Komunistični partiji Francije. Na razpolago je imela malo denarja, vendar so izdajatelji kljub temu predvideli petnajst števil biltena, vsaka pa bi imela od šest do osem strani.

- *Klasna borba* (1926–1929, 1930–1934, 1937) je izhajala na Dunaju in v Parizu. Bila je glasilo s pretežno teoretičnimi komunističnimi besedili. Septembra 1933 je izhajala v hrvaško-srbskem in slovenskem jeziku. V slovenski redakciji so bili uredniki Dragotin Gustinčič, Grgur Vujović, Kamilo Horvatin in Ivan Regent. Po spominih Rodoljuba Čolakovića se je konec leta 1936 politbiro Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije odločil, da se sedež komiteja prenese z Dunaja v Pariz. S tem so se znova začele priprave za delo na glasilu. K sodelovanju so pritegnili sodelavce, ki so živeli v tujini. Ugotavljali so, da so mnoge v Sovjetski zvezi odnesle Stalinove čistke v tridesetih letih. Avtorji člankov so bili iz vrhov političnih izseljencev v tujini, ki so bili tam na šolanju ali na funkcijah v okviru Komunistične internacionale. V glasilu so sodelovali Karlo Hudomalj, Sreten Žujović, Lovro Kuhar, Labud Kusovac, Milan Gorkić, Josip Broz in drugi. Del denarja so dobili iz centra mednarodnega komunističnega gibanja in po drugih poteh. Sedež *Klasne borbe* ni bil nikdar naveden, če že, so pošto naslavljali na izmišljene naslove. Po prenosu sedeža Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije v Pariz so glasilo – kot večino komunističnih glasil – tiskali v Bruslju.
- V Parizu je v letih 1928–1930 izhajalo glasilo *Borba* v uredništvu Slavka Ivanića. Za komuniste izven Pariza je jugoslovanska sekcija Komunistične partije Francije v drugi polovici leta 1935 začela izdajati *Organizacijski bilten*. Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije je na seji

26. aprila 1934 sprejel sklep, da bo začel izhajati *Bilten*, ki bo posvečen izseljenski problematiki. Ali gre za isti bilten, žal ne vemo. Po poročilu centralne jugoslovanske sekcije Komunistične partije Francije je razvidno, da so ga v drugi polovici leta 1935 začeli tiskati in do marca naslednjega leta izdali štiri številke.

- *Proleter* je bil teoretično in informativno glasilo Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Izhajal je v letih 1929–1942. Maja 1939 je v Parizu izšla prva in hkrati zadnja številka glasila, tiskana v tujini. Svoje bralce je glasilo našlo tudi v izseljenskih okoljih. Tiskali so ga v Bruslju. Po dostopnih podatkih je izhajalo v visokih nakladah; konec leta 1929 je *Proleter* izšel v nakladi 3500 izvodov, od tega je bilo 3000 izvodov v srbohrvaškem in 500 v slovenskem jeziku. Februarja so v Jugoslavijo poslali 1650 izvodov (1200 preko Prage, 250 preko Pariza in 200 preko Marseilla), 400 v Kanado, 230 v Francijo, 210 v Belgijo, 210 v Avstralijo, 150 v Južno Ameriko, 270 v ZDA in 110 v Sovjetsko zvezo. Izdajatelji so leta 1933 računali na izseljence po svetu in predvideli vsaj 1000 do 2000 stalnih naročnikov – 1000 samo iz Evrope, s predpostavko o rednem plačevanju. Stalne so bile rubrike s prošnjami za denarne prispevke ekonomskih izseljencev. Glasilo je ves čas izhajalo v srbohrvaškem jeziku, prispevki v slovenskem jeziku so bili redki, se je pa njihovo število povečalo v obdobju španske državljanske vojne. Kot uredniki so se zvrstili vidni jugoslovanski komunisti, Rodoljub Čolaković, Sreten Žujović, Edvard Kardelj, Ivan Krndelj, Boris Kidrič, Lovro Kuhar, Josip Broz in drugi. Da so bili komunisti naklonjeni ekonomskemu izseljenstvu, nam dokazuje bilten *Propagandist*, ki ga je leta 1933 izdajal *Proleter* in je bil namenjen vodstvom jugoslovanskega ekonomskega izseljenstva, da bi pomagala pri njegovem širjenju. Znana je prva številka *Propagandista*, v kateri je bil objavljen program širjenja jugoslovanskega komunističnega časopisja in literature v najpomembnejše države sveta. Uredništvo *Proleter*a je pozivalo bralce, da po končanem branju glasilo dajo naprej v roke tovarišem v podjetju ali pa ga dajo v kuverto in pošljejo poznanim delavcem in kmetom v domovino.
- *Protiv Glavnjače* (1934–1937), Pariz. V okviru Rdeče pomoči (Secours Rouge) je v Parizu deloval t. i. patronatski odbor (centrala), ki je spomladi 1934 začel izdajati omenjeno glasilo v srbohrvaškem in slovenskem jeziku. Patronati so bili način pridobivanja finančnih sredstev za komunistično partijo. Vseskozi je bil urednik glasila Lovro Kuhar. Administracija in uredništvo sta bila v Parizu, tiskali pa so ga v Belgiji. Veliko prispevkov je bilo namenjenih političnemu in policijskemu nasilju v

Jugoslaviji in zbiranju denarnih prispevkov. Svoje delovanje so v glasilu označevali za »nadstrankarsko« in protifašistično in naj bi obsegalo vse sloje izseljencev, brez razlike glede na njihovo narodnost, vero ali politično prepričanje.

- *Naša pravica/Naše pravo*, s podnaslovom List delavcev in kmetov iz Jugoslavije v Belgiji in Franciji/List radnika i seljaka iz Jugoslavije u Belgiji i Francuskoj, je bilo glasilo, pisano v slovenščini in srbohrvaščini. Ohranila se je tretja številka prvega letnika iz maja 1936. V njej so poročali o preganjanju delavcev in sodelujoči pisci so se izrekli proti diktaturi in fašizmu v Jugoslaviji, pozivali k solidarnosti ter se zavzemali za amnestijo političnih zapornikov. Glavna naloga glasila je bila povezovanje patronatskih odborov po svetu. *Naša pravica* naj bi postala glasilo vseh izseljencev, s poudarkom na slogi in bratstvu ter medsebojni solidarnosti in enotnosti. Zato je pisec pozval: »Na delo, sodrugil!« Septembra 1937 je uredništvo pozvalo bralce k rednemu plačevanju naročnine, s pojasnilom, da patronatske prispevke vodi ločeno od stroškov glasila. Sčasoma je glasilo zamrlo, leta 1935 pa se je pojavilo podobno glasilo z naslovom *Pomoč u borbi*, ki je izhajalo v Parizu.
- *Plamen/Ogenj* (1930–1931). Beograjske oblasti so novembra 1931 opozarjale slovenske na nevarno delovanje Aleša Beblerja, ki naj bi bil resnični vodja komunistične skupine v Parizu. V tem času je urejal omenjeno glasilo, ki so ga tiskali v srbohrvaškem in slovenskem jeziku, namenjeno pa je bilo slovenskim ekonomskim izseljencem. V literaturi je postavljena trditev, da je bil *Plamen/Ogenj* glasilo jugoslovanskih komunistov izseljencev v Franciji in da ga je urejal Hrvat Slavko Ivanić. Beblerja pa se je kot urednika spominjal tudi komunist Franc Gole.
- *Delo* je bilo glasilo, ki je izhajalo od leta 1920 do praga druge svetovne vojne najprej v Parizu, nato na Dunaju in potem ponovno v Parizu. Izseljenska problematika se je v njem pojavljala predvsem v prvi polovici tridesetih let (1930–1935). Glasilo je urejal Ivan Regent, po njegovem odhodu v Moskvo pa Aleš Bebler. Iz let 1931–1932 sta znani le dve številki. Na nerednost pri izhajanju je leta 1933 opozorila *Slovenska delavsko-kmečka republika* iz Heerlena na Nizozemskem. Marca 1933 je pod uredniškim vodstvom Lovra Kuharja izšla prva številka dvanajstega letnika (številki iz let 1931 in 1932 pri številčenju letnikov nista upoštevani), v kateri je uvodničar zapisal, da bo *Delo* veliko pozornost posvetilo izseljencem v propagandnem delu in zaradi potreb revolucionarnega boja. Urejala sta ga Lovro Kuhar in Stane Vilhar. Slovenski izseljenci iz Vestfalije, ki so živeli v severni Franciji, so glasilo pozdravili,

tako vsaj lahko sodimo po objavljenih dopisih; poleti 1934 je dopisnik iz departmaja Nord zapazil poživitev političnega delovanja, ki jo je pripisal ponovnemu izhajanju *Dela*. Uredništvo je dopisnikom obljubljalo vso pozornost, od njih pa je pričakovalo podporo pri pošiljanju prispevkov, organiziranju kolportaže ter zbiranju naročnikov in predplačnikov. Za zgled jim je dalo hrvaške in srbske izseljence iz Amerike, Avstralije in od drugod ter njihov odnos do *Proletera* in zaključilo, da so številni slovenski »sodrug« zahtevali redno izhajanje *Dela*, češ da je sedaj tu in da mu je treba omogočiti redno izhajanje. *Delo* je imelo stalno izseljensko rubriko, največ dopisov zanjo pa je prihajalo iz severne Francije.

- *Glas delavcev in kmetov – radnika i seljaka iz Jugoslavije u Francuskoj i Belgiji* (1926–1928), s podnaslovom *Organe du Comité Inter-syndical Yougoslave*. Urednik slovenskega dela je bil Franc Wankmüller, ki je v Parizu deloval od decembra 1925 do junija 1927. Drugi uredniki so bili Stamenko Radojković, Milan Volnar, Matija Žal(e)c in Anđelko Goati. Glasilo je začel izdajati odsek jugoslovanskih delavcev pri francoskem socialističnem sindikatu C.G.T. (*Confédération Générale du Travail*), izhajal pa je precej neredno. Če vzamemo v roke šesto številko tretjega letnika z dne 10. septembra 1927, vidimo v naslovu izstopajoče slovensko-srbohrvaško geslo: »Proletarci vseh dežel združite se! – Oslobodjenje radnika delo je samih radnika!« Glasilo je bilo usmerjeno protikatoliško, protiklerikalno in protikapitalistično. Pozivalo je delavce, da se vključijo v mednarodno Rdečo pomoč in v komunistični sindikat C.G.T.U. (*Confédération Générale du Travail Unitaire*). Po mnenju Jožeta Bajca je prinašalo več prispevkov v slovenskem jeziku kot druga glasila.³¹⁹
- *Borbeni radnik/Borbeni delavec/L'Ovrier Militant* (1928–1930), s podnaslovom *Organ Jugoslovenskog intersindikalnega odbora C.G.T.U.*, tudi *List za delavce in kmete iz Jugoslavije/Novine za radnike i seljake iz Jugoslavije* (maja 1930). Izdajatelj je bila Sekcija jugoslovanskih delavcev pri C.G.T. s sedežem v Parizu. Odsek jugoslovanskih delavcev pri C.G.T. je leta 1929 začel izdajati jugoslovanskim delavcem namenjeno glasilo v slovenskem in srbohrvaškem jeziku. Njegov začetnik je bil Veselin Masleša, urejali pa so ga Andrija Biklović, Ernest Ambruš, Aleš Bebler, Albert Hlebec in drugi. Leta 1929 ga je vodil Andrija Biklović, pomagal pa mu je Aleš Bebler. Po prihodu Alberta Hlebca v Pariz so se, po Beblerjevih spominih, resno lotili izdajanja glasila ob podpori Centralnega komiteja Komunistične partije Francije in C.G.T. Izhajalo je z velikimi

319 Bajec, Razvoj slovenskega izseljenskega časopisja: 299.

težavami in večkrat so mu menjali naslov, da bi francoski policiji zakrili sledi. Med drugim je objavilo resolucijo proti šestojanuarski diktaturi, na katero je reagiral *Jugoslovenski glasnik u Francuskoj* in njene avtorje označil za ekstremistične agente in izdajalce delavskega gibanja.

- *Sloga radnika i seljaka* (1929–1936), s podnaslovom List revolucionarnih radnika i seljaka iz Jugoslavije u Belgiji i Francuskoj. Bralce je glasilo našlo med jugoslovanskimi komunisti. Njegov predhodnik je bil *Bilten jugoslovenskih radnika*, ki ga je, pod imenom *Zveza revolucionarnih delavcev in kmetov*, začel izdajati osrednji pododsek Komunistične partije Jugoslavije v Belgiji. Tako predhodnik kot naslednik sta bila tiskana v srbohrvaškem in slovenskem jeziku. Decembra 1932 je bila *Sloga* omenjena v seznamu glasil v *Proleteru*. V drugi polovici leta 1935 in v začetku naslednjega leta je prihajala neposredno med izseljence v severnih delih Francije, v Pariz pa so distribuirali 40–60 izvodov (želeli so doseči število 150). Po vsej Franciji so razposlali 400 izvodov. Po številu izvodov bi *Sloga* konkurirala mnogo močnejšim glasilom, npr. *Pariskim novinam* in *Jugoslavenskim pariskim novinam*. Po ilegalni poti je prihajala tudi v Jugoslavijo. Policijske oblasti so jo uvrščale med tiske, ki so žalili kraljevsko veličanstvo, režim v državi in pozivali k oboroženi borbi.
- *Pomoč v borbi* (1935–). Skupina komunističnih izseljencev je v Parizu začela izdajati osrednje glasilo patronažnega gibanja. Izšla je prva številka, ki se je ukvarjala s temeljnimi vprašanji tega dela izseljencev.
- *Glas izseljencev* (1936–1939), s podnaslovom List izseljeniških organizacij v Franciji in Belgiji. Od marca 1938 je imel samostojno hrvaško priložgo z naslovom *Glas iseljenika*. Tiskali so ga v Bruslju (Bruxelles). Njegovi uredniki so bili Dušan Kveder in Tomo Brejc (slovenski del) in Ljubo Ilić (hrvaški del). Sprva, do decembra 1937, je bil mesečnik, od januarja 1938 naprej štirinajstdnevnik oziroma do maja 1939 polmesečnik, kot so ga označili, potem je izhajal le še občasno. Na začetku leta 1938 je bil ustanovljen redakcijski odbor, v katerem so bili Boris Kidrič, Lovro Kuhar, Ivan Krndelj, Sreten Žujević - Crni in Tomo Brejc. Zaradi načina objavljanja komunističnih glasil med legalnim in ilegalnim je težko določiti čas izhajanja. Mnoga so izšla le enkrat ali samo kot poskusi z napovedmi o izhajanju in ravno *Glas izseljencev* je imel več takih »začetkov«; njegovi predhodniki naj bi bili *Glas iseljenika* iz Bruslja (verjetno zaradi tiskanja velikega dela komunističnih glasil v Belgiji) ter *Borbeni radnik* in *Sloga radnika i seljaka*. *Glas iseljenika* sta od julija 1935 do junija 1936 urejala Alojz Mikenauer in Marjan Krajačić. Izdala sta pet števil - ena od njih je izšla na prelomu 1935/36 v nakladi 360 izvodov - z nekaj slovenskimi

prispevki. Poleti 1936 je urednikovanje prevzel Dušan Kveder, ki sta mu prejšnja urednika nato septembra predala vso dokumentacijo glasila, ki je obsegala eno aktovko. Sedež glasila se je v tem času iz Bruslja preselil v Pariz. *Glas izseljencev* je bil glasilo, ki je doživelo največji uspeh med levičarsko usmerjenimi slovenskimi izseljenci v Franciji. Marca 1938 je obseg povečalo na osem strani, štiri v slovenskem in štiri v hrvaškem jeziku. Samostojno hrvaško prilogo je urejal Ivan Krndelj. S Kvedrovim prevzemom uredniškega mesta je dobil legalno zatočišče na sedežu socialističnega sindikata C.G.T. na trgu Combat (Boj), kjer so mu nudili prostorsko, tehnično in organizacijsko pomoč. Po Mikenauerjevih besedah so stroške krili iz prispevkov ekonomskih izseljencev, posebnih zadrug, ki jih je ustanavljala Komunistična partija Jugoslavije, in Rdeče pomoči. Maja 1937 je bil za urednika določen Tomo Brejc. V njegovem času naj bi se glasilo vzdrževalo iz naročnin. Njegova naklada je nihala; maja 1937 je npr. izšlo 800 izvodov, leta 1938 kar 3200 izvodov in maja 1938 so izdajatelji apelirali na izseljence, naj se naročijo na glasilo, saj se je v Belgiji število naročnikov s 500 zmanjšalo na 339, medtem ko se je število naročnikov v Franciji povečalo kar za polovico. V tem času je bil v Parizu tudi sedež Komunistične partije Jugoslavije. V ljudskofrontnem duhu so sodelujoči pri glasilu nekajkrat poudarili njegovo širino – leta 1938, recimo, da je edino delavsko izseljensko glasilo vseh izseljencev, ki se ne ozira na politične nazore in versko prepričanje. Razširjeno je bilo zlasti v severni Franciji. Zanimiva je zgodba duhovnika Stanislava Grimsa, ki je Kazimirju Zakrajšku 16. marca 1938 v pismu napisal, da je glasilo komunistično in da težko pride do njega, ker ga ljudje skrivajo, zato se je odločil, da ga bo dobil s pomočjo kakega delavca. Radovednost je bila, kot kaže, velika. *Glas izseljencev* je objavljajl članke o dogajanjih v Jugoslaviji, politični situaciji po svetu in nalogah slovenskih izseljencev v Franciji in Belgiji. Vanj so pisali mnogi slovenski komunisti, med njimi Boris Kidrič, Lovro Kuhar in seveda Tomo Brejc. V člankih so apelirali na krepitev razredne zavesti in pripadnost ljudskofrontnemu gibanju v Franciji ter pozivali k pomoči republikanski Španiji in žrtvam političnega terorja v Jugoslaviji.³²⁰

Na Dunaju je izhajal *Borbeni študent* (1932–), neuspešen je bil poskus Lovra Kuharja z dijaškim glasilom *Punt* (1934), ki ni uspelo priti do bralcev, saj ga je dunajska policija zaplenila, v času španske državljanske vojne je izhajal *Dimitrovac/Dimitrovista*, ki je objavljajl prispevke v srbohrvaškem,

320 Drnovšek, Delovanje Toma Brejca: 179–204.

slovenskem, makedonskem in španskem jeziku. Objavljal je »španska« pisma slovenskih borcev. Zlasti pisem je bil vesel Dragotin Gustinčič, ki se je bojeval v mednarodnih brigadah v Španiji, in obenem tudi pisem slovenskih društev borcem v podporo. Odmevna je bila pisna podpora Jugoslovanskega podpornega društva sv. Barbare iz La Machina (Nièvre) španskim borcem, decembra 1937 pa je bilo objavljeno tudi pismo slovenskega ženskega društva proti vojni in fašizmu. O mnogih glasilih imamo le bežne informacije, kot npr. o glasilu *Kaj pravijo*, ki je po spominu rudarja Antona Kukovice izhajal v Sallauminesu v Franciji.

SLOVENSKI KLUB

Tudi v Parizu so delovala slovenska in jugoslovanska društva, med njimi npr. Slovenski klub, ustanovljen leta 1928. Alojzij Kuhar je bil zaposlen na pariškem poslaništvu in je skrbel za številne slovenske delavske kolonije v severni Franciji in za delavce iz Jugoslavije nasploh. Na politični visoki šoli (École libre des sciences politiques) v Parizu so se šolali slovenski izobraženci France Borko, Vilko Fajdiga, Ivan Ahčin, Melita Pivec, Stanko Leben, Janez Janžekovič, Tone Krošl, Bogomil Vošnjak, Alojzij Kuhar, Ciril Škerjanec, Ruda Jurčec, Ivan Tomšič, Boris Kermauner in še kdo. V samem Slovenskem klubu so bili urar Klopčič, po rodu iz Šiške, Veno Pilon, ki se je preživljal s posebnimi patenti in iznajdbami, skupaj z Doretom Ogrizkom, Alešem Beblerjem, in »zatem fantje in dekleta z Murskega polja, ki so živeli v četrti Villette, kjer so delali v pariških klavnicah«. Vsi so imeli pri klavnici lepa stanovanja v delavskih hišicah. Številna so bila dekleta iz Prekmurja, ki so delala kot služkinje pri meščanskih družinah.³²¹ Bili so pestra družčina po narodnosti (predsednik je bil nekaj časa celo Hrvat), svetovnih in političnih nazorih (med njimi je bil tudi komunist) ter izobrazbi in poklicih (poleg izobražencev so bili tam predstavniki obrtne, trgovinske, mesarske in drugih dejavnosti). Večino so predstavljali mladi ljudje.

Intelektualni krog je bil nekaj izjemnega, kar nam dokazuje njegova kasnejša dejavnost. Vilko Fajdiga (1903-1984) je bil teolog in je leta 1929 doktoriral na Katoliškem inštitutu v Parizu.³²² Ivan Ahčin (1897-1960), teolog, je bil v letih 1929-1941 urednik *Slovenca*.³²³ Melita Pivec-Stele (1894-1973), zgodovinarica in bibliotekarka, je promovirala na Dunaju in doktorirala leta 1931 v Parizu iz gospodarske zgodovine. Pripadala je prvi generaciji slovenskih izo-

321 Jurčec, *Skozi luči in sence*: 446-451.

322 ES, 3, 1989: 75.

323 ES, 1, 1987: 26.

braženek.³²⁴ Stanko Leben (1897–1973) je bil romanist, literarni zgodovinar in prevajalec.³²⁵ Janez Janžekovič (1901–1988), teolog in filozof, je študij zaključil na Katoliškem inštitutu v Parizu, kjer je leta 1929 doktoriral iz teologije. Ukvarjal se je z vprašanji naroda in trdil, da je »odpad od naroda zločin in smrtni greh«.³²⁶ Anton Krošl (1905–1945), zgodovinar, je doktoriral leta 1941 v Ljubljani. En semester se je izpopolnjeval v Parizu in Caenu. Posvečal se je splošni zgodovini trgovine.³²⁷ Bogomil Vošnjak (1882–1959), pravnik, politik, publicist, je študiral pravo v Pragi, Gradcu in na Dunaju, kjer je leta 1906 doktoriral. Študij je nadaljeval v Parizu in Heidelbergu. Bil je član Jugoslovanskega odbora in prizadeval si je za ustanovitev jugoslovanske države. Sodeloval je tudi na mirovni konferenci v Parizu.³²⁸ Alojzij Kuhar (1895–1958), časnikar in politik, je leta 1919 odšel v Pariz, kjer je diplomiral iz diplomatskih ved in leta 1926 še iz prava. Bil je socialni referent za izseljence na jugoslovanskem poslaništvu v Parizu in hkrati dopisnik *Slovenca*. Pred napadom na Jugoslavo leta 1941 je odšel v tujino in se priključil emigrantski vladi. Bil je poslanik tudi pri poljski emigrantski vladi. Po vojni je ostal v Veliki Britaniji ter kot duhovnik skrbel za izseljence. Že pred vojno je pisal o vprašanih slovenskega izseljenstva. Med vojno je tudi doktoriral na Cambridgu.³²⁹ Ciril Škerjanec (1936–2009) je bil violončelist na École normale de musique.³³⁰ Ruda Jurčec (1905–1975), novinar, esejist in pripovednik, je leta 1931 diplomiral na Politični visoki šoli v Parizu. Pisal je o socialnem vprašanju, sprva v krščansko-socialističnem duhu.³³¹ Ivan Tomšič (1902–1976), pravnik, je doktoriral leta 1926 v Ljubljani. V letih 1927–1931 se je na pariški univerzi ter na Carnegiejevi ustanovi za mednarodni mir v Haagu specializiral v mednarodnem pravu. Posvečal se je vprašanjem slovenskega naroda in slovenskih manjšin. Veno Pilon (1896–1970), slikar in grafik, je Pariz občasno obiskoval od leta 1926 naprej.³³² Leta 1930 se je v tem mestu za stalno naselil in se vrnil v Ajdovščino šele leta 1967. V Parizu se je preživljal z najrazličnejšimi posli.³³³

Nadobudni študenti so iskali možnosti za študij v tujini, med njimi npr. kandidat za jurista Stanko Junež, rojen leta 1917 v Kostrevnici v šmarskem

324 ES, 8, 1994: 361.

325 ES, 6, 1992: 113.

326 ES, 4, 1990: 269.

327 ES, 6, 1992: 40.

328 ES, 14, 2000: 362.

329 ES, 6, 1992: 64.

330 ES, 13, 1999: 42.

331 ES, 4, 1990: 356.

332 Pilon, *Na robu*.

333 ES, 8, 1994: 337.

srežu, ki je v družbi kolega Franceta Paulina julija 1938 obiskal naselbine v Belgiji in o svojih vtisih poročal *Slovincu*. Iz Eysdna je poslal celo razglednico Izseljeniškem referatu v Ljubljano. Od banske uprave je namreč dobil podporo v višini 750 din in ko se je oglasil v omenjenem referatu, je razložil, da namerava študirati razmere med izseljenci v Franciji. S kolegom sta imela v načrtu obiskati izseljenske duhovnike v Lièvinu, Aumetzu in Merlebachu. Po nasvetih, ki jih je dobil na referatu, sta hotela obiskati tudi druge naselbine in delavske kolonije v Franciji. Izseljeniški referent Fink na banski upravi je menil, da so potovanja »mladih inteligentov« v kraje, kjer so se nahajali rojaki, zelo v interesu državne politike in koristni za narodno, državno in moralno vzgojo mladine izseljencev. Predlagal je, da se Junežu kot dijaku akademiku brez večjih sredstev nakloni enkratna podpora »v iznosu 1000 din iz bednostnega fonda«. ³³⁴ Banska uprava je imela v proračunu od 1. aprila do konca junija 1939 postavko za obiske in preučevanja razmer med izseljenci v višini 17.000 dinarjev. Dobitniki podpor so bili Julija Pajman, ³³⁵ Janez Jenko, ³³⁶ Ivan Škafar, ³³⁷ Anton Šlibar, ³³⁸ Stanko Junež in Josip (Jože) Premrov. ³³⁹ Bogoslovca France Kunstelj ³⁴⁰ in Tone Polda sta prosila podporo iz omenjenega fonda kot poročevalca *Izseljenskega vestnika*; Fink ju je poslal k Družbi sv. Rafaela, ban pa jima je prošnji vendarle odobril.

JUGOSLOVANSKA KOLONIJA V FRANCJI

V Parizu je bil sedež Jugoslovanske kolonije v Franciji, ustanovljene leta 1928. Tega leta je imelo dovoljenje za delo v Franciji 24.000 oseb, na sezonskem delu je bilo 25.000 Jugoslovancev, po podatkih izseljeniškega poslaništva v Parizu pa se je, prav tako leta 1928, v Jugoslavijo vrnilo 929 delavcev. Ustanovitelji kolonije so vabili vse lojalne Jugoslovane, da se jim pridružijo. V odboru je bilo 26 članov, ki so predstavljali intelektualno, umetniško in pridobitno sredino. Med njimi so bili zdravnik, knjigarnar, profesor, arhitekt, trgovec (Rudolf Kavšek), književnik, sekretar na poslaništvu v Parizu (Alojzij

334 AS 74, a. e. 1661, š. 17. Prošnja za podporo proučevanja izseljenskih razmer.

335 Julija Pajman (1906–1945), umetnostna zgodovinarica. Izpopolnjevala se je v Bruslju. Leta 1937 je bila članica katoliške mednarodne zveze za socialno delo. Bila je članica slovenskega odbora krščanske ženske zveze, sodelovala je pri jugoslovanskem odboru Društva za varstvo deklet, edina jugoslovanska članica Društva katoliških pisateljic v Parizu.

336 Janez Jenko, salezijanec (1923–2010).

337 Ivan Škafar (1912–1983), duhovnik in zgodovinar. Bil je izseljenski duhovnik prekmurskih sezonskih delavcev v Vojvodini in severni Nemčiji.

338 Anton Šlibar, izseljenski učitelj v Nemčiji.

339 Avtor *Izseljenske čitanke* (1941).

340 France Kunstelj (1914–1945). Duhovnik, pisatelj, dramatik in urednik.

Kuhar), krojač, industrialec, lastnik potovalne agencije in drugi. Sekcije so lahko ustanavljali po vsej državi, kjer je živelo najmanj pet Jugoslovancev. Večina sekcij je bila skoncentrirana v severni Franciji. Program je temeljil na jugoslovanskem duhu, v okviru katerega so prirejali predavanja v francoskem in »jugoslovanskem jeziku«. Pripravljali so tudi izobraževalne tečaje, koncerte, razstave, proslave, športne in filmske prireditve. Cilj je bil, da se v vsakem večjem mestu zgradi »dom« ali da se pridobijo prostori za sestanke, knjižnico in čitalnico. V prvem upravnem odboru kolonije je sedel tudi Rudolf Kavšek. Pod njenim okriljem je izhajala revija *Jugoslavija u Francuskoj*, ki je v drugi številki leta 1929 v slovenskem in francoskem jeziku objavila pesem Valentina Vodnika Ilirija oživiljena, pesem Franceta Prešerna Zdravljica in razpravo zgodovinarja Josipa Mala Francozi na Slovenskem.³⁴¹ Krajša verzija razprave je izšla leta 1929 v *Slovenču* št. 234.

PROSLAVA SLOVENSKEGA DELAVSKEGA PEVSKEGA DRUŠTVA AUDUN-LE-TICHE (MOSELLE)

Na naslovni strani glasila *Jugoslovenska sloga* so konec septembra 1930 predstavili proslavo Slovenskega delavskega pevskega društva. Novičar je zapisal, da je bilo tam devetnajst društev in ogromno ljudi. Najprej je bila blagoslovitev zastav. V sprevodu je bilo dvanajst slovenskih zastav ter zastav poljskih, ruskih, francoskih in italijanskih društev. Igrali sta dve godbi in tudi peli so. Imeli so domačo božjo službo s slovenskimi molitvami. Glavni govor je imel župnik Jože Kastelic. Poklonili so se tudi pred spomenikom padlim vojakom.³⁴² Nastopila sta aumeški pevski zbor pod vodstvom pevovodje Biščana in domači zbor, ki ga je vodil Kraner. Bilo je več govornikov, med njimi predsednika društev sv. Barbare iz L'Hôpitala (Filip Šribar) in Merlebacha (Mlekuž). Pripravili so tudi pogostitev. Naslednji dan so imeli sestanek v Aumetzu. Ogledali so si knjižnico, ki je zbrala 1110 zvezkov, in čitalnico; obe sta bili še v nastajanju. Predvidevali so, da bo otvoritev čitalnice čez dva tedna. V njun okvir so vključili slovensko brezalkoholno kavarno. Čitalniška dvorana je bila v najlepši stavbi, imeli pa so tam še dve kegljišči, dve balinišči, vrsto klopi in domače ute.³⁴³ To je bil kulturni in družabni dogodek, ki jih je bilo v priseljskem okolju veliko.

341 Drnovšek, *Izseljenko in drugo časopisje*: 277; Ekmečić, *Poslednjih sto godina*: 72-73.

342 Vsaka francoska občina je imela v svojem središču postavljen spomenik žrtvam prve svetovne vojne.

343 *Jugoslovenska sloga* 1/4 (9. oktober 1930).

PISMO UČITELJA JANKA JANKOVIČA

Za novo leto 1931 je učitelj Jankovič kratko in jedrnato, v brzojavnem slogu, opisal stanje ob svojem prihodu v Tucquegnieux, La Marine in Mancieulles. Zaznal je veliko razpršenost izseljencev. Ocenil je, da je bilo Jugoslovancev okrog 160, med njimi 90 odstotkov Slovencev. Zapazil je »dovzetnost« za izobrazbo, saj so, kot je zapisal, v dveh tednih ustanovili pevski zbor z okrog 30 ljudmi (12 pevkami in 18 pevci). Ustanovili so Jugoslovansko delavsko društvo Tucquegnieux, vanj se je vključilo 49 članov. Dvakrat tedensko je zbral 32 otrok, in jih kar med veroukom ali igricama učil različnih predmetov. Z žalostjo je ugotavljal, da so se otroci med seboj pogovarjali le francosko in nemško. V samem aumeškem okolju so bili 103 otroci, za katere se je bal, da se bodo »utopili v morju potujčevanja«. Želel si je, da bi za njim prišla še dva učitelja. Potarnal je, da je imel s prihodom stroške, kazalo pa je tudi na možnost vrnitve v domovino, saj njegov status in bivanje nista bila zagotovljena. Lahko bi se odločil in se zaposlil v rudniku kot računovodja, vendar taka služba ni bila stalna, bila je brez pokojnine in je trajala osem ur na dan. In ob tem še učiti otroke v treh ali štirih krajih ne bi bilo mogoče, je dodal. Kljub temu je prosil, da bi smel ostati v Franciji, in napisal še, da se bo moral vrniti, če v desetih dneh ne bo dobil odgovora. Čas je pokazal, da je Jankovič vendarle ostal v Franciji.³⁴⁴

SLOVENSKI EVHARISTIČNI KONGRES

Do kongresa je prišlo leta 1931. Jugoslovansko usmerjen bilten *Pariske novine*³⁴⁵ je objavil poročilo o njem, ki ga je ponatisnil tudi ljubljanski *Slovenec*.³⁴⁶ Kongres so označili za mednarodni dogodek, v katerem so sodelovali Francozi, Nemci, Poljaki, Italijani in Slovenci. Z navdušenjem so zapisali, da gre za kongres »vsega sveta«. Zamišljen je bil kot evharistični kongres dekanije Aumetz, kjer je bil sedež Jugoslovanske katoliške misije, središča vseh slovenskih kolonij v območju lorenskih železnih rudnikov. V odboru je sodelovalo kar osemdeset oseb. Pompoznost je bila očitna že med pripravami – okrasili so pot, po kateri je šla procesija, samo aumeška dekanija je za to izdelala 50.000 umetnih rož, lastniki stavb so morali za okrasitev poskrbeti sami, so pa za to priložnost tudi sešili 1000 novih zastav. Procesija se je vila pod šestnajstimi velikimi slavaloki, ki so bili skoraj že prave stavbe, ponoči razsvetljene s plinom in električno. Dogodek je vodil škof iz Metza. Slovenci so postavili svoj slavalok, okrasili del poti in postavili ob njej 71 šestmetrskih drogov, zavitih v

344 AS 74, a. e. 239, š. 3. Prošnja za odobritev nadaljnega dela v Franciji.

345 *Pariske novine* 2/23 (5. junij 1931): 3.

346 *Slovenec* 120 (31. maj 1931): 4.

vence in kronanih s po trimetrskimi zastavami. V slovenskem parku čitalnice v Aumetzu so postavili petnajstmetrski drog, na katerem je vihrala jugoslovanska trobojnica. Ženske so v procesiji nosile šopke rož. V čast dogodku so celo »preredili« četrti dejanje Jurčičeve povesti *Domen*, ki so jo uprizorili, in prekrstili slovenski »prejni večer« v »večer rož za evharistični kongres«. Nekateri slovenski rudarji ta dan celo niso odšli na delo, da bi pomagali pri pripravi dogodka. Vsi pa so se čudili lepemu slovenskemu petju.

Slovenski kongres je bil velik dogodek. V njegovo počastitev so v krajih Aumetz in Tucquegnieux pripravili misijona, ki ju je vodil jezuit pater Venčeslav Vrtovec, svoj čas oficir letalec, »sedaj pa ravno tako navdušen borec in oficir v Kristusovi armadi.« Tik pred procesijo so imeli Slovenci v slovenskem parku posebno zborovanje, ki ga je pozdravil generalni vikar nemškega škofa msgr. Siebert, ki je nagovoril prisotne ter ob koncu poudaril, da so kristjani božja družina, ki bi si bila dobra med seboj in se bi medsebojno spoštovala. Glavna govornika na tem zborovanju sta bila Poharec, rudniški uradnik v Mancieullesu, in že omenjeni pater Vrtovec iz Tronchiennesa v Belgiji. Zborovalci so soglasno sklenili, da bodo ustanovili JIKO - Jugoslovansko izseljeniško katoliško akcijo. Cilj je bil krepitev vere v Kristusa, kar je bilo povezano z reševanjem socialnega vprašanja v okviru Cerkve. V odbor bi prišli najboljši rudarji, med njimi pa tudi ženska (ga. Levartova). V svet so bili vključeni zastopniki vseh kolonij, ki bi se sestali vsaj enkrat letno. Novemu odboru so ob običajnem verskem delu naložili, da v sodelovanju z izseljenskimi društvi objavi posebno izseljensko spomenico, v kateri bodo naštetе vse izseljenske zahteve, prošnje in nasveti, in jo pošljejo pristojnim oblastem in javnosti v domovino. Zborovalce je pozdravil predsednik Slovenskega delavskega društva Andrej Pišlar. Zborovanja, ki ga je zaključil duhovnik Jože Kastelic, se je udeležil tudi Anton Hafner, slovenski izseljenski duhovnik iz Merlebacha. Evharistični kongres v Aumetzu je trajal dva binkoštna dneva, samo sklepne procesije pa se je udeležilo okoli 8000 kongresnikov – mož, ki jim je bil kongres v bistvu namenjen. Prisotnih je bilo na tisoče žena, otroci pa so imeli svojo procesijo in slovesnosti že dan prej. V celotnem sprevodu so naštelı nad 60 zastav, med katerim sta bili dve slovenski, in pri tem omenili, da večina društev svojih še ni imela. Hkrati so zapisali, da si oddaljenezjih društev niso upali povabiti zaradi težkih časov za izseljence.

Omenjena izseljenska spomenica s podpisom Jugoslovanske izseljeniške katoliške akcije v državah zahodne Evrope (Aumetz, 31. julija 1931) je bila namenjena predvsem slovenski domači javnosti, v njej pa so bile zapisane rešitve t. i. izseljenskega vprašanja. Zahteve in prošnje so strukturirali po paragrafih in alineah, z velikim poudarkom na problematiki izseljevanja,

vključno s potrebo po notranji kolonizaciji v Jugoslaviji. Napovedali so brošurico z nasveti, ki bi jo dobili izseljenci pred odhodom v tujino, kar pa se je bolj nanašalo na prekomorske smeri in manj na evropske. Na prvem mestu so izpostavili vlogo delovnih pogodb za zaščito izseljencev pred izkoriščanjem in zlorabami. Izpostavili so pomen samopomoči z moralno in materialno podporo domovine.

V prvem sklopu želja in zahtev so opozorili na ustanavljanje jugoslovanskih delavskih, podpornih in izobraževalnih društev, knjižnic, pevskih, godbenih, dramskih in »morda« telovadnih odsekov pa tudi zadrug, zavarovalnic in posredovalnic za delo. Pozdravili so pobudo za ustanovitev Zveze jugoslovanskih društev v Franciji. Največje kolonije bi imele svojega duhovnika, v manjših bi duhovnik obiskal vernike vsaj za veliko noč. Posebno pozornost so namenili želji po učiteljih v vseh večjih naselbinah in po ustanavljanju »domačih šol«, pri čimer so se zgledovali pri Poljakih, ki so imeli šolstvo v evropskih priseljskih državah delno pogodbeno urejeno. Za otroke iz manjših naselbin so predvideli počitniške kolonije v domovini. Po mnenju piscev spomenice so bile potrebne iz narodnih in verskih ozirov. Ugotavljali so, da so v Franciji mnogi otroci odraščali brez verskega pouka in brez zakramentov. Počitniške kolonije bi nadomestile »jugoslovanske šole«, ki so bile v manjših naselbinah neizvedljive. Ob bok izseljenskim društvom so postavili razvoj nacionalne zavesti in duhovnega življenja s pomočjo pevcev in glasbenikov, zborov in dramskih družin. Veliko »važnost« so pripisali časopisju, ki je izhajalo v deželi priseljevanja, pa tudi domovinskemu časopisju. Pozdravili so izlete v domovino. Zavedali so se potrebe po izobraževanju gospodinj in deklet v gospodinjskih tečajih. Vsaka kolonija bi uredila domačo čitalnico kot zbirališče Slovencev s prijetno atmosfero, knjižnico z domačimi časopisi in dobrim radijskim aparatom. Za konec prvega sklopa so izpostavili alkoholizem in ga označili kot najhujšega sovražnika izseljencev.

V drugem sklopu so najprej pozdravili društva v domovini, ki so se ukvarjala z izseljenskim vprašanjem, in se jim hkrati zahvalili za dotedanjo pomoč ter jih prosili za naklonjenost v bodoče. Posebej so pozdravili Družbo sv. Rafaela za varstvo izseljencev in na novo osnovani Narodni izseljeniški svet v Ljubljani. Želeli so, da se ustanovi Izseljeniški dom, kjer bi svoje prostore dobili izseljenski uradi in društva za varstvo izseljencev, izseljenski muzej in izseljenska knjižnica; denarna sredstva za to bi zagotovil Izseljeniški fond v Beogradu. Izseljenska društva v domovini bi morala imeti tesnejše stike z društvi v tujini; podpirali bi jih z domačimi knjigami za njihove knjižnice. Domača prosvetna društva so prosili, da vsaj ob izseljenski nedelji ali enkrat letno ob kakšni drugi priložnosti razpravljajo o izseljenskem vprašanju. Druž-

bo sv. Rafaela so zaprosili za serijo skioptičnih slik o življenju izseljencev. Isto družbo so prosili, da jim založi nekaj najlepših posnetkov in slik iz domovine (najboljši bi bili na filmskem traku – t. i. fix filmu), ki bi jih odkupili ter s pomočjo skioptičnih predavanj z njimi seznanili tako rojake kot tujce, med katerimi so živeli. Časopise v domovini so prosili, da posvetijo izseljenskemu vprašanju več pozornosti; omejitve so predstavljale visoke cene časopisov ter visoke poštnine. Želeli so višjo naklado časopisov v okoljih, v katerih so živeli. Menili so, da so časopisi za delavce nedosegljivi in so zato zaprosili uprave časopisnih hiš, da bi izseljenci njihove liste dobili po zmernejši ceni. Družbo sv. Mohorja so prosili, naj izda knjigo o slovenskem izseljenstvu.

V tretjem sklopu so pozdravili delovanje državnih uradov in ustanov na izseljenskem področju in zahtevali, da se ukvarjajo z izseljenskim skrbstvom doma in v tujini. Prosili so jih, da upoštevajo »zaslužna izseljeniška društva«. Zahtevali so čim hitrejšo reševanje vlog izseljencev, ki se je dotlej zavlačevalo, kar je povzročalo slabo voljo in veliko škodo. Država bi morala olajšati prihod žena in družin k svojim možem in očetom in znižati stroške glede taks. Podpirala naj bi obiske domovine tako posameznikov kot večjih skupin. Z vsemi državami, kjer so delali Jugoslovani, naj bi bile sklenjene čim ugodnejše delovne pogodbe.

V sklepnem delu spomenice so izpostavili skrb za izseljence pri cerkvenih oblasteh Jugoslavije, ki so jih prosili, da še nadalje skrbijo za zadostno število domačih stalnih izseljenskih duhovnikov po vseh večjih kolonijah, po manjših pa potujočih.³⁴⁷

To je bil čas novega organiziranja slovenskih katoliških izseljencev v Evropi. Od 4. do 6. maja 1931 je v Heerlenu na Nizozemskem potekala izseljenska konferenca, na kateri so se zbrali duhovniki iz Nemčije, Nizozemske, Belgije in Francije, in sicer August Hegenkötter, Theodor (Božidar) Tensundern in Fischer iz Nemčije, Anton Hafner, Valentin Zupančič, Jože Kastelic iz Francije ter Drago Oberžan in Teotim van Velzen iz Nizozemske. 10. maja 1931 je imel konferenco Jugoslovanski izseljeniški odbor za Nemčijo pod pokroviteljstvom komisarja Berislava Deželića iz Düsseldorfa. Tako so se izseljenski duhovniki iz Francije, Nizozemske, Nemčije in Belgije od 20. do 23. junija 1932 zbrali v Luksemburgu. Razpravljali so o vzgoji otrok, izseljenskih učiteljih in ideološki usmerjenosti izseljenskih društev. Pobudnik programskih zasnov in oblikovanja politike do slovenskega izseljenskega vprašanja je bil nedvomno pater Kazimir Zakrajšek.³⁴⁸

347 *Izseljenski vestnik* 3/2 (marec 1933): 2-4. Spomenica je bila datirana in objavljena v Aumetzu 31. julija 1931.

348 Deloval je med izseljenci v Združenih državah Amerike in se leta 1927 vrnil v Slovenijo.

ZVEZNI KONGRES NACIONALNOG SAVEZA JUGOSLOVENSKIH RADNIKA

*Što je zlatna
kruna grbu
neka bude Hrvat Srbu,
Slovenac, Srb, Hrvat - za uvek brat i brat.*³⁴⁹

19. aprila 1936 se je v Homécourtu odvijal kongres Nacionalne zveze jugoslovanskih delavcev, kjer so prisotni na prvem mestu zavrnili resolucijo slovenskega izseljenskega kongresa v Ljubljani, ki je bil 1. julija 1935. Očitali so ji, da zastopa le del izseljenskega delavstva, da je tendenciozna in da zagovarja le eno versko stališče, tj. katolištvo. Zapisali so, da ni skladna z jugoslovanskim vprašanjem, saj naj bi po njihovem prepričanju upoštevala le interese slovenskih katoliških duhovnikov in učiteljev. Zahtevali so, da se »plemenska« in verska vprašanja »spravijo« z dnevnega reda, in želeli nepristranske duhovnike in učitelje za vsa »plemena in vere enako«. Izseljensko vprašanje bi moralo biti po njihovem mnenju problem vsem intelektualcem v tujini. Jugoslovanski konzulati niso tolerirali ustanovitev društev z različnimi nameni in nazori, ker bi s tem »škodili narodnim idealom«. Zapisali so tudi, da država podpira le organizacije na narodni podlagi in pod državnim nadzorstvom. Intelektualce so pozivali k obveznemu sodelovanju »brez obzira na njihova osebna mišljenja«. Zahtevali so enotno jugoslovansko narodno propagando, novinarsko, versko in kulturno službo v sodelovanju z vlado. Izpostavili so združevanje delavstva v enotno organizacijo pod vodstvom delavstva samega in zaključili, da je bil Nacionalni savez jugoslovanskih radnika ena najmočnejših organizacij v zahodni Evropi, zato naj bi uživala vso potrebno moralno in materialno pomoč pri organiziranju evropske Jugoslovanske delavske unije.

Odgovor na te trditve in zahteve je prišel 21. maja 1936 iz vrst jugoslovanske Vzajemnosti iz Aumetza (Moselle) oziroma iz Društva jugoslovanskih delavcev v vzhodni Franciji. Izjavili so, da se ne strinjajo z nobeno od navedb, ki so jih označili za »naravnost bedaste«. Poudarili so slovenstvo, zavračali napade na učitelje in duhovnike, trdili, da je petnajst društev iz

Istega leta je bila obnovljena Družba sv. Rafaela v Ljubljani, ki jo je pater Zakrajšek prevzel 24. oktobra 1928. Bil je med najbolj plodovitimi akterji slovenske selitvene dejavnosti med obema vojnama. Ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941 se je umaknil v Združene države Amerike.

349 *Yougopresse, Bilten za obaveštavanje Jugoslovena u Parizu* (1939).

vzhodne Francije edini jugoslovanski kulturni element in da brez njih ne bi bilo nobene nacionalne kulturne prireditve. Mimogrede so zapisali, da je država finančno podpirala samo Zvezo jugoslovanskih delavcev »Kraljevič Andrej«, zato so zahtevali odpoklic konzula Gruičića v Metz, ki je podpiral »savezarje«, in predlagali, da na njegovo mesto pride konzul Ilić. Izrazili so tudi zaupanje največji zaščitnici vseh jugoslovanskih izseljencev po svetu, tj. Rafaelovi družbi, in še posebej Kazimirju Zakrajšku.³⁵⁰

SLOVENSKE REDOVNICE V FRANCIJI

Leta 1922 je bila v Mariboru ustanovljena kongregacija mariborskih šolskih sester, leta 1929 pa provincialna hiša šolskih sester v Slovenski Bistrici. Njuni osnovni dejavnosti sta bili vodenje deklinških in gospodinjških šol, otroških vrtcev, zavetišč in sirotišnic ter delo v bolnicah. Leta 1937 je skupnost štela 162 redovnic in septembra istega leta je pet redovnic odšlo v predmestje Meudon pri Parizu, kjer so prevzele vodstvo sirotišnice, čeprav ob prihodu niso znale jezika novega okolja. Njihovo delo je bilo med drugim namenjeno tudi slovenskim izseljenkam, saj so skrbele za mlada dekleta, ki so prihajala na delo v Francijo. Skrbelo jih je, da ne bi propadla moralno in materialno. Življenje v izseljenstvu namreč ni bilo samo rožnato, zlasti ne za dekleta, saj so bila mnoga izpostavljena nasilju in posilstvom. Kmalu po prihodu so redovnice spoznale duhovnika Stanka Natlačena (sina bana Natlačena) ter duhovnika Franca Orešnika in Ivana Camplina. Mučilo jih je domotožje. Same so morale skrbeti za svojo eksistenco, saj so bile odvisne od lastne iznajdljivosti in širokosrčnosti.³⁵¹ Za prvimi petimi sestrami (Ambroziji Caf, Miriam Toplak, Saleziji Doberšek, Korneliji Lukač in Idi Kobale) so prihajale nove sestre. Samostojno so vodile in upravljale dom ter oblikovale redovno družino, ki je bila popolnoma samostojna, neodvisna od okolja. Začetek druge svetovne vojne so sestre dočakale v treh postojankah, in sicer v Meudonu (od koder so morale kmalu zbežati), Verneuillu v turski nadškofiji in Hyèresu na jugu Francije. Vojna leta so preživele na jugu Francije.³⁵²

IZSELJENSKA RAZSTAVA V PARIZU

Sredi novembra 1938 je s strani levo usmerjene Centralne zveze (Centre de Liaison) v Parizu prišla informacija o pripravah na izseljensko razstavo v Parizu, s katero so hoteli organizatorji pokazati Francozom prispevek izse-

350 AS 74, a. e. 326, š. 4. Pritožba.

351 Zavod Meudon so vodili redovniki, ki so skrbeli za fante, stare od 6 do 20 let. Starejši so bili gojenci vrtnarske šole. Zavod je bil v jugozahodnem delu Pariza.

352 Kranjc-Vrečko, Slovenske redovnice v Franciji.

ljencev h gospodarskemu in kulturnemu napredku Francije. Želeli so, da bi se odpravila demagoška in vsem izseljencem sovražna propaganda, ki se je proti njim v državi vodila že dlje časa. Organizatorji so poslali pozive društvom, da začnejo z zbiranjem gradiva za razstavo. Napovedali so, da jim bodo v zvezi s tem posredovali tudi podrobnejša navodila,³⁵³ kar so res naredili v začetku decembra istega leta. Preko glasila *Glas izseljencev* so pozvali izseljenska, podporna in kulturna društva ter sindikalne sekcije v departmajih Pas-de-Calais, Nord, Gard, Nièvre, Puy-de-Dôme, Loire, Haute-Loire, Moselle in Meurthe-et-Moselle, da sodelujejo pri »izseljeniški« razstavi in jih prosili, naj navedejo oziroma jim posredujejo zelene podatke, in sicer število rudarjev v posameznih krajih, leto njihovega prihoda in delokrog, koliko premoga je dnevno nakopal rudar, imena zaslužnih rudarjev na delu, imena rudarjev, ki so dobili priznanje rudniških inženirjev, katere vrste dela so opravljali, koliko se jih je poškodovalo in koliko umrlo zaradi poškodb. Potrebovali so imena rudarskih podpornih društev, število članov, število izplačanih podpor in število prireditev za zbiranje denarja. Zanimala so jih imena prosvetnih društev, število članov, število prosvetnih prireditev, učnih tečajev, poučnih izletov kot tudi fotografije iz društvenega življenja, in sicer celotnega članstva ali odborov, pevskih društev in prizorov na odru – posebno še, če so bile vidne narodne noše.

Zanimalo jih je, če so imeli knjižnico in koliko knjig so imeli. Spraševali so po fotografijah iz življenja rudarjev, npr. motivih z dela in motivih rudarskih hišic z vrtovi ter fotografijah gozdnih delavcev na delu, npr. pri skladownicah drv, hlodov, železniških pragov. Od njih so pričakovali opredelitev vrst poljedelskega dela in delovne dobe, statistično podobo o obdelavi ene skupine delavcev, fotografije z motivi košnje, žetve in pospravljanja jesenskih pridelkov.

Spraševali so po seznamih izseljencev, ki so sodelovali v prvi svetovni vojni v Franciji, in oseb, ki so služile v tujski legiji. Posebej so vabili k sodelovanju društva sv. Barbare. Rezultate naj bi poslali na naslov *Glasa izseljencev*.³⁵⁴ Žal mi odziv na to pobudo ni znan.

POROČILO JUGOSLOVANSKE KATOLIŠKE MISIJE V MERLEBACHU

Duhovnik Stanko Grims je v svojem poročilu za leto 1938 omenil 15 novorojenih otrok, vendar jih je kot izseljenski duhovnik krstil le pet. Po nje-

353 *Glas izseljencev* 3/22 (17. november 1938).

354 *Glas izseljencev* 3/23 (2. december 1938).

govih besedah je bila to posledica tega, da v nekaterih kolonijah francoski duhovniki inozemskim duhovnikom niso pustili krstiti otrok in pokopavati umrlih. Šolska sv. maša se je v Merlebachu začela šele tega leta, torej leta 1938. Vsak četrtek ob pol osmih (verjetno zjutraj) so prišli slovenski otroci k sv. maši, kjer so pod vodstvom učitelja peli slovenske pesmi in sprejeli sv. obhajilo. Verouk je v tem letu obiskovalo skupno 135 otrok, 35 iz Merlebacha, 25 iz Creutzwalda, 30 iz Jeanne d'Arc in 45 iz Habsterdicka. Grims je kritično zapisal: »Precejšnje število, a še mnogo premajhno za veliko število otrok v naši okolici.«³⁵⁵ Pogoste so bile novice o smrti otrok. Tako je v Bruayju smrt pobrala malega Tončka iz Povšetove družine. Novičar je omenil, da je še lansko leto romal z materjo v Lurd, »sedaj pa je odšel na lepšo božjo pot v nebesa.« Pogreb je spremljal Marijin vrtec z zastavo.³⁵⁶ Smrt je kosila tudi med odraslimi. Tako se je v rudniku ponesrečil oče treh hčerk, od katerih je najmlajša hodila v šolo, starejši pa sta bili že zaposleni.³⁵⁷



Stanko Grims, izseljenski duhovnik v Merlebachu, Francija.

KNJIGARNA HORIZONTI (HORIZONS) V PARIZU³⁵⁸

Pomemben center prevodne literature je bila Sovjetska zveza, zlasti Moskva. Tam so tiskali tudi knjige v slovenskem jeziku. Prav tako pomemben center je bil Pariz. Ker je pariški »punkt«, kot so ga imenovali, ustanovil Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije, je tja prihajala marksistična literatura, namenjena za potrebe vse Jugoslavije, in tudi vse, kar je bilo natisnjeno med političnimi izseljenci. Center je skrbel za periodični tisk, brošure in knjige, ki so jih v srbohrvaščini in slovenščini tiskali komunisti. Tam so nastajali *Proleter*, *Čelija*, *Klasna borba*, *Hrvatski punt* in *Glas izseljencev*, ki ga je urejal Tomo Brejc. Rodoljub Čolaković je napisal knjigo *Početci leni-*

355 Grims, Poročilo iz pisarne (1939): 17.

356 *Izseljenski vestnik - Rafael* 7/8 (1937): 85. Stanko iz Merlebacha.

357 Prav tam.

358 Cesar, Slovenski marksistični tisk: 920-936.

Pogreb
izseljenca
Gostinčarja,
1937 (arhiv
SIM).



nizma (1939).³⁵⁹ Zaradi manjših stroškov so to knjigo tiskali v Bruslju v 4000 izvodih. V Parizu je tudi delovala partijska tehnika. Tiskarske storitve so bile cenejše kot pred tem na Dunaju in v Pragi, še cenejše pa so bile v Bruslju. Od tod so tiske po ilegalnih kanalih pošiljali v Jugoslavijo. Sredi januarja 1937 sta z Dunaja v Pariz prišla Milan Gorkić in Adolf Muk, že jeseni 1936 pa Tomo Brejc. Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije se je začel organizirati in je imel prvo pisarno v ulici Richelieu, kjer je delovalo glasilo *Voix européennes*, ki ga je izdajala Erna Ilner (pred tem je na Dunaju izdajala *Balkan Korespondenz*, znan komunistom v Jugoslaviji). Prostori za knjigarno so postali premajhni, zato so v ulici De l'Echaudè na Saint Germainu najeli nove prostore z imenom Horizonti. V času odprtja so delovali legalno. Razpošiljanje komunistične literature in tiskov, zlasti *Proleter*a, je bilo kljub različnim kanalom neredno. Izdajatelji so izkoristili vsako javno priložnost, da so si olajšali delo, ko je bila pozornost francoskih oblasti in ne nazadnje tudi čuječnost jugoslovanskih obmejnih oblasti manjša kot običajno. Velikokrat so ilegalno literaturo pošiljali v jugoslovanska pristanišča, kar je bilo zamudno. Knjigarna je bila bolj kamuflaža kot prava knjigarna, saj ekonomski izseljenci niso kupovali knjig v Parizu, v mestu pa je bilo malo izseljencev in izseljenk. Prostori knjigarne so služili stikom, bili so javka komunistom, ki so prihajali v Pariz po partijski dolžnosti. Sama prodaja ni prinašala materialnih koristi.

³⁵⁹ Rodoljub Čolaković, rojen leta 1900 v Bijeljini. V Pariz je prišel leta 1936 kot član prezidija Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Urejal je glasilo *Proleter* in *Klasna borba*. Povezan je bil s knjigarno Horizonti. Sodeloval je pri glasilu *Voix européennes*.

Največ je bilo prevodne literature iz Moskve, izdaj Komunistične partije Jugoslavije iz Bruslja, nekaj pa je bilo tudi »naprednih« del v francoščini in morebiti del, ki so bila legalno natisnjena v Jugoslaviji. Knjigarno je nadzorovalo jugoslovansko poslaništvo v Parizu.

Poleti 1937 je v vodstvu Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije prišlo do sprememb. Gorkić je bil poklican v Moskvo, funkcijo generalnega sekretarja Partije je dobil Josip Broz. Novembra 1937 so se kadrovske spremembe nadaljevale, odšel je tudi Živojin Pavlović in vodstvo knjigarne Horizonti je prevzel Lovro Kuhar, poleg tega še Rdečo pomoč in patronate. Po pošti je začel v Jugoslavijo pošiljati prospekte knjigarne; zamislili so si širitev mreže bralcev in kupcev v domovini in tujini. Knjige so pošiljali med jugoslovanske izseljence ne le po Evropi, temveč tudi po drugih kontinentih, zlasti še, ker je bilo pošiljanje marksistične literature v Jugoslavijo oteženo. Da je Nemčija marca 1938 zasedla Avstrijo, je odmevalo tudi v Parizu. V tem času knjigarna še ni bila premeščena v kletne prostore na Rue Charles Fourier, ki so bili sicer le nekaj hiš proč od hiše, v kateri je živel Kuhar. Knjige so imeli kar v stanovanju, v katerem sta živela tudi Boris in Zdenka Kidrič. Knjigarna je počasi pehala, a Josip Broz je odločil, da nadaljuje s svojim delom. Zdenka Kidrič je tja prihajala vsak dan in pisala spremna pisma, s katerimi so opremljali pošiljke marksistične literature jugoslovanskemu ekonomskemu izseljenstvu v severni Franciji, Združenih državah Amerike in Kanadi. Pri ilegalnem pošiljanju v Jugoslavijo ni sodelovala. Ta naloga je bila zaupana Lovru Kuharju kot vodji knjigarne. Pri odpošiljanju mu je pomagala njegova žena Marija Kuhar. Zdenka Kidrič je v knjigarni delala do aprila 1939. V njej je pogosto srečevala Lovra Kuharja, redko pa Toma Brejca.

Po vrnitvi partijskega vrha v Jugoslavijo se je izdajanje glasil, npr. *Proleter*, v Parizu nadaljevalo. Zdenka Kidrič se je spominjala, da od marca 1938 do marca 1939 knjigarna ni dobila nobene nove pošiljke. Delovati je prenehala v letu 1939. Politične razmere so postale ostrejšje. Policija je knjige večkrat zaplenila, vendar pa ni nikdar izsledila Lovra Kuharja, ki se je kmalu zatem ilegalno vrnil v Jugoslavijo. Kaj je policija naredila s knjigami, ki se jih je po zaplembah nabralo kar lepo število, ni znano. Na začetku vojne leta 1939 se je Zdenka Kidrič vrnila domov, decembra istega leta pa tudi Boris Kidrič. Pariški »punkt« je v sodelovanju s Kominternom za vodstvo v Jugoslaviji opravljal naloge posrednika in je imel po prihodu Josipa Broza v Pariz pomembno vlogo pri pošiljanju poročil v Moskvo.

UČITELJI IN UČENCI

Poučevanje slovenskih otrok in deloma odraslih se je odvijalo v trikotniku javna šola-duhovniki-učitelji, ki so prihajali iz domovine. Splošno stanje je bilo bolj ali manj kaotično, predvsem zaradi kratkih stikov med prosvetnimi oblastimi v Jugoslaviji in posameznimi učitelji v tujini, ki so bili marsikdaj »zavezani« domači birokraciji v Jugoslaviji, hkrati pa so jim šolske oblasti po evropskih državah omejevale delovanje. Poljaki, na primer, so imeli v Franciji popolnejši izobraževalni sistem kot Slovenci. Izobraževanje so tesno povezali s svojo (katoliško) veroizpovedjo. Tudi v sami Franciji je imelo izobraževanje pomembno mesto, in sicer v laičnem okolju že od leta 1880 naprej. Francoska zakonodaja je uvedla obvezno šolo za fante in dekleta od šestega do trinajstega leta starosti. Javne šole so bile delno podrejene javnemu vladnemu nadzoru. Osnovna šola je bila tudi brezplačna. In če spet primerjam, poljski priseljenski otroci so imeli težave zaradi nepismenosti (manjša je bila pri tistih, ki so prišli iz območja nekdanje Avstro-Ogrske in Rusije), slovenski otroci pa so bili bolj pisмени od njih, saj je bil avstrijski sistem, po katerem so se šolali, na visoki ravni. Vsak otrok, živeč na Poljskem ali v tujini, se je moral izobraziti v svojem jeziku. Pruski Poljaki so postali germanofili, zato je bil razlog za vrnitev k poljskemu jeziku še toliko večji. Tako kot katoliške šole v Združenih državah Amerike so tudi francoske dajale mesto učenju maternega jezika. Francozi so to npr. prakticirali v letih 1910–1914 v Nordu. Zakonodaja na tem področju je bila stroga. Po zakonu iz leta 1886 je šolo »na primarni, javni ali privatni osnovi« lahko vodil le Francoz. V občinskih šolah je bil po zakonu iz leta 1882 učni program zasnovan na širjenju francoskih vrednot, jezika, literature, geografije in zgodovine. Tujci so imeli pravico, da organizirajo tečaje (kurze), pod pogojem, da so avtorizirani s strani pristojnega ministrstva.³⁶⁰ Poglejmo, kako je bilo s tem pri poljskih priseljencih. Zahtevali so pouk v domačem jeziku in se pri tem, tako kot pri verskem življenju, sklicevali na zahteve poljske države. Varšavskim parlamentarcem so ob vsakem njihovem obisku v rudarskih naselbinah predstavili svoje zahteve glede obojega, vere in izobraževanja. 21. novembra 1923 je komisija L'instruction publique de la Dête na prošnjo poljskih društev pozvala vlado, da podrobno spregovori o pouku, ki je bil podrejen francoskim oblastem. V Parizu so pod predsedstvom poljskega ministra za delo François Sokala od 25. marca do 17. aprila 1924 organizirali francosko-poljsko konferenco, na kateri so debatirali, kako bi dosegli obvezno šolanje poljskih otrok od šestega do štirinajstega leta starosti. To je bilo prvič, da je bila poljska šolska delegacija zadovoljna. Fran-

³⁶⁰ Ponty, *Polonais Méconnus*: 155.

coske šolske oblasti so odklonile tečaje (kurze) maternega jezika otrokom v stalnih razredih. Vse se je vrtelo okoli pouka poljskih otrok. Nekateri so trdili, da se je pouk odvijal tudi v poljskem jeziku da Pariz Poljakom verjetno ni obljubil ničesar.³⁶¹ Zadeva ni bila zaključena. Staršem so ponudili možnost, da njihovi otroci hodijo v svobodno šolo, ki je s privolitvijo duhovnikov dovolila delno izobraževanje v poljskem jeziku v okviru rednih ur. V Pas-de-Calaisu je oktobra 1924 hodilo v šolo 9588 mladih Poljakov, od tega 5755 v prostore podjetja Houillères in 3833 v laično šolo. Po protokolu je aprila 1924 na poljski ambasadi v Parizu potekal tečaj poljskega jezika. Junija 1924 so francoske oblasti dale okrožnico z zahtevo obveznega šolanja za otroke tujcev in možnost sprejema učiteljev, ki bi v večernih urah, po šesti uri pouka, poučevali poljski jezik. Poljaki francoske šole kot temelja izobrazbe niso zavračali. Poljske šolske oblasti so opažale zaostajanje pri vpisu. Otroci so v pripravljalne kurze namesto s šestim prihajali s sedmim letom, saj se je na Poljskem izobraževanje začelo pri tej starosti. Matere so poskrbele, da so šle hčere zaradi pomoči doma v šolo čim kasneje. Tisti, ki so prišli v Francijo med osmim in dvanajstim letom starosti, so v mlajših letih marsikaj izpustili. Še vedno je bilo veliko poljskih otrok nepismenih.

DUHOVNIK JOŽE KASTELIC

Izseljenski duhovniki niso bili samo dušni pastirji, ampak so po potrebi skoraj vsi delovali tudi na prosvetnem, kulturnem in socialnem področju. Po naročilu škofa Antona Bonaventure Jegliča je septembra 1928 Jože Kastelic odšel med rudarje v Francijo, kjer je deloval v severovzhodnem delu države, predvsem v departmajih Moselle in Meurthe-et-Moselle. Takoj po prihodu se je pozanimal o duhovnem, moralnem, socialnem in kulturnem življenju izseljencev po posameznih kolonijah in o tem poročal Rafaelovi družbi v Ljubljani oziroma patru Kazimirju Zakrajšku. Skrbel je tudi za hrvaške katoliške izseljence. Ker so bili izseljenci tam okoli precej razpršeni, se je najprej lotil njihovega informiranja. V ta namen je razmnožil posebno pismo v 500 izvodih, napisano 30. septembra 1928. V njem je na prvem mestu predstavil načrt, po katerem bi vzpostavil osebne stike z izseljenci po kolonijah in hkrati izdelal kartoteko s statističnimi podatki izseljencev. Uresničeval je že idejo, da bo imel nedeljsko božjo službo v vsaj dveh večjih krajih. Predvideval je nadaljevanje pošiljanja informacij po pisni poti. Zastavil si je nalogo, da vsaka družina z odraslimi otroki dobi v roke *Krščanski nauk za prvence*. Zavzel se je za širjenje katoliških knjig in časopisov iz domovine, kar je ocenil kot nujen

³⁶¹ Prav tam: 156-157.

stik z njo. V načrtu je imel ustanovitev knjižnic v Aumetzu in Tucquegnieux ter za hrvaške priseljence v Amnévillu (Moselle). Spodbujal je poslušanje radia kot novega medija, potrebnega za stike z domovino. Poživil je kulturno dejavnost v najširšem pomenu besede. Pri tem so mu pomagale rudniške oblasti. Na slovenske prireditve so prihajali tudi Poljaki in Rusi, kar je označil kot svojevrstno kulturno izmenjavo. Okrepil je tudi prosvetno dejavnost, tj. prirejanje razstav in širjenje vedenja o Sloveniji v francoskem okolju, zato se je obračal na Ljubljano, da bi mu preskrbela razglednice in fotografije. V svojem načrtu je predvidel tudi »kartoskop« za projekcijo razglednic. Razmišljal je o ustanovitvi hranilnice, zlasti za otroke. Zaželel si je avto, da bi bil na poti med kolonijami bolj gibljiv. Ta želja se mu je uresničila.

Konec septembra 1928 je Rafaelovi družbi poročal o svojih prvih korakih. Trd oreh sta mu bila število izseljencev in prostorski obseg njegovega delovanja. Ocenil je, da je bilo vseh slovenskih delavcev 1900, od tega tretjina z družinami, skupaj 3430 oseb, in 670 Hrvatov. Ugodno je ocenil stanovanjske razmere, kar je veljalo zlasti za družine, in pri tem izpostavil vzorno urejeno delavsko kolonijo v Mancieullesu. Slabše je bilo pri samskih delavcih. Kot duhovnik je bil oster zaradi slabega duhovnega in moralnega življenja med izseljenci. Opažal je pretirano pijančevanje, seksualno razbrzdanost, zahajanje v javno hišo, pojave divjih zakonov in pretirano nagnjenost k materializmu tistih, »katerih bog je trebuh, ki nimajo smisla za nič lepega in plemenitega, tudi za domovino ne«. Na piko je vzel tudi ženske, ki so po njegovem mnenju sledile moškim v razuzdanemu življenju. Motila ga je tudi šibka vernost. Kljub temu na videz mrakobnemu stanju je izseljenski učitelj Janko Jankovič štiriletno Kasteličevo delovanje ocenil kot uspešno, saj naj bi »prvi začel reševati potapljačče se izseljence v Franciji«.

V svojem načrtu Kastelic »slovenske šole« ni izrecno omenjal, vendar je priskrbel prostor zanjo, saj ga je v to prisilila skrb za vernost otrok in ohranitev slovenske govorice. Z velikimi mukami je prispeval k prihodu izseljenskega učitelja in organista Janka Jankoviča. Kastelic je poučeval dve leti, vsak četrtek med eno in poltretjo popoldne. Uspela mu je tudi knjižnica v Aumetzu. Nasploh je bil zelo odprt do novega okolja. Imel je predavanja pri Francozih, ki so imela dober odziv. Večkulturnost je bila v obdobju pred krizo v rudarskih območjih izrazita. Društva se niso zapirala v svoje kroge, ampak so širila in krepila stike z drugimi. Tradicionalno obiskovanje kulturnih prireditev pripadnikov drugih narodnosti je bila v Franciji običajna praksa, ki je veliko prispevala k medsebojnemu spoznavanju. Tako se je v novo okolje vnašala tudi slovenska kultura, a kljub temu je bil Kastelic že leta 1928 pesimističen glede narodne usode slovenskih izseljencev. Menil je, da so slovenske nasel-

bine za Slovenijo izgubljene. Na pohodu je bila asimilacija, ki bi jo morali vsaj zavirati, kajti zaustaviti je ni bilo mogoče.

1. julija 1933 je Kastelic pisal Kazimirju Zakrajšku, da se ga v Franciji hočejo odkrižati. Izpostavil je razmere v Južni Ameriki, ki naj bi bile moralno bolj problematične kakor »pastirovanje« doma, pri čemer ne vemo, ali se je ta »dom« nanašal na Slovenijo ali na Francijo, v kateri je Kastelic deloval in ji vtisnil močan pečat. »Svetni« duhovniki naj bi se po njegovem izgubljali, tako kot so se tudi poljski in nemški. Argentinski škofi so tik pred njegovim odhodom iz Francije izjavili, da ne bi radi več sprejemali duhovnikov iz Evrope – bolj so si želeli redovnike. Zakrajšek se je zato obrnil na bana in mu Kastelica predstavil kot slovenskega kulturnega delavca, voditelja zapuščenih in versko zanemarjenih izseljencev. Ugotavljal je, da so se tisoči potikali po Južni Ameriki kot ovce, brez vodstva in verstva, prepuščeni »prekocuhom«. Kasneje je Kastelic res odšel v Argentino, v Franciji, kjer ga je nasledil duhovnik Švelc, pa je pustil svoj inventar: pisalni stroj, avto, razmnoževalni stroj in sedem potovalnih skrinj s knjigami (ki so bile na razpolago izseljencem). Jugoslovanska katoliška misija v Aumetzu je 16. januarja 1933 pisala banu, da bi Švelc ta inventar rad odkupil.³⁶²

Vendar, vrnimo se h Kastelicu. Bil je odličen v stikih s francoskimi oblastmi in delodajalci. Imenovali so ga za »advokata« Jugoslavije v Franciji. Bil je izobraženec, za katerega je bilo večkrat zapisano, da je bil neustrašen, sijajen taktik in spodbujevalec, ki se pri posredovanju za človeka ni ustrašil nobene poti. Znal je biti tudi osoren in je kdaj kar mimogrede zavrnil kakšnega izseljenca, vendar se je za koga tudi zavzel, če je ugotovil, da mu je bila narejena krivica ali če se prosilec pri čem ni znašel. To so tiste človeške lastnosti, o katerih nam viri malo povedo, več pa zgodbe. Tako nas ne sme presenetiti, da so mu ob slovesu iz francoskih rudarskih revirjev slovenski izseljenci poklonili spominsko knjigo s posvetili, ki so odražali več kot vpludnostno slovo od njega. Veliko je bilo v njej pesmic, ki so jih ob njegovi smrti objavili v *Duhovnem življenju*.

Spomladi 1933 je Kastelic pripotoval med izseljence v Buenos Aires – v domovino se je za krajši čas vrnil leta 1935 – in v argentinskem obdobju nadaljeval delo, ki mu je bil predan že v Franciji. Njegov dosežek je bila ustanovitev glasila *Moje versko življenje* (1933), ki se je kasneje preimenovalo v *Duhovno življenje* (1934), s podnaslovom Družinski tednik za slovenske izseljence. Njegov urednik je bil do leta 1936. Glasilu se je poznalo, da ga je urejal človek, ki je več let deloval med izseljenci. Leta 1934 je uredništvo namreč zapisalo,

362 AS 74, a. e. 1849, š. 19. Podpora izseljenskemu duhovniku v Franciji.



Po maši Jožeta Kastelica, La Marine, Francija, 1934 (arhiv SIM).

da ima namen seznaniti svoje bralce z življenjem vsepovsod po svetu, zato se je z vabilom k sodelovanju obrnilo tako na izseljence v Severni Ameriki in Braziliji kot na izseljence v Nemčiji, Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in v Egiptu ter tudi v južnih delih Jugoslavije od Zagreba do Beograda ter od Srbije do Makedonije. Kastelic je zapisal: »Naš list želi postati in že postaja glasilo slovenskih izseljencev celega sveta.«³⁶³ V primerjavi z drugimi evropskimi državami je bilo največ člankov iz Francije. Stalni dopisnik je bil učitelj Janko Jankovič in po njegovi zaslugi so v njem pisali o slovenski šoli v Franciji ter o slovenskih rudarjih in razmerah med izseljenci v Franciji. (Mimogrede, Jankovičevo delo je bilo predstavljeno v rubriki Domovina in izseljenci, objavili pa so tudi njegovo fotografijo s hčerko Zofko, fotografije rudarjev in otrok ter citrašic iz Tucquegnieuxa pod njegovim vodstvom.) Sprehod skozi *Duhovno življenje* do leta 1940 in pregled novic o slovenskih izseljencih v Evropi nam potrjujeta, da je bila Kasteličeva želja po glasilu vseh izseljencev vsaj deloma uresničena. Izseljenskih novic bi bilo več, če bi bil odziv dopisnikov iz Evrope večji. Raznoliko Kasteličevo delovanje je prekinila njegova smrt pod vrhom Aconcague, najvišje gore v argentinskih Andih. Dve leti pred tem je zapisal: »Naše življenje je pot. Vožnja. Ker tako hitro mineva, je po pravici lahko primerjamo vrtoglavi vožnji z avtomobilom.«³⁶⁴

363 *Duhovno življenje* 56 (1934). N. N., Slovenci v Zagrebu.

364 *Duhovno življenje*, 126 (1938). Jože Kastelic, Znamenja ob poti.

UČITELJ JANKO JANKOVIČ

Kot primorskemu rojaku so bile Jankoviču po njegovem lastnem pričanju strankarske razprtije tuje; cenil je narodno »prebudništvo« in menil, da je vera vzgojni faktor in da se narodnosti in vere ne sme ovirati. Ko je prišel v Francijo, so tam že obstajala jugoslovanska podporna društva. Tudi sam je ustanovil dve, eno v Tucquegnieuxu in drugo v La Marinu. Njun namen je bil vzgajati narodno in kulturno zavest ter »gojiti samopomoč v bolezni in pri poškodbah članov«. Tudi v Amnévillu (Moselle) so želeli ustanoviti društvo, vendar je Anton Glavnik prišel na dan z idejo, da se vsa društva likvidirajo in se ustanovi eno samo podporno društvo za Francijo »na čisto centralistični podlagi,« kot je menil Jankovič. V mislih je imel Savez jugoslovenskih radnika, ki je bil ustanovljen leta 1933. Njegov slogan je bil: »Za domovino in kralja!« Omenjena zveza je imela vpliv po vsej Franciji, v Luksemburgu in v Posarju. K sodelovanju so bili povabljeni tudi izseljenski duhovniki, ki pa se niso odzvali, saj so bila dotedanja društva proti centralizaciji in za samostojnost. Anton Glavnik, imenovan tudi »Vodja«, je menil, da mora slovenščina izginiti, v njegovem glasilu *Glas jugoslovenskih iseljenika* pa so napovedali tudi vojno klerikalizmu. Božidar Gruičić iz Aumetza je trdil, da so vsi »popi« lopovi itd. Ovajanja in pritožbe so se kar vrstili. Jankovič je predvideval, da se je začel boj med liberalci in klerikalci. Zaman je posredoval in miril strasti. Hotel je celo pristopiti v zvezo, vendar ga niso sprejeli. Kljub temu je rad pomagal s svojim tamburaškim, pevskim, dramskim in mladinskim društvom. Zgrožen je bil nad preganjanjem katoliške duhovščine. Ohraniti je želel stike s konzulom v Metz, kljub dejstvu, da je bil konzulat torišče samo jugoslovanske opcije. Jankovičevo pragmatično ravnanje je bilo razumljivo – v Franciji je bil zaradi otrok in je zato želel, da se kaotične razmere končajo. Razvidna je bila njegova razpetost med obema opcijama, jugoslovansko in katoliško. Ob smrti Aleksandra I. v Marseillu se je z otroškim zborom »malih Jugoslovančkov« iz Tucquegnieuxa in La Marina pridružil podpisu v žalno knjigo, ki so mu dodali zavezo, da »bodo po svojih močeh pomagali obvarovati jugoslovansko milo domovino in čim prej rešiti naše bratce in sestrice v Italiji in na Koroškem.« Spremljal jih je tudi pevovodja Štefan Biščak.

Jankovič se je zavzel tudi za organizacijo počitnic v Jugoslaviji, in sicer v okviru Jugoslovanske počitniške kolonije v Franciji, ki bi pripomogla k temu, da se otroci ne bi potujčili. Zbral je okrog 100 otrok iz raznih delavskih krajev v severni Franciji. V domovino bi odšli za en mesec. Stroške bi deloma krili starši, deloma rudniške uprave in deloma banska uprava. Otroci bi bili pod nadzorom njega samega in »zaradi gospodinjstva in vzdrževanja reda« bi pri-

tegnil tudi nekatere starše. Sam je imel petčlansko družino, ki jo je preživeljal le z »nagrado«, ki jo je prejemal kot rudniški tolmač! Načrti glede počitnic verjetno niso bili uresničeni.

Korak na pedagoškem polju je naredila Ljubljana z dopisom dne 12. marca 1931, ki je bil pravzaprav odgovor na ugotovitev društev v tem severnem delu Francije, da bodo knjige postale nekoristne za izseljenske otroke, če jih ne bodo znali brati. Upravi Dravske banovine so poslali prošnjo za stalnega slovenskega učitelja. To naj bi postal Janko Jankovič, šolski upravitelj iz Ambrusa, ki je v Franciji začasno poučeval že od decembra 1930. Po njihovih besedah se je hitro vživel v novo okolje ter se kulturno in prosvetno udeleževal med mladino in odraslimi. V območju Katoliške misije v Aumetzu (Moselle) naj bi, kot so ocenjevali, marca 1931 živelo okoli 3000 Slovencev, med njimi kakih 250 šoloobveznih otrok. Tam je bilo tudi okrog 2500 srbohrvaško govorečih, ki so bili povečini samci, brez družin in otrok, vrh tega pa so se začeli množično vračati v Jugoslavijo ali odhajati drugam. »Slovenske družine se nasprotno množe,« so zatrjevali v Katoliški misiji in nadaljevali, da je naraslo tudi število slovenskih šolskih otrok, ker so bile vse družine mlade in so njihovi prvi otroci ravno doraščali šoli. Položaj otrok je bil po njihovem mnenju vendarle žalosten z jezikovnega vidika, saj je le deset otrok od stotih še obvladalo svoj materni jezik v govoru in pisavi. V celoti kakih deset Slovencev od stotih ni več obvladalo govora, drugi pa so slovenščino lomili le še za silo. Za to naj bi bila kriva razkropljenost Slovencev po Franciji in neorganizirano priseljevanje v to državo. Največ Slovencev je bilo v Aumetzu (Moselle), sledil pa mu je Tucquegnieux (Meurthe-et-Moselle), tj. Tikne, kot so ga zaradi težke izgovorljivosti poimenovali izseljenci. Skupaj niso bile niti družine, temveč so bile nastanjene vsepovsod po koloniji. Tako so prišli otroci že v predšolski dobi v družbo tujerodnih, predvsem poljsko, italijansko in nemško govorečih Alzačanov. Obvezna šola jih je izobraževala v francoščini. Le redki starši so svoje otroke naučili pravilnega slovenskega govorjenja. Ocenjevali so, da je bilo od dvestopetdesetih slovenskih otrok praktično sto takih, ki jih »narodno« ni bilo več moč rešiti – še toliko manj pa tiste, ki so bili raztreseni zunaj območja, ki ga je pokrivala Katoliška misija. Načrtovali so počitniške kolonije, bodisi v Jugoslaviji, kar bi bilo bolje, bodisi v Franciji sami, vendar jim je bila pri tem velika ovira pomanjkanje denarja in še bolj sposobnih ljudi, ki bi prevzeli njihovo organizacijo. Otroke so nameravali povezati s pomočjo mladinskih prireditev, z »mladinskimi listi«, knjigami in povestmi, vendar bi bila po njihovem mnenju edina prava rešitev za kakih 150 otrok namestitev stalnega domačega učitelja, ki bi poučeval izven redne francoske šole. Zato so se čudili, da Janku Jankoviču v domovini niso odo-

brili dopusta, ko se je potegoval za delo v Franciji. Na koncu so opozorili še na stalno željo po socialnem sporazumu oziroma sklenitvi konvencije med Francijo in Jugoslavijo, ki bi jugoslovanskim delavcem v Franciji zagotovila določeno zaščito.

3. aprila 1931 je Katoliška misija v Aumetzu (Moselle) ponovila prvo misijo za učitelja ter za razširitev obsega njegovega delovanja še na območje (Freyming)-Merlebacha (Moselle) in Liévina (Pas-de-Calais). Hkrati je misija opozorila, da se je potreba po njem pokazala tudi na Nizozemskem in v Belgiji. Razlog je bil v tem obdobju mnogokrat ponovljen: otroci se morajo naučiti slovenski jezik, ker je že skrajni čas za to, sicer bo prepozno, kot je bilo prepozno na Vestfalskem. Jankovič je začel v Tucquegnieux (Meurthe-et-Moselle) poučevati 28. decembra 1931. Učil je okrog 132 otrok. S seboj je prinesel nekaj lastnih učil in pripomočkov za pouk. Prosil je za 60 čitank za prvi, 50 za drugi in 30 za višji razred. Želel je nekaj zgodovinskih in zemljepisnih knjig in zemljevid Dravske banovine, karto Jugoslavije pa je prinesel s seboj. Rad bi kupil šapirograf, da bi učencem razmnoževal gradivo. Kreda in črnilo si je kupoval sam.

Iz pisma Kazimirja Zakrajška Antonu Korošču z dne 28. decembra 1931 je razvidno, da je imel Jankovič težave, med drugim zaradi omejenega francoskega priseljenskega dovoljenja. Zakrajšek je tudi opozoril, da je prvi izseljenski kongres v Ljubljani (1935) predlagal večje število izseljenskih učiteljev. Nasprotno je konzulat v Metz menil, da je težko pridobiti vse podatke in zadostiti vsem predpisom. Jankovič se je 19. januarja 1932 s pismom obrnil na Rafaelovo družbo v Ljubljani. Minili so trije tedni, odkar je prišel v Tucquegnieux (Meurthe-et-Moselle) in La Marine. Ugotavljal je stanje na terenu. Menil je, da sta oba kraja po številu Slovencev že preseгла Aumetz. Izpostavil je naklonjenost ravnatelja rudnika v Aumetzu, ki je za slovensko društvo naročil kar deset slovenskih časopisov, seveda samo katoliških, in kupil tamburice. Jankovič je bil zaposlen osem ur dnevno, zvečer je vadil petje, imel skušnje za igre, igranje tamburic, predavanja, seje itd. V četrtek popoldne je imel šolo za otroke, ki jih je bilo več kot petdeset. Ena tretjina jih ni znala slovensko, »tako da je bil križ« z njimi, kot je zapisal. Med seboj so govorili le francosko. »Smo pač Slovenci,« je ironično potarnal. Tamkajšnje delavsko društvo (ust. 1931) je ponovno oživel. Pri sprejemanju novih članov so bili zelo previdni. Pijance, katerih tudi tam ni manjkalo, so odločno odklanjali. V nedeljo so imeli sv. mašo, pri kateri so peli. Francozi so jih radi poslušali, čeprav niso znali veliko pesmi. Kriza se je tudi tam pojavila v večjem obsegu. Vse je na bodočnost gledalo s strahom. Ob koncu je prosil, naj duhovnika Jožeta Kastelica nikar ne spravljajo v Južno Ameriko. »Takega ugleda, kot si ga

je on znal tu pridobiti pri ravnateljih zlasti, ne bo znal nihče več. V trenutku, ko odide on, grem tudi jaz domov,« je resignirano dodal. Vendar je Jankovič kljub temu ostal v Franciji.³⁶⁵

Jugoslovanska katoliška misija v Aumetzu je 23. oktobra 1932 naslovila pismo na konzula v Metz (Meurthe-et-Moselle). V podporo Jankoviču ga je napisal Jože Kastelic. V njem je omenil, da Jankovič hoče postati »potovalni« učitelj. Opozoril je na zapleteno situacijo v Franciji glede šol. Jugoslovanske šole niso bile dovoljene, ker z državo ni bilo pogodbe, kakor so jo imeli Poljaki. Na drugi strani so se zakoni različno (široko) interpretirali. Menil je, da francoske oblasti ravno Jugoslovanom ne bi smele delati težav; sam je z izrecnim dovoljenjem merodajnih francoskih oblasti že štiri leta učil v prostorih francoske državne šole, kjer so imeli na razpolago vse potrebščine. To se jim je zdelo, tudi francoskemu učiteljstvu, čisto naravno, posebno še, ker so vedeli, da so v primeru Poljakov vse stvari dobivali od občine, čeprav so bili, kot je zapisal Kastelic, »Jugoslovani veliko bolj priljubljeni kakor Poljaki«. Predvsem pa je bilo v Franciji poljskim duhovnikom in njihovim namestnikom z zakonom dovoljeno poučevati verouk in je bilo celo zakonsko določeno, kdaj francoski državni učitelji ne smejo imeti pouka, tudi zasebnega ne, da so se lahko otroci, katerih starši so to želeli, udeležili verskega pouka. Zato je Kastelic sam prevzel formalno odgovornost za obe šoli, v Aumetzu in Tucquegnieuxu. Jankovič je bil samo njegov namestnik, ki je na njegovo odgovornost poučeval nauk o veri. Pojem »nauk o veri« ni bil nikjer uradno formuliran in je bil seveda zelo raztegljiv. Da bi lahko otroke učil v verouku, jih je moral najprej naučiti brati in pisati v domačem jeziku, da bi jim lahko razložil verske misli, so morali poznati domovino, razmere v njej in njeno zgodovino. Zato je »šola« praktično obsegala branje, pisanje, zemljepis, zgodovino in nekoliko računanja. Seveda pa tudi verouk, ki se po francoskih državnih šolah ni poučeval. Taka je bila vsaka »dopolnilna« šola. »Vsi otroci obiskujejo namreč redno francosko šolo,« je poudaril Kastelic. In v »slovenski šoli« naj bi bil poudarek na »domačem« jeziku. Kastelic je podprl Jankovičeva prizadevanja, njegov tamburaški orkester, igre in pevski zbor. V Tucquegnieuxu je uredil izseljensko čitalnico z dvema jugoslovanskima dnevnikoma in petimi drugimi časopisi. Menil je, da je Jankovič dober pedagog, »tako da otroci njegovo šolo z veseljem obiskujejo, kar je zelo važno, ker jih ne more v šolo nihče siliti. Njegova žena je priredila za naše žene in dekleta dvomesečno gospodinjsko šolo.« Omenil je tudi, da je imel za svojo šolo idealen prostor z inventarjem za sto otrok. Kastelic je nameraval avgusta in septembra, tj. v

365 AS 74, a. e. 1835, š. 19. Izseljenski učitelj v Franciji.

času velikih počitnic, organizirati počitniške tečaje za otroke iz kolonij, ki so bile premajhne ali preveč oddaljene, da bi jim bilo moč nuditi domačo šolo.³⁶⁶

Kastelic se je s posebnim pismom z istim datumom, 23. oktobrom 1932, obrnil še na Ministrstvo za prosveto v Beogradu. V njem je podprl Jankovičeva prizadevanja. Najprej je pohvalil šolo v Mine d'Anderny-Chevillon v Tucquegnieux in nadaljeval, da je Jankovič tam imel 53 otrok, ki jih je poučeval v treh skupinah, seveda potem, ko so končali obvezni francoski šolski pouk. Po Kasteličevem mnenju bi Jankovič moral učiti v Aumetzu, kjer je bilo šoloobveznih 82 otrok, od katerih jih je 79 obiskovalo šolo pod njegovim (Kasteličevim) vodstvom. Aumetz in Tucquegnieux sta bili po Kastelicu koloniji z največjim številom jugoslovanskih otrok, »ki so kar klicali po učitelju«. Kastelic je poznal urejenost poljskih »šol«, kar je prav tako izpostavil v pismu. V Aumetzu je bilo tako npr. 35 poljskih otrok, ki so imeli posebno, od poljskega prosvetnega ministrstva imenovano poljsko učiteljico, medtem ko je imelo 79 jugoslovanskih otrok skromen pouk v domačem jeziku samo po dobri volji domačega duhovnika. »Sploh imajo Poljaki po vseh količkaj važnih kolonijah svoje učitelje in je njihov pouk v francoskih šolah pogodbeno zavarovan,« je še sklenil.³⁶⁷

Prihajale so tudi prošnje iz domovine. Pismo Rafaelove družbe Jankoviču z dne 2. marca 1933 vključuje prošnjo, da bi kak otrok iz njegove šole pisal otroško pismo *Izseljenskemu vestniku* v domovino. Otroku bi odgovorili in mu poslali kak dar. S tem bi radi spodbudili tudi druge otroke izseljencev, da bi pisali za omenjeni list. S tovrstnim dopisovanjem bi bil dosežen tudi ugoden vpliv na starše, kar bi povezovalo in pospeševalo skupne vezi. *Izseljenski vestnik* je nameraval odpreti t. i. otroški kotiček. Septembra 1933 so Zakrajšku pisali pismo, v katerem omenjajo, da so mu priložili nekaj pisem tamkajšnjih otrok in da bo druga pisma poslal še duhovnik Švelc, ki je vodil šolo v Aumetzu, Giraumontu in Ste-Marie-aux-Chênes. Jankovič je izrazil željo, da bi stopil v stik z večjim številom otrok v Franciji, in napisal, da se je zato namenil izdajati mesečni šolski listič *Mali izseljenec*. Prva številka naj bi izšla – če bi šlo vse po sreči – v začetku oktobra 1933. Imela bi uvodni članek vzgojnega pomena, vsebovala pa bi tudi nauk o slovenskem branju, kratka spodbudna berila, pisma »naših malih«, povest o Storžku in končno smešnice iz šole. Jankovič je Zakrajšku obljubil, da mu jo pošlje, ko bo izšla. Otroci bi list dobivali brezplačno. Za tisk in razmnoževanje se je obrnil na konzula, vendar odgovora od njega takrat ni prejel.

366 AS 74, a. e. 1835, š. 19. Učitelj Janko Jankovič.

367 Prav tam.

V dopisu Jankoviču 24. oktobra 1933 je Rafaelova družba omenila tudi list *Mladi izseljenec*. Zakrajšek je idejo, da bi ga izdajali, označil za lepo, vprašal pa se je o njeni izvedljivosti in opozoril na nevarnosti zanjo v obstoječih razmerah. Jankoviču je svetoval, da počaka na ugodnejše razmere in čase, in nadaljeval, da se je tudi sam ukvarjal z enako mislijo za *Izseljenski vestnik* in da je imel resen namen »dati otrokom dve strani lista«, da pa se bo tudi desetkrat prej premislil, predno bo začel s projektom (v ozadju so bile verjetno ideološke in politične razprtije med izseljenci ali Zakrajškov strah pred konkurenco). V začetku oktobra 1933 je banska uprava Jankoviču poslala 140 knjig; pripeljal mu jih je konzul iz Metza, ko je obiskal kolonijo. Jankovič je gradivo razmnoževal oziroma je imel namen, da bi izdal 300 izvodov »časopisa«. Za pomoč je prosil konzula. Svetovano mu je bilo, naj se ta tiska pri Savezu jugoslovanskih radnika, kar je Jankovič sklenil z besedami: »Raje ničesar, ker želim ostati nevtralen, vsem društvom enako naklonjen.«³⁶⁸



Anton Švelc, izseljenski duhovnik v Aumetzu, Francija.

Jože Kastelic je bil duhovnik in hkrati učitelj, čeprav to pravzaprav ne bi smel biti. Enako je veljalo za Antona Švelca, ki je v Aumetzu prišel konec januarja 1933 in je nadaljeval Kasteličevo prakso. Med drugim je organiziral pouk slovenščine za otroke v več razredih, za odrasle pa je pripravil tečaj francoščine. Odhajal je tudi v kolonije Audine-le-Tiche, Moutiers in Tucquegnieux. Navduševal se je nad glasbo. Reorganiziral je tamburaški orkester (Tamburica). Odrasle je naučil igrati spremljavo, mlade, ki so imeli bolj spretno prste, pa melodijo. Tamburaška skupina je postala del Slovenskega delavskega društva v Aumetzu in je nastopala tudi na Radiu Luksemburg.³⁶⁹

19. junija 1934 je Jankovič poslal dopis Kraljevski banski upravi Dravske banovine s prošnjo za novega izseljenskega učitelja. Konzulat v Metzju se je izmikal in je odgovarjal, da je težko pridobiti vse podatke in zadostiti

368 AS 74, a. e. 1835, š. 19. Učitelj Janko Jankovič.

369 Pislar, *Slovensko delavsko društvo*: 23.

vsem predpisom, čeprav se je kljub temu nagibal k rešitvi, ki je bila možna. Konzul je priznaval, da ima učitelj težko nalogo, da v svoje delo vlaga veliko napora in da to ni primerljivo z učiteljskim delom v domovini. V Franciji ni imel prostega četrtega, niti nedelje, niti božičnih praznikov, niti poletnih počitnic, ko so bile francoske šole v razpustu, saj je ravno takrat imel največ dela s poučevanjem. Sebe in družino je vzdrževal s plačo rudniškega tolmača. Zaradi očitkov konzulata, češ da ne more sedeti na dveh stoli, tj. katoliškem in jugoslovanskem, je orisal svoje dotedanje delovanje v Franciji. Poročilo, ki ga je podpisal in nanj zapisal datum 24. februar 1934, je poslal na razne naslove. V njem je opozarjal na svoj položaj: napisal je, da deluje v šoli v Tucquegnieux in v La Marinu, kjer poučuje 10 do 12 ur tedensko, in da odhaja tudi v Aumetz in Giraumont. Po francoski zakonodaji je lahko poučeval samo kot »pomožni veroučitelj«. Na verouk je vezal kompleksen pouk: branje, pisanje, jugoslovansko zgodovino, zemljepis in druge predmete, tako da mu tudi konzul ni mogel očitati, da otrok ne uči v jugoslovanskem duhu. V poročilu je tudi napisal, da je v La Marinu učil 28 otrok, v Tucquegnieux 36, v Aumetzu okrog 70 in v Giraumontu 14 otrok ter da vodi dramski odsek, ki uprizarja igre, kot so Užitkarji, Petrovičeve Duše, Veriga, Na vasi, Za srečo v nesreči. Ponovil je, da je na sestanku 1. maja 1933 potrdil, da je načeloma bil za Savez jugoslovenskih radnika in da tega mnenja ni opustil. Nakazal je razlog: da nobenemu narodu ni potrebna tako močna nacionalna organizacija kot ravno »našemu«. Savez je imel po njegovem tudi socialne naloge. Ni se strinjal s članarino (5 frankov mesečno), ki se mu je zdela premajhna glede na obseg delovanja, ki so si ga zastavili, torej za podpore za poškodbe, za bolezen, enomesečno brezplačno vzdrževanje brezposelnih, proste vožnje v domovino, podpore rodbinam, ki imajo več kot dva otroka, starostno rento, odpravnino, vzdrževanje jugoslovanskih šol itd. Na koncu je poudaril, da je proti sporom.³⁷⁰

Jankovič je v pismu, ki ga je 17. novembra 1934 napisal Zakrajšku, omenjal svoje dobro sodelovanje z rudnikom Mines d'Anderny-Chevillon, v katerem je delalo okoli 15 % Slovencev. Rudnik jim je dal na razpolago društveno in šolsko dvorano, kupil inštrumente, vsako leto prispeval za knjižnico ter za miklavža obdaril otroke. Jankovičeva prizadevanja je spremljal konzulat v Metz, ki ga je v tem času vodil Kosta L. Mišič. V svoji oceni je konzul zapisal, da je Jankovič v omenjenem letu (1934) vodil šolo v La Marinu (29 otrok), v Tucquegnieux (34 otrok) in v Aumetzu (65 otrok). Pouk je imel vsak dan med 17. in 19. uro, v četrtek od 15. do 19. ure. V petek je obiskal tudi dru-

370 AS 74, a. e. 1835, š. 19. Učitelj Janko Jankovič.

ge kolonije (Giraumont, Moutiers, Ste-Marie-aux-Chênes itd.), kjer je delal z otroki. Na intervencijo konzulata je tečaje za otroke odobrila tudi prefektura v Metz. V oceni njegovega dela je bilo zapisano, da delo dobro teče, še bolje pa bi, če Jankovič ne bi bil prisiljen delati kot tolmač v rudniku. Zapisal je, da je deloval tudi na organiziranju delavcev v društva, ustanovil pevsko in tamburaško društvo in imel velike uspehe z otroškim zborom iz Tucquegnieuxa ter da je sodeloval na vseh jugoslovanskih manifestacijah. Jankovič je bil glavni prosvetni delavec v Savezu jugoslovanskih radnika »Kraljevič Andrej«, zato je bil izdan sklep konzulata, da je izseljencem potreben in naj bi zato dobil plačo. O tem je konzulat večkrat obvestil Ministrstvo prosvete.

Jankovič je 20. septembra 1935 pisal Kazimirju Zakrajšku in pismu priložil glasilo *Duhovno življenje* s člankom o njegovi francoski šoli. Menil je, da bi bil potreben še en izseljenski duhovnik za južno Francijo in vsaj še dva učitelja, eden za Aumetz in drugi za Merlebach.³⁷¹ Po odločitvi Ministrstva za socialno politiko in narodno zdravje v Beogradu je Jankovič konec leta 1937 – službo je nastopil 19. decembra – postal izseljenski dopisnik v Merlebachu (Moselle). Ker se razmere v zvezi z njim še vedno niso uredile, je izseljenski duhovnik Grims že prej, 14. marca 1937, pisal Zakrajšku: »Zato vas lepo prosim, gospod pater, zastavite vse svoje sile, da se tolikoletno nečloveško ravnanje in šikaniranje našega ubogega izseljenskega učitelja vendar enkrat konča.« Ob tem je omenil, da je imel Jankovič kot učitelj v Tucquegnieuxu 120 otrok, on sam pa preko 400 otrok, ki so že leta čakali na učitelja.³⁷² Zdi se, da je Grims Jankoviču zavidal dosežke.

UČITELJICA JULIJANA ŠUŠTERŠIČ MED IZSELJENCI V FRANCJI

Julijana Šušteršič je bila strokovna učiteljica na meščanski šoli v Ljuto-meru. Odšla je v Francijo. Na njen obisk v okolico Metza so jo spominjali vejica rožmarina, nageljček in vejica roženkravta, ki jih je vzela iz šopkov, ki so ji jih prinesli izseljenski otroci ob prihodu v kolonijo in v šolo. V kraju La Marine je med izseljenci že šest let bival učitelj Jankovič. Označila ga kot »otoček slovenstva in čuvarja slovenske besede in šole«. Zanimali so jo predvsem šole, slovenski oddelki, njihova organizacija, znanje otrok in spretnost v slovenskem jeziku. Opazila je naklonjenost rudniškega ravnatelja v Aumetzu, ki je dal slovenskim rudarjem na razpolago prostor za šolski pouk, služil pa je tudi kot društvena soba. Z otroki se je občasno ukvarjal duhovnik Anton Švelc, vendar jih kar petdeset ni imelo prilike obiskovati pouka slovenskega jezika.

³⁷¹ Prav tam.

³⁷² AS 74, a. e. 1836, š. 19. Izseljeniški učitelj postane izseljeniški korespondent.

Šušteršičeva je menila, da je v Aumetzu prepotrebna slovenska učiteljica, ki bi skrbela tudi za izobrazbo slovenskih deklet in mater. V bližini Aumetza je bila kolonija Crusnes (Meurthe-et-Moselle), kjer je bilo šolanja potrebnih 15 otrok. Učitelja ali učiteljice niso imeli. V naselbini Audun-le-Tiche (Moselle) je bilo brez šole prav tako 15 otrok. V naselbini Villerupt (Meurthe-et-Moselle) v bližini Aumetza je opazila dosti Slovencev in Hrvatov. Za šolo godnih je bilo 30 otrok, vendar tam ni bilo ne slovenskega in ne hrvaškega pouka. Njen sklep je bil naslednji: samo za okraj Aumetz se je kazala potreba po slovenskem učitelju oziroma učiteljici. Potrebna bi bila tudi skrb za dekleta in bodoče matere, »ki bi jim bilo treba vcepiti globoko vero in moralni čut, da se ne bi izgubile, preden bi postale matere.« S tem bi jih obvarovali raznih zablod in težkih udarcev, »v katere jih zavaja tujina«. Z Jankovičem je odšla v Tucquegnieux-Village, kjer se je zbralo 12 otrok. Dobila je šopke, Jankovič je izpraševal verouk in zatem slovensko branje. Prebrano so dobro obnavljali. Spregovorila jim je in rekla, naj v tujini ostanejo zvesti domači besedi. Zatem sta z Jankovičem odšla v Tucquegnieux-Gare, kjer je bilo v šoli 15 otrok. Jankovič je bil preko dneva zaposlen, po delu pa je, kot je zapisala, obiskoval šole, kjer je poučeval, vodil »jugoslovansko-poljski« orkester (violine, kitare, tamburice), poučeval petje in pripravljaj igre. Imel je pomočnico, ki je poučevala dekleta v gospodinjstvu in šivanju. Kot pomožna učiteljica je delovala gospodična Zupan. Šušteršičeva je ugotavljala, da so nekateri že dvanajst ali trinajst let v koloniji, drugi od štiri do šest let. Za delo so bili dobro plačani in so bili na splošno zadovoljni. Imeli so lepa stanovanja v rudniških hišah, ki so imela po tri do pet sob. Najemnina je bila nizka. Povprečno so dobro živeli. Delo je bilo sicer težko, a njihove besede so bile: »V rovih delamo kot živina, a zaslužek imamo tudi lep.«

Njen končni sklep je bil, da so bile redke družine, katerih otroci ne bi obiskovali slovenskega pouka. Ob tem je izjavila, da je bodočnost izseljenskih otrok le temna - fantje gledajo, da pridejo v rudnik, dekleta pa težje dobijo delo. Do petnajstega ali šestnajstega leta ostanejo v družini, nekatere so tudi potem doma, druge pa gredo služiti v večja francoska mesta kot služkinje ali si poiščejo delo na kmetih. Pozneje se vračajo v kolonije, kjer se poročijo. Šušteršičeva je obiskala še šolo v Tucquegnieux-Marine s 25 otroki. Ponovno so ji dali cvetje. Deklamirali so ji priložnostno pesem, ki jo je napisala pesnica Rožé. Znova je ugotavljala, da otroci lepo in pravilno odgovarjajo, berejo in pripovedujejo v slovenskem jeziku, »še tisti mali, ki so komaj gledali iz klopi, so pripovedovali molitve v slovenskem jeziku.« Pouk se je končal s pesmijo. Jankovič je pripravljaj mešani zbor za društveno prireditev, v katero so bili vključeni tudi otroci. Šušteršičeva je v svojem poročilu omenila

dve večji koloniji, Piennes (Meurthe-et-Mosell) v bližini Tucquegnieuxa, kjer je Jankovič enkrat tedensko poučeval 19 otrok, in Giraumont (Meurthe-et-Moselle), kjer je bilo v šolo vpisanih 27 otrok, niso pa imeli primerne učilnice. Zapisala je, da čim bodo dobili ustrezen prostor, bo z delom pričel pomožni učitelj Radič, ki bo prihajal v kolonijo enkrat tedensko. V koloniji Mancieulles (Meurthe-et-Moselle) bo Jankovič obnovil šolo. Pouk bo obiskovalo devet otrok. Ponovila je, da sta Jankoviču pomagala Zupanova, ki je poučevala v šoli in pri slovenski maši igrala na harmonij, in Radič, ki je poučeval naraščaj jugoslovanskega tamburaškega društva v Tucquegnieuxu. Šušteršičeva je menila, da bi Jankovič potreboval še tri učne moči, učiteljico, pomožnega učitelja in pomožno učiteljico. Tako bi dobil možnost, da bi odšel v slovensko kolonijo Freyming-Merlebach (Moselle), kjer je bilo okrog 300 otrok, ki niso imeli slovenskega učitelja. Izselski duhovnik Grims je lahko poučeval le 50 do 60 otrok. Ocenila je, da če bi država poslala še tri učne moči, bi se izseljensko šolstvo na področju jugoslovanskega konzulata v Metz u »v glavnem uredilo«. Izselski tega sami niso mogli urediti, zato so pričakovali rešitev od »izseljenskega instituta«, ki naj bi bil ustanovljen ob kongresu avgusta 1937 v Ljubljani.³⁷³

Istega leta je v *Izseljenskem vestniku* izšla novica, da je bila slovenska šola zaključena. Ocenjena obiska je bila dobra. Pogrešali pa so precej otrok; njihov izostanek naj bi bil posledica zanikrnosti – verjetno staršev – in »nemčurskega duha«. ³⁷⁴ Zato je novičar poudaril, da je treba pohvaliti družine, ki so pošiljale otroke k slovenskemu pouku. Drugim v opomin in izpraševanje vesti je



Janko Jankovič, izseljenski učitelj v Merlebachu, Francija.



Anton Šlibar, izseljenski učitelj v Tucquegnieuxu, Francija.

373 Šušteršič, Med našimi izseljenci: 77-79. Avgusta 1937 je bil na Pravni fakulteti Univerze kralja Aleksandra I. ustanovljen Zavod za mednarodno javno pravo, ki je obsegal tudi t. i. izseljenski odsek.

374 V mislih so imeli otroke, katerih starši so v Francijo prišli iz Nemčije (vestfalski Slovenci).

kar naštel družine, ki otrok niso pošiljale k pouku, pri katerem sta pomagala Franc Šen in Anica Levart.³⁷⁵

Ob izbruhu druge svetovne vojne v Jugoslaviji je Jože Premrov opozoril na delo izseljenskih učiteljev v Franciji, ki je bilo težko zaradi oddaljenosti kolonij in poučevanja v zasebnih stanovanjih. Nad 2000 slovenskih otrok je bilo v rokah samo dveh učiteljev, Janka Jankoviča v Merlebachu in Antona Šlibarja v Tucquegnieuxu.³⁷⁶ Če je bilo obdobje Jožeta Kastelica bolj umirjeno, je bilo Jankovičevo zaradi razmer, ki so nastopile v tridesetih letih, težavnejše. Prizadevanja za pridobitev novega učitelja v Franciji so se odvijala v medsebojni komunikaciji med Dravsko banovino, Jugoslovansko katoliško misijo v Aumetzu, Rafaelovo družbo, konzulatom v Metz in še kom. Posebej poudarjeni sta bili vlogi ljubljanskega in mariborskega škofa. Ohranjeno arhivsko gradivo nam omogoča širši vpogled v dogajanja v drugi polovici tridesetih let.³⁷⁷

TOMO BREJC IN ŠPANSKA DRŽAVLJANSKA VOJNA

Celo danes ima španska državljanska vojna globok simbolni pomen kot prototip preludija v drugo svetovno vojno, hkrati pa se je na bojnem polju odvijal ideološki boj med demokracijo in diktatorstvom. Špansko ljudstvo je doživelo veliko tragedijo, ki je odmevala po vsem svetu. Poraz republikanske armade je sprožil množično begunstvo v bližnjo Francijo. Med letoma 1936 in 1939 je mejo prekoračilo okrog pol milijona ljudi. V begunskem toku so bili socialdemokrati, socialisti, anarhisti in pripadniki »naprednih« sindikalnih organizacij. Med njimi so bili tako civilisti kot vojaki. Po popisu prebivalstva marca 1936 je v Franciji živel 253.599 Špancev, ki so predstavljali tretjo največjo skupnost tujcev v državi. Bili so revni izučeni delavci, ki so se zaposlili v gradbeništvu in kmetijstvu. Večinoma so bili nepismeni. Ob reviziji francoskega državljankega zakona leta 1927 je mnogo Špancev prevzelo francosko državljanstvo. Od srede tridesetih let je bilo tako več kot 200.000 Francozov, ki so bili po rodu Španci.

Poleti 1937 je proti Franciji peš in s čolni zbežalo okrog 125.000 ljudi. Samo okrog 35.000 jih je ostalo v sosednjih državah. Večina vojakov in civilistov je nerada sprejela poraz republikanske armade, zato so se umaknili čez Pireneje in začeli borbe z nacionalisti v Aragonu in Kataloniji. Spomladi 1938 je prišlo do vala begunstva, v katerem se je v Francijo umaknilo od 23.000

³⁷⁵ *Izseljenski vestnik* – Rafael 7/8: 85 (1937). Aumetz.

³⁷⁶ Premrov, *Izseljenska čitanka*: 106.

³⁷⁷ Arhivsko gradivo o učiteljski problematiki v Franciji se nahaja v arhivski škatli z neurejeno vsebino. Glej: AS 74, a. e. 1935.

do 24.000 republikancev. Ob koncu leta 1938 je odšlo v Francijo še 40.000 do 45.000 španskih beguncev, med njimi več kot 10.000 otrok. Zadnji val beguncev je bil najbolj obsežen. Stanje je bilo brezupno. Meja med Francijo in Španijo je bila uradno za nekaj mesecev zaprta, sovjetska pomoč je bila omejena. Francoska vlada je beguncem pomagala z 88 milijoni frankov. Ob koncu januarja in v začetku februarja 1939 je v »sestrsko republiko«, tj. Francijo, prišlo okrog 170.000 civilistov in 295.000 vojakov. Druge evropske države niso hotele sprejeti večjega števila beguncev. V pomoč beguncem so se vključile številne organizacije, ki so poskrbele tudi za otroke. Po prvih porazih v Baskiji je Francija prevzela nekaj skupin otrok, prav tako tudi Belgija, Velika Britanija, Sovjetska zveza in Švica. Samo v Angliji so prevzeli okrog 4000 baskovskih otrok, za katerimi je stal Baskovski otroški komite (1937). Sovjetska zveza je sprejela 3000 otrok. Skratka, v letih 1936–1939 je bilo evakuiranih več kot 70.000 otrok. Mnogi republikanci so bili prisiljeni, da ostanejo v Franciji. Vrnitev v Španijo ni bila mogoča za tiste, ki so se med vojno politično angažirali. Na mejah so razoroževali vojake in jih pošiljali v internacijska taborišča. Potem ko je nemška vojska okupirala severno Francijo, je 22. junija 1940 med državama, Nemčijo in Francijo, prišlo do sklenitve premirja. Večina republikanske politične in vojaške elite je morala Francijo na hitro zapustiti.³⁷⁸

Tomo Brejc je bil eden od številnih komunistov, ki so delovali v Franciji.³⁷⁹ Aktiven je bil v Pas-de-Calaisu in pozneje v Parizu. Temelj njegovega delovanja je bila ljudskofrontna širina v Franciji. Na prelomu 1935/36 je ponovno zaživela jugoslovanska sekcija pri Komunistični partiji Francije, ki je zamrla po marsejskem atentatu na kralja Aleksandra. Del tega gibanja so bili tudi slovenski in jugoslovanski izseljenci, saj je Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije junija 1936 poslal direktivo, da morajo komunisti okrepiti stike s slovenskimi izseljenci, aktivneje sodelovati v izseljenskem časopisju, zlasti slovenskem, in okrepiti zbiranje denarja med izseljenci za žrtve političnega terorja v Jugoslaviji. Med njimi so pod okriljem Emigracijskega komiteja (EMKOM) delovali inštruktorji in Brejc je postal eden od njih. Jeseni 1936 je delovalo Pokrajinsko vodstvo Komunistične partije Francije jugoslovanske narodnosti, kateremu je bil odgovoren Brejc. Izseljenci so imeli pomembno vlogo pri pošiljanju komunistične in druge literature iz Francije v Jugoslavijo in obratno. Marca 1936 je v Toulousu prišlo do združitve socialističnega in komunističnega sindikata v enoten in neodvisen C.G.T. Temeljil je na programu Ljudske fronte in zanimanje zanj je naraščalo tudi pri jugoslo-

378 Berdah, Spanish political refugees: 695–697.

379 Drnovšek, Delovanje Toma Brejca: 179–204.

vanskih priseljencih, kar ni bilo nič nenavadnega zaradi njihovega splošnega navdušenja v ljudskofrontnem duhu. Januarja 1936 je Ljudska fronta objavila program, in sicer: razpust in razorožitev fašističnih organizacij, amnestijo političnih zapornikov, boj proti brezposelnosti in agrarni krizi, reformo davčnih obveznosti, nacionalizacijo vojne industrije, kontrolo nad dejavnostjo francoske narodne banke, organiziranje kolektivne varnosti ter organiziranje mednarodnega sodelovanja proti fašistični agresiji in nevarnosti nove vojne. Junija 1936 je Leon Blum sestavil vlado, v katero Komunistična partija Francije ni hotela vstopiti, obljubljala pa ji je pomoč. Program je bil obetaven: 40-urni delavnik, uvedba kolektivnih pogodb, plačani dopust, nacionalizacija oborožitvene industrije, podaljšanje šolske obveznosti do 14. leta starosti, ustanovitev fonda za brezposelne, starostno zavarovanje za delavce, davčna reforma, uvedba kolektivne varnosti, zmanjšanje in kontrola oborožitve. V letu 1937 so reforme zastale, parlament je napadel vlado, češ da vodi državo v katastrofo, Komunistična partija Francije pa je zahtevala, da se zaseže premoženje in uniči kapitalistični sistem v Franciji; junija 1937 je Blumova vlada padla. Januarja 1938 so iz nove Delbosove vlade, ki se je zavzela za ohranitev republike, uresničevanje socialne pravičnosti, zvestobo Društvu narodov in za povezavo z demokracijami, izstopili socialisti. Sredi marca 1938 je vlado znova prevzel Blum, sledil pa mu Daladier, ki je sredi junija 1938 zasedanje parlamenta odložil za nedoločen čas. Marca 1939 je Daladier zatrdil, da Francozi ne bodo popuščali ne Italijanom in ne Nemcem.³⁸⁰

Leta 1936 je bila ustanovljena sindikalna Zveza jugoslovanskih rudarjev v severni Franciji, ki se je imenovala tudi Jugoslovanska sindikalna zveza (Fédération Syndicale Yougoslave), s sedežem v Lensu. Podružnice so delovale tudi v drugih krajih Francije. Večina jih je delovala v Pas-de-Calaisu. Na prelomu 1936/37 so ugotavljali, da je bila od okoli 1000 slovenskih in hrvaških rudarjev v tej pokrajini le polovica organizirana v sindikalne sekcije. Internacionalizem se je širil, kar nam potrdi december 1938, ko sta se v skupno zvezo povezali jugoslovanska in češkoslovaška sindikalna sekcija, češ da je vsem skupen boj za pravice »delovnega« razreda. Brejc je vodil kampanjo proti neopredeljenim in ideološko nasprotnim slovenskim izseljencem. Njegova naloga je bila skrbeti za pravilen razvoj in delo Jugoslovanske delavske podporne jednote. *Glas izseljencev*, ki ga je urejal, je pozival izseljence v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in v Luksemburgu, naj ustanovljajo svoje »jednote«, kot so jih tovariši v Pas-de-Calaisu. Sprva je bil Brejc do njih zadržan, nato pa se je začel zavzemati za njihovo krepitev in širjenje. V ljudsko-

380 Mikuž, *Svet med vojnama*.

frontnem duhu je bilo njegovo sodelovanje s katoliškimi društvi, ki so delovala na temelju krščanskih socialnih idej. Zato ni presenetljivo, da je njegov *Glas izseljencev* objavil idejo o skupnem nastopu socialistov, komunistov in katoličanov za boljše življenje delavstva, za mir in nastop proti fašizmu in kapitalizmu. Strpnije gledanje je prihajalo tudi s strani katoličanov, saj so mnogi med njimi delovali v okviru C.G.T., ne da bi jim to škodovalo. Zato so zavračali nekatere duhovnike, ki so C.G.T. označevali za komunistično organizacijo samo zaradi tega, da bi dosegli izstop katoličanov iz organizacije. Že avgusta 1936 je vodstvo jednote navezalo stik z društvom sv. Barbare, verjetno v Lensu, da bi dosegli enotnost in skupno delovanje pri naslednjih nalogah: ratifikaciji delavske konvencije med Francijo in Jugoslavijo, ureditvi pravnega statusa izseljencev vseh narodnosti v Franciji, skupnih nastopih in manifestacijah s francoskim narodom proti vojni in fašizmu, širjenju izseljenkega in delavskega tiska, kulturno-prosvetnih akcijah in akcijah, ki so jih vodili izseljenci drugih narodnosti. Vendar društvo teh predlogov ni sprejelo. Svetovnonazorski in ideološki prepadi so bili pregloboki. Skratka, prisotne so bile širine in ožine duha, pri čemer je bilo težko ugotoviti prave namene; dejstvo pa je, da je bil ta čas v Franciji sproščen, navdihujoč in poln pozitivne energije. Žal samo za kratek čas.

Med društvi, ki so pozimi 1936/37 delovala v Pas-de-Calaisu, najdemo tudi slovensko sekcijo društva Prijatelji Sovjetske zveze, ki je npr. 26. decembra 1936 organizirala že enajsti večer s predavanji in kulturnim programom. Predavanju v francoščini in slovenščini o pomenu Francije in Sovjetske zveze pri utrjevanju svetovnega miru so sledile otroške deklamacije, tem pa ples. Zbrali so tudi 325 frankov za žrtve »belega terorja« v Jugoslaviji.³⁸¹ V času delovanja v Pas-de-Calaisu je bil Brejc zadolžen za spremljanje aktivnosti jugoslovanske sekcije Rdeče pomoči, t. i. patronatov med ekonomskimi izseljenci po svetu. Zbirali so denar za pomoč političnim jetnikom.

V letih 1937–1939 je Brejc deloval v Parizu. Maja 1937 je postal član Komisije za priseljence pri Komunistični partiji Francije, do septembra 1939 je bil sekretar Zveze kulturnoprosvetnih in podpornih društev izseljencev iz Jugoslavije v Parizu. »Partijski punkt« v Parizu je imel v knjigarni Horizonti, ki jo je vodil Lovro Kuhar. Za delo med študenti je skrbel Boris Kidrič, Zdenko Raich je vodil patronate, Ivan Krndelj in Tomo Brejc pa sta bila odgovorna za ekonomske izseljence in *Glas izseljencev*. Julija 1938 je Brejc postal član glavnega odbora Centra zvez ekonomskih izseljencev v Parizu (Centre de Liaison des Travailleurs Immigrés à Paris), predstavništva vseh priseljencev in

381 *Glas izseljencev* 2/2 (15. februar 1937).

zaščitnik njihovih interesov. Tu je deloval do sredine leta 1939. Bil je tudi član glavnega odbora Društva izseljencev iz Jugoslavije v Parizu, ki je imelo šest pokrajinskih odborov in 76 sekcij z okoli 6000 člani. Bil je tudi član izseljenske Ljudske pomoči, ki je tudi zbirala prispevke med izseljenci.

Ob izbruhu vojne v Španiji se je Georgij Dimitrov 23. oktobra 1935 s pismom obrnil na špansko mladino komunistične, socialistične in anarhistične usmeritve, v katerem je zapisal, naj se ustvari enotna fronta delavske in kmečke mladine, s ciljem premagati fašizem in izvesti proletarsko revolucijo. Ta borba bi združila mlade v tovarnah in rudnikih, s podeželja, šol in z univerz. Pozdravljaj je delovanje delavskega mladinskega gibanja proti smrtnemu sovražniku – fašizmu, sovražniku njihove mladosti, sreče in bodočnosti.³⁸² Že septembra 1933 je potekal v Franciji Svetovni mladinski kongres, ki je vključil mladino raznih političnih smeri in pogledov na svet. Poudarjali so zlasti boj proti vojni in fašizmu.³⁸³

Španska državljanska vojna je spodbujala k izražanju podpore, kar se je kazalo v glasilih, ki so bila naklonjena boju proti fašizmu. Sekcija slovenskih rudarjev C.G.T. je s sestanka 8. februarja 1937 v francoskem jeziku pozdravila bojujoče se rojake; podpisala sta se predsednik Karol Kelner in tajnik André Medved. Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije je v srbskem jeziku poslal pozdrav dobrovoljcem, Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare iz La Machina pa je iz srca in duše poudarilo pripadnost republikanski Španiji in pri tem izrazilo zadovoljstvo, da so na strani osvobodilne vojske srečali tudi katoliške Baske.³⁸⁴ Pretresljivo je bilo pismo neznanega očeta sinu, ki je odšel v Španijo. Zavedal se je, da ni več otrok, mu napisal, naj pazi nase. Da se kot oče zaveda svoje in njegove usode. Naj v rovu ne dviga glave. Naj se odpove alkoholu in čim pogosteje počiva. Prosil je usodo, da sina obdrži pri življenju. Njegova sedemnajstletna sestra Lenka je pripisala: »Ljubimo te svi, papa i mama. Drži se hrabro i pazi na sebe. Brate, budi hrabar i neka ti je sretno. Mnogo te voli i ljubi Lenka.« Skratka, pisma so imela informativno vlogo in nekatera so bila objavljena v časopisih. Ob osebnih pogledih je bila njihova vsebina marsikdaj nabita z ideološko bombastičnostjo. Pisma podpore so prihajala z vsega sveta.

Slovenski prostovoljci so 26. septembra 1937 naslovili poziv vsem slovenskim antifašistom. Najprej so poudarili, da se ne sme gledati na njihovo politično in versko prepričanje, saj so se enotno borili za demokracijo in svobodo španskega naroda. Prepričani so bili, da je ta borba tudi del borbe

382 *Proleter* 11/1 (januar 1935): 10.

383 *Proleter* 11/5–6 (april–maj 1935): 9.

384 *Dimitrovac/Dimitrovista* 1 (1. maj 1937): 4.

za združeno in svobodno Slovenijo! Zavzemali so se za enoten nastop vseh zavednih Slovencev, združenih v skupni borbi proti fašizmu, saj je prišlo do nevarnosti ponovnega prodajanja in razkosanja slovenske zemlje. Bili so za enotno slovensko fronto, za enotno pomoč španski demokraciji in za enotno borbo za demokracijo v Sloveniji. Želeli so organizirati slovensko Cankarjevo četo. Zato so pozvali slovenske stranke in struje v domovini in tujini, da v to vojno enoto odpošljejo čim več svojih ljudi. Četa bi imela »slovensko srce, ki bije za združeno in svobodno Slovenijo«. Borci bodo dali svoja življenja za uspeh te borbe, ostali bi dali vsaj moralno in materialno pomoč.

Zato so sklenili, da bi se čim prej ustanovila Cankarjeva četa, da bi gosteje dopisovali vsem slovenskim časopisom v domovini in tujini, izdajali propagandne brošure za vse Slovence izven Španije, v katerih bi opisovali doživljanje, borbo, uspehe in žrtve vseh živečih ali padlih slovenskih prostovoljcev, da bi sodelovali pri brošurah vsi in jih tudi sami financirali. Pisanje naj bi bilo preprosto, vsebujoč doživljanje na poti v Španijo, v borbi, pri delu, o težavah, uspehih. Izpostavili naj bi posameznike, njihove fotografije in naj bi celo sami financirali tisk. Izvoljen je bil uredniški odbor v sestavi Gustinčič, Janez Radečan, Matešič in Breskvar.³⁸⁵ Gustinčič, podpisan kot Kapitan, je v pismu Jugoslovanskega podpornega društva sv. Barbare z dne 9. aprila 1937 pisal rojakom na bojišču in se dotaknil slovenske bolečine, tj. Zedinjene Slovenije. Zapisal je: »Še v težjem položaju, kakor Baski se nahajamo mi, Slovenci. Nas zatirajo in izkoriščajo trije fašizmi: jugoslovanski, italijanski in avstrijski. Tudi mi vemo, da se moremo osvoboditi in zediniti kot narod v Zedinjeno Slovenijo samo tedaj, če padejo zverski jugoslovanski, italijanski in avstrijski fašizmi in vsi oni, ki danes sklepajo dogovore in sporazume s Mussolinijem ter mu prepuščajo prosto roko v boju proti demokratičnim ljudstvom. Zato smo mi Slovenci danes trojno s srcem in dušo z demokratičnimi silami Španije, Baskov in Kataloncev.«³⁸⁶ Slovenski prostovoljci so s pismom v *Proleteru* opozorili na razsežnost prostovoljstva, v katerem so se znašli skupaj ljudje iz Trbovelj, Jesenic, Ljubljane, Trsta in Maribora, nato iz Vestfalije, Limburga in Pas-de-Calaisa, Pennsylvanije, pridružili pa so se jim Makedonci in »Črnci«, Slovaki in Alžirci, Ukrajinci iz Poljske, Kubanci in v večjem številu pripadniki velikih narodov, Francozov, Angležev, Američanov in Italijanov. Vsi v borbi proti fašizmu in Francu. Podpisali so se kot hrvaško-slovenska četa Matija Gubec. Pohvalili so se z zavzetjem kraja Villanueva de la Canada. Uspešno so

385 *Dimitrovac/Dimitrovista* 9 (4. november 1937).

386 *Proleter* 13/6 (maj 1937): 542.



Zastava Čankarjeve čete, ki so jo izdelale slovenske izseljenke iz severne Francije (arhiv avtorja).

se v gorovju borili tudi onstran reke Guadarrama v smeri Boadilla del Monte.³⁸⁷ V vseh primerih so bila to huda bojišča republikanske armade.

Ko govorimo o izseljenstvu in izseljencih, mnogokrat pozablamo na vlogo deklet in žena, ki so nekako v ozadju skrbele za fante in može, hkrati pa za vzgojo otrok in za redno družinsko življenje; mnoge med njimi so bile tudi zaposlene. Kje je bila meja med otroštvom in odraslostjo? Koliko so bila stara dekleta, ki so delala kot služkinje v Parizu ali kot sezonske delavke na francoskih njivah? To so bila odprta vprašanja. Njihova samozavest je naraščala. Zato toliko bolj razumemo pisanje Kristine Fabič z naslovom Našim mladen-

³⁸⁷ *Proleter* 13/11 (oktober 1937).

kam izseljenkam v *Glasu izseljencev*,³⁸⁸ v katerem je pozivala k ustanovitvi dekliškega društva, češ da je samo v Parizu okoli 200 deklet. Tako kot očete in matere je pognalo v svet tudi marsikatero mladenko, ki je bila marsikdaj izgubljena, telesno in duhovno izkoriščena. Namen poziva Kristine Fabič je bil organizacijske narave – da bi se združile, ker bi tako dobile boljše službe in se lažje borile proti vsem krivicam, proti vsem »izkoriščevalcem delavskih deklet«. Tudi Tomo Brejc je ob materinskem dnevu 25. marca – mimogrede, praznovali so ga tudi katoliški izseljenci – opozoril na matere delavke, ki so morale ob tovarniških strojih stati do zadnjih dni pred porodom ter se vrniti na delo nekaj dni po njem. Jugoslovanske izseljenke niso dobile prav nobene pomoči s strani občine, kot so jo dobivale pripadnice drugih narodov. Razlog? Jugoslavija ni imela urejenih socialnih pogodb, ki bi omogočale pridobitev nekaterih pravic iz dela.

Tomo Brejc je apeliral, da se izseljenci preko socialistične C.G.T. vključijo v boj za svoje pravice, in pri tem naštel dosežke: plače poljedelskim delavcem in delavkam so se zvišale za 25 odstotkov in zakon iz leta 1936 je uvedel postavko, po kateri so imeli inozemski poljedelski delavci in delavke, ki so bili poročeni in so imeli družino v kraju, kjer so delali, pravico do podpore s strani občine v primeru nesreče ali bolezni. Imeli so tudi plačan dopust.³⁸⁹ Brejc je posegel tudi v žensko in mladinsko gibanje v Pas-de-Calaisu. Izseljenke so ustanovile dve ženski društvi proti vojni in fašizmu, in sicer v Lensu in Sallauminesu, ki sta se izkazali v pomoči jugoslovanskim prostovoljcem v Španiji s pošiljanjem paketov, pisem in daril. Glede mladih je bil Brejc skeptičen, saj je bila jugoslovanska rudarska mladina po njegovi oceni pod močnim vplivom francoskega mladinskega vodstva v Pas-de-Calaisu, ki po njegovem mnenju ni dobro delalo. Ni pa opredelil, zakaj.³⁹⁰

Španska državljanska vojna je združila levo usmerjene posameznike in družine v zbiranju denarja, hrane, oblek, obutve za republikanske borce in njihove družine. Brejc je potrdil, da so bile žene, in z njimi mladina, najbolj aktivne v podpiranju španske borbe. Vodilni člani Komunistične partije Francije so, po njegovih besedah, navajali, da so bili Jugoslovani v tem pogledu na prvem mestu, njim pa so sledili Italijani, Ukrajinci, Slovaki, Bolgari in drugi. Zbirali so perilo in živež ter ga pošiljali v Pariz jugoslovanskemu komiteju za pomoč španskim borcem. Članice Društva proti vojni in fašizmu so v spodbudo borcem v Španiji poslale zastavo Cankarjevi četi. To društvo je pod Brejčevim okriljem organizirala Štefka Perpar, ki je bila najprej tajnica,

388 *Glas izseljencev* 3/13 (2. julij 1938).

389 *Glas izseljencev* 3/15 (2. avgust 1938).

390 Drnovšek, Delovanje Toma Brejca: 193.

pozneje pa predsednica društva v Sallauminesu. To je bil čas politizacije javnega življenja z izrazito aktivnostjo žensk. Tudi Adela Kosec iz Alèsa (departma Grand) je po zgledu žena iz Pas-de-Calaisa pozivala: »Me nočemo, da bi fašizem tudi nam ubijal može in sinove ... Na plan, slovenske izseljenske žene in dekleta v Alès in Grand Combe!«³⁹¹ Slovenske izseljenke so se udeleževale mednarodnih srečanj, med njimi svetovnega ženskega kongresa v Marseillu od 13. do 15. maja 1938, na katerem je bilo v pomoč republikanski Španiji okrog 700 udeleženk z vseh koncev sveta. Zlasti katoliški Cerkvi ta politizacija leve provenience ni odgovarjala, hkrati pa so njene predstavnice dobile pečat komunističnih agitatork.³⁹²

Brejc je bil inštruktor Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije v Franciji. V svojih spominih je poudaril, da je bila ena njegovih osnovnih nalog dajanje navodil partijskim celicam, v katere so bili vključeni izključno Jugoslovani. Drugo nalogo je izvajal na frontnem političnem področju, tj. doseči enotno sodelovanje na liniji Ljudske fronte med člani Jugoslovanske podporne jednote, ki je bila najmočnejša podporna in kulturno-prosvetna organizacija jugoslovanskih izseljencev v Pas-de-Calaisu. Njegova naloga je bila pridobivanje ljudi, ki so bili člani katoliških društev sv. Barbare. Vodil je politične seminarje, na katerih so preučevali zgodovino VKP/b. Agitiral je za prijavljanje prostovoljcev, organiziral zbiranje denarja zanje, hrane, obleke in obutve, in to ne samo za španske borce, temveč tudi za njihove družine in otroke tistih španskih borcev, ki so krvaveli in umirali na tujih tleh. V Pas-de-Calaisu je pomagal antifašistični sekciji žena, podobno vlogo je imel tudi v antifašistični zvezi jugoslovanske rudarske mladine. Skrbel je za politično in strokovno delo v sindikalni zvezi rudarjev iz Jugoslavije v severni Franciji, sodeloval pa je, kot rečeno, tudi pri urejanju glasila *Glas izseljencev*, ki so ga izdajali jugoslovanski komunisti. Skrbel je za delovanje jugoslovanske sekcije Rdeče pomoči v Pas-de-Calaisu, ki je organizirala proteste proti preganjanju in mučenju komunistov v jugoslovanskih policijskih zaporih in kaznilnicah. Rdeča pomoč je bila namenjena zbiranju pomoči za politične jetnike v Jugoslaviji in tudi njihovim družinam in otrokom. Še pred zmago Ljudske fronte (1936) so bile skozi Brejčeve oči razmere med delavstvom neznosne. Spominjal se je delavk iz tekstilne tovarne v Lilleju in tovarn v okolici Lensa, ki so pripovedovale o tem, kako so jih maltretirali. Inozemski delavci in delavke so bili psovani kot »sale bêche« (tj. umazani tujci). V obdobju Ljudske fronte so se razmere spremenile na bolje, po letu 1937 pa je zanos, vsaj

391 Glas izseljencev 3/13 (2. julij 1938).

392 Drnovšek, Slovenske izseljenke iz Pas-de-Calaisa: 105-108.

v Pas-de-Calaisu, začel upadati zaradi razočaranja delavcev in delavk nad Ljudsko fronto in Komunistično partijo Francije, ker nista izpolnili obljubljenih programskih točk. Z ozirom na Pas-de-Calais v obdobju Ljudske fronte po Brejčevem mnenju ni bilo nobenega področja, kjer ne bi aktivno posegali v dogajanje tako jugoslovanski rudarji kot njihove žene in mladina.

Obdobje Blumove vlade je vplivalo na krhanje ostrih ideoloških in političnih nasprotij. Sredi avgusta 1936 je Jugoslovanska podporna jednota začela z razgovori z društvi sv. Barbare, da bi dosegli enotnost in skupno delovanje v naslednjih vprašanjih, in sicer: o ratifikaciji konvencije (pogodbe) med Jugoslavijo in Francijo, o vprašanju pravnega statuta (statut juridique), za katerega so si prizadevali vsi izseljenci vseh narodnosti v Franciji, o skupnem nastopu pri manifestacijah francoskega ljudstva proti novi vojni in fašizmu, razširjanju izseljenskega in delavskega tiska ter kulturnem in izobraževalnem delu, npr. pri organiziranju predavanj, prireditev in podobno ter nastopu v akcijah, ki so jih vodili izseljenci drugih narodnosti.

S strani društev sv. Barbare predlogi niso bili sprejeti, čeprav so bili pozdravljeni. Predsednik J. Trampuš je zapisal, da je imela podporna jednota v mislih iskreno in stvarno sodelovanje vseh tistih, ki so bili za samopomoč ter za boljše in srečnejše življenje, in sklenil: »Živela enotna fronta vseh izseljencev!«³⁹³ *Proleter* je 22. marca 1937 objavil slovensko pismo, v katerem je Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare iz La Machina (Nièvre) izražalo podporo republikanski Španiji. To dokazuje, da so tudi katoliška društva podpirala protifašistični boj v sosednji državi. Še leta 1935 sta v kraju La Machine delovali dve društvi, Jugoslovansko rudarsko društvo sv. Barbare pod predsedstvom Karla Webra in Podporno društvo jugoslovanskih delavcev pod vodstvom Likovnika. Obe društvi sta se združili v omenjeno Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare. To skupno društvo pa je pristopilo k jugoslovansko usmerjeni Jugoslovanski koloniji v Franciji s sedežem v Parizu.³⁹⁴

Podobno kot druga izseljenska društva je tudi Jugoslovanska podporna jednota prvenstveno nastala zaradi zaščite in pomoči na socialnem področju, saj je bilo francosko socialno skrbstvo slabo. V okviru društva je bil dan podarek kulturnemu udejstvovanju. Leta 1938 so tako imeli svoj pevski zbor, imenovan po Ivanu Cankarju, in knjižnico z več kot 500 knjigami. Prirejali so prosvetne in družabne prireditve, s katerim so polnili sklad za pomoč bolnim in ponesrečenim članom društva. Zanimali so se za pridobitev učitelja izseljenskih otrok v Pas-de-Calaisu in, kar je zanimivo, pristopili so k Izse-

393 *Glas izseljencev* 3/19 (2. oktober 1938).

394 *Yougopresse* 8/394 (15. junij 1938).

ljenski zbornici v Ljubljani. Septembra 1938 je društvo imelo 260 stalnih članov, pobirali so članarino, organizirali zabave oziroma veselice in tombole, uprizarjali razne igre ter hodili od hiše do hiše in pridobivali prostovoljne prispevke. Pomoč iz tega sklada so dobivali tudi politični izseljenci komunisti, ki so se zadrževali v Pas-de-Calaisu. Vsak član se je obvezal, da bo za primer smrti plačal 5 frankov, za ženo 4 franke in za otroka 3 franke. Želeli so pridobiti slovenskega učitelja, vendar so ugotavljali, da jim domovina namesto tega pošilja samo duhovnike. Zato so v *Glasu izseljencev* agitirali, naj izseljenci v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in v Luksemburgu ustanavljajo nove jugoslovanske podporne jednote. Sprva je bil Brejc v dvomih glede tega, ali je društvo potrebno ali ne, saj bi obstoječe sindikalne in terenske organizacije Ljudske fronte zadostile pričakovanjem, zatem pa se je začel ogrevati za krepitev in širitev tega društva, kar mu je skoraj prineslo partijski opomin zaradi neposlušnosti.³⁹⁵ Desetletnico društva so praznovali 9. oktobra 1938 v Lensu. Program je obsegal nastop »pevskega odseka Cankar«, ki je imel 24 članov. Že aprila je Štefan Laznik vodil baletni zbor deklic z naslovom Prijateljci Sovjetske zveze. Zaigral jim je tamburaški zbor iz Bruayja. Nestrankarsko Podporno in prosvetno društvo Vesna je leto poprej (1937) organiziralo izlet otrok k morju.

V *Glasu izseljencev* so se vrstili ostri napadi na društva, ki so bila drugače usmerjena. Tako je *Glas jugoslovenskih iseljenika*, ki je deloval na temelju unitaristične jugoslovanske misli, zagovarjal zvestobo Jugoslaviji in razširjal tezo, da je v njihovo zvezo lahko vstopil vsak Srb, Hrvat in Slovenec, vsak »rimokatoličan«, pravoslavac in musliman, pod pogojem, da zastopa interese skupne domovine Jugoslavije in da »ni opredeljen v črno-rumene, rdeče ali ustaške barve«.³⁹⁶ Katoliška in jugoslovanska opcija sta predlagali nevmešavanje izseljencev v politično življenje. Čas Ljudske fronte je bil razgiban. Tako v jugoslovanskem tisku večkrat zasledimo nihajoče, tako strpnejše kot ostrejšje odzive v ljudskofrontnem duhu. *Glas izseljencev* je npr. zapisal, da so za skupen nastop vseh socialistov, komunistov in katoličanov za boljše življenje delavstva, za mir, proti fašizmu in kapitalizmu, in ob drugi priliki, da so v Franciji katoličani skupaj delujoči z drugimi delavci C.G.T., kar jim nič ne škodi. Za »napačnost« so označili samo dejstvo, da so nekateri duhovniki proglasili socialistično C.G.T. za komunistično organizacijo, in to z namenom, da bi iz nje stopili katoličani in jo tako oslabili.³⁹⁷

395 *Glasi izseljencev* 3/18 (17. september 1938).

396 *Glas jugoslovenskih iseljenika* 3/7 (1. februar 1936).

397 *Glasi izseljencev* 3/13 (2. julij 1938).

Informativno in partijsko glasilo *Proleter* (1929–1939) je koketiralo tudi z ekonomskimi izseljenci, zavedajoč se, da so temeljna baza za pridobivanje denarja, kar nam dokazujejo ponavljajoče se rubrike z naslovom Delavska emigracija pomaga svoji partiji. V komunističnem duhu so se v glasilu dotikali tudi ženske problematike. Sovjetska oblast je po mnenju pisca enega od člankov dala ženskam možnost delovanja na vseh področjih, ki so bila pred revolucijo namenjena zlasti moškemu spolu. Znana sta bila poveličevanje lika revolucionarke in Leninova trditev, da bo vsaka kuharica zmogla upravljati državo. Pisec članka je nadaljeval, da so bile ženske aktivne delavke pri socialistični izgradnji, in to tako v vojni kot v obdobju vzpostavljanja gospodarstva v Sovjetski zvezi. Od kuhinje, plenice in pranja naj bi prehajale na ustvarjalna, organizacijska in vodilna mesta. Leta 1930 je v Sovjetski zvezi v proizvodnji delalo milijon žensk, leto kasneje 2,5 milijona. Strokovno so se izpopolnjevale in leta 1932 je bilo v tovarniške šole sprejetih več kot 300.000 vajeniških deklet. Število delavk se je povečevalo tako v kapitalističnem svetu kot v Sovjetski zvezi, s to razliko, da naj bi bile v kapitalizmu izkoriščane, v socializmu pa ne. Pisec je zatrjeval, da je bila sovjetska oblast edina na svetu, ki se je brigala za organiziranje otroških jasli, vrtcev, »fabrik-kuhinj«, velikih pralnic ipd., in da se je s tem ženska osvobajala od domačega ognjišča. S tem ji je bil omogočen odhod v tovarno, kar ji je dalo možnost sodelovati tako pri svojem lastnem razvoju kot tudi razvoju podjetja in države. Pozval je žene, delavke in vaščanke, da se primerjajo s sovjetsko ženo pod zastavo komunistične partije.³⁹⁸

*Ljubljana-Zagreb. Ura gre v polnoč.
V kupeju tesnem tretjega razreda
sedimo kakor gladnih volkov čreda
in z nami vlak drdrá skoz temno noč.
Tu, tam ukrade z usten vzdih se vroči:
za njim utrže mrka se beseda -
Strmeče zró skoz okna lica bleda ...
Vlak v noč divjá težkó sopihajoč.
Zdaj vračamo se v svoje kraje rodne
izglodani do mozga in kosti
iz Francije bogate in svobodne.
In z nami vlak drdrá in v noč ječi,
kakor da ve, da za grobove godne
sprejmó nas naše žalostne vasi!*³⁹⁹

398 *Proleter* 9/1 (januar 1933): 11–12.

399 *Sodobnost* 4/4 (1936): 168. Janko Samec, Izseljenci.

MARIE PISLAR FERNANDEZ

Marie Pislar Fernandez je raziskovalka, rojena leta 1949 slovenskim priseljencem v Aumetzu v Franciji. Med obema vojnoma je študirala na univerzi v Strasbourgu (Université de Strasbourg). Leta 1999 je obudila raziskovanje Slovencev na Longues Orientales de Paris in leta 2006 izdala knjigo *Slovenci v železni Loreni (1919–1939) skozi družinske pripovedi/Slovènes en Lorraine du fer (1919–1939) à travers des récits de familles*.



Marie Pislar Fernandez, *Slovenci v železni Loreni*, 2006, naslovnica.

Knjigo je posvetila staršem in bratoma ter vsem Slovincem, ki so prišli »s trebuhom za kruhom« v železno Loreno (delo je označila kot prispevek k zgodovini priseljevanja Slovencev v Francijo med obema vojnoma, s posebnim poudarkom na priseljevanju v železno Loreno). Raziskave se je lotila z zgodovinsko metodo. Naslonila se je na arhivsko gradivo in na intervjuje. Tematiko je razdelila na naslednja poglavja: zgodovinski vzroki izseljenstva, življenje v domovini in vzroki za odhod, izseljevanje v Francijo, življenje v železni Loreni (1919–1939). Kot ponazorilo je avtorica izdelala štiri tabele, deset zemljevidov in

v knjigo vključila večje število slikovnega gradiva. Nastala je dvojezična slovensko-francoska monografija, kar pomeni veliko prednost tako za slovenske kot francoske bralce.⁴⁰⁰

400 Pislar Fernandez, *Slovenci v železni Loreni/Slovènes en Lorraine du fer*.



NIZOZEMSKA

Kaj je predstavljala Sveta Barbara našemu človeku? Zvesto služabnico! Združila je naše ljudi, jim pomagala, da so se bolje in hitreje vživeli v novih okoliščinah. Z dejavnostjo na področju vere, kulture in ljudskega značaja je ustvarila zanje košček domovine v novem okolju. Poskrbela je za bolne in osamljene. Bila je desnica slovenskega kurata.⁴⁰¹

Slovenski izseljenci so se z Nizozemsko srečali že pred prvo svetovno vojno, v obdobju množičnega izseljevanja iz Evrope v Združene države Amerike; mnogi so namreč preko Atlantika odhajali iz pristanišč v Antwerpnu in Rotterdamu. Da izseljenski tok v tej smeri ni bil ravno šibak, je očitno, saj sta npr. leta 1914 prav zato v Ljubljani delovali kar dve zastopstvi: agentura Edvarda Kristana je opravljala posle za izseljensko pisarno družbe Holland America Line, ki je potnike prevažala v Ameriko preko Rotterdama, agentura Franca Dolenca pa preko Antwerpna, v obeh primerih s ciljem v New Yorku. Takratni izseljenci so Nizozemsko spoznavali le izza oken železniških vagonov in iz obeh pristanišč na poti čez lužo.⁴⁰²

Še pred prvo vojno je petdeset slovenskih družin preko Nemčije prišlo v Limburg, kjer so se možje zaposlili v zasebnih rudnikih. Po besedah poznavalca nizozemskih razmer, rudarja Franca (Franza) Seliča, so prvi priseljenci prišli kot Avstrijci iz Aachna v rudnik Domaniale Mijm v kraju Kerkrade. O tem pripoveduje tudi zgodba Fransa Sladiča, rojenega leta 1887 na Unterstrasse pri nemškem Bochumu. Frans je bil star 22 let, ko se je preselil v Kerkrade na Nizozemskem. Poročil se je s pet let mlajšim dekletom po imenu Gertrud Theunissen. Leta 1923 sta dobila sina Huberta. Družina je najprej živela v bližnjem Eygelshovnu, po prvi vojni pa si je za novo stalno bivališče izbrala Kerkrade-Bleyerheide.⁴⁰³

401 Odlomek iz predgovora kurata Vinka Žaklja v nizozemskem prevodu brošure *Naši v Hollandiji* iz leta 1934. Glej: Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 81.

402 Drnovšek, *Ljubljana: križišče na poti v svet*: 6; Schulz, *Hoffnung Amerika*: 113–128.

403 Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 18.

Po prvi svetovni vojni je nizozemska ekonomija zelo privlačila tuje delavce. Odstotek priseljencev se je z 1,6 % v letu 1918 povečal na 2,2 % v letu 1930, predvsem v rudarskih predelih južnega Limburga. Najbolj številni so bili v krajih Kerkrade in Heerlen. Večina je prihajala iz Nemčije, pa tudi iz Belgije, Poljske, Italije in Slovenije.⁴⁰⁴ V obdobju kaosa in hiperinflacije v Nemčiji v letih 1918–1923 so številni Nemci iskali zaposlitev prav na Nizozemskem. V medvojnem obdobju je tam našlo delo okrog 200.000 nemških delavk, ki so se zaposlile kot služkinje in delavke v restavracijah; moški so se zaposlovali kot delavci v industriji. Po letu 1918 so morali imeti vsi priseljenci delovno dovoljenje. Nizozemski delavci so delali drug ob drugem s priseljenškimi delavci. Služkinje nemškega in avstrijskega porekla so delale za višje sloje, hkrati pa tudi za srednji razred. Večina jih je živela v mestih. S krizami, ki so Nizozemsko zajele nekoliko kasneje, se je število priseljencev zmanjšalo. Med njimi je bilo tudi veliko beguncev, zlasti po nastopu nacizma v Nemčiji. Večinoma so bili to Judje. Nizozemska je ovirala tovrstne selitve, zato so v državi največkrat ostajali le za kratek čas, nato pa se usmerili proti Združenim državam Amerike. Z okupacijo leta 1940 je za Jude na Nizozemskem življenje postalo zelo težko, od leta 1942 naprej pa se je splošno stanje zanje, tako kot tudi za same Nizozemce, še slabšalo. Le kdo ne pozna zgodbe o Ani Frank? 100.000 nizozemskih Judov so deportirali v uničevalna taborišča, večina nizozemskih moških pa je morala delati za nemško vojno industrijo.⁴⁰⁵

Nizozemska je mlajša in v obdobju med vojnama številčno šibkejša smer izseljevanja Slovencev. Že pred prvo svetovno vojno je na Nizozemskem živelo okrog petdeset slovenskih družin, ki so se tja preselile iz Nemčije. To so bili vestfalski Slovenci in Slovenke. Leta 1929 je bilo na Nizozemskem okrog 4000 Slovencev, januarja 1939 le okrog 2000 Jugoslovanov, med njimi 99 % Slovencev. Mobilnost izseljencev je bila v tistem neuravnovešenem času velika tako na Nizozemskem kot tudi v drugih priseljenških državah. Leta 1939 so evidentirali 300 slovenskih izseljencev, ki so bili nemški in italijanski državljani, in sicer 240 primorskih Slovencev iz Goriške pokrajine in 60 Korošcev.⁴⁰⁶ Do podobnih demografskih rezultatov je prišel Rudolf Selič.⁴⁰⁷ Glede kvalitete življenja je bil nad Nizozemsko navdušen Alojzij Kuhar, ki je ugotovil, da je bila življenjska raven v tej državi med vsemi državami, kjer so živeli slovenski

404 Lucassen in Lucassen, *The Netherlands*: 38.

405 Prav tam: 39.

406 Lipoglavšek-Rakovec, *Slovenski izseljenci*: 46.

407 AS 74, a. e. 152, š. 2. Rudolf Selič.

priseljenci v Evropi, najvišja in da so bile kolonije med najboljšimi tako na starem kontinentu kot izven njega.⁴⁰⁸

Po prvi svetovni vojni se je začelo število vestfalskih priseljencev kot tudi priseljencev iz Slovenije povečevati, prihajali so tudi iz Belgije, Francije in neposredno iz Jugoslavije. Priseljevanje vestfalskih Slovencev je potekalo v letih 1925–1929, iz Slovenije pa se je začelo z letom 1929, tako rekoč tik pred gospodarsko krizo. Izpostavljena je bila misel, da se domovina za izseljence do leta 1926 ni brigala. Alojzij Pohar je obiskoval izseljence po kolonijah in leta 1927 ustanovil prvo društvo na Nizozemskem.⁴⁰⁹ Duhovnik Oberžan je tamkajšnje socialne razmere ocenil kot prvovrstne. Za rudarje so po njegovih besedah gradili »prava mesta« z nasadi in tlakovanimi cestami, imeli so tudi sodobno socialno zavarovanje za primer bolezni in nezgod, skratka ugodnosti, ki so bile za domačine in za prišleke enake. Motilo ga je le nereseno vprašanje pokojnin, ki so skozi vse obravnavano obdobje do propada Jugoslavije in v vseh evropskih priseljskih skupnostih pomenile problem številka ena.⁴¹⁰

Na obiske k izseljencem so že zelo zgodaj začeli odhajati predstavniki Cerkve. Katehet Janez Jalen, duhovnik za slovenske izseljence na Nizozemskem, je 16. septembra 1929 pisal predstojniku oddelka za prosveto v Beogradu Dragotinu Lončarju, da živijo v nizozemskem Limburgu slovenski delavci, ki bi bili potrebni varovanja iz verskih, narodnih in moralnih razlogov. Zaradi izseljske mladine in njene vzgoje je želel, da pride mednje slovenski duhovnik. Prve korake s strani katoliške cerkve je naredil Vinko Zor, tajnik Prosvetne zveze v Ljubljani, ki je obiskal izseljence v času velikonočnih praznikov leta 1927, 1928 in 1929.⁴¹¹ Takrat je bila sprejeta ideja, da za delo poprime Janez Jalen, »sicer bodo ostali otroci naših rudarjev brez šolskega in verskega pouka, izseljenci sami pa brez dušnega pastirstva«.⁴¹²

408 Kuhar, Naše izseljsko vprašanje: 533.

409 Junija 1926 je Rafaelova družba prvokrat poslala duhovnika v premogovniški revir v Limburg. To je bil Alojzij Pohar, predstojnik reda misijonarjev, ki je bil nastanjen v samostanu Sveti Jožef pri Celju. Četrtega julija je v Brunssumu ustanovil Združenje svete Barbare, zaščitnice rudarjev. Glej: Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 91–92.

410 AS 74, a. e. 1837, š. 19. Gibanje jugoslovanskih izseljencev. Zaradi sprememb poveljnih državnih mej in mobilnosti rudarjev je bilo vprašanje pokojnin v največjem interesu tistih, ki so se vračali v domovino, npr. zaradi gospodarske krize.

411 Vinko Zor (1892–1964), kaplan in prosvetni delavec, tesno povezan z delovanjem Prosvetne zveze v Ljubljani. Imel je smisel za uvajanje tehničnih pripomočkov v ljudskoprosvetno delo, npr. skioptikona, ki je bil med izseljenci zelo popularen (<http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:4794/VIEW> (9. 12. 2010)).

412 AS 74, a. e. 1857, š. 20. Katehet Janez Jalen.

Leta 1940 so vsi Slovenci živel v nizozemskem delu Limburga, v skrajnem jugovzhodnem kotu države ob belgijski in nemški meji. Koliko jih je bilo takrat? Lipoglavškova je ocenila, da jih je bilo 1480 z družinskimi člani vred. Okoli 600 jih je bilo raztresenih po raznih delih revirjev. Izjemo so predstavljala slovenska dekleta, bilo jih je nekje od 30 do 50, ki so služila v večjih mestih kot služkinje. Bila so na dobrem glasu. Večina jih je imela starše v Nemčiji, v Porurju; na Nizozemsko so prišla od tam, skupaj z nemškimi dekleti.⁴¹³ To priseljevanje je po informaciji izseljenkega poslanika v Düsseldorfu zaznal tudi Izseljeniški komisariat v Zagrebu (1929). Dekleta bi dobivala plačo, imela bi oskrbo in stan ter štirinajstdnevni »odkaz« v primeru, če bi delo opustila. Uživala bi socialno zaščito in brezplačno bolniško. Znala pa naj bi vsaj nekaj nizozemščine ali dobro nemško, saj brez tega dela ni bilo mogoče dobiti. Odhajala so v glavnem v večja mesta. Na dekleta so tudi prežali trgovci z belim blagom. Jugoslovanska podporna jednota v Brunssumu je opozorila, da je bila med dekleti velika konkurenca, plača ni bila visoka in grozil jim je »propad«.⁴¹⁴

Nizozemski katoličani so predstavljali tretjino vsega prebivalstva. Bili so idealno organizirani, vzorno pa so rešili tudi delavsko vprašanje. Glavni spodbujevalec tega napredka je bil rimskokatoliški duhovnik in kaplan Henricus Andreas Poels. Priseljenci so živeli v dvostanovanjskih hišah. Vsaka je imela dve kuhinji in pet sob, ki so bile čiste in urejene. V družinskih hišah ni smel biti na stanovanju razen svaka noben samec. Zanje so bili na razpolago posebni domovi (Gesellenhuis), v katerih je imel vsak delavec svojo sobo. Gospodinjstvo so vodile redovne sestre pod vodstvom rektorja duhovnika. Približno dve tretjini delavstva sta bili organizirani v katoliškem Werkliedenverbodu, približno tretjina pa je bila pri socialdemokratih. Tretjo strujo so predstavljali liberalci. Katoliški priseljenci so se zbirali v ljudskih domovih ali patronažah poleg cerkve. Vzdrževali so župnijske »šole«, da so imeli otroci, kot je zapisal Vinko Zor, vsaj dobro versko vzgojo, če že ne narodne. Delavstvu je pomagala organizacija sester karmeličank III. reda. Med njimi sta bili Slovenka in Hrvatica, ki sta se posebej zavzeli za svoje rojake. Njihova glavna naloga bila skrb za delavsko mladino in kot misijonarke so obiskovale delavske družine. Obe omenjeni sestri sta vodili natančen zapisnik slovenskih in hrvaških družin o tem, kje so in »kakšno mišljenje in življenje vlada v njih«. Zor je menil, da čeprav niso imeli »narodnega« duhovnika, so vzdrževali in ohranjali stanje vsaj na versko-moralnem nivoju, in da se bo to izboljš-

413 Lipoglavšek-Rakovec, Slovenski izseljenci: 47.

414 AS 74, a. e. 85, š. 1. Informacija o izselitvi v Belgijo, Francijo ali Nizozemsko.

šalo, ko bo prišel stalni duhovnik. Ocenjeval je, da je bilo z narodnega vidika stanje med priseljenci različno. Tisti, ki so prišli neposredno iz domovine, so bili zavedni narodnjaki, tisti iz Vestfalije pa so bili bolj nemško orientirani. Za delavstvo je bilo poskrbljeno tudi v primeru bolezni in onemoglosti. Poels je postavil dve moderno zgrajeni in urejeni delavski bolnici, in sicer v Kerkradeju in Heerlenu. Skratka, kot je ugotovil Zor, rojakom ni šlo slabo.⁴¹⁵ Vedeti moramo, da je imel pred očmi obdobje pred nastopom velike gospodarske krize, ki je zajela tudi Nizozemsko. Aprila 1932 so zaznali zmanjševanje števila delavcev, jugoslovanska stran pa vse do konca prve Jugoslavije s to priseljsko državo ni sklenila nobene socialne pogodbe. Aktivne so bile slovenske komunistične skupine, ki so bile po mnenju raziskovalke Milene Mulders med prvimi deportiranci iz Nizozemske v času krize v tridesetih letih 20. stoletja.⁴¹⁶

SOCIALNA PROBLEMATIKA

Po začetnih dobrih odzivih glede dela na Nizozemskem se je z izbruhom gospodarske krize in njenih posledicah med delovnimi izseljenci stanje poslabšalo. Zveza jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji je sklenila, da izroči spomenico jugoslovanski vladi v Beogradu. Dopis je bil poslan iz Heerlena 28. junija 1936, in sicer na bansko upravo Dravske banovine v Ljubljani. V njem so zahtevali sklenitev socialne konvencije med državama. To ni bilo izvedeno in je pomenilo udarec za izseljence. Čeprav so se zavedali, da bodo težko kaj dosegli, so zahtevali zagotovitev pravic delavcev/izseljencev, ki so zaradi prisilnih odpustov zapustili Nizozemsko. Še težje je bilo za invalide in upokojenke. Zahtevali so ureditev pokojninske problematike in izplačila iz pokojninskih skladov, torej njihovega denarja, saj so leta in leta vplačevali v pokojninske blagajne. Vsak odpuščen oziroma repatriirani izseljenec, upokojen ali spoznan za invalida, naj bi bil ob prihodu v domovino zdravstveno pregledan. Če bi se ugotovilo, da je bolan ali nesposoben za delo, bi mu morale pomagati jugoslovanske oblasti in mu nuditi določeno zaščito. Če bi bili tuji delavci odpuščen zaradi krize ali zaščite domačih delavcev, bi odpustili sorazmerno število nizozemskih delavcev v Jugoslaviji, kar je bilo nesmiselno razmišljanje, saj je bilo jugoslovanskih delavcev na Nizozemskem mnogo več kot nizozemskih delavcev v Jugoslaviji. Princip recipročnosti je padel na izpitu. Za povratnike so zahtevali, da jim priznajo olajšave za prevoz, znižajo carino za stare obleke, zagotovijo podpore v višini, ki bi jim omogočale

415 Bren, *Slovenci v inozemstvu*: 140-141.

416 Mulders, *S trebuhom za kruhom*; Kreveld, *Sloveense communisten*: 53-64.

preživetje doma, znižajo takse za potne liste itd. Tem socialnim zahtevam so v dopisu dodali problematiko, vezano na ohranjanje »naroda«, na skrb za izseljenski naraščaj, »ki je bil prepojen z ljubeznijo in spoštovanjem do domovine«. Želeli so »narodno šolo« ali vsaj učne tečaje maternega jezika. Potarnali so, da že vrsto let nimajo svoje šole. Zaradi repatriacij je upadlo tudi število otrok. Spoznali so, da ne bodo dobili slovenskega učitelja. Predlagali so, da se mladina nekako ohrani z dobro organiziranimi mladinskimi krožki in z »rednimi narodnimi poučnimi tečaji«. Rudolfa Seliča so pooblastili, da prevzame celotno narodno-kulturno delo med mladino in izseljenci, in to z denarno podporo, saj naj bi bil dober organizator.⁴¹⁷ Do izseljencev so bile prijazne tudi nizozemske oblasti. Zato nas ne preseneti opažanje Huga Bre-na iz leta 1928, da sta bili ureditev bivalnih razmer in prevozov na delo ter oskrba v primerih bolezni in onemoglosti na visoki ravni, kar je komentiral z naslednjimi besedami: »Da bi se le povsod tako imeli.« Kljub krizi, ki je bila na Nizozemskem poznejša in hkrati krajša kot drugje po Evropi, je Alojzij Kuhar deset let po tem zapisal: »Zato je tudi življenjska raven teh naših izseljencev med vsemi najvišja in smemo nizozemske izseljenske kolonije šteti med najboljše slovenske v Evropi in v čez morju.«⁴¹⁸ Kot v drugih evropskih priseljenjskih okoljih je bila tudi na Nizozemskem slovenska delovna sila zaposlena pretežno v rudnikih, v manjšem obsegu v tovarnah (npr. v Maastrichtu). Delo v nizozemskih rudnikih je bilo težko, saj so bili rovi mokri in so rudo morali kopati leže. V primerjavi z Belgijo, Francijo in Nemčijo je bilo po mnenju rudarjev delo najtežje prav na Nizozemskem. Pogosto so se dogajale tudi rudniške nesreče. Po drugi strani pa so bili tam rudarji dobro plačani, kar jim je omogočalo boljše življenje. Marsikdo je privarčeval nekaj denarja in celo kupil hišico v domovini.⁴¹⁹

DRUŠTVENA DEJAVNOST

Leta 1931 je duhovnik Drago Oberžan evidentiral osem društev, ki jih je označil kot socialne, kulturne in narodne organizacije. Takratno društveno dejavnost je opredelil kot živahno. Društva so delovala v krajih Brunssum, Heerlen, Lutterade, Chevremont, Spekholzerheide, Hoensbroek, Nieuwenhagen in Eygelshoven. Vsa so bila združena v Zvezo jugoslovanskih društev sv. Barbare s sedežem v mestu Heerlen na Nizozemskem.

Naštejmo društva pred letom 1939:

417 AS 74, a. e. 327, š. 4. Prošnja za ureditev desetih izseljenjskih zadev.

418 Kuhar, Naše izseljensko vprašanje: 533.

419 Lipoglavšek-Rakovec, Slovenski izseljenci: 47–48.

- Društvo Brunssum je bilo ustanovljeno 7. junija 1926 in je imelo knjižnico, pevski, dramski in tamburaški odsek ter godbo na pihala. Imelo je lastno zastavo in člani so nastopali v »krojih«, tj. v posebnih uniformah. To je bilo prvo slovensko združenje na Nizozemskem.
- Društvo Heerlen je bilo ustanovljeno 26. julija 1926 in je imelo knjižnico, pevski in dramski odsek, tamburaški klub in društveno zastavo.
- Društvo Lutterade-Geleen je bilo ustanovljeno 8. maja 1927 in je imelo knjižnico, pevski in dramski odsek, tamburaški klub, kolesarski klub in zastavo. Odborniki so nosili uniformo.
- Društvo Eygelshoven je bilo ustanovljeno 4. septembra 1927 in je imelo knjižnico, pevski in dramski odsek.
- Društvo Hoensbroek je bilo ustanovljeno 1. avgusta 1929 in je imelo knjižnico, pevski in dramski odsek.
- Društvo Spekholzerheide je bilo ustanovljeno 30. novembra 1930. Imelo je pevski odsek in zastavo. Odborniki so nastopali v uniformah.
- Društvo Chevremont je bilo ustanovljeno 2. avgusta 1931 in je imelo pevski in dramski odsek.
- Društvo Nieuwenhagen je bilo ustanovljeno 30. novembra 1931.

Obstajala je tudi Jugoslovanska podporna jednota s sedežem v Brunssumu, ki naj bi imela le podporni namen. Po Oberžanovem mnenju so bila društva prvovrstna torišča jugoslovanske narodne ideje, zato je v poročilu zapisal: »Kdor je v društvu, je zaveden Jugoslovan.« Da so se ljudje z navdušenjem in množično udeleževali raznih prireditev, je bila običajna praksa. 6. decembra 1931 so npr. v Heerlenu proslavili zedinjenje Jugoslavije ob prisotnosti tisoč rojakov, z udeležbo poslanika iz Haaga in konzula iz Heerlenu, dogodka pa so prisostvovali tudi nizozemski gosti. Ob tej priliki so poslali vdanostno brzojavko kralju Aleksandru.⁴²⁰

Poglejmo, kako je bilo z društvu leta 1939. Takrat je na Nizozemskem delovalo samo šest društev sv. Barbare, in sicer v krajih Brunssum, Heerlerheide, Lutterade, Hoensbroek, Eygelshoven in Chevremont. Včlanjena so bila v Zvezo jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji s sedežem v Heerlenu.⁴²¹ Poleg njih je, po Seličevi opredelitvi, delovalo še »separatno«⁴²¹ društvo, tj. Jugoslovansko narodno društvo sv. Barbare v Nieuwenhagenu.

Oglejmo si njihovo dejavnost, kot nam jo je predstavil Rudolf Selič:

420 AS 74, a. e. 1837. Oskrba izseljenskih učiteljev za Nizozemsko.

421 Združevanje društev v zveze je bilo skupno vsem slovenskim izseljenskim društvom v Evropi. Začetek povezovanja na Nizozemskem nosi datum 22. junij 1928. Polno ime je bilo: Zveza jugoslovanskih Združenj svete Barbare. Glej: Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 96-98.

- Brunssum: društvo na območju z okoli 150 slovenskimi izseljenci je imelo 25 članov. Ustanovljeno je bilo 7. junija 1926, imelo je pevski odsek, knjižnico in društveno zastavo.
- Heerlerheide: društvo na območju z okoli 500 izseljenci je imelo 48 članov. Ustanovljeno je bilo 26. julija 1926, imelo je pevski odsek Zvon, mladinski krožek Venček in knjižnico. Tako Društvo sv. Barbare kot pevski odsek Zvon sta imela svoji zastavi.



Zastava sv. Barbare iz Brunssuma, Nizozemska, 1926 (iz Langeweg, Mijnbouw en arbeidsmarkt: 173).

- Lutterade: društvo na območju z okoli 250 izseljenci je imelo 31 članov. Ustanovljeno je bilo 8. maja 1927, imelo je društveno zastavo, knjižnico ter pevski, dramski in tamburaški odsek, leta 1931 pa še kolesarski klub. Odborniki so nosili uniformo.
- Hoensbroek: društvo na območju z okoli 120 izseljenci je imelo 25 članov. Ustanovljeno je bilo 1. avgusta 1929, imelo je društveno zastavo, knjižnico in pevski odsek.
- Eygelshoven: društvo na območju z okoli 100 izseljenci je imelo 16 članov. Ustanovljeno je bilo 4. septembra 1927, imelo je društveno zastavo, knjižnico, pevski, dramski in tamburaški odsek.
- Heerlen: Zveza jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji je bila ustanovljena 22. junija 1928. Predsednik je bil Josip Hladin, tajnik Rudolf Selič, blagajnik Leopold Strman in duhovni vodja pater Teotim van Velzen. Zveza je imela 169 članov, s člani vseh odsekov pa skupno 292 članov, ki so delovali v okviru tamburaških, pevskih, mladinskih in dramskih odsekov.

- Nieuwenhagen: Jugoslovansko narodno društvo sv. Barbare je bilo ustanovljeno 30. novembra 1931 in naj bi po pripovedovanju imelo 20 članov. Predsednik je bil A. Roth. Pod svojim okriljem je imelo okoli 100 izseljencev.

Društva v okolje, kjer so živeli slovenski izseljenci, niso bila zasidrana za vse večne čase. Nastajala so in odmirala, se delila po raznih ideoloških in političnih smernicah, ne tako malo je bilo osebnih nesoglasij, preprirov, metanja polen pod noge, ovajanj, tudi fizičnih obračunavanj. Temu se niso mogli izogniti niti Slovenci na Nizozemskem. Da ob tem ne bi predstavljal samo temne strani meseca, lahko rečem, da so društva opravljala obsežne organizacijske, kulturne, prosvetne, verske in še kakšne dejavnosti, ki so lajšale življenjske tegobe izseljencem, ki so v glavnem pripadali nižjim izobrazbenim slojem. In če omenim samo dvoje, kar je npr. povezovalo rudarje in njihove družine na tujem: to sta bila težnja po ohranitvi maternega jezika (vsaj s strani društvenih voditeljev) ter zlasti petje oziroma glasba.

GLASBA IN DRUŽABNOST

V bogatem arhivskem gradivu nisem našel slabe besede o odnosu izseljencev do slovenskega petja, celo več, slovensko petje so radi poslušali tudi tujci. Teotim van Velzen je v Heerlenu (Heerlerheide) ustanovil otroški pevski zbor Venček (1928), leta 1929 pa je bil ustanovljen slovenski pevski zbor Zvon, ki ga je sprva vodil Nizozemec Jan van Geijssel, po poklicu tiskar, ki je pogosto dirigiral v različnih nizozemskih pevskih zborih.⁴²² Leta 1930 je mešani zbor prvikrat nastopil pod imenom Slovensko pevsko društvo Zvon. Trideset let je bil uradno del Združenja svete Barbare v Heerlenu. Pomen petja pri slovenskih izseljencih, tako petja za domačo mizo kot zborovskega petja, ki se je kdaj celo približevalo profesionalnemu, je bil velik in pogosto omenjen. Melanholična slovenska pesem je prevzela tudi tuje občudovalce te vrste kulture. Imeli so mladinski zbor, ki se je imenoval Jeugd van Slomšek (Slomškova mladina). V Brunssumu so imeli godbo na pihala. V Geleenu so imeli simfonični orkester in glasbeno skupina godal, pihal in tolkal. Ves čas so v krajih Brunssum, Geleen in Eygelshoven delovale skupine tamburic. V Hoplu je skupino tamburic ustanovil Avgust Čebin, ki se je tam naselil leta 1934. Instrumente je leta 1923 pripeljal iz Moersa v Nemčiji, kjer je dve leti delal kot rudar. Pred prvo vojno so se v vrstah izseljencev formirale posamezne gledališke skupine, predvsem otroške in mladinske. Gledališke igre so uprizarjali ob miklavžu in božiču, običajno tudi v času »izseljeniške nedelje«.

⁴²² Drnovšek, Slovenska izseljenska društva: 37–38; Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 98–99.

Popularna je bila igra Za srečo v nesreči, ki so jo uprizarjali v čast praznovanju jugoslovanskega praznika 8. julija ali na prvo nedeljo v decembru.

Tudi ples izseljencem ni bil tuj. Pavla Strman je pri trinajstih letih pristopila k pevskemu zboru Zvon. Plesali so v narodnih nošah, ki so jih sami naredili. Deklice so nosile bele bluzice s kvačkanimi okraski na rokavih in z rdečim trakom okrog vratu. Imele so krila z debelimi sloji blaga, kar je bilo bližje hrvaški kot slovenski noši. Neko dekle je imelo pravo slovensko nošo z visoko čepico. Po spominih Pavle Strman so se ves čas dobivali za skupno petje, ples in glasbo. V okviru Združenja svete Barbare so vsako leto organizirali »vinsko trgatév«, ki je pomenila napolnitev društvene blagajne. Za veselico so razobesili bršljanove vence z vrečkami grozdja. Tradicija je predpisovala, da je fant med plesom dvignil dekle, ki je moralo zagrabiti vrečko z grozdem, ne da bi to opazil »policaj« - če jo je zasačil, je morala za to »plačati«. Ob zaključku vinske trgatve so izbrali vinsko kraljico. Ples z živo glasbo je bil vedno odprt tudi za Nizozemce in pripadnike drugih narodov. Zanimivo pa je, da je bilo praznovanje materinskega dne namenjeno samo društvenim članom. Družabni dogodki so se kar vrstili, npr. tombole, romanja (v Mariagrot-Valkenburg leta 1934), obiski iz Ljubljane (med drugim obisk tajnika Prosvetne zveze), sprevodi praporščakov z zastavami, razne procesije, praznovanja jugoslovanskega narodnega praznika na prvo nedeljo v decembru (Heksenberg, Heerlen, 1938), obisk pri slovenskih katehetih na gradu Bouvigne, dekliški krožki, sveta obhajila, duhovne vaje in še kaj.

V letih 1926-1930 je bilo društveno življenje razgibano in živahno. Poznejše slabljenje društev je bilo posledica nezainteresiranosti mladine, ki je bila rojena in vzgojena v tujini in za društveno dejavnost ni kazala nobenega zanimanja, nedvomno tudi zaradi slabšanja socialnih razmer kot posledici krize. Slava Lipoglavšek-Rakovec v svojem pogledu na društveno življenje na Nizozemskem ni bila optimistična. Ugotavljala je, da so društva delovala predvsem prosvetno, hkrati pa, da se je mladina odtujevala slovenščini in so zato društva začela hirati. Po njenem mnenju je izstopal le slovenski pevski zbor Zvon, ki ga je spodbudil pater Teotim van Velzen, ko si je zaželel lepega slovenskega petja pri mašah. Bil je dober pevec in je večkrat pomagal kot zborovodja. V letih 1936-1939 je vodstvo zbora prevzela Slavica Zajc. Nastopali so v dvoranah in na radiu in dobili veliko priznanj, vključno z odlikovanjem s častnim trakom na društveni zastavi.⁴²³

423 Ohranjena je fotografija zbora (1938). Glej: Sv. Barbara 032, http://www.iisg.nl/hbm/slovenen/stbarbara_032-sl-php (18. 7. 2011).

Kjerkoli so bili izseljenci, so bile, kot rečeno, prisotne tudi medsebojne razprtije, od osebnih do družbenih, povezane z različnimi ideološkimi in političnimi pogledi. Temu je bil posvečen sestanek Zveze sv. Barbare v Limburgu, ki so ga sklicali 17. februarja 1940 v kraju Heerlerheide. Po dogovoru s konzulatom v Rotterdamu in s pomočjo Teotima van Velzna naj bi prišlo do pomiritve dveh skupin, ki sta se oblikovali že pred leti. Pod vodstvom konzulata naj bi bili vsi rudarji v enem, skupnem društvu. Na srečanju so bili prisotni vsi društveni predsedniki in tajniki, odzvalo pa se je tudi Slovensko narodno društvo sv. Barbare iz Nieuwenhagna. Prisoten je bil tudi generalni konzul Miličić iz Rotterdama, ki je prispel v spremstvu Duponta, generalnega konzula iz Heerlena. Prisostvovala sta bivši tajnik zveze J. Hladin in bivši tajnik Rudolf Selič. Miličić je pozdravil združevanje slovenskih društev oziroma bodoče skupno delovanje, kar je utemeljil z dejstvom, da se je tudi »domovina« zedinila in je bila ena najmirnejših držav v Evropi. Generalni konzul je želel, da se vse pomembne zadeve sporočajo njemu, ostalo pa je prepustil njim samim; rekel jim je, da lahko delajo po svoje, vendar brez vsake pomoči ali podpore konzulata.

Glavna debata na sestanku, ki je potekal kar v gostilni (sestanki in zborovanja so bili pogosto v gostilniških prostorih), se je vrtela okoli Slovenskega narodnega društva Nieuwenhagen, ki je ob tej priložnosti sklenilo:

- da je društvo pripravljeno priključiti se zvezi pod svojim imenom;
- da prizna društvena pravila zveze ter da je pripravljeno sprejeti duhovnega vodjo in sodelovati na verskem, narodnem in kulturnem polju;
- da bo še naprej delovalo za socialno dobrobit slovenskih izseljencev;
- da predlaga, da se prihodnje seje udeleži tudi gospod pater van Velzen;
- da je pripravljeno plačevati članarino zvezi;
- da je inventar društvena last, dokler se ne prepričajo, da je delovanje zveze resnično v korist izseljencev.

Zatem je spregovoril pater van Velzen in pozdravil združevanje društev. Društvo so v Zvezo sv. Barbare v Limburgu sprejeli enoglasno, ob tem pa je prišlo do nesoglasja med konzulom in tajnikom glede finančne konstrukcije. Izrečena je bila misel, da je socialna konvencija težko izvedljiva. Bili so tudi kritični, npr. predsednik Trtanj iz Hoensbroeka, češ da se zveza vse preveč ukvarja s prireditvami, manj pa s socialnimi zadevami. Zato je predlagal preureditev pravil, ki so bila precej stara; poslala bi se v potrditev kraljici Wilhelmini oziroma nizozemski vladi, da bi bil uspeh na socialnem polju bolj gotov. Generalni konzul je zahteval črtanje člana, da je lahko član društva vsak Slovenec, četudi ni jugoslovanski državljan. Bil je proti delovanju društev, v katerih bi bili tuji državljanji. Nedvomno je bilo to naperjeno proti Pri-

morcem oziroma njihovemu italijanskemu državljanstvu. Trtanj je sprožil še vprašanje slovenskega učitelja, ob čemer je konzul potrdil, da je interveniral zanj, vendar brez uspeha. Na koncu je predlagal, da bi se njegovemu visočanstvu princu regentu Pavlu podelila Nobelova nagrada za mir, kar so prisotni pozdravili s ploskanjem.⁴²⁴

SLOVENSKI JEZIK IN UČITELJI

Časopis *Slovenec* je 1. decembra 1929 objavil članek z naslovom Naši rudarji v Holandiji. V njem so ugotavljali, da kolonija v tej državi ni imela slovenske izseljenske šole, niti knjižnice in niti duhovnika. Zlasti so poudarili potrebo po knjižnici in duhovniku. Soproga bana Dravske banovine Ela Serničeva je sprožila akcijo za nabiranje knjig za rudarsko knjižnico v nizozemskem Limburgu. Ob tem se ji je porodila ideja, da bi bilo mogoče dobiti tudi učitelja, in sicer z argumentom, da če imajo npr. Čehi v Sloveniji svojo dopolnilno šolo, bi lahko imeli slovenske šole tudi na Nizozemskem. Še pomembnejša bi bila – po Serničevi – taka šola po slovenskih kolonijah v inozemstvu, da bi se ohranil mladi rod v združeni Jugoslaviji.⁴²⁵ V začetku decembra 1929 je duhovnik Drago Oberžan iz Eysdna poslal pismo Izseljeniškemu uradu Dravske banovine v Ljubljani. Pater Teotim van Velzen, ki je bil duhovni vodja vseh slovenskih društev sv. Barbare na Nizozemskem, je sporočil: »Mi ne moremo biti več dalje odgovorni za Vaše izseljence, ker ne razumevamo jezika!« Oberžan je obiskal Poelsa, vodjo krščanskega socialnega gibanja na Nizozemskem, po njegovem moža svetovnega slovesa, ki je pohvalil slovenske izseljence in dostavil: »Če hočete, da vam ostanejo, se jim morate docela posvetiti!«⁴²⁶

V Heerlenu je bila leta 1931 konferenca izseljeniških jugoslovanskih duhovnikov. Z resolucijo so pozdravili ustanovitev Izseljeniškega sveta v Ljubljani. Pod točko 4 so ugotavljali, da veliko otrok slovenskih staršev, ki so se večinoma vračali v domovino, ne zna maternega jezika. Zato so izpostavili »nujni poduk v narodnem jeziku«. Jugoslovansko prosvetno oblast so prosili, da preskrbi učitelje. Menili so, da so v Belgiji in na Nizozemskem okoliščine toliko ugodnejše, da bi s poukom lahko začeli takoj, v drugih državah pa bi bilo treba to vprašanje še pogodbeno urediti. Podpisniki te resolucije so bil Valentin Zupančič, Anton Hafner, Jože Kastelic, Teodor (Božidar) Tensundern, August Hegenkötter, Fischer, p. Teotim van Velzen in Drago Oberžan.

424 AS 74, a. e. 345, š. 4. Letna seja Zveze sv. Barbare v Limburgu.

425 *Slovenec* 275 (1. december 1929).

426 AS 74, a. e. 1856, š. 20. Oberžanovo pismo izseljeniškemu uradu v Ljubljani (4. december 1929).

Resolucija je bila poslana izseljenskim poslaništvu v Pariz, Düsseldorf in Bruselj. Izseljenski referat v Ljubljani je menil, da bi se zaenkrat uvedla »zasilna šola laikov«. Obravnavali so tudi možnost uvedbe tedenskih ur za jezik na šolah za otroke jugoslovanskih izseljencev ali za ustanovitev t. i. konzularnih šol. Program teh šol naj bi se prilagodil krajevnim razmeram.⁴²⁷ Ostalo je le pri željah oziroma zametkih šolskih tečajev.

Zanimanje za slovenski jezik je 25. novembra 1931 pokazala Gerra van den Boogaard, ki je obiskala Dravsko banovino, da bi se naučila slovenščino ter spoznala slovenske šege in navade, in sicer zato, da bi med slovenskimi izseljenci na Nizozemskem lahko delovala kot socialna in pedagoška delavka. Potrdila je potrebo po slovenskem učitelju in po znanju slovenskega jezika. Opozorila je, da sta Poljska in Češkoslovaška na Nizozemsko poslali učitelje za vzgojo svojih izseljencev. Čeprav je Oberžan pripravil nekaj večernih tečajev, na katerih so poučevali laiki, se je zavzela tudi za njihovo boljše strokovno vodenje. Predlagala je, da Dravska banovina na Nizozemsko pošlje vsaj enega učitelja, ki bi potoval po naselbinah Slovencev, poučeval v že delujočih tečajih in jih tudi vodil, ter dodala: »To je moj nasvet in moja prošnja v korist slovenskim izseljencem v Holandiji.«⁴²⁸ Konzulat v Heerlenu je 21. januarja 1932 poslal dopis na bansko upravo Dravske banovine v Ljubljano. V njem so napisali, da je nujno potreben vsaj en izseljenski učitelj, ker otroci v šoli in na cesti slišijo le tuje jezike in se tako odtujujejo svojemu jeziku. V mnogih družinah se je primerilo, da so otroci na vprašanja staršev v slovenskem jeziku odgovarjali v tujem jeziku. Večina ni znala ne brati in ne pisati v slovenskem jeziku. Konzulat je upal na možnost, da bi se v zimskih tečajih vsaj nekaj naučili. O zgodovini in geografiji naj ne bi imeli pojma. To so izpostavljali, kljub temu da so predvidevali, da se bo velika večina staršev zaradi krize vrnila v domovino. Na konzulatu so se spraševali, kaj bo mladina počela brez znanja o svojih krajih in znanja slovenskega jezika. Zato so se pridružili predlogu Boogaardove, da se otrokom čim prej pridobi učiteljska moč.

Za učitelja v Belgiji ali na Nizozemskem sta bila predvidena Marija Ažman in Luznar, učitelj iz Črnomlja. Namesto Luznarja je prišel Svatopluk Stoviček. On je bil z odlokom Ministrstva prosvete 28. avgusta 1932 imenovan za učitelja v Belgiji, s sedežem v Eysdnu, Ažmanova pa s sedežem v Heerlenu. V Zuid-Limburgu se je najprej seznanila z regionalnim inšpektorjem za osnovno šolo in z vsemi ravnatelji šol. Ker zaradi razpršenosti otrok ni mogla drugače, je poučevala v tečajih. Učila je od 1. januarja 1932 do 30. novembra

427 AS 74, a. e. 1838, š. 19. Konferenca v Heerlenu.

428 AS 74, a. e. 1834, š. 19. Gerra van den Boogaard, Holandija.

1934. Na izseljeniški razstavi v Ljubljani je Rudolf Selič pojasnjeval, da je število rudarjev v tej državi padlo s tisoč na petsto, v enakem razmerju pa tudi število otrok, ki so obiskovali tečaje učiteljice Ažmanove. Ob njenem nastopu je v »narodne« tečaje hodilo 297 jugoslovanskih otrok, konec šolskega leta 1933/34 je učila 220 otrok, v letih 1934/35 pa je konzulat predvideval, da je bilo v tečaje vključenih še okrog 200 otrok.⁴²⁹ Raziskovalka Muldersova navaja, da je 329 jugoslovanskih otrok obiskovalo 47 nizozemskih šol, skoraj vse pa je Ažmanova zbrala v 11 jezikovnih tečajih, ki so bili organizirani tedensko, popoldne ali zvečer, v desetih različnih kolonijah v Heerlenu (Heerlerheide in Nieuw Einde), Brunssumu, Hoensbroeku, Lutteradeju, Eygelshovnu, Nieuwenhagnu, Lauradorpu, Chevremontu in Spekholzerheideju. Tečaji so bili v nizozemskih šolah, slovenskih gostilnah, pri ljudeh doma ali v prostorih sindikata R. K. Werkliedenbond. Ažmanova je bila stalno na poti. Geelen je bil najbolj oddaljen od njenega bivališča, tj. Heerlena. Tam so bile njene učne ure dvakrat tedensko, in sicer v šoli St. Jozefschool v ulici Rosenlaan v Lindenheuvelu, obiskovalo pa jih je 54 učencev.⁴³⁰ Delo Marije Ažman so označevali kot misijonarsko. Rudolf Selič, avtor brošure *Naši v Holandiji*, je njena prizadevanja opredelil kot vzgojne tečaje. Učili so se pesmice in verze na pamet ter se urili za nastope na srečanjih delavskih združenj in praznovanj materinskega dne. Za deklice v Brunssumu, Heerlerheideju, Nieuw Eideju in Eygelshovnu, ki niso bile več šoloobvezne, je deloval dekliški krožek, ki ga je vodila Ažmanova, kasneje pa slovenska sestra Justina Višner. Slednja je prišla iz Škofje Loke, iz reda uršulink, in delovala v Weertu in potem v Bredi. Deklice so nastopale na praznovanjih in srečanjih, kjer so pele ljudske pesmi, igrale gledališke igre in plesale kolo v narodnih nošah. Naučile so se igrati Roka božja, ki so jo uprizarjali na raznih praznovanjih in zborovanjih.

Oberžanovo pismo Izseljeniškemu uradu banske uprave Dravske banovine je 11. oktobra 1933 sporočalo, da bosta Oberžan in Ažmanova s pomočjo izobraženih deklet in fantov po večjih krajih na Nizozemskem organizirala t. i. jugoslovanske večere, ki bi se raztegnili do novega leta. Cilj je bil propaganden, tj. spodbuditi rojake k društvenemu in »narodnemu« gibanju: »Zlasti še hočemo s temi večeri vzgojno vplivati na našo mladino.« Predvidevali so pripravo pevskih točk in govorov, predvajanje filmov in skioptičnih slik. Za slednje je banska uprava Dravske banovine že poslala slike v ZDA.⁴³¹

Ažmanova je imela tudi širše interese, saj je hodila na socialne kurze, prosila za trimesečni dopust in na koncu dala ostavko. Poslala jo je Mini-

429 AS 74, a. e. 1834, š. 5. Učiteljica Ažman.

430 Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 103-104.

431 AS 74, a. e. 1856, š. 20. Organiziranje izseljencev v Holandiji.

strstvu prosvete. Ko je bil Franc Novak na čelu Ministrstva socialne politike in narodnega zdravja, je v dopisu, ki ga je 6. novembra 1934 poslal banu Dravske banovine, obravnaval dve zadevi, prvič odstop Ažmanove konec oktobra 1934 in nastavitev novega učitelja za Nemčijo. Glede Ažmanove je menil, da njenega mesta ni potrebno izpopolniti oziroma poslati nove učiteljice. Svoj sklep je argumentiral z maloštevilnostjo izseljenskih družin in s tem tudi otrok. Zmanjševanje števila otrok je bilo po njegovem mnenju tudi posledica stalnega odpuščanja delavcev. Skratka, njegovo stališče je bilo, da za ustanovitev tečajev ni dovolj otrok pa tudi raztreseni so bili po naselbinah, oddaljenih več kilometrov. Tako je prevladalo mnenje, da je treba podpreti težnjo po novem učitelju – moškem (!) – v Gladbecku. Potrebo so utemeljevali z velikim številom izseljencev in šoloobveznih otrok v Nemčiji. Učitelj bi imel prosvetno in glasbeno izobrazbo.⁴³² In kakšna je bila nadaljnja pot Marije Ažman? Leta 1937 se je želela reaktivirati in se vrniti k poučevanju izseljenskih otrok. Postopek je sprožila preko banske uprave Dravske banovine. Po odloku ministra, šefa odseka za zaščito izseljencev Fedorja Aranickega, je prišla na mesto učiteljice v Düsseldorf. Pohvaljeno je bilo njeno dveletno delo na Nizozemskem. Kasneje je bila predstavljena v Moers-Merbeek, kjer naj bi bilo okoli 500 otrok. V Nemčiji pa je tudi že bil učitelj Anton Šlibar, ki je imel sedež v Gladbecku.⁴³³

Kljub nekaterim pozitivnim mnenjem o življenjskih in delovnih pogojih na Nizozemskem so v jubilejnem *Izseljenskem vestniku – Rafaelu*, glasilu Rafaelove družbe v Ljubljani (1937), objavili članek s povednim naslovom Krik naših rojakov iz Holandije.⁴³⁴ Izrazili so pripravljenost tamkajšnjih slovenskih društev, da pristopijo k Slovenski izseljenski zbornici, in hkrati čestitali Rafaelovi družbi za njeno desetletno delovanje. Na zadnjem zveznem sestanku nizozemskih društev so izpostavili zahteve in ugotovitve, ki naj bi jih na izseljenskem kongresu obrazložila pater Teotim van Velzen in Rudolf Selič, tajnik Zveze jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji:

- večje posvečanje mladini, ki je odraščala brez slovenskega pouka, češ da več kot 200 slovenskih otrok prosi domovino, da jim pošlje »pravega, katoliškega slovenskega učitelja«;
- da po vzoru drugih narodov (v mislih so imeli Nemčijo in Italijo) jugoslovanska vlada organizira obiske otrok na državne stroške v domovino, saj naj bi otroci spraševali matere, kje in kakšna je slovenska domovina;

432 AS 74, a. e. 1834, š. 19. Izseljeniška učiteljica postavljena za izseljeniško dopisnico.

433 AS 74, a. e. 1834, š. 19. Reaktiviranje Ažmanove.

434 *Rafael* 7/8 (avgust 1937): 66.

- bansko upravo so prosili, da pritisne na občine v domovini v zvezi z urejanjem dokumentov, ki jih potrebujejo izseljenci v tujini;
- fantje, vojaški obvezniki, stari nad 20 let, od konzulatov niso dobili po-
tnih listov, kar jim je povzročalo težave pri delu – marsikdo bi rad obi-
skal domači kraj, pa ga ni mogel;
- vdove mož, padlih v svetovni vojni, so prosile vlado za podporo, ker so
na Nizozemskem živele v pomanjkanju in bedi;
- nekateri bi radi poslali sinove v domovino v srednje in višje šole, kakor
tudi v državno službo.

Generalni konzulat v Rotterdamu je 15. januarja 1938 podal poročilo svojega uradnika Jožefa Logarja z naslovom *Problem iseljeničke dece i narodne škole*.⁴³⁵ Na začetku je izjavil, da so imeli stari rudarji zavest in so bili emocionalno navezani na domovino. Izpostavil je težave izseljenske mladine, ki je bila rojena in vzgojena v inozemstvu. Ti otroci so se slovensko naučili v družinskem okolju, zatem pa odšli v obvezno nizozemsko šolo, ki je tako vplivala nanje, da so se začeli sramovati svojega jezika in komunicirati v jeziku novega okolja. Ko so dosegli 18 let starosti, so pozabili na svoj domači jezik. V domovini niso bili nikdar ali samo kot majhni otroci. Nič jih ni vezalo nanjo. Logar je izrazil potrebo po izseljenskem učitelju, ki bi se ukvarjal s šolskimi otroki do 14. leta starosti in jih učil domače govorce, zgodovino in spoznavanje domovine. Teh otrok je bilo v nizozemskem Limburgu okrog 250. Zahteval je krepitev nacionalne zavesti. V načrtu so imeli tudi letovanja otrok v domovini. Rudarji/delavci pa so že leta prosili za učitelja, ki bi obiskoval kolonije, saj so bili otroci skoncentrirani v majhnem delu Nizozemske. Bali so se utopitve v novem okolju. Spomnil se je uspehov Marije Ažman, ki je morala službo pustiti zaradi preobremenjenosti in premajhnih kompetenc. Logar je tudi opozoril na dejstvo, da so nizozemske oblasti z zakonom izenačile pogoje glede zaposlitve med domačimi in prihajajočimi delavci. V tem so videli nevarnost oziroma težnjo, da bi otroci za stalno ostali na Nizozemskem, saj se njihovim staršem ne bi bilo treba bati odpuščanj z dela. Nedvomno bi se odtujili. Želeli so si vrnitve Marije Ažman, zanjo pa se je zavzel tudi Teotim van Velzen. Kasneje se je Ažmanova reaktivirala; poslana je bila, kot rečeno, za učiteljico v Moers-Merbeek v Nemčijo, kjer je postala tudi izseljeniška dopisnica.⁴³⁶

435 AS 74, a. e. 1834, š. 19. Izseljenska učiteljica postala izseljenska dopisnica.

436 AS 74, a. e. 1834, š. 19. Problem izseljenskih otrok in »narodne« šole.

ČASOPISI V IZSELJENSTVU

V Heerlenu na Nizozemskem je v letih 1931–1935 izhajal *Rafael*, ki so ga izdajali slovenski izseljenski duhovniki kot pomagalo pri njihovem misijonarskem, kulturnem in gospodarskem delu med izseljenci v zahodni Evropi. Izhajati je začel 1. januarja 1931. Urednik Oberžan ga je označil kot verski narodni list, pomemben za »buditev moralnega in narodnega življa med izseljenci«. Opredelil ga je kot podlago za krepitev znanja slovenskega jezika. Zlasti je nakazal njegov pomen za otroke, ki so se morali materne jezika šele učiti, saj so ga v novem okolju malo slišali. Zato je Oberžan glasilo označil tudi kot pomembno za medsebojno spoznavanje ter za kulturno in socialno krepitev delavstva. *Rafael* je imel več podnaslovov, in sicer Glasilo jugoslovanskih izseljencev v Holandiji in Belgiji, Glasilo jugoslovanskih izseljencev v Belgiji, Franciji, Holandiji, Nemčiji, od leta pa 1934 Glasilo jugoslovanskih izseljencev v zahodni Evropi. Izdajatelj je bil Drago Oberžan, od leta 1931 pa »slovenski izseljenski duhovniki«. Odgovorni urednik je bil najprej Drago Oberžan, od leta 1934 Franc Hrastelj in na koncu ponovno Drago Oberžan. Glasilo so tiskali v Heerlenu, od leta 1934 v Tiskarni sv. Cirila v Mariboru. Februarja 1935 se je *Rafael* združil z *Izseljenskim vestnikom*; tako je nastal *Izseljenski vestnik – Rafael*. Uredništvo je večkrat poudarjalo nepolitični in hkrati delavsko-izseljenski značaj glasila. Decembra 1931 je imel *Rafael* kar 1500 naročnikov, iz razmišljanj Kazimirja Zakrajška ob združitvi z *Izseljenskim vestnikom* leta 1935 pa izvemo, da so glasilo trle tiskarske in uredniške težave; to je pravzaprav pripeljalo do omenjene združitve, pri čemer je Zakrajšek naročnike v Evropi prosil, naj ostanejo zvesti tudi združenemu glasilu.⁴³⁷

V Heerlenu je izhajala *Slovenska delavsko-kmečka republika* (1931–1933), s podnaslovom List za slovenske delavce in kmete v inozemstvu. Izdajatelja in urednika sta bila Albert Hlebec in Aleš Bebler. To je bilo edino komunistično glasilo, ki so ga naslavljali samo na Slovence. Ohranjeni sta šesta (november 1932) in enajsta številka (15. februar 1933). Geslo *Slovenske delavsko-kmečke republike* je bilo: »Niti avtonomija, niti federativna Jugoslavija! Hočemo slovensko delavsko kmečko republiko!« Bralce je imela predvsem v Belgiji in v severni Franciji. Zgodovinar France Filipič je menil, da je bila povezana z idejo o ustanovitvi slovenske nacionalne partije, tj. s stremljenjem po osamosvojitvi slovenske partijske organizacije v tujini. Dopisnik ohranjene ciklostilne številke se je zavzel za tisk glasila, vendar ga je uredništvo zaradi prenizkega števila naročnikov in dragega tiska zavrnilo. Komunistična usmerjenost glasila je razvidna že iz naslovov člankov, npr. Proletariat

437 Drnovšek, Slovenen in Nederland: 10–11.

Nemčije v borbi proti fašistični diktaturi, Rdeča pomoč Jugoslavije kliče v akcijo proti terorju vojno-fašistične diktature, Odločen nastop komunističnih strank proti roparskemu versajskemu miru, Druga petletka v Sovjetski Uniji, Vesti iz Slovenije, Dopisi iz emigracije itd. V istočasno izhajajočem *Rafaelu* je najti vrsto odklonilnih odmevov nanjo. Imela je apetite po širšem bralstvu, tudi prekomorskem, kar nam dokazujejo njene cene, napisane v različnih valutah: 50 centimov je veljala v Franciji, 75 v Belgiji, 10 pfeningov v Nemčiji, 5 centov na Nizozemskem in 3 cente v Kanadi.

V tajništvu Komunistične partije Nizozemske so na ciklostilu tiskali slovenski časopis *Glas svobode* (1932), ki so ga razpošiljali tudi v Francijo in Nemčijo. Razmnoževali so ga na pokrajinskem komiteju v Heerlenu. Urednik je bil Albert Hlebec.

Izseljenci so želeli dobivati časopise iz domovine, včasih pa so jim bili ti tudi vsiljeni. Društvo sv. Barbare v Brunssumu je konec leta 1929 prosilo za pošiljanje *Domoljuba* in *Slovenskega gospodarja*. Vršili so se pritiski za financiranje in pošiljanje časopisov, vendar so bile težave zaradi zamud z naročniki ipd. Izseljeniški referat v Ljubljani je opazal, da izseljenci iz Nizozemske, Francije in Belgije niso mogli plačevati naročnine, in to kljub poudarjanju pomena vezi z domovino. V Ljubljani so se zavedali problema, vendar so bili izdatki za časopise omejeni, in so, kot so dodali, »morda pri nekaterih – radi različnih smernic našega časopisja – celo povzročili nejevoljo.«⁴³⁸

KNJIGE IZ DOMOVINE

Kot drugi slovenski izseljenci v evropskih državah so tudi izseljenci na Nizozemskem izražali potrebe po knjigah iz domovine. Nosilci teh teženj so bili izobraženci, izseljenjski učitelji in duhovniki. Duhovnik Drago Oberžan je tako npr. 14. septembra 1931 dobil pošiljko, ki je vsebovala naslednje naslove: *Abecednik* (prvi) (10 komadov), *Abecednik* (drugi) (10 komadov), *Čitanka* (druga) avtorjev Šreiner-Hubad (20 komadov), *Zemljepisne in zgodovinske slike* (20 komadov) in še 163 raznih drugih knjig. Učiteljica Marija Ažman je oktobra 1932 preko konzulata prosila za šolske knjige, ki jih je nujno potrebovala za delo v tečajih. Konzulat jo je podprl, in sicer s pripombo, da je prav neprijetno v odnosu do nizozemskih šolskih krogov dejstvo, da imajo otroci učiteljico že tri mesece, nimajo pa potrebnih šolskih knjig. Konzulat v Heerlenu je podprl vlogo, poslano na bansko upravo; upali so, da se prošnja po šolskih knjigah čim hitreje reši, in pri tem dodali, da naj bi dobili še vsaj

438 AS 74, a. e. 233, š. 3. Plačevanje naročnin *Domoljuba* in *Slovenskega gospodarja*.

300 šolskih zvezkov.⁴³⁹ Leta 1933 so iz Ljubljane poslali pet paketov knjig za šolske otroke. Problematiko knjig za izseljence je sprožil *Slovenski narod* z apelom: »Darujte knjige za našo emigracijo!« Temu so sledili Odbor akademske Ciril-Methodove družbe, Klub jugoslovanskih primorskih akademikov, SJSU družina »Preporod« in srednješolska organizacija Žar. Odločili so se, da bodo najprej nabirali knjige po šolskih zavodih, »nato pa od hiše do hiše po vsej Ljubljani.«⁴⁴⁰ Leta 1939 je bila pri Rafaelovi družbi ustanovljena Osrednja zaloga knjig za izseljence.⁴⁴¹

FRANČIŠKAN PETRUS JOSEPHUS VAN VELZEN

Izpostaviti moramo vlogo izobražencev, ki so prihajali iz vrst Slovencev kot tudi tujcev in se zavzemali za ohranjanje slovenske narodne identitete in katoliške vere. Ne preseneča nas, da so bili to predvsem duhovniki in učitelji, in ob tem se vprašamo, kdo je bil »naš pater«, kot so ga klicali izseljenci. To je bil Petrus Josephus van Velzen (Delft, Nizozemska, 18. marec 1885 - Heerlen, 25. marec 1952), frančiškan, po posvetitvi imenovan Theotimus ali Teotim, verski in društveni organizator med Slovenci na Nizozemskem. S slovenskimi priseljenci ga je spoznal kurat Drago Oberžan leta 1932, tudi z namenom, da se priuči slovenskega jezika. Obiskal je številne jugoslovanske kraje, med njimi Ljubljano, Sarajevo, Mostar, Dubrovnik in Beograd, povzpel pa se je tudi na Triglav. V Ljubljani je šel v avdienco k škofu Rožmanu in obiskal je bana Dravske banovine. Svojim slovenskim župljanom v Zuid-Limburgu je pisal: »Zdaj šele vem, zakaj sem se moral tako truditi s sklanjanjem: lep hrib, lepega hriba ... Vaši hribi so zares lepi.«⁴⁴²

Bil je soustanovitelj prvega slovenskega društva v Brunssumu, sodeloval je pri organiziranju Zveze jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji, z duhovnikom Dragom Oberžanom pa sta osno-



Pater Teotim van Velzen, 1936 (arhiv SIM).

439 AS 74, a. e. 253, š. 3. Knjige za šoloobvezne otroke v Holandiji.

440 *Slovenski narod* 44 (23. februar 1933); AS 74, a. e. 256, š. 3. Knjige za izseljence.

441 AS 74, a. e. 289, š. 3. Zbiranje knjig za izseljence.

442 Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 95.

vala glasilo *Rafael* (1931–1935). Omenil sem že tudi, da je bil dober pevec in pevski organizator. Imel je čut za delavska in socialna vprašanja, skrbel je za stike z uradnimi predstavniki rudnikov, lokalnih skupnosti in države. V obdobju velike gospodarske krize si je prizadeval za materialno pomoč rudarjem. Deloval je tudi za prepoznavnost Slovencev v krogu večjih priseljskih skupin v Limburgu.⁴⁴³ Nizozemska je bila strpna do katoliške vere. Že leta 1927 je bil ustanovljen Laurentiuscomité (Lavrencijev komite), ki je pospeševal krepitev vere med izseljenci.

DUHOVNIK DRAGO OBERŽAN

V skrb za izseljence se je aktivno vključil tudi duhovnik Drago Oberžan. Leta 1931 je poročal o »izobrazbi naroda« oziroma o jugoslovanskih izseljencih. Temelje izobraževanja je razumel kot del kulturnega dela. O čem je ob tem razmišljal in kaj je ugotavljal? Podlago je videl v društveni dejavnosti, kjer se je gojilo samoizobraževanje pod vodstvom duhovnega vodje. Knjižnice so bile v razvoju in »narod« je težko čakal na knjige iz domovine. Glasilo *Rafael* je opredelil kot odličen izobraževalni pripomoček. Zavzemal se je za prosvetne večere pod vodstvom duhovnika; predavatelji naj bi bili duhovniki, nizozemski organizatorji in delavci sami. Ti prosvetni večeri naj bi bili namenjeni ožjim krogom, predvsem odbornikom društev. Za »maso naroda« bi se po njegovem lahko prirejela skioptična in filmska predavanja, na katere je prihajalo na stotine in stotine izseljencev. Za otroke so po večjih kolonijah organizirali tečaje, ki so jih vodili laiki; izrazil je potrebo po vsaj enem učitelju. Zaključil je, da delo »jugoslovanskega« duhovnika obsega celotno interno vodstvo cerkvenega in verskega življenja, vseh organizacij, zastopstvo »našega naroda« pred nizozemskimi oblastmi in organizacijami, vodstvo prosvetnih večerov in predavanj, urejanje *Rafaela*, sodelovanje in urednikovanje v pisarni in sodelovanje s konzulatom v Heerlenu.

Oberžanovo poročilo je bilo podlaga za pridobitev izseljskega učitelja ali učiteljice na Nizozemskem. Kot glavni argument je izpostavil slabo znanje slovenskega jezika. Inicijativo za pridobitev učitelja je preko konzulata podprla tudi Gerra van den Boogaard, socialna delavka, ki se je učila slovenščino in prišla tudi na obisk v Slovenijo. Kljub njenemu prizadevanju so na konzulatu zapisali: »Moška moč bi bila vsekakor bolj zaželjena kakor ženska!«⁴⁴⁴ Oberžan je bil tudi izseljeniški korespondent (dopisnik) za Nizozemsko. S te funkcije je bil umaknjen z imenovanjem V. Pavlakovića 23. januarja 1932.

443 Drnovšek, Peter Josef van Velzen, ES, 14: 182.

444 AS 74, a. e. 1837, š.19. Preskrba izseljskih učiteljev za Nizozemsko.

Postopek je sprožilo Ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja, in sicer Odsek za izseljevanje in priseljevanje. Naloga novega korespondenta je bila, da je deloval med delavci, predvsem v severni Nizozemski. Delovati je moral v nacionalnem in prosvetnem duhu, biti je moral na razpolago mornarjem, ki so prihajali v severne nizozemske luke, poročati je moral o delavcih in njihovih organizacijah (najmanj enkrat mesečno), in sicer pisno ministrstvu v Beograd. Kopiji poročila sta morali priti do poslaništva in izseljeniškega komisariata v Zagrebu. Korespondent je moral sodelovati sporazumno s predhodnim dopisnikom Dragom Oberžanom, oba pa sta bila pod nadzorom poslaništva.⁴⁴⁵



Dolgoletni izseljenski duhovnik Drago Oberžan na ljubljanskem kolodvoru. Fotografijo je leta 1941 v svoji Izseljenski čitanki objavil Jože Premrov.

TAJNIK IN ORGANIZATOR RUDOLF SELIČ

Med izseljenci so bili posamezniki, ki so se aktivno ukvarjali z izseljensko problematiko. Eden teh je bil Rudolf Selič. Bil je sin rudarja Jakoba in žene Barbare, rojen 6. novembra 1900, umrl 10. decembra 1954 v Hoensbroeku na Nizozemskem. V Trbovljah je obiskoval ljudsko šolo, končal pa je šolanje v Lintfortu v Nemčiji. Leta 1920 je ustanovil Slovensko rudarsko društvo sv. Barbare v Kamp Lintfortu. Kasneje se je preselil v Merlebach v Franciji, živel v Lensu in Liévinu; z Vincencem Tuhtarjem sta ustanovila Rudarsko društvo sv. Barbare in Slovensko dramsko društvo Ilirija. Leta 1926 je odšel v Hoensbroek na Nizozemskem, kjer je ustanovil še eno rudarsko društvo sv. Barbare. Postal je večletni tajnik Zveze jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji. Delal je v gradbeništvu, v kemični tovarni, opravljal cestna dela, poskusil se je v trgovini z živili in alkoholnimi pijačami, v letih 1928–1932 pa je bil v Hoensbroeku zaposlen v nekem konstrukcijskem podjetju. Leta 1934 je na Ljubljanskem velesejmu pripravil izseljensko razstavo, istega leta pa tudi izdal brošuro z naslovom *Naši v Holandiji*. Od leta 1939 naprej je de-

⁴⁴⁵ AS 74, a. e. 1241, š.12. Postavitev izseljeniškega korespondenta na Nizozemskem.

loval na jugoslovanskem konzulatu v Rotterdamu. Na izseljenskem področju je bil aktiven tudi po vojni. Pripravil je več poročil, med drugim februarja 1939 tudi statistiko izseljencev. K poročilu so bila priložena pravila društev sv. Barbare, dodana pa še članska karta. Društva so bila naročena na slovenska katoliška glasila, tj. na *Izseljenski vestnik*, *Domoljub* in *Slovenski gospodar*. Dušnopastirsko delo je opravljal večkrat omenjeni Teotim van Velzen,



Rudolf Selič, večletni tajnik Zveze jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji.

ki je bil duhovni vodja zveze in posameznih društev sv. Barbare. Pod svoje poročilo se je Selič podpisal kot tajnik Zveze jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji, Hoensbroek, Limburg, Nizozemska.⁴⁴⁶ Posamezniki, kakršen je bil Selič, so odigrali pomembno vlogo pri vzdrževanju stikov med priseljskim okoljem in domovino – tako je bilo tudi v primeru Slovencev na Nizozemskem.

Seličevo izseljensko razstavo je komentiral izseljenski referent Franc Fink z banske uprave. Razstave v Heerlenu sicer ni videl, je pa od vračajočih se v domovino dobil različne odmeve nanjo. Označil jo je za dober in koristen primer za tujski promet (saj se je odvijala na Ljubljanskem velesejmu), osebno pa se mu je zdelo, da je bilo na njej preveč fotografij oseb, stavb in pokrajin. Zavzel se je za skioptična predavanja, sicer pa ugotavljal, da na velesejemski sceni razstava ni imela želenega učinka. Ni pa

zanikal njenega dobrega namena, ki ga ni mogla pokvariti niti »organizacijska šepavost«. Razstava je trajala 11 dni, objavljena pa je bila tudi brošura *Naši v Holandiji*.⁴⁴⁷ Skratka, Fink je zaključil z mislijo, da se je Selič trudil storiti vse za »ugled naroda«, kakor je vedel in znal, in za to dejanje mu je priznal dobro voljo, ki je zaslužila pohvalo in nagrado.

ESPERANTIST PETER GOLOBIČ

Julija 1937 je na potovanje na Nizozemsko in v Nemčijo odšel Peter Golobič, predsednik Jugoslovanske katoliške esperantske lige. V obeh državah je imel predavanja s skioptičnimi slikami, ki so prikazovale lepote domovine.

446 AS 74, a. e. 152, š. 2. Selič Rudolf.

447 Seličevo brošuro je izdala Uprava izseljeniškega glasila *Rafael* in je imela 37 strani.

V Heerlerheideju je predaval tudi Čehom. Prišel je tudi Teotim van Velzen in njegov zbor je zapel nekaj slovenskih narodnih pesem. Golobič je opazil, da so izseljenci malodušni, ker je domovina nekako pozabila nanje. Menil je, da bodo Slovenci v tujini izgubili vse veselje za prosvetno delo v svojih krogih in bodo raje delali v tujih društvih; ob tem je opozoril na plodnejše delo pri Čehih in Poljakih, ki so bili deležni večje pozornosti matičnih držav kot Slovenci. Po drugi strani pa je pri nizozemskih Slovencih opazil tudi precejšnjo agilnost, saj so prirejali večje število iger in nastopali celo na radiu s pestrimi narodnimi pesmimi. Golobič je zaznal tudi naklonjenost Nizozemcev do Slovencev.⁴⁴⁸

POT KOMUNISTA ANDREJA FORTEJA

Kaplan Vinko Zor je poleti 1927 med obiskom v Zuid-Limburgu ugovarjal, da je samo polovica od 1000 slovenskih rudarjev prakticirala katoliško vero. Zato je pozival k večji aktivnosti duhovščine pri misijonskem delu. Močno prisotni na Nizozemskem in v Franciji so bili komunisti. O njihovem delovanju je pisal zgodovinar Frank van Krevel, ki je slovenskega rodu.

Nizozemska je bila za komuniste relativno odprta država. Oglejmo si ob tem zgodbo trboveljskega rudarja Andreja Forteja, rojenega 1894, ki je deloval v komunističnem revolucionarnem gibanju po prvi svetovni vojni. Dopršil je šest razredov osnovne šole, nato je pomagal staršem na kmetiji, leta 1913 je začel delati v rudniku. Bil je soorganizator velike stavke rudarjev v Trbovljah, zaradi katere se je moral leta 1923 odločiti za odhod v tujino.⁴⁴⁹ Politično pot je nadaljeval v Franciji, Belgiji in na Nizozemskem. Od decembra 1923 do novembra 1926 je bil v Franciji (Pas-de-Calais), od novembra 1926 do oktobra 1928 v Belgiji in od oktobra 1928 do julija 1932 na Nizozemskem. Kot »ekonomski izseljenec« se je vključil v delo jugoslovanske sekcije Komunistične partije Francije, hkrati pa postal njen član. Sodeloval je v levem krilu sindikalne organizacije C.G.T.U. Prisostvoval je partijski konferenci v Lensu v Franciji leta 1925 in v Heerlenu na Nizozemskem leta 1930. Leta 1925 se je za dve leti umaknil v Belgijo, nato je novembra 1928 odšel na Nizozemsko. Vključil se je v partijsko organizacijo v Heerlenu. Za svoje delo je dobil priznanje – spominski znak, tj. uro s sovjetskim grbom in podobo Lenina, ki mu ga je dala Komunistična partija Holandije oziroma njena celica v Heerlenu.

448 *Rafael* 7/8 (avgust 1937): 73. Golobič, Pri Slovencih.

449 20. julija 1923 se je začela splošna rudarska stavka, v kateri je sodelovalo 9400 rudarjev, od tega v Trbovljah 4200, Zagorju 1600, Hrastniku 1300, Kočevju 900, Rajhenburgu 800 in Hudi jami 600. Rudarji so zahtevali zvišanje mezd. Orožniki in vojaki so stavko zlomili. Trboveljska premogokopna družba je odpustila stotine rudarjev, ki so si morali poiskati delo v Franciji, Belgiji in na Nizozemskem. Glej: *Oris kronologije delavskega gibanja*: 77.



Andrej Forte, članska izkaznica jugoslovanske partijske celice v Belgiji, 1927 (Arhiv RS).

Sekretar celice Albert Potze mu je omenjeno priznanje izročil decembra 1931. V partijskem anketnem listu, ki ga je izpolnil po letu 1945, je zapisal, da je bil od leta 1930 do 1932 sekretar jugoslovanske (partijske) celice na Nizozemskem. Politično je deloval med rudarji, širil partijske letake in slovensko partijsko glasilo *Glas svobode* (1931). Bil je pod stalnim nadzorom nizozemskih oblasti in tudi aretiran, julija 1932 pa se je z družino prisilno vrnil v Trbovlje. Doma je bil aretiran in zaprt.⁴⁵⁰

V svojih povojnih spominih iz leta 1959 je Andrej Forte zapisal, da so preko jugoslovanske partijske sekcije v Parizu dobivali iz domovine časopise in brošure v hrvaškem jeziku. Brošure so prevajali v slovenski jezik, tiskali pa na ciklostilu na Pokrajinskem komiteju v Lensu (Francija). Slovensko literaturo in časopise so dobivali tudi iz Ljubljane. Iz Pariza so dobivali *Balkansko federacijo*, ki je izhajala v več jezikih. Povezali so se celo z Ernestom Bartulovičem (oziroma Charlesom Novakom), ki je bil leta 1921 izgnan iz Trbovelj in je

450 Krevel, Sloveense communisten: 53-64.

potem odšel v Združene države Amerike. V okviru sindikalnega gibanja jim je pošiljal ameriške liste v slovenskem jeziku.⁴⁵¹ Naloga vse literature, ki so jo dobivali, je bila širjenje revolucionarnega gibanja na območju Pas-de-Calaisa. Opozoril je, da so imeli močnega nasprotnika v društvih sv. Barbare; označil jih je za klerikalna. Poudaril je močno revolucionarno zavest, ki se je krepila s »tovariši« iz Jugoslavije, z zborovanji, s predavanji in podobnim. Skratka, revolucionarna zavest med jugoslovanskimi delavci v inozemstvu se je krepila. Povečeval se je tudi obseg revolucionarne literature. Tako je prišlo do navzkrižij z društvi sv. Barbare, ker so, po Fortejevem mnenju, delavci zapuščali njihova društva. Krepila se je tiha borba med levo usmerjenimi društvi in tistimi, ki jih je vodil duhovnik Drago Oberžan. Komunistično zavzeti so leta 1926 organizirali prvomajsko proslavo v Lièvinu, v neki vojni baraki, ki jo je dal na razpolago za večje prireditve neki gostilničar. Prostore so okrasili z rdečimi zastavami in zelenjem. Na proslavo so prišli Slovenci »vseh rudnikov«. Dvorana je bila nabito polna, saj so se jim pridružili tudi francoski delavci. Na njej sta govorila Salamon in »neki tovariš iz Pariza«. Francoski partijski funkcionarji so bili začudeni, da jim je proslava tako uspela. Med prisotne so razdelili veliko Fakinovih slik.⁴⁵² Uspeh je bil res velik in namen organizatorjev je bil dosežen, saj so se tudi francoski delavci seznanili z borbo jugoslovanskih delavcev proti Orjuni in fašizmu. Kaplanu Oberžanu so očitali, da je sodelujoče ovajal pri zastopnikih jugoslovanske oblasti v tujini. Na pomoč so poklicali zastopstvo sindikalne francoske organizacije, da so se izognili policijski obravnavi. Jeseni 1924 je bila velika rudarska stavka, ki so se je udeležili številni Slovenci, manjkali pa so nekateri odborniki društev sv. Barbare. Zaradi stavke so se začela šikaniranja, kar je, kot dalje opisuje Andrej Forte, povzročilo, da se je deset družin in nekaj samcev odločilo za odhod iz Francije v Belgijo. Delali so v premogovniku Schwartzberg in dobili družinska stanovanja. Hitro so navezali stike s sindikalnimi in partijskimi organizacijami. Obstajalo je neko »napol« nacionalno društvo, ki je imelo svojo zastavo, sedež pa v Waterscheiju. Vanj so se včlanili in bili na letnem občnem zboru izvoljeni večinoma komunisti. V njegovem okviru so razvijali literaturo in prirejali sestanke in družabne večere po kolonijah ter na njih seznanjali delavce s stanjem v Jugoslaviji, širili slovensko in hrvaško literaturo in zbirali za tiskovni sklad oziroma za objavo »lista«, ki se je tiskal v Parizu. Zadovoljni so bili s širjenjem

451 Ernest Bartulovič je bil rojen leta 1894. Maja 1921 je bil izvoljen v ljubljanski občinski svet, po letu 1922 je odšel v Združene države Amerike. Od decembra 1925 je bil urednik glasila *Slovenija*, ki je v letih 1915–1928 izhajalo v Milwaukeeju, Wisconsinu, Chicagu, Illinoisu in Detroitu, Michigan. Glej: Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*: 51–53.

452 Franc Fakin in še dva Trboveljčana so izgubili življenje v spopadu z Orjuno v Trbovljah.

literature. Kot je ugotavljal Forte, tudi delo v rudnikih ni bilo slabo. Nejasno je, zakaj je odšel v rudnik Mauritz na Nizozemskem, ki je bil najbližji belgijski meji. V njem sta vladala strog red in disciplina, »kar nam je,« je zapisal Forte, »zelo dopadlo«. Ko so uredili vse v zvezi z delom in stanovanjem, so poiskali partijsko organizacijo, ki je imela sedež v Heerlenu. Delo nizozemske partijske organizacije je bilo leta 1928 po Fortejevem mnenju ozko, saj se z inozemci niso ukvarjali, čeprav bi ti radi šli v partijo, ker so tam že delali Madžari in nekaj avstrijskih komunistov. Sami so dobili stik z organizacijo preko belgijskih komunistov (pokrajinskega komiteja za Limburg). Na prvi širši konferenci leta 1929 so ustanovili nacionalne sekcije, in sicer jugoslovansko, madžarsko in avstrijsko. Delovale so pod okriljem Komunistične partije Holandije. Obstajali sta socialdemokratska in katoliška organizacija, ki sta vodili svoji propagandni aktivnosti. Limburg so komunisti smatrali za »klerikalno gnezdo«, zato so delali v »ilegali«, npr. izdajali letake v slovenskem jeziku. Izdajali so slovenski časopis *Glas svobode* (1931), ki so ga tiskali v Heerlenu. Njegov urednik je bil Albert Hlebec, ki je prišel iz Sovjetske zveze in se ilegalno gibal v »trikotu« Nizozemska, Belgija in Nemčija. Leta 1932 so organizirali prvomajsko proslavo, delili letake in časopis, ki so ga natisnili za to priložnost, pripravili pa tudi večje število rdečih zastav, ki so jih razobesili po električnih daljnovodih. Med drugim so postavili petmetrsko zastavo na najvišji nasip v Limburgu, ki je pripadal rudniku Mauritz. Naredili so tudi imitacijo peklenskega stroja. Za prvi maj je bilo vse rdeče. Akcijo so označili za revolucionarno gibanje. Policija je aktivistom začela odvzemati legitimacije, zato so mnogi pobegnili, da jih ne bi aretirali. Prav tako je vršila stanovanjske preglede in mnogi so morali v štiriindvajsetih urah zapustiti državo. Andrej Forte je dobil policijskega spremljevalca, hkrati so mu zasedli stanovanje in le z večjim naporom jih je vsaj čez noč postavil pred vrata. Uspelo mu je, da so mnoge arhive spravili na komite v Heerlen. Nekaj literature, ki sta jo skrivala pod tlemi v stanovanju, sta z ženo pokurila, med drugim pa tudi seznam članov ilegalne organizacije in izpolnjene legitimacije. Dan po tem se je pred stanovanje pripeljal policijski kamion, nanj so naložili pohištvo in ga odpeljali čez mejo v Aachen. Forteja je spremljal sam policijski komisar. V Nemčiji ga je čakal Albert Hlebec, s katerim so nadaljevali pot po železnici do Kölna, si skupaj ogledali mesto in se nato poslovili. Hlebca kasneje ni več srečal. »Tako se je odražalo živo jugoslovansko partijsko delo med slovenskimi delavci v inozemstvu,« je še dodal Forte in s tem zaključil svoj zapis.⁴⁵³

453 AS 1546, Zbirka biografij, š. 13; AS 1589, š. IV/4454. Komunist Andrej Forte; Mulders, S *trebuhom za kruhom*: 104–109.

V jugoslovanskem komunističnem gibanju Andreja Forteja so igrali pomembno vlogo že omenjeni Albert Hlebec, nato Aleš Bebler in Matija Bahor. Hlebčevo bivanje v premogovniškem revirju je bilo namenjeno krepitvi revolucionarnega duha med Slovenci. Leta 1931 je dobil pomoč Aleša Beblerja, ki je prišel iz Pariza in je Nizozemsko zapustil še istega leta. Pri begu preko državne in ulične meje v mestu Kerkrade so mu pomagali Slovenci iz Limburga. Matija Bahor je od leta 1926 delal v rudniku Emma in vzdrževal stike s slovenskimi komunisti v belgijskem delu Limburga. Konec dvajsetih let je odpotoval v Beringen, kjer je koordiniral mednarodno Rdečo pomoč za Waterschei, Winterslag in Zwartberg.⁴⁵⁴

Nizozemska je bila tudi izhodišče za odhode v Sovjetsko zvezo. Oglejmo si zgodbo Antona Š., ki je z ženo Ano živel v Sovjetski zvezi, ne da bi žandarmerijska postaja Dravograd poznala njegov naslov. Po poklicu je bil rudar. Od leta 1927–1931 je živel na Nizozemskem, v Sovjetski zvezi je bil od leta 1931 naprej. Vzrok njegovega odhoda je bila želja, da bi si v tujini našel delo, saj doma ni imel posestva, ki bi mu omogočilo preživetje. Ni mi znano, kako so ugotovili, da se mu v Sovjetski zvezi dobro godi, kot je zapisano v žandarmerijskih evidencah. Iz rubrike o prihodkih namreč izvemo samo to, da je iz Nizozemske poslal domov 5000 dinarjev, iz Sovjetske zveze pa nič. Podobno pot je naredil njegov starejši brat, ki je bil tudi rudar; najprej je živel na Nizozemskem in v približno istem času kot brat odšel v Sovjetsko zvezo. Preseneča nas, da je tja pogosto odhajala visoko kvalificirana delovna sila, npr. tehnik P. Kobe, ki je živel v Moskvi, P. Šmaljcelj, ki je kot železniški inženir delal v Tiflisu, inženir in ameriški državljan slovenskih korenin K. Fux, ki je bil zaposlen v Sibiriji, iz



Podporno združenje Waterschei, 1939 (arhiv SIM).

⁴⁵⁴ Mulders, *S trebuhom za kruhom*: 104–106.

Združenih držav Amerike pa se je v Sovjetsko zvezo odpravil tudi M. Judnič, le da on za razliko od drugih kot »turist«. Dobil je slab vtis o tamkajšnjih življenjskih pogojih; ženske so, kot je opazil, opravljale težka dela na cestah, kmetje in delavci so bili napol goli, kruha je bilo malo in zaslužek je bil slab. Mnogi vojni ujetniki so v Rusiji ostali še po prvi svetovni vojni. Za delo tam so se zanimali v Združenih državah Amerike, poročila o zbiranju »strokovnega delavstva za industrijo« v Sovjetski zvezi pa so prihajala tudi iz Nemčije. O tem so pisali slovensko-ameriški časopisi, konzul Deželič pa je iz Nemčije leta 1932 npr. poročal, da je tamkajšnji režim dosegel fiasko petletnega plana in da so bili tuji delavci »smatrani kot antisovjetski element«. ⁴⁵⁵

Iz Nizozemske so slovenski izseljenci odhajali tudi v Perzijo. Eden od njih je bil Andrej C. Leta 1935 je ugotavljal, da je tam sicer slaba klima, vendar se precej zasluži in posledično tudi privarčuje. Svojčas, v letih 1928-1934, je bil zaposlen na Nizozemskem, nato je prišla kriza in z njo reduciranje delovnih mest in brezposelnost. Banska uprava v Ljubljani se je pisno obrnila na Andreja C. z željo, da bi organiziral delo v podjetju v Perziji, kjer je bil zaposlen (1935). Priporočili so mu družino Alojza K., ki je imela brezposelne otroke, Alojzija (22 let), Eriko (20), Franca (19) in Rudolfa (15 let) in še dve hčerki. V Perziji so gradili železniški predor. Kljub dobrim stvarjem pa tam vendarle ni bilo vse rožnato; prihajale so informacije o slabih varnostnih razmerah, številnih pretepih ipd. Življenje so oteževale tudi visoke temperature. Kljub temu se je za odhod odločilo še 20 oseb. ⁴⁵⁶

ZGODBA RUDARJA MAKSA IN NJEGOVE ŽENE FRANCKE

Dragi moj ljubi mož Maks. Predno Ti kaj pišem Te prav lepo pozdravim in poljubim in kakor tudi tamala dva otročička in oče. Nadalje Te uprašam.

Kako da mi ne daš nobenega odgovora na moja pisma ... Jaz ne vem zakaj ali si pa mogoče kaj hud name? Da mi zato neč ne pišeš ali kaj je za en vzrok. Maks piši mi le kaj je? Jaz sem bila zelo žalostna ker skozi vse praznike nisem nič prejela nobenega voščila ne za novo leto nič ali misliš nas zapustiti ali kaj? ⁴⁵⁷

Ohranilo se je enainšestdesetih pisem, ki jih je v slabem letu dni od marca 1929 do 26. januarja 1930 možu Maksu, rudarju na Nizozemskem, napisala njegova žena Francka. Ta pisma nam omogočajo vpogled v njuno življenje

455 AS 74, a. e. 138, š. 1. Nabiranje delavcev za Nemčijo.

456 AS 74, a. e. 148, š. 2. Izselitev v Perzijo zaradi zaposlitve.

457 Drnovšek, Sprejmi moj najlepši pozdrav: 74.

na najmanjši prostorski in časovni ravni. Francka, ki je ostala doma, je živila na kmetiji na Gorenjskem, živine ni imela in za poljedelska dela je morala najemati delavce. Skrbela je za dva otroka, od katerih se je eden rodil, ko je bil njen mož na Nizozemskem. Maks je imel rudarske izkušnje še iz Združenih držav Amerike in Nemčije, v času, ko so bila napisana omenjena pisma, pa je živel v Heerlerheideju. Stalno se je selil sem in tja, bil je tudi v Heerlenu in Lutteradeju. Bil je nemiren in nestanoviten. Nekaj časa je živel na ulici Kampstraat, kjer je bivalo več Slovencev, zlasti Primorcev, bili pa so tam tudi z Bovškega, iz Trbovelj in Hrastnika ter z območja zahodno od Zasavja. Maksova pisma žal niso ohranjena, vendar že iz Franckinega pisanja izvemo veliko, saj mu je pisala, kot bi se z njim pogovarjala za mizo v nedeljskem popoldnevu. Njegova pisma so bila redka, kar sklepamo iz Franckinih prošenj, naj ji čim več piše. Njena zgodba je precej pretresljiva; sina Lojzka je rodila v moževi odsotnosti, pri delu in hišnih opravilih pa ji je morala pomagati hčerka, ki je štela le nekaj rosnih let. Pri hiši je bil tudi ostareli Maksov oče. Mož se je lahko pohvalil z dobrim zaslužkom in je Francki pogosto pošiljal denar – jo je pa večkrat okrcal zaradi zapravljenosti. Francka se je zelo bala, da se mož ne bi ponesrečil. Iz njegovih pisem je razbrala, da se v nizozemskih jamah ne počuti dobro, zato ga je spraševala, ali so jame mokre ali suhe in podobno. Celo ponoči so jo morile skrbi zaradi raznih nevarnosti, ki so na moža prežale v rudnikih, bala pa se je tudi poškodb. Maks se je oziral tudi po delu v drugih rudnikih, vendar vsaj v času, iz katerega so ohranjena pisma, ni naredil koraka, da bi npr. odšel v Francijo ali Belgijo. Francka je moža zelo pogrešala, skrbelo jo je za njegovo moralnost, ne nazadnje pa jo je zanimala tudi hrana, ki jo je užival na Nizozemskem. V drugi polovici leta je začela razmišljati o obisku in kasneje celo o tem, da bi se družina na Nizozemskem naselila za stalno. Nihala je med iti ali ne iti, pri tem pa se izgovarjala na otroka, češ da sta še majhna, da bi odšli. Bilo bi jo tudi strah, ker ni znala nobenega tujega jezika, ne hrane, ne običajev ipd. Najbolj intimen del njune zgodbe je Lojzkovo rojstvo. Pričakanje poroda se je odvijalo brez Maksovega pisnega odziva, saj se je izkazalo, da je že od začetka nasprotoval nosečnosti. »Piši mi, če si kaj vesel,« je Francka napisala v pismu, ki mu ga je poslala s porodne postelje. Možev molk jo je ugonabljal in edina tolažba sta ji bila otroka. Franckina in Maksova zgodba nima konca, vemo le, da je bil Maks leta 1931 še vedno v tujini, Francka pa je z otrokoma živila doma, na Gorenjskem.

Zgodba Franckine in Maksove družine ter bežno sorodstva in sovaščanov doma in na Nizozemskem je le utrinek, ki nam približa delček življenja in usode razdeljene družine. Vsebina Maksovega pisanja žal ni znana, a odkritost Franckinih pisem, njihova številnost v relativno kratkem času, skrb-

nost pisanja in zlasti človeška toplina, ki veje iz njega, izrazi veselja in še bolj razočaranj, vključevanje otrok, zlasti Emice, ki odkriva otroško hrepenenje in pričakovanje očeta, dajejo tej zgodbi zelo osebni pečat. Skozi Franckina pisma se srečamo z vsakdanjikom ženske, žene in matere, katere mož je bil na delu v tujini. Vidimo, kako zelo je verjela vanj, saj še v zadnjem ohranjenem pismu začne in konča: »Dragi mi ljubi mož Maks! Srčno Te pozdravljam in poljubljam in enako oba mala otročička ... Torej sprejmi od nas vseh prav lep pozdrav in poljub, posebno še od mene Tvoje zveste Te ljubeče Francke.«⁴⁵⁸

»S TREBUHOM ZA KRUHOM«

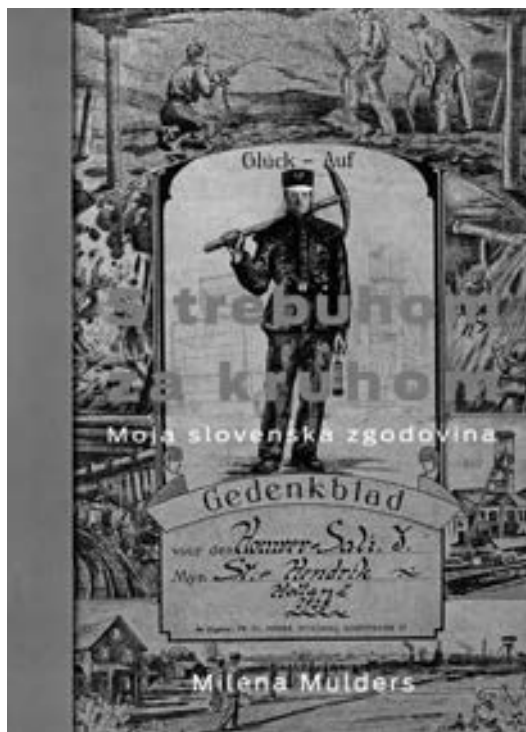
»S to knjigo želim počastiti vse ljudi, ki so (do)živeli to zgodovino, še posebej svoje sorodstvo,« je zapisala Milena Mulders v posvetilu knjige o Slovincih na Nizozemskem. Njen naslov je *S trebuchom za kruhom*, izšla je leta 2010, najprej v nizozemščini in nato s pomočjo Slovenske izseljenske matice v Ljubljani decembra 2011 še v slovenščini. V njej se kažeta rahločutnost in velika pozornost avtorice do izseljencev in njihovih potomcev. Muldersova je raziskala tri generacije slovenskih izseljencev na Nizozemskem in v pripoved povezala selitvena doživljanja svoje družine, sorodnikov in nje same. Svoja razmišljanja in opažanja, ki so plod večletnega raziskovanja, je označila kot »iskanja« in jih razdelila v več poglavij: Vsi sveti (1900-1931), Z vlakom na Nizozemsko (1905-1940), Sveta Barbara, Vojna mojega dedka (1940-1947), Slovenska mati na Nizozemskem (1947-1980) in Konec neke generacije. Zbrala je ogromno arhivske in druge dokumentacije, hkrati pa je z osebno noto in razumevanjem, s čustvenim in obenem raziskovalnim pristopom odkrila del zgodovine Slovencev na Nizozemskem. Številne fotografije slikovito ponazarjajo podobo sveta izseljencev, družine, otroke in očete, rudarje, delo v rudniku, bolnike (pretresljiva je fotografija Jožefa Konteja, ki je umrl zaradi silikoze, posneta je bila le nekaj dni pred smrtjo), tam je avtobusna postaja, so ljudje v lepih oblekah, družabni dogodki, ki so jih mnogokrat popestrili harmonikaši, tamburaši, kitaristi in violinisti, so tudi poročne fotografije, pogledi na rudarske kolonije, obsežne skupinske fotografije pred to ali ono cerkvijo, sprevodi slovenskih združenj sv. Barbare, povorke zastav, slike s trgatve, z romanj, fotografije otroških zborčkov, pevskega zbora Zvon, fotografije s tombole, iz gostilne, če omenim samo tiste, ki so bile posnete pred drugo svetovno vojno. Vse te so dostopne tudi v digitalni obliki (Slovenen in Nederland) na spletni strani Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.⁴⁵⁹

458 Drnovšek, Sprejmi moj najlepši pozdrav: 59-88.

459 [Http://www.iisg.nl/hbm/slovenen/](http://www.iisg.nl/hbm/slovenen/) (17. 1. 2012).

Z vso pravico je Milena Mulders knjigi dala podnaslov *Moja slovenska zgodovina*. Za osvetlitev slovenskega izseljenstva po svetu bi bilo potrebnih še več takih zgodovin.⁴⁶⁰

Paul Brassé in Willem van Schelven sta raziskovala poljske, italijanske in slovenske priseljence v nizozemskih rudnikih v Limburgu v obdobju med 1900 in 1940. Predvsem sta bila pozorna na priseljence v mestu Heerlen. S sociološkega vidika ju je zanimala povezava omenjenih treh etničnih skupin z asimilacijskimi procesi, in sicer koliko se jih je asimiliralo in koliko se jih je temu izognilo.⁴⁶¹



Milena Mulders, *S trebuhom za kruhom*, 2010, naslovnica.

460 Mulders, *S trebuhom za kruhom*.

461 Brassé in Schelven, *Assimilatie van vooroorlogse*: 235–237.



BELGIJA IN LUKSEMBURG

*Zahteve in želje naših izseljencev v Belgiji. Daleč smo od domovine, od zibelke naše detinske dobe, kjer smo se čutili srečni in zadovoljni ... Toda šli smo s trebihom za kruhom, da si ustvarimo svojo bodočnost. V tujino ker je postalo pretesno v domači hiši - in nismo imeli zadostnega zaslužka.*⁴⁶²

Obe državi, Belgija in Luksemburg, sta bili v preteklosti bolj podvrženi izseljevanju kot priseljevanju. Večje število priseljencev je pritegnila težka industrija z nastopom modernizacije v 20. stoletju. Po prvi svetovni vojni sta Belgija in Luksemburg ustanovila ekonomsko zvezo. Politični in ekonomski razvoj, vključno z migracijami, sta tja do leta 1960 v obeh državah potekala vzporedno. Korenine priseljevanja so segale v konec 19. stoletja, v glavnem pri tem ni bilo omejitev, razen če je šlo za kriminalce in subverzivne tujce. Konec 19. stoletja je Luksemburg okrepil nadzor nad prihajanjem tujcev v državo. Od leta 1893 so bili tako tujci podvrženi kontroli lokalnih oblasti (kar je v Belgiji veljalo že od srede 19. stoletja naprej). Registracija je bila obvezna tako za domačine kot tujce. Čeprav je to vodilo k protekcionistični priseljski politiki, je bila ta še vedno dokaj radodarna oziroma velikodušna. Bila je rezultat liberalizacije, ki je gradila most med domačini in priseljenci. Luksemburška in belgijska zakonodaja sta se naslanjali na francoski civilni kodeks, ki je priznaval pravico do pridobitve državljanstva in do naturalizacije že dolgo ustaljenim priseljencem ter pravico otrok priseljencev, ki so bili rojeni v gostujoči državi, do pridobitve belgijskega oziroma luksemburškega državljanstva. Francoski model državljanstva sta kopirala tako Luksemburg (1878) kot Belgija (1909).⁴⁶³

Belgija je bila sorazmerno majhna, vendar gosto poseljena, z visoko razvito industrijo. V svoje ozemlje je vključevala tudi kolonijo, imenovano

462 Drnovšek, Jugoslovansko društvo sv. Barbare: 39.

463 Caestecker, Belgium and Luxembourg: 44-47.

Belgijski Kongo. Priseljenci v Belgiji so sestavljali mozaik številnih etničnih skupin; delili so jih na tujce (t. i. *buitenlanders*), ki so dobili državljanstvo, na gostujoče delavce, begunce in ilegalne tujce. Belgija je potrebovala novo delovno silo. Bila je zanimiva za vestfalske Slovence, ki so zaradi povojne krize v Nemčiji iskali delo v bližini, v sosednjih državah, tudi Belgiji, zlasti v letih 1921–1922. Del njih je v tem času prišel iz avstrijskih rudnikov, npr. Leobna, glavčina pa po letu 1923 iz Slovenije in Julijske krajine (z viškom pred letom 1929). Z letom 1920 se je dolgoletno, prej spontano priseljevanje iz okoliških držav prevesilo v organizirano priseljevanje. Med obema svetovnima vojnama so bili priseljenci v glavnem delavci iz sosednjih držav (25 % iz Francije, 15 % iz Nizozemske in 6 % iz Nemčije), novo pa je bilo priseljevanje Poljakov z vzhoda (13 %), Čehoslovakov (5 %), Jugoslovanov (5 %) in Italijanov (11 %). Priseljevanje iz Italije je bilo zgodnejše (najmočnejše v letih 1922–1926) kot priseljevanje iz osrednjih in vzhodnih evropskih držav (predvsem po letu 1925).⁴⁶⁴ Med priseljenci so bili rudarji v premogovnikih, manj je bilo zaposlenih v tovarnah in kamnolomih, zlasti ženske pa so pomagale po hotelih, bile so tudi služkinje in delavke na kmetijah. In zakaj je bila Belgija zanje tako privlačna? Zasluzek je bil dober, čeprav je tisti, ki je zbolel ali se ponesrečil, lahko hitro zašel v težave. Znano je bilo, da Belgijci neradi pošiljajo svoje sinove v rudnike, država pa je potrebovala nove delavce.⁴⁶⁵ Nasploh so bila dvajseta leta bolj ugodna za priseljevanje kot leta velike gospodarske krize, ki je v Belgiji izbruhnila v podobnih pojavnih oblikah kot v drugih evropskih državah.

ŽIVLJENJSKI IN DELOVNI POGOJI

Življenjski in delovni pogoji v Belgiji so bili podobni kot npr. v Franciji. V državo so prihajali mladi z željo po boljšem zaslužku in z upom na dogleddno vrnitev domov. Živeli so v t. i. kantinah ali pri družinah. Tudi tam je bila opazna mobilnost rudarjev, ki je veljala za večino evropskih rudarskih območij; državne meje jih niso zaustavljale, doživljali pa so krizna obdobja, povezana s brezposelnostjo. Eno takih obdobjij je nastopilo v začetku tridesetih let, ko so nekateri še vedno upali na boljše čase. Za moškimi so prihajale žene in otroci. Sploh otroci so v Belgiji velikokrat videli pravi paradiz, saj ni bilo tako malo primerov, ko jim je oče tam kupil pomaranče, banane in čokolado, pa tudi vsakdanje življenje je bilo pestrejše kot doma. Priseljenski otroci so mnogokrat spraševali svoje matere, če je v Belgiji vsak dan t. i. kermesse,

⁴⁶⁴ Morelli, *Histoire des étrangers*: 108.

⁴⁶⁵ Rafael 7/8 (1937): 66–67. Našo kri pije tujina ...

tj. ljudsko slavlje, semenj, dobrodelna prireditve na prostem ali na proščenje, ker so kar naprej lahko jedli bel kruh in meso. Samski so privedli ali poklicali k sebi dekleta, in ko jim je potekla turistična viza, so se poročili. Je pa imelo življenje tudi drugo, temačnejšo stran, zlasti za matere in žene, ki so morale samcem prati perilo in jih imeti na stanovanju, da so s tem pripomogle k moževi plači. Mnoge ženske so delale v rudnikih, kjer so pobirale premog, ali v tovarnah kot nekvalificirana delovna sila. Delali so tudi otroci, mnogi so začeli že s štirinajstimi leti, npr. fantje kot delavci v rudnikih in dekleta v mestih kot hišne pomočnice. Nekateri fantje so lahko končali strokovno šolo in se zaposlili kot kvalificirani delavci v tovarnah, kar je pomenilo višje mesto na družbeni lestvici v primerjavi z njihovimi očeti. Zlasti v kriznih časih življenje priseljencev ni bilo lahko.

Belgijci niso razlikovali med Slovani, tj. med Poljaki, Čehi in Jugoslavnani, še manj Slovenci. O Slovanih so imeli vse prej kot lepo mnenje in o njih so izrekli klišejske sodbe. Zlasti izpostavljeni so bili Poljaki, ki so bili v evropskem migracijskem okolju številčno najmočnejši, in z njimi vsi Slovani. Pojavljati so se začeli problemi sobivanja. Poljakom in Slovincem je bilo marsikaj skupno: oboji so po prvi svetovni vojni prišli iz Nemčije (Slovenci iz Vestfalije) in se razširili po Evropi, tj. Franciji, Belgiji in Nizozemski. Oboji so se tudi podobno organizirali, npr. v pevske zборе, plesne in telovadne skupine, katoliška ženska društva, društva sv. Barbare ipd. Združevala sta jih katolištvo, Slovence pa še posebej pripadnost slovenski etnični skupnosti. Skratka, tako za Poljake kot Slovence je veljalo, da so že v Nemčiji in kasneje v omenjenih zahodnoevropskih državah predstavljali določeno subkulturno družbo, seveda Slovenci mnogo manjšo oziroma manj številno kot Poljaki.

Večina Belgijcev ni imela kakšnega posebnega odnosa do društvenih dejavnosti. Bolj ali manj so priseljence imeli za tuj element. Slovenci so bili z vidika belgijskega socialnega življenja nekakšni otočki, neasimilirani, tuji ali vsaj drugačni. Problematika sožitja je bila aktualna v vsem medvojnem obdobju in kazala se je jasna zблиževanja z belgijsko družbo. Skratka, asimilacijski procesi so se odvijali tudi v Belgiji. Eden od stebrov povezovanja slovanskih in italijanskih vernikov je bila katoliška cerkev in tudi belgijski duhovniki so se radi udeleževali slavnosti priseljencev. Zbliževanja so se dogajala tudi na delovnem področju, saj so si bili domačini in tuji tu enaki, povezave pa so se dodatno krepile s strani internacionalizma in mednarodnega sindikalizma ter pod vplivom komunistične in socialistične ideologije. Kljub temu je prihajalo do kratkih stikov, ko se npr. domači delavci niso postavili v bran pravicam t. i. »neciviliziranih in divjih Maročanov ali pijanih Poljakov«. Naziv Poljak je dobil pejorativni zven kot »sale Polonais« oziroma »vuile Pool«

(tj. umazani Poljak). Krizne razmere in politični pritiski so nestrpnosti med ljudmi še poglobljali. Vedno bolj se je v želji, da bi zagotovili delo in kruh za domače delavce, pojavljal protekcionizem. Gospodarska kriza je ta protekcionizem še povečala. Leta 1937 so sindikati ponovno odpirali vrata tujcem. To je bilo obdobje ponovne konjunktura in Ljudske fronte. Prihajati so začeli novi priseljenci iz Poljske, Češkoslovaške, Madžarske in Jugoslavije, v celoti 8498 oseb, od katerih jih je konec leta 1938 več kot tretjina že zapustila Belgijo.⁴⁶⁶ Po mnenju Lipoglavškove so bile razmere v Belgiji slabše kot na Nizozemskem. Stanovanja so bila slabo urejena, socialno skrbstvo nezadovoljivo, delo v rudnikih težko, saj so bili rovi od 600 do 700 metrov globoko.⁴⁶⁷

Belgijske oblasti so najpomembnejšo pot za integracijo priseljencev videli v izobraževalnem procesu. Belgijska šola je z ucnim jezikom in navadami vplivala na večje vključevanje priseljskih otrok v belgijsko družbo, zlasti otrok, ki so se rodili v Belgiji. Vprašanje oddaljenosti od domovine je in ni bilo problematično. Domotožje je obstajalo, vendar je otroke potovanje v domačo vas oziroma vas staršev prepričalo, da niti Poljska niti Češka in niti Madžarska niso bile sanjske dežele. Starši so otrokom pogosto hoteli vtisniti v podzavest idejo o vrnitvi v domovino, zato so se morali, medtem ko so se belgijski domači otroci igrali, v šolskih tečajih učiti poljsko, madžarsko ali češko, v slovenskem primeru slovensko. Grimmeau je razmišljal in zapisal, da so nizozemščino in francoščino v domačem okolju celo prepovedovali, kar pa ni imelo želenega učinka. Skratka, bilo je tako, da bi se starši radi vrnili na Poljsko, sinovi in hčere pa bi raje ostali v Belgiji.⁴⁶⁸

Vera je bila v iskanju sožitja raznih narodnosti pomemben povezovalc izseljencev skozi vse medvojno obdobje. Zlasti katoliška društva so prepovedovala politično delovanje, marsikdaj z utemeljitvijo, da bi tako preprečili spore med njimi. Belgijska katoliška cerkev je bila vplivna, enako pa tudi komunistično gibanje z idejo o enakosti vseh delavcev.

V prvi Jugoslaviji se je zatikalo pri sklepanju socialnih pogodb med državami, v katere so odhajali izseljenci, v našem primeru je bila to Belgija. S krizo je narasla nezaposlenost. Socialne zaščite ni bilo. Jamski delavec, ki je bil star 55 let in je trideset let delal pod zemljo, je imel pravico do pokojnine. A do nje so zaradi bolezni (silikoze) prišli le redki. Večina priseljencev je bila zaposlena v rudnikih premoga v Limburgu, Liègeu in v železarski industriji okrog Charleroja v srednji Belgiji. Slovenci so delali v premogovnikih, manjših tovarnah, le nekaj se jih je ukvarjalo z obrtjo. Med njimi je bilo največ

466 Morelli, *Histoire des étrangers*; Caestecker, *Mineurs d'Europe*: 164.

467 Lipoglavšek-Rakovec, *Slovenski izseljenci*: 48-49.

468 Grimmeau, *Vagues d'immigration*: 106-108.

gostilničarjev. V Eysdnu je bilo leta 1938 kar 16 slovenskih gostiln oziroma kavarn. Nekaj izobražencev je bilo zaposlenih v rudniških upravah.⁴⁶⁹ Glavne slovenske kolonije (naselbine) so bile v Waterscheiju, Winterslagu, Zwartbergu, Zolderju in Beeringenu. Belgijski Slovenci so bili bolj razseljeni kot Slovenci v Franciji in na Nizozemskem. Po podatkih belgijskega ministrstva za javno varnost je v začetku tridesetih let v belgijskem Limburgu živelo približno 3000 Slovencev. Po podatkih belgijskega statističnega urada z dne 30. junija 1936 je bilo v Belgiji 5555 jugoslovanskih državljanov, od tega 50 do 60 odstotkov Slovencev.⁴⁷⁰ Leta 1936 je bila znana tudi zaposlitvena sestava jugoslovanskih priseljencev.⁴⁷¹ Po krizi se je število priseljencev povsod zmanjševalo. Leta 1939 naj bi bilo v Belgiji samo še okoli 2500 Slovencev, med njimi le 5 do 10 odstotkov primorskih Slovencev.⁴⁷² Lipoglavškova je pridobila podatke od samih društev, zato je lahko precej natančno ocenila njihovo številčno in družinsko sestavo. Za naselbino Waterschei je zapisala, da je tam živelo okrog 300 Slovencev s približno 100 družinami, v Winterslagu okrog 200 oseb, vendar ni navedla števila družin, v Zwartbergu je bilo okrog 100 oseb s 26 družinami, v Zolderju 100 oseb s 16 družinami in Beeringenu 50 oseb z 10 družinami. Skratka, bili so razpršeni po vsej državi in med seboj niso imeli pogostih stikov. Rudarsko delo je bilo povezano s številnimi nesrečami, katerih posledice so občutili tudi družinski člani. 2. aprila 1929, bil je torek, je v rovu Waterschei prišlo do eksplozije, v kateri je izgubilo življenje osem Slovencev, med njimi kar šest oženjenih. Pogreba se je udeležilo 10.000 ljudi, med njimi tudi kraljica, ki je potem v nedeljo dopoldne v spremstvu dveh častitih sester obiskala njihove družine, tolažila svojce umrlih in jih obdarovala.⁴⁷³

Urednik *Slovenca* Alojzij Kuhar, dober poznavalec slovenskega izseljenstva in, mimogrede, tudi brat Prežihovega Voranca, komunista v Franciji, je leta 1939 črnogledo zapisal: »Te naselbine (v Belgiji) so večji del zapisane

469 Lipoglavšek-Rakovec, Slovenski izseljenci: 49.

470 Evidentiranih je bilo 1507 oseb, mlajših od 15 let (804 moškega in 703 ženskega spola), in 4048 oseb, starejših od 15 let (3092 moškega in 956 ženskega spola), skupaj torej 5555 oseb. Glej: Drnovšek, *Slovene Immigrants in Belgium*: 360.

471 Zemljiški posestniki in najemniki (83 moških in 12 žensk), predstavniki Cerkve (32 moških in 3 ženske), delavci (2776 moških in 39 žensk). Brez poklica so bili 201 moški in 902 ženski (žene, rentniki, zasebniki itd.).

472 Lipoglavšek-Rakovec, Slovenski izseljenci: 48. Nasprotno je v spominski literaturi in publicistiki večkrat omenjeno, da je v Belgijo odšlo veliko število primorskih Slovencev in Benečanov (glej: Baričič in Duh, *Iz življenja in dela*: 184-188).

473 DAH, Izseljenski komisariat, š. 566, fasc. 20.



Podporno društvo sv. Barbare, Waterschei, 1925, foto Z. Novak (arhiv SIM).

smrti in je le vprašanje časa, kdaj bodo popolnoma izginile.«⁴⁷⁴ Če smo že pri črnogledosti: statistika izseljenskega komisariata za Dravsko banovino nam leta 1940 na podlagi konzularnih poročil kaže, da so v Belgiji našli 3000 slovenskih izseljencev, za katere so menili, da so v glavnem asimilirani. Tudi Izseljenska zbornica v Ljubljani je istega leta menila, da obstajata dve kategoriji slovenskega izseljenstva, živa (v Franciji in Nemčiji) in mrtva (v obeh Amerikah in Egiptu), ena pa je bila morda komaj še pri življenju, tj. v Belgiji in na Nizozemskem.⁴⁷⁵

DRUŠTVENA DEJAVNOST

Društva so redno nastajala in hkrati odmirala, se združevala in tudi razhajala. Zato je težko določiti njihovo število. Na podlagi dostopnih virov so bila evidentirana naslednja društva:

- Jugoslovansko (delavsko) podporno društvo, Waterschei, ust. 2. decembra 1923,
- Jugoslovansko (delavsko) podporno društvo, Eisden/Eysden, ust. 30. avgusta 1925,

⁴⁷⁴ Kuhar, Naše izseljensko vprašanje: 532.

⁴⁷⁵ Drnovšek, Jugoslovansko društvo sv. Barbare: 18-20.

- Jugoslovansko (delavsko) podporno društvo, Genk, ust. 1925,
- Slovensko društvo sv. Barbare,⁴⁷⁶ Winterslag, ust. 4. avgusta 1927,
- Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare, Zwartberg, ust. 1928,
- Pevski zbor Zvon,⁴⁷⁷ Eysden, ust. 1928,
- Jugoslovansko društvo sv. Barbare,⁴⁷⁸ Eysden/Eysden, ust. 3. maja 1929,
- Jugoslovansko pevsko in tamburaško društvo Zvon,⁴⁷⁹ Eysden/Eysden, ust. 4. decembra 1929,
- Jedinstvo, udruženje jugoslovenskih radnika,⁴⁸⁰ Seraing, ust. 16. novembra 1930,
- Pevsko društvo Slavček,⁴⁸¹ Winterslag, ust. novembra 1930,
- Jedinstvo, udruženje jugoslovenskih radnika,⁴⁸² Eysden, ust. maja 1931,
- Jugoslovansko pevsko društvo Slavček, Waterschei, ust. 1934,
- Zveza jugoslovenskih društev (izseljencev) iz Jugoslavije,⁴⁸³ Eysden, ust. 14. januarja 1934,
- Kolonija jugoslovenskih radnika, Seraing, ust. pomladi 1935,
- Slovensko podporno društvo, Marcinelle, ust. 1935,
- Jugoslovansko podporno društvo sv. Barbare, Winterslag, ust. januarja 1937,
- Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Charleroi, ust. 1937,
- Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Namur, ust. 1937,
- Jugoslovansko podporno društvo, Liège, ust. 1937,
- Jugoslovansko delavsko podporno društvo, Mons, ust. 1938,
- Društvo jugoslovenskih žena Planika Eysden/Eysden, ust. 1939-1940.

476 Kot datum ustanovitve se pojavlja tudi 26. junij 1927. Pri nastanku tega društva je sodeloval izseljenski duhovnik Valentin Zupančič iz Francije. Po svoji vrnitvi v Francijo je skrb za društvo prepustil belgijskemu kaplanu Van de Vortu. Glej: *Rafael* 1/3 (marec 1931).

477 Leta 1929 je Jugoslovansko pevsko in tamburaško društvo Zvon pristopilo k društvu sv. Barbare v Eysdnu.

478 Ustanovitelj društva je bil jezuit Fr. Lederhas iz Louvaina.

479 AS 74, a. e. 115 (1930). Datum ustanovitve je posredoval duhovnik Drago Oberžan. Prvič je nastopil za božič.

480 *Rafael* 1/6 (junij 1931). Glavni ustanovitelji so bili Hrvati; v njem so sodelovali tudi Slovenci, npr. kot predsednik M. Matko iz Trbovelj, prvi tajnik Josip Hrovatič iz Sevnice in zakladnik I. Mlinar iz Črne na Koroškem.

481 *Rafael* 1/3 (marec 1931).

482 Večino so tvorili Hrvati, manjšino Slovenci.

483 Zveza jugoslovenskih društev v Belgiji je bila pod vplivom Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Leta 1935 je Partija v Belgijo poslala Slovenca Alojzija Mikenauerja. Postal je vodilni partijski kader. Bil je tudi eden od voditeljev belgijske Rdeče pomoči. Ob izbruhu španske državljanske vojne je odšel v Španijo.

Ustavimo se pri prvem jugoslovanskem ženskem društvu v Belgiji, društvu z imenom Planika v spomin na lepe slovenske planine. Novorojeno, komaj nekaj mesecev staro društvo je doživelo dober odziv med Slovenci. Pripravilo je dve prireditvi, čajanko in tombolo. V tistem času je imelo 60 članic, ki so vplačevale mesečno članarino »za podporo v boleznih in nezgodah«. Poglavitni namen društva je bil zbirati rojakinje in gojiti prijateljsko edinost, boriti se za socialne in kulturne pravice, gojiti ljubezen do domovine in maternega jezika in nuditi članicam potrebni »pouk« in razvedrilo. Članice so opravljale tudi verske dolžnosti, »kakor nas je učila naša slovenska mati«, kot so rekle. Obrnile so se na domovino s prošnjo za podporo njihovem delovanju.⁴⁸⁴

Nedvomno so imela društva v zahodnoevropskih državah podobne cilje, prvič, urejanje socialnih oziroma življenjskih pogojev na podlagi samopomoči, in drugič, kulturno in družabno delovanje v priseljenjskih krogih. Članarina jim je bila pomemben finančni vir, prav tako prihodki od veselja in drugih pridobitnih dejavnosti. Kot vedno so bili za to zaslužni posamezniki, ki so pospeševali dela društev. Izstopale so številne dejavnosti, med katerimi se je na prvem mestu omenjalo jezikovno-kulturno delovanje. Sploh je bilo v ospredju ohranjanje jezika, takoj za tem pa petje in glasba. Najbolj razširjene so bile tamburice in predvsem harmonika (frajtonerka). Kulturna dejavnost se je prepletala z družabno. Prirejali so razne igre, koncerte, vinske trgatve, razna predavanja in še kaj. Pri tem niso pozabljali na otroke, ki so jih npr. razveseljevali s prihodom Miklavža. V društva so bile vključene tudi ženske, ki so bile v veliko pomoč pri raznih prireditvah. Leto 1940 je pomenilo (samo)ukinjanje društev, nekatera pa so okrnjeno delovala v ilegali.

Omenimo nekatere primere društvenih pravil v Belgiji. Ohranila so se pravila Jugoslovanskega delavskega društva iz Eysdna z dne 30. avgusta 1925. Član je lahko postal vsak nekaznovan Jugoslovian, ki je dopolnil štirinajst let. Vsak član je dobil člansko knjižico (Mitgliedsbuch). Namen društva je bil gojitev složnosti in bratovščine, spodbujalo pa je tudi medsebojno podpiranje v primeru boleznih, nesreče in smrtnih nezgod. Člani so morali skrbeti za red na zborovanjih in veselicah. Kdor je želel dobiti besedo na občnem zboru, se je moral prigrasiti h govoru in dobiti dovoljenje zanj. Kdor je zanemarjal društvena pravila in se nespodobno obnašal, je bil iz društva izključen. V odbor so volili samo člane, ki so bili v društvu najmanj šest mesecev; člani so bili lahko samo Jugoslovani. V 14. členu so prepovedali politično delovanje v društvu.

484 *Izseljenski vestnik* 9/8–9 (1939): 168 (notranja stran platnice).



Slovensko žensko društvo Planika v Eysdnu, 1939 (arhiv SIM).

Leta 1929 je svoja pravila izdalo Slovensko katoliško društvo sv. Barbare, Eysden (St-Barbara). Delovalo je na nemško-belgijski meji, kar se je odražalo tudi v pravilih, kjer je npr. zapisano, da je društvo član Zveze slovenskih katoliških društev v Nemčiji. Pravila so bila – verjetno po vzorcu iz nemškega prostora – napisana leta 1926, potrdil pa jih je škof Johannes iz Münstra v Nemčiji 27. aprila 1926. Takoj na začetku so izpostavili pomen združevanja in zbiranja Slovencev ter se sklicevali na edinost in prijateljstvo med njimi. Že v 4. členu so zapisali, da so članom potrebni tudi zabava, organiziranje poučnih predavanj v slovenskem ali nemškem jeziku (!), knjižnica, knjige in časopisi iz domovine, ponovno pa izrazili potrebo po druženju, kjer ni smelo manjkati petje. Poudarjali so ljubezen do domovine in maternega jezika. Med seboj naj bi člani govorili slovensko, tako v zasebnosti kot v javnosti. Tudi društvene dokumentacijske knjige bi se pisale v slovenskem jeziku. Nemščina bi se rabila v govoru in pisanju le v toliki meri, kot bi bila potreba. Opozorili so, da kdor ne zna dobro slovensko, naj govori nemško. In v 5. členu so še zapisali, naj člani poskrbijo, da bodo slovensko znali govoriti in brati tudi otroci. V 6. členu so omenili skrb za lepo krščansko družinsko življenje. Izpostavljena je bila katoliška vera: člani društva bi morali poslušati

verske govore, brati slovenske ali nemške poučne knjige in spise ter zavračati protiverske knjige in spise. Priporočali so nemške časnike (npr. katoliškega *Volkszeitung*) ter odsvetovali protiverska in t. i. brezbarvna glasila, kakršno je bilo npr. *Anzeiger (Vestnik)*. Verske dolžnosti naj bi izpolnjevali, kot so bili tega vajeni v domači slovenski hiši. Skrbeti bi morali za krščansko družinsko življenje. Varovali naj bi se pijančevanja, nemira in nereda v družini. Otroke naj bi vzgajali v strogo krščanskem duhu. Z zgleodom in besedo naj bi jih napeljevali k dobremu, vedoč, da ima zgleod večji vpliv kot beseda. Otroci naj bi se izogibali slabe družbe. Zato bi jih starši takoj po izstopu iz obvezne belgijske šole vpisali v nemška katoliška ali slovenska društva, če so le-ta obstajala. Redni društveni člani so lahko postali fantje, ki so dopolnili šestnajst let. K Orlom so lahko pristopili mlajši fantje, tudi taki, ki so še hodili v šolo. Izredne članice so lahko postale žene in dekleta, »naj so njih možje ali očetje v društvu ali ne«. Pravico glasovati, voliti in voljen biti so imeli samo moški člani, pravico govoriti pa tudi izredni člani, med njimi ženske. Sprejemali so Slovence iz krajev, v katerih ni bilo slovenskega društva. Kdor ni pravočasno plačal članarine ali je društvu delal sramoto, je bil odpušen. Odbor društva je imel naslednje predstavnike: duhovnega vodjo, predsednika, podpredsednika, tajnika, blagajnika, knjižničarja in dva preglednika. Dopusčeni so bili tudi ulični zaupniki, ki so vodstvu društva posredovali potrebne informacije. Duhovni vodja, krščanskega mišljenja in življenja, ki je bil prvi med njimi, je imel pravico odločati v verskih zadevah in svetovati »s svetom in dejanjem«. Člani naj bi se držali njegovih nasvetov in se ravnali po njih. Duhovni vodja je tudi odobril izvolitev predsednika, z njim vodil zaupne razgovore in mu poročal o vseh važnejših dogodkih in sklepih društva. Tajnik je vodil društvene knjige »in druge pisarije«: imenik članov, zapisnike sej odborov, društvenih shodov in občnih zborov. Bil je sopodpisnik predsednika in je tudi hranil arhiv. »Knjige naj bodo pisane snažno,« so zahtevali od arhivarja. Knjižničar je urejal knjižnico in skrbel za pravočasno vračanje knjig. Po sklepu odbora je lahko naročal nove knjige in časnike. Če bi prišlo do nesoglasij med duhovnim vodjem in društvom ali če bi prišlo do sporov v samem društvu, naj bi se to posredovalo Zvezi slovenskih katoliških društev v Nemčiji. Društvo naj bi imelo vsak mesec shod, ki bi bil duša društva. Člane so pozivali k rednemu obiskovanju shodov. Kdor je na shodu želel govoriti, je dobil besedo, ki je ni smel zavriniti niti predsednik, veljalo pa je, naj vsak govori mirno in dostojanstveno. V primeru nespodobnega ali žaljivega govorjenja je predsednik govorniku lahko odvezel besedo. In dan je bil nasvet: »Da bo shod kratkočasnejši, se priporoča, da se pri shodih tudi katera zapoje. Tudi poštene igre se priporočajo.«



Sv. Barbara v Eysdnu, igra Divji Lovec, 1933, foto J. Černjak (arhiv SIM).

Nedvomno so bila društvena pravila prilagojena novim razmeram, hkrati so jim dodajali lokalne prvine. Lep primer so pravila Slovenskega podpornega društva sv. Barbare v Winterslagu v Belgiji. Na prvem mestu so zapisali, da je namen društva podpirati člane v primeru bolezni in nesreče ter gojiti ljubezen do domovine in maternega jezika. Podporni ali častni član je lahko postal vsakdo, ki je bil društvu naklonjen, ne glede na narodnost. Pravila so bila sprejeta 4. avgusta 1929. V njih je nekaj točk, ki se razlikujejo od tistih v pravilih iz Eysdna. Zborovanja, seje in vsi društveni sestanki so morali potekati v slovenskem jeziku, prav tako so morali biti v slovenščini društvene knjige in dopisi. Če kdo slovenskega jezika ni razumel, mu je bila dana možnost »razlage«. Zanimivo je, da so morala z vzpostavitvijo Aleksandrove diktature vsa slovenska izseljenska društva v Evropi prevzeti »jugoslovansko« ime; tako je npr. tudi Slovensko podporno društvo sv. Barbare v Winterslagu postalo Jugoslovansko delavsko podporno društvo sv. Barbare, Winterslag. Društvena pravila, izdana še pod starim imenom, so preprosto dobila žig z novim. Redni član društva je lahko postal Slovenec, ki je dopolnil štirinajsto leto starosti, ne glede na državljanstvo. Podporni ali častni član

je lahko postal vsakdo, ki je bil društvu naklonjen in ga je podpiral, in to ne glede na narodnost. Dolžnosti članov so bile redno plačevanje članarine, udeležba na mesečnem zborovanju ter skrb za ugled in napredek društva. Redni člani so imeli vso pravico do podpore, pravico govoriti na zborovanju, glasovati in voliti in biti izvoljeni v odbor, če so bili člani društva vsaj tri mesece. Podporni in častni člani so imeli enake pravice, razen do podpore in možnosti volitve v odbor. Smeli so glasovati in voliti, ne pa biti tudi izvoljeni. Administrativno je bilo delovanje društva organizirano podobno kot drugje. V odboru društva so bili predsednik, tajnik in preglednik (nadzornik). Občni zbor je bil vsako leto januarja. Najpomembnejša točka je bila izvolitev novega odbora; volitve so bile tajne. Pomembna je bila tudi članarina. Vsak član je plačeval mesečno članarino za slučaj bolezni ali nesreče. Do podpore je bil v primeru bolezni upravičen po treh dneh in v primeru nesreče od prvega dne dalje. Vsak član je imel po treh mesecih članstva pravico do devettedenske podpore na leto, imeti pa je moral dokazila o bolezni ali nezgodi. Društvo bi bilo razpuščeno, če bi bilo v njem manj kot pet članov in ga ti ne bi mogli več voditi; razpustili bi ga lahko samo soglasno. V tem primeru bi se društveno imetje razdalo članom, ki bi to potrebovali, ter vdovam in sirotam članov, ki so bili v društvu zadnje tri mesece.⁴⁸⁵ Seveda je bilo v društvih nasploh, tako tudi v Društvu sv. Barbare v Winterslagu, veliko napetosti in nesoglasij. Od vsega začetka so se pojavljale napetosti med duhovniki in laičnimi izseljenci. Z uvedbo Aleksandrove diktature se je na slovenska društva izvajal večji jugoslovanski pritisk. Govorimo lahko o določenem kulturnem in političnem boju, ki je bil prisoten tudi v domovini. Ob tem je bilo veliko zamer na osebni ravni, kar je vodilo k nesložnosti in razprtijam med slovenskimi oziroma jugoslovanskimi priseljenci. Izseljeniški učitelj Svatoopluk Stoviček je ob svojem prihodu v Belgijo tamkajšnja društva opredelil kot nepolitična, humanitarna, versko strpna, izseljence pa kot zavezane maternemu jeziku tako doma kot v društvu.

ČASOPISI V IZSELJENSTVU

Verjetno ni potrebno še enkrat poudariti pomena informativnih glasil za izseljence. Tiskana glasila v slovenskem jeziku so omogočala prenos informacij med domovino in priseljskimi okolji. Nekatera so izdajali doma, npr. *Rafael* in *Izseljenski vestnik*, nekatera pa tudi v tujini – v Belgiji npr. *Glas izseljencev*.

485 Drnovšek, Jugoslovansko društvo sv. Barbare: 68-70.

Katoliški *Rafael*, glasilo jugoslovanskih izseljencev v Holandiji in Belgiji, pozneje tudi v Franciji in Nemčiji (od leta 1934 v »zapadni Evropi«) je od februarja 1935 izhajal s podnaslovom *Izseljenski vestnik*, Glasilo Družbe sv. Rafaela v Ljubljani. Zasnovan je bil kot mesečnik. Do februarja 1935 je izhajal v Heerlenu na Nizozemskem, od 1935 v Ljubljani. Prvi izdajatelj je bil duhovnik Drago Oberžan, sledili so mu – kot je bilo navedeno v glasilu – slovenski izseljenski duhovniki, od februarja 1935 pa Družba sv. Rafaela pod uredniško taktirko Kazimirja Zakrajška. V začetku leta 1935 se je *Rafael* združil z *Izseljenskim vestnikom*.⁴⁸⁶

Levičarski *Glas izseljencev/Glas iseljenika* (1936–1939) je povezoval izseljence socialističnih in komunističnih nazorov. Komunistični internacionalizem je bil prisoten tudi na področju periodičnega tiska in se pri izdajanju glasil, njihovem tisku, distribuiranju in urejanju ni prostorsko omejeval. V Belgiji je bilo komunistično gibanje močno, saj je določen čas v Bruslju delovala centralna podsekcija Komunistične partije Jugoslavije pod imenom *Zveza revolucionarnih delavcev in kmetov iz Jugoslavije*. Povezava levo usmerjenih in komunistov med Francijo in Belgijo je bila tesna. Po dosegljivih evidencah je bilo edino glasilo, namenjeno samo jugoslovanskim priseljencem v Belgiji, *Jedinstvo* iz Serainga. Pisano je bilo v jugoslovanskem duhu, brali pa so ga tako v Belgiji kot tudi v Luksemburgu in na Nizozemskem. Belgija je bila center tiska, zlasti komunističnega, saj so od tam prihajali *Klasna borba*, *Proleter*, *Protiv Glavnjače*, *Naša pravica/Naše pravo*, *Glas delavcev in kmetov – radnika i seljaka iz Jugoslavije v Francuskoj i Belgiji*, *Sloga radnika i seljaka* in *Glas izseljencev/Glas iseljenika*. Partijski aktivisti so delovali napol v ilegali, kot npr. Matija Bahor, roj. 1903 v Beli Krajini. Domovino je zapustil leta 1923 in ilegalno odšel v Avstrijo, nato v Nemčijo, kjer je do leta 1924 delal kot rudar. Kasneje je bil v Franciji, na Nizozemskem in na koncu v Belgiji, kjer je bil aktiven v *Zvezi delavcev in kmetov* Belgije. Deloval je pod ilegalnim imenom Marin.⁴⁸⁷

DUHOVNIK DRAGO OBERŽAN

Pismo duhovnika Draga Oberžana Oblastnemu izseljenskemuruadu v Ljubljani z dne 30. oktobra 1929 je vsebovalo poročilo o razmerah med izseljenci v Eysdnu na belgijsko-nemški meji. Njegov vtis o teh razmerah je bil boljši, kot je pričakoval. Ugotovil je, da se tamkajšnji izseljenci niso preveč odtujili Cerkvi, domovini pa sploh ne. Eysden je označil za mlado kolonijo.

486 Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi: 140; Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*: 92.

487 AS 1551, zbirka kopij, Kominternina (5. februar 1936).

Zavzel se je za osrednjo pisarno za jugoslovanske priseljence v Belgiji, ki bi bila organizirana po vzoru pisarne v Franciji (Office d'emigration).⁴⁸⁸ To pisarno je vodil Svatopluk Stoviček, izseljenski učitelj, ki je prišel v Belgijo leta 1932. Odprto je imel od osme do desete ure dopoldne. Jugoslovanskim priseljencem je svetoval pri sestavljanju dopisov raznim organom, največ na jugoslovansko poslaništvo v Bruselju. Belgijskim uradom je pomagal kot prevajalec iz jugoslovanskih jezikov, češčine, poljščine in nemščine. Pomagal jim je pri urejanju statusa v primeru brezposelnosti in v drugih socialnih zadevah. Na njegovo povečano delo je vplivala gospodarska kriza; angažiral se je zlasti pri urejanju potnih listov, saj so mnogi izseljenci prostovoljno ali pod prisilo odhajali nazaj v domovino.⁴⁸⁹

Izseljeniško poslaništvo Kraljevine Jugoslavije za Belgijo in Luksemburg je leta 1931 naslovilo dopis na jugoslovansko bansko upravo v Jugoslaviji. Tema je bila potreba po sklenitvi gospodarske, socialne in delavsko-invalidske pogodbe z državami, kjer so živeli priseljenci. Poslaništvo je pripravljalo pogodbo za Belgijo in Luksemburg, hkrati pa ugotavljalo, da so nastopili težki časi (kriza) in da so bile ugodnejše prilike že zamujene. Oberžan je izrazil potrebo po duhovniku za Belgijo, pri čemer je bil odklonjen z argumentom, da ga že imajo na Nizozemskem, v Heerlenu, tj. v bližini kolonij v Belgiji, in da on sam že tako od časa do časa obišče belgijske naselbine, kar bi moralo zadostovati. Govora je bilo tudi o slovenskem učitelju v Belgiji.

JUGOSLOVANSKO DRUŠTVO SV. BARBARE, EYSDEN/EISDEN

Po naključju se je ohranilo arhivsko gradivo Jugoslovanskega društva sv. Barbare v Eysdnu/Eisdnu iz obdobja med obema vojnama. Do sedaj še nismo evidentirali tako popolnega društvenega fonda kot prav v tem primeru.⁴⁹⁰ Članstvo društva po posameznih letih je bilo naslednje: 60 (1929), 170 (1930), 150 (1931), 120 (1932), 60 (1933), 70 (1934), 80 (1935), 104 (1936), 118 (1937), za leto 1939 ni podatka in 114 (1940). Podatki o številu članov niso povsem zanesljivi. Društvo je imelo do leta 1939 tri častne člane – to so bili konzul Vukomirovič iz Lièga, izseljenski poslanik Mirko Kranjc in Aleksander Spahič iz Bruslja.

Finančno poslovanje je bilo v letih 1930–1933 pričakovano negativno. Najpomembnejši vir pridobivanja denarja je bila članarina. Mnogi posamezniki so plačevali celo več, kot bi bilo treba. Dohodke je predstavljal tudi denar, ki so ga zaslužili na veselicah, »vinskih« in »klobasnih trgatvah«, pri

488 AS 74, a. e. 1856, š. 20. Pismo Oberžana oblastnemu izseljeniškemu uradu v Ljubljani.

489 Drnovšek, Izseljenski učitelj Stoviček: 82.

490 Drnovšek, Jugoslovansko društvo sv. Barbare: 18–57.

vinskem »paberkovanju«, na tombolah, prireditvah ob obletnicah, ne nazadnje pa so nekaj denarja dobili tudi od jugoslovanskega konzula in drugih posameznikov ter banke Baruch iz Pariza. Enkrat je bilo društvo deležno prispevka Ministrstva za socialno in narodno zdravje iz Beograda, ki je darovalo nekaj denarja za uboge otroke (1933). Opravljali so »nabiralne« akcije (1933), dobivali prispevke od knjižnice, posmrtnin, posojil (1937), prodaje društvenih znakov, slik ipd. Ob napadu Nemčije na Poljsko septembra 1939 jih je zaskrbelo za društveni denar, ki je bil naložen na poštni hranilnici v Eysdnu. Od skupne vsote 10.000 frankov so takoj dvignili 5000 frankov, novembra 1939 pa je društveni odbor sprejel sklep o dvigu preostalega denarja. Po sklepu društvenega odbora z dne 15. maja 1940 so 6190 frankov razdelili članom društva, za redne podpore bolnim in ranjenim pa izplačali 1140 frankov. Preostanek denarja – 484,55 frankov – so po sklepu odbora z dne 11. avgusta 1940 namenili za »vzdrževanje društvenega inventarja«.

Podporna dejavnost je bila ena od temeljnih dejavnosti društva. Bolniška blagajna se je polnila s članarino, z dobički od raznih družabnih prireditiv in darovi. Avgusta 1930 se je prispevek za bolniško blagajno povečal z 10 na 15 frankov mesečno, da so lahko zagotovili izplačilo v višini 10 frankov dnevno za bolne in ranjene do 78 dni v letu. Februarja 1933 je denarja začelo primanjkovati. Članarine in podpore niso povišali, omejili pa so podpore za bolne, in sicer tako, da so vsakemu odšteli 5 do 20 dni bolezni. Maja 1933 so sprejeli sklep, da so tisti, ki so na bolniški do 10 dni, 4 dni brez podpore. Tisti, ki so bolni več kot 10 dni, dobijo polno podporo od prvega dne do treh mesecev v letu za vse delovne dni. Tako so bili zaščiteni težji bolniki in ranjenci, ki so bili zaradi dolžine bolniškega staleža najbolj oškodovani. Izredno so iz bolniške blagajne podpirali tudi brezposelne. Na izrednem občnem zboru 14. septembra 1935 so ustanovili blagajno za posmrtno samopomoč, do katere so imeli pravico vsi polnomočni člani, ki so redno plačevali mesečno članarino, in sicer za dva meseca naprej in tri mesece nazaj. Posmrtna premija je znašala 500 frankov. Namenjena je bila stroškom pogreba. Za ustanovitev posmrtna blagajne so iz društvene podporne blagajne namenili 500 frankov, vsak član pa je moral prispevati 5 frankov za vsakega umrlega člana.⁴⁹¹

UČITELJ SVATOPLUK STOVIČEK

Septembra 1932 je prišel v belgijski Limburg izseljenski učitelj Svatopluk Stoviček. Za učitelja v Belgiji je bil imenovan z odlokom Ministrstva prosvete 28. avgusta 1932. Prejemal je redno plačo in nagrado. Vodil je tri

491 Prav tam: 22–26.



Svatopluk Stoviček, izseljenski učitelj v Belgiji.

»zasilne« slovenske šole, in sicer v naselbinah (kolonijah) Eysden, Zwartberg in Waterschei. Stoviček je bil rojen 21. marca 1899 v Boštanju ob Savi, leta 1925 je dobil »domovinsko pravico« v Ljubljani. Poročil se je z Ljubljančanko Majdo Jurečič, rojeno 22. januarja 1915 v Ljubljani. Do leta 1940 sta se jima rodila hči Majda (julija 1934) in sin Svatopluk (januarja 1936). Po poklicu je bil Stoviček učitelj. Na podlagi ministrskega odloka z dne 28. avgusta 1932 ga je Dravska banovina 7. oktobra istega leta poslala za učitelja med izseljence v belgijski Limburg, s sedežem v Eysdnu. Imel je pravice državnega uradnika, s posebno pripombo, da je njegovo stalno službeno mesto še vedno Ljubljana. Po drugem viru je bil šoli za izseljence v Limburgu dodeljen šele 22. februarja 1933. Kakorkoli že, njegova potovanja

med Belgijo in Ljubljano so bila pogosta, vmes pa je prebival tudi v Düsseldorfu v Nemčiji. Italijanska izkaznica, izdana 10. februarja 1942, potrjuje, da je v času okupacije živel v Ljubljani. Ko so ga povprašali po poklicu, je navedel, da je »javni nameščeneec«.

Stovičkov odnos do belgijskih oblasti je bil korekten, oblasti pa so ga postavljale za vzor oziroma zgled pridnosti, marljivosti in treznosti. Bil je povsod spoštovan. Rudnikom je bil dobrodošel tolmač, rudniške oblasti so upoštevale njegove prošnje, ko se je npr. potegoval za delavce, ob rudniških dogodkih je bil tudi fotoreporter, v rudniški »simfoniji« je bil član odbora in dejaven »soigralec« prve violine, pri policijskem komisariatu in žandarmeriji zaupnik, ko je šlo za poizvedbe v zaupnih primerih oziroma ko so ga za to zaprosile jugoslovanske oblasti itd. Največja skrb so mu bile razmere izseljencev in izseljenske šole. Glede slednjih je menil, da jih primanjkuje, tako kot tudi učil (stenskih in ročnih zemljevidov, pokrajinskih in historičnih slik domovine, slik domačih vladarjev, propagandnih slik itd.) in mladinskih knjig. Predlagal je, da se šoli letno nakazuje primerno dotacijo za nakup šolskih potrebščin ter za čiščenje šolskih prostorov (lokalov).⁴⁹²

492 AS 74, a. e. 1833, š. 19. Izseljeniški učitelj v Belgiji (poročila).



Ob odhodu slovenskega župnika Antona Hafnerja iz Merlebacha in prihodu Silvestra Skebeta (arhiv SIM).

Duhovnik Silvester Skebe je poročal, da bo leta 1930 prevzel dušno pastirstvo in vzgojo mladine v Belgiji.⁴⁹³ Leta 1932 je bil postavljen za izseljenskega korespondenta v Merlebachu.⁴⁹⁴ Drago Oberžan je veliko popotoval po Belgiji in marca 1933 obiskal učitelja Svatopluka Stovička. Zabeležil je, da je bil njegov »material« – mislil je na učence – zelo zanimiv. Nekateri učenci so govorili francosko, drugi flamsko, tretji poleg tega še nemško, dobro slovensko pa malokdo, vsaj v nekaterih kolonijah. Tako si je moral učitelj pomagati s tujimi jeziki, da je otrokom lahko razložil slovenske izraze. Zapazil je veliko zanimanje za šolo, česar si je lahko le želel, svoj zapis pa zaključil z reklom: »Več je vredna domača gruda, kot na tujem zlata ruda!«⁴⁹⁵

In koliko je imel učencev? Vzemimo za ilustracijo tri šolska leta. Prvo leto, 1936/37, je bilo v učilnicah 114 dečkov in 96 deklic, skupaj 210 otrok. Iz Eysdna je bilo 58 dečkov in 56 deklic, skupaj 114 otrok. Iz Zwartberga je bilo 46 dečkov in 28 deklic, skupaj 74 otrok, in iz Waterscheija 10 dečkov in 12 deklic, skupaj 22 otrok.

493 AS 74, a. e. 1848, š. 20. Izseljenski duhovnik v Franciji in Belgiji.

494 AS 74, a. e. 1243, š. 12.

495 *Rafael* 3/3 (marec 1933): 4.



Učitelj Stoviček v krogu svojih učencev, v naročju drži sina (arhiv SIM).



Svatopluk Stoviček (levo), 1938 (arhiv SIM).

V šolskem letu 1937/38 je bilo evidentiranih 114 dečkov in 104 deklice, skupaj torej 218 otrok. Iz Eysdna je bilo 54 dečkov in 52 deklic, skupaj 106 otrok. Iz Zwartberga je bilo 14 dečkov in 10 deklic, skupaj 24 otrok. Iz Waterscheija je bilo 46 dečkov in 42 deklic, skupaj 88 otrok.

V šolskem letu 1938/39 je »šolo« 126 obiskovalo dečkov in 106 deklic, skupaj 232 otrok. Iz Eysdna je bilo 60 dečkov in 59 deklic, skupaj 119 otrok. Iz Zwartberga je bilo 12 dečkov in 9 deklic, skupaj 21 otrok. In iz Waterscheija je bilo 54 dečkov in 28 deklic, skupaj 92 otrok.

Te številke so odražale stanje ob vpisu. Prisotnost otrok pri pouku je nihala, otroci so prihajali in odhajali, zato so podatki lahko le okvirni. Otroke je Stoviček poučeval ločeno, dekleta posebej in fante posebej, le v Zwartbergu jih je poučeval skupaj, ker jih je bilo tam tako malo. Kot drugod po državi so morali otroci obiskovati redno belgijsko šolo. Pouk je bil deljen, tj. od 8.30 do 11.30 dopoldne in od 13.30 do 15.30 popoldne. Ta urnik je določal aktivnosti izseljenskega učitelja. Vsako leto posebej so mu belgijske šolske oblasti in rudniške direkcije dovolile poučevati med opoldanskim odmorom in popoldne, po koncu obveznega rednega pouka. Tedensko je poučeval dvaindvajset ur in pol, kar je bilo maksimum za otroke in hkrati dovoljeno, v zimskem času le šestnajst ur, ker so otroci že tako ali tako hodili domov v trdi temi, čemur so nasprotovali tako starši kot šolske oblasti. Po etnični pripadnosti so večino sestavljali otroci slovenskih staršev, le okrog deset otrok je bilo Hrvatov in en Srb. Otroci so bili zaradi slovenskega pouka dodatno obremenjeni, mnogi so se hitro utrudili. Namesto da bi se v odmorih in po koncu rednega pouka razbremenili, so morali hoditi k Stovičku. Učitelj je bil zadovoljen z obiskom, saj je od začetka šolskega leta, torej od 10. septembra do konca maja njegov pouk obiskovalo od 90 do 95 odstotkov vpisanih. Od maja do konca junija je obisk padel na 75 odstotkov; vzrok za to je bil jasen – Stoviček je razumevajoče zapisal, da so bili sonce, природа, kopanje in izleti bolj vabljivi.⁴⁹⁶ V primerjavi z nekaterimi drugimi izseljenskimi učitelji je imel vsaj v letu 1937 redno plačo in dodatek (nagrado) za svoje delo.

Razdalje med kolonijami, kjer je poučeval, je Stoviček krajšal z motornim kolesom. Pouk je obsegal materinščino, branje, štetje, zemljepis in zgodovino. Bežno je opozoril na to, da je politični moment v izseljenstvu razdvajajoč, zato so bili, kot je ugotavljal, nekateri starši tečajem nenaklonjeni.⁴⁹⁷ Zavedal se je napora »malčkov«, ki so hodili k pouku, utrujeni, lačni in potrebni oddiha. In se je vprašal: »Ali naj jih zdaj še jaz mučim?« Po njegovem to ne bi bilo

496 Prav tam.

497 AS 74, a. e. 276, š. 3. Učitelj za izseljenske otroke v Merlebachu (Francija).



Sprehod ob reki (arhiv SIM).

»ne vzgojno ne uspešno«. Pouk je bil zato bolj kramljanje, pripovedovanje o domovini, o nekaterih zgodovinskih dejstvih, brali pa so tudi pravljice in povesti iz raznih mladinskih knjig, ki so jih dobili od banske uprave. Ob tem so tudi peli, npr. narodne pesmi v priredbi Janka Žirovnika, in to dvo- in celo triglasno. Mnogo so pisali, tako proste spise kot pisma. Marsikdaj so utrjevali snov iz redne šole, da bi tako izboljšali izražanje tudi pri naravoslovju, zemljepisu in računstvu. Spoznavali so prvine maternega jezika, lepote domovine in naroda ter utrjevali ljubezen do kralja in domovine. Ob poletnih dneh jih je Stoviček peljal v naravo, kjer so se sprehajali in telovadili in izvajali razne igre. Omislili so si tudi šolski izlet s kolesi. »Smo pač kot ena sama velika družina,« je ob tem zapisal učitelj. Oblasti v domovini je nagovarjal, da zbirajo mladinsko literaturo, zemljevide Jugoslavije in Dravske banovine, da jim pošljejo kaj denarja za šolske potrebščine, za darove ob miklavžu in božiču. Stoviček se je zahvalil Ministrstvu za socialno politiko v Beogradu in jugoslovanskim društvom v Belgiji, ki so razveseljevala »srca vseh jugoslovanskih otrok«. ⁴⁹⁸ Poleg »narodnih« predmetov, tj. maternega jezika v govoru

498 Stoviček, Belgija: 85–86.

in pisavi, je poučeval domoznanstvo Jugoslavije, ostale predmete pa zaradi pridobivanja pojmov v slovenskem oziroma v srbohrvaškem jeziku. Petje in gledališki prizori so bili stalnica njegovih tečajev. Z denarjem, ki so ga zaslužili na otroških prireditvah, sicer skromnih in majhnih, so kupovali šolske potrebščine in si privoščili tudi kak manjši izlet.

V šolskem letu 1937/38 je pripravil izlet v Antwerpen, ki se ga je udeležilo več kot 90 jugoslovanskih otrok. Spremljala sta jih eysdenski šolski upravitelj gospod Ramakers in »zaradi vzpostavljanja reda in evidence« učiteljica gospodična Anderkerk. V Antwerpnu jih je sprejel izseljenski odposlanec A. Spahić. Izlet so plačali iz lastnih prihodkov, nekaj pa je primaknilo poslaništvo. Na izletu v veliko zadovoljstvo otrok in staršev in ne nazadnje Stovička samega ni bilo nobene nezgode. Z otroki iz Eysdna, starimi od 10 do 14 let, je Stoviček organiziral tudi celodnevni izlet s kolesi, na katerem naj bi prevozili do okoli 40 km. Udeležilo se ga je več kot 50 otrok. Med vožnjo so peli narodne pesmi, okrepčilo so jim pripravile dobre mamice, pripovedovali so si tudi povesti in anekdote, kar je vplivalo na dobro razpoloženje in zadovoljstvo.

KNJIŽNICA

Ko se je jeseni leta 1931 pevski odsek pod vodstvom Alojzija Hribarja, Korošca po rodu, pevovodje društva Zvon iz Eysdna in Slavčka iz Waterscheija, režiserja in učitelja v tamburaški sekciji, ločil od Jugoslovanskega društva sv. Barbare iz Eysdna in nadaljeval svojo dejavnost pod imenom Pevsko društvo Zvon, se je na izrednem občnem zboru 1. novembra 1931 porodilo vprašanje, čigava je knjižnica. Končno je tajnik Anton Globevnik pregledal stare zapisnike in ugotovil, da so o njej govorili že na društveni seji 9. februarja 1930. Zato so za njeno ustanovno leto označili to leto. Sprva je bila knjižnica »potujoča«, saj so šle knjige iz rok v roke. 1. avgusta 1933 jo je prevzel Svatopluk Stoviček; pri njem je ostala do 8. julija 1937, ko se je preselila k Francu Kerpaču, večletnemu knjižničarjevemu namestniku (1937–1940). Knjižnica Jugoslovanskega društva sv. Barbare v Eysdnu je bila centralna knjižnica Slovencev v kraju samem in celo širše, saj je imela bralce tudi od drugod, npr. iz Mechelena, Lanklaara, Leuta, Zwarberga, Waterscheija in Vučhta. Pregled nad knjigami ni bil slab. Stoviček je maja 1932 naredil seznam knjig, ki ga je sproti dopolnjeval. Do leta 1937 je bilo knjig 567 (389 romanov in povesti, 6 knjig poezije, 40 dramskih del, 52 zgodovinskih, znanstvenih in gospodarskih del ter potopisov in 71 izvodov koledarjev, letopisov, zbornikov in revij). Prevladovali so slovenski avtorji od Mencingerja preko Jurčiča, Aškercera, obeh Cankarjev (Ivana in Izidorja), Finžgarja in Bevka do Josipa Vidmarja. Nekatere knjige je daroval Izseljenski referat Dravske banovine v



Tamburaško društvo, ki ga je vodil Alojz Hribar, Belgija (arhiv SIM).

Ljubljani. Svatopluk Stoviček je imel v mislih delovanje knjižnice kot centralne kulturne institucije. V dopisu Ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje v Beogradu je poročal, da je imela knjižnica v letu 1936 nad 1000 knjig in vpisanih 147 bralcev.⁴⁹⁹ Njeni prostori so bili v njegovem stanovanju. Knjige je izposojal v nedeljo med 8. in 13. uro. Denar za nabavo knjig je deloma prihajal iz društvene blagajne, nekaj se je nabralo z izposojevalnino, ki so jo plačevali bralci, finančno pomoč za nabavo knjig in knjige iz domovine pa je knjižnica dobivala tudi preko konzulata v Bruslju. Knjižnica je imela veliko prevodne literature različnih žanrov (med drugim npr. knjige Karla Maya), preseneča pa nas, da med knjigami ni bilo nobenega slovarja ali učbenika za učenje tujih jezikov, kot tudi nobenega dela, pisanega v tujem jeziku.⁵⁰⁰ Ob zborovskem petju in igrah, dveh oblikah javnega kulturnega delovanja, je bila knjiga intimno-kulturna dobrina ter pogost gost na domovih slovenskih izseljencev v Belgiji in tudi v drugih izseljenskih državah. Ne samo zabava,

⁴⁹⁹ Nekoliko pretirano število (1000 knjig) je bilo verjetno navedeno zaradi poudarjanja in predstavljanja pomena knjižnice beograjskim prosvetnim oblastem.

⁵⁰⁰ Drnovšek, Knjižnica Jugoslovanskega društva sv. Barbare: 172.

ki je bila dobrodošla po trdem delu, tudi konkretno kulturno udejstvovanje slovenskemu človeku na tujem – tako tudi rudarjem iz Eysdna – ni bilo tuje. Ohranjeni vpisi potrjujejo, da knjižnica tudi v vojnem času (1939–1942) ni mirovala, kar dokazuje, da društvena dejavnost z nemško okupacijo v Belgiji ni zamrla.

IGRANI PRIZORI

Igre, ki so jih uprizarjali v šolskem in prostem času, so bile lahkotnega značaja, namenjene zabavi in razvedrilu. Pogosto so bile povezane z veselicami in srečelovi. Organizatorjem je bil cilj čim več zaslužiti, saj je to marsikdaj bistveno okrepilo društveno blagajno ali posamezno dejavnost, npr. »godbo« (1931) ali knjižnico (1934). Kljub temu pa ne smemo podcenjevati njihovega kulturnega učinka, saj je bila vsaka igra priložnost za krepitev žive slovenske besede med izseljenci. Odrska postavitve je zahtevala nemalo organizacijskih naporov, ki jih je na začetku nosil Alojz Hribar, po letu 1933 pa Svatopluk Stoviček. Ta je zapisal, da je bil ustanovitelj kulturno-dramatičnega odseka pri društvu in da so uprizarjali pet do šest iger letno. Z igrami so gostovali pri Slovencih v Limburgu, hkrati pa so bili pridni obiskovalci uprizoritev drugih slovenskih društev. Naokrog so se vozili z avtobusom. Premiere so bile naslednje: igra brez naslova (1931), Kakršen gospod, tak sluga (1934), šolska igra brez naslova (1934), otroška igra Za Miklavžev večer (1934), Trije tički (1935),



Otroška gledališka skupina, Belgija, 1938 (arhiv SIM).

Navaden človek (1935), Domen (1936), Lažizdravnik (1936), Mlinar in njegova hči (1937), Lesena peč (1937) in Vse naše in Vandrovci (1939).

Svojo igralsko skupino je imel tudi Zvon, ki jo je prav tako najprej vodil Alojz Hribar, po njegovi smrti pa Svatopluk Stoviček. S svojimi uprizoritvami sta obe skupini nastopali tudi po drugih slovenskih kolonijah v Belgiji.⁵⁰¹ Ne presenečajo nas otroške igre, ki jih je kot učitelj uprizarjal Stoviček. V šolskem letu 1936/37 je z otroki načrtoval uprizoritev naslednjih: Miklavževo, Božična igrica, Sirota Zorica, Marko in Pogumni Tonček. Stoviček je obžaloval, da je lahko delal samo z otroki iz Eysdna, saj so bile vaje v večernih urah. Imel pa je tam na razpolago tudi dvorano. V društvenih zapisnikih so vestno beležili tudi uspehe iger. Petnajstega marca 1936 so igrali Domna. Predstavo si je ogledal kraljevski poslanik iz Bruslja in izseljenski poslanik Aleksander Spahić. Predstavo je popestril nastop pevskega društva pod vodstvom Alojza Hribarja, predsednik društva pa se je zahvalil patru Hugolinu Prahu za kratek in jedrnat pozdravni govor. Igre so prinašale tudi finančne rezultate. Poročilo o igri Lažni zdravnik, uprizorjeni 5. julija 1936, izkazuje, da se je odvijala kljub delavski stavki in pomanjkanju denarja. A kljub bornim razmeram so od nje vendarle imeli dobiček. Vstopnina jim je prinesla 458 belgijskih frankov, srečelov 500 frankov, »dar« poslaništva v Bruslju kar 1058 frankov, stroški pa so bili vsega skupaj 354 frankov. Čisti donos igre je bil torej 704 frankov.⁵⁰²

OBLETNICI JUGOSLOVANSKEGA DRUŠTVA SV. BARBARE V EYSDNU (1934 IN 1939)

Obletnice so bile priložnost za utrjevanje vloge in pomena društva in hkrati za družabne dogodke. Petletnico Jugoslovanskega društva sv. Barbare v Eysdnu so načrtovali na binkoštno nedeljo 20. maja 1934. Ob deveti uri dopoldne naj bi bila slovenska božja služba s slovenskim petjem, ob dveh popoldne slavnostna seja v kantini Brečko, sledila pa naj bi prosta zabava, med katero bi se člani društva tudi fotografirali.

Dvajset minut do devetih so se člani zbrali pred kantino Brečko. Z društveno zastavo na čelu so odkorakali k božji službi, ki jo je vodil pater Preac iz Louvaina. Pri maši so zapeli člani Zvona iz Eysdna, po maši so se v skupnem sprevodu z zastavo odpravili proti kantini Brečko, kjer se je vršila tudi popoldanska proslava. Ob drugi uri so se društveni člani skupaj z gosti – med njimi so bili pater Preac, Aleksander Spahić in učitelj Stoviček – zbrali v dvorani.

⁵⁰¹ Prav tam: 172-176.

⁵⁰² Drnovšek, Jugoslovansko društvo sv. Barbare: 42-44.



Igralska skupina iz Eysdna, 1935 (arhiv SIM).

Aktualni predsednik Jelovšek je pozdravil prisotne in se zahvalil bivšemu predsedniku Kovačiču za njegovo skoraj petletno predsedovanje. Posebej so pozdravili »ustanovnike« družstva, katerih del se je že vrnil v Jugoslavijo; društvo je bilo ustanovljeno 1. oziroma 4. maja 1929 na pobudo patra Lederhasa iz Louvaina, ki je tedaj študiral v Belgiji. Pohvalili so Draga Oberžana, slovenskega duhovnika na Nizozemskem, ki je živel v Eysdnu. Pohvala je veljala tudi knjižnici. V petletnem obdobju se je zvrstilo 13 javnih občnih zborovanj družstva, 41 rednih sej odbora, 16 zabavnih prireditev in veselic. Beležili so 700 podpirancev iz podpornega sklada. Tajnik Globevnik je pohvali delo družstva, hkrati pa opozoril, da je imelo tudi veliko nasprotnikov in obrekovalcev. Pri tem je izpostavil, da se društvo ni oziralo ne na desno in ne na levo, ampak je gojilo stanovsko in narodno zavest ter imelo pred očmi predvsem pomoč bližnjemu; drugim so pomagali, kot bi pomagali samim sebi. Blagajnik Brečko je bil hkrati lastnik kantine, v kateri je potekala slavnostna seja. Dejal je, da je kriza načela denarne tokove. Kljub temu je društvo članom v petih letih izplačalo preko 100.000 belgijskih frankov podpor. Pater Preac je razlagal o socialnem stanju slovenskih delavcev ne samo v Belgiji, ampak tudi v drugih državah. Govoril je o velikanskih brezposelnih delavskih masah in

o kapitalističnem izžemanju delavcev. Društvu je zaželel slogo, saj naj bi bila v tej tudi moč, in napredek. Aleksander Spahić, izseljenski delegat, je pozdravil prisotne in pohvalil »lepo mirno in složno društveno delovanje«, zlasti sporazumno sodelovanje s poslaništvom, društvu pa tudi obljubil svojo pomoč. Ob koncu so se pred fotografski objektiv postavili vsi člani društva,⁵⁰³ nato pa se je začela prosta zabava, ki je trajala do večera.

4. maja 1939 je društvo praznovalo desetletnico. Za slavnostni dan so določili binkoštno nedeljo 28. maja 1939. Zaradi častitega jubileja je odbor sklenil, da se na slovesnost povabi vsa društva v Belgiji in na Nizozemskem in predstavnika jugoslovanskih oblasti. Holandska centralna zveza jih je obvestila, da se je bodo udeležila skoraj vsa društva. Slovesnost se je začela dopoldne s slovensko mašo, ki jo je daroval pater Remec. Pel je moški zbor Zvon. Praznovanju se je pridružil veliko Slovencev iz vse Nizozemske. Popoldanskega spreveda so se udeležila vsa društva iz belgijskega in nizozemskega Limburga. Na začetku spreveda so stopali otroci mladinskega odseka Slavček iz Heerlerheideja, na koncu pa so bile deklice mladinskega odseka Šmarnica iz Eysdna, ki so nosile sliko sv. Barbare. Ob tretji uri popoldne je zaigrala godba, ki jo je sestavljalo 35 godbenikov. Na čelu spreveda, namenjenega k slovenskim večernicam, ki jih je pel pater Remec, je vihralo pet zastav, za njimi se je proti cerkvi pomikalo trinajst društvenih zastopstev. Prvič so v Eysdnu slišali slovensko pete litanije, pod vodstvom Teotima van Velzna pa je odpeval nizozemski pevski zbor. Skupaj so se tudi fotografirali in nato odšli v dvorano, kjer je bila proslava. Na njej se je zbralo 400 ljudi. Predsednik društva Franc Jelovšek je pozdravil izseljenskega zastopnika Švajgerja iz Bruslja, nato patra Remca in Teotima. Zahvalili so se »obilni« udeležbi Slovencev iz Nizozemske, zveznemu predsedniku Hladinu, tajniku Seliču in jugoslovanskim društvom iz Eygelshovna, Lutteradeja, Hoensbroeka, Brunssuma, Chevremonta, nato društvom iz sosednih kolonij v Belgiji (Waterschei, Winterslag, Zwartberg), ženskemu društvu Planika, pevskemu zboru Zvon in tamburaškemu odseku iz Eysdna. Izseljenski učitelj je poročal o kulturnem in prosvetnem delu društva, o društveni knjižnici in njenem razvoju. Spregovoril je tudi pater Remec. Pripravili so več deklamacij. Glasbeni del programa so izvajali pevsko društvo Zvon iz Eysdna, tamburaški odsek iz Eysdna, mladinski odsek Slavček, pevski zbor iz Heerlerheideja in pevci iz Chevremonta. Vabilu sta se odzvala tamkajšnji župnik ter državni in deželni poslanec zdravnik Dexters. Navzoči so bili tudi zastopniki občine in policije.

503 Fotografiral jih je slovenski fotograf Jernej Černjak. Glej: *Rafael* 6-7 (1934).

Prisotnim je zaigrala tudi občinska godba iz Eysdna, ki je izvajala rudarske »simfonije« in s tem še posebej olepšala program proslave.⁵⁰⁴

DRUŠTVENA ZASTAVA

Na simbolni ravni je imela društvena zastava velik pomen in ni manjkala na nobeni proslavi ali drugih dogodkih. Ko je Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Eysdna zaprosilo bansko upravo Dravske banovine za denarni prispevek za zastavo, je bila prošnja zavrnjena zaradi pomanjkanja denarja. Društveni odbor se je s tem ukvarjal maja 1931. Imeli so staro zastavo, želeli pa so novo; zložni so bili v želji »po eni res lepi društveni zastavi«, saj je bila ponos društva in tudi vseh Slovencev v Eysdnu. Zasnoval jo je Alojz Hribar, predsednik društva pa jo je naročil v Haseltu. Tajnik je na razvitje in blagoslovitev zastave povabil šest društev iz Nizozemske in šest iz Belgije. Povabili so tudi konzula v Bruslju in vse Jugoslovane, tudi uradnika Mirka Kranjca z izseljenskega komisariata v Bruslju. Predsednik Kovačič in Alojz Hribar sta se oglasila pri jugoslovanskem konzulu v Lüttichu, da bi se udeležil slavja; konzulova žena je sprejela »botrstvo« ob dogodku. Predsednik »zastavnega odbora« Brečko je zbiral denar in ugotavljal, da se ga je nekaj že nabralo. Tajnik društva je avgusta 1931 poročal, da so se bratska društva odzvala vabilom na dogodek in obenem naročila »spominske žeblje«. Ob tej priliki so dali izdelati tudi plakate, vabila na dogodek in naročili so spominsko ploščo. Dogodek se je odvil 13. septembra 1931; na njem so bili glede na poročilo med drugim prisotni Olga Vukomirović (botra zastave), generalni konzul Vukomirović, Davorin Kranjc z izseljenskega komisariata v Bruslju in njegova žena, jugoslovanski vicekonzul J. H. Dupont iz Heerlena (Nizozemska), župnik in kaplana iz Eysdna, več drugih cerkvenih dostojanstvenikov, dekan iz Meehlena, ki je blagoslovil zastavo, direktor rudnika Eysden (časopisno poročilo govori le o rudniškem zastopniku), Društvo srca Jezusa z zastavo (verjetno so mislili na flamsko društvo iz Eysdna), poljsko sokolsko društvo z zastavo, Udruženje jugoslovenskih radnika v Seraingu z zastavo, Zvezni predsednik jugoslovanskih katoliških društev v Holandiji, Društvo sv. Barbare iz Eygelshovna z zastavo, Društvo sv. Barbare iz Brunssuma z zastavo, Društvo sv. Barbare iz Heerlena z zastavo, Društvo sv. Barbare iz Lutteradeja z zastavo, Društvo sv. Barbare iz Hoensbroeka na Nizozemskem, Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Winterslaga, Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Zwartberga in Jugoslovansko delavsko podporno društvo iz Eysdna. Med sprevedom sta igrali »godbi« iz Fichta. V dvorani sta med posameznimi točkami

504 Drnovšek, Jugoslovansko društvo sv. Barbare: 45–48.



»Sv. Barbara bodi nam v pomoč.« Spomin na blagoslovitev zastave v Društvu sv. Barbare v Eysdnu (arhiv SIM).

in rojaki. Blagoslovitev njihove zastave je bila dogodek, ki je med izseljenci odmeval tudi širše, npr. na Nizozemskem. Stiki med belgijskimi in nizozemskimi Slovenci so bili namreč tesni, glavni povezovalni element pa je bila pripadnost katoliški veri. Prisotni so bili tudi pri postavljanju temeljnega kamna za novo cerkev v Eysdnu. Pri tem dogodku je septembra 1934 v Winterslagu sodeloval škof Ivan Jožef Tomažič (1876–1949) iz lavantinske škofije v Mariboru. Tajnik Jugoslovanskega društva sv. Barbare iz Eysdna je poročal, da so se škofovega sprejema udeležila vsa društva iz belgijskega Limburga, in sicer

pela in igrala domači pevski in tamburaški odsek. »Vsa stvar se je prav lepo in dostojno v najlepšem redu vršila,« je zapisal kronist dogodka.⁵⁰⁵ Odmev je bil objavljen v *Rafaelu*, ki je podrobno opisal ves obred blagoslovitve zastave. Spreveda se je udeležilo okrog 1000 rojakov. Sledila je akademija v dvorani. Zastavo in botro so v slovenskem, flamskem in francoskem jeziku pozdravile tri deklice. Glavna govornica sta bila konzul Vukomirovič in župnik Heeser, ki je govor končal v slovenščini: »Ostanite Slovenci zvesti veri in cerkvi!« Oglasila sta se tudi Teotim van Velzen in Drago Oberžan. Proslavo so nadaljevali z zabijanjem žebeljev, sledil je program, v odmorih pa je igral zbor s pevci.⁵⁰⁶

Društvena zastava je bila med izseljenci simbolni povezovalni element. Člani društva iz Eysdna so to navezali na logo in bratstvo med društvi

505 Prav tam: 50. Leta 1934 se je Tomažič odpravil na misijonsko delo med izseljence v zahodni Evropi, tj. v Nemčijo, na Nizozemsko in v Belgijo.

506 *Rafael* 1/9 (1931). Eisdnu v Belgiji.

vse tri jugoslovanske sv. Barbare – iz Winterslaga, Zwartberga in Eysdna – ter Jugoslovansko pevsko društvo Eysden in Jugoslovansko podporno društvo Eysden. Samo iz Eysdna je na škofov sprejem prišlo okrog 200 ljudi.⁵⁰⁷

Med izseljenci in tudi širše je odmeval atentat na kralja Aleksandra I. v Marseilleu 9. oktobra 1934. V napadu je bil ubit tudi francoski zunanji minister Louis Barthou. V čustvenem tonu je o dogodku spregovoril tudi učitelj Svatopluk Stoviček. V obsodbi atentata je nastopil v imenu vseh društev iz belgijskega Limburga, kraljevo podobo in njegove zasluge za narod pa opisal v domoljubnem tonu. Kralja je označil za »ljubljenega vladarja in očeta, ki so ga vsi vdano ljubili in mu bili zvesti in pokorni sinovi«.

GLASBA

Skozi vsa obdobja izseljenstva je zvenela glasba. Izseljence je spremljala tako doma kot v cerkvi in gostilni, od rojstva do smrti. Petje, dirigiranje, igranje na različne inštrumente je sestavljalo bogat mozaik glasbene ustvarjalnosti. Glasbene in pevske skupine v izseljenskem svetu so nastajale in izginjale, odvisno od izseljencev samih ali okolja. Nedvomno pa velja, da je glasbeno ustvarjanje in poustvarjanje med Slovenci po svetu odigralo pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske identitete v novih okoljih. Glasbena dejavnost, katere velik del se je odvil tudi v društvih, je bila vpeta v širše prosvetne in kulturne dejavnosti. Igre, petje in glasbena vzgoja so pomembno zaznamovali odraščanje otrok v izseljenstvu. To in še kaj je vplivalo tudi na splošno kulturno dejavnost ter v njenem okviru na glasbeno kulturo in ustvarjalnost. Neke strnjene, poglobljene analize glasbenega ustvarjanja Slovencev po svetu še nimamo, ne na splošno ne za obdobje med svetovnjima vojnama. Vsak, ki je odšel v izseljenstvo, je nesel s seboj podobo doma in domovine, ki je skozi čas počasi (z)bledela – težko pa to rečemo za glasbo. Nedvomno je pesem izseljence spremljala zaradi njihove notranje potrebe, občutka, da s pomočjo prijetnih spevnih melodij in preprostih harmonij, ki so segale v srca izvajalcev in poslušalcev, ostajajo v stiku z domovino. Čeprav se moramo zavedati izobrazbene stopnje, ki je bila v rudarskih okoljih relativno nizka, pa bi težko trdili, da so se v izseljenstvu pojavljale le preproste in poslušalcem všečne melodije. Vsaj v urbanih kulturnih središčih, npr. v Parizu, namreč v obdobju med vojnama zasledimo tudi koncerte s programom na (naj)višji ravni.⁵⁰⁸

In če se ob tem še enkrat ozremo k učitelju Svatopluku Stovičku, vidimo bogastvo njegove dejavnosti tudi na tem področju: ni bil le vodja dramskega

507 Drnovšek, Jugoslovansko društvo sv. Barbare: 52.

508 <http://radio.ognjisce.si/sl/111/ssd/2678/> (21. 9. 2011).



Društveni orkester, Eysden, 1932 (arhiv SIM).

odseka in režiser, ampak tudi zborovodja, igral je prvo violino v rudarskem orkestru, učil otroke igranja violine ipd. Njegov slovenski zbor je prepeval tudi francoske pesmi. 26. septembra 1936 so v Eysdnu organizirali velik koncert v znamenje belgijsko-jugoslovanskega prijateljstva. Nastopili so z jugoslovanskimi narodnimi in umetnimi pesmimi za moški zbor, mešani zbor in soliste, Belgijci pa so spored dopolnili z instrumentalno »glasbo-simfonijo« in solisti, med katerimi je bil tudi Stoviček. Glasba je povezovala pripadnike različnih narodnosti. 10. in 11. julija 1938 so priredili pevsko tekmovanje slovenskih izseljenskih zborov na Nizozemskem, ki se ga je udeležilo šest zborov iz Belgije, Nizozemske in Nemčije. Na srečanje je prišlo 350 Slovencev. Stoviček je sodeloval z moškim zborom iz Eysdna, ki ga je sestavljalo 17 pevcev. Zapeli so pesmi Ljubezen in pomlad Antona Nedvéda in Spak Antona Foersterja ter obvezno Hrepenenje, ki jo je zložila Milka Hartmanova, harmoniziral pa Marko Bajuk. S svojim nastopom so zasedli drugo mesto.⁵⁰⁹

Otroci so sodelovali pri vseh kulturnih dejavnostih. Peli so v šolskih tečajih, na prireditvah, recitalih, ob verskem in družabnem dogajanju. Pre-

⁵⁰⁹ Drnovšek, *Izseljenski učitelj Stoviček*: 80-81.

pletanje kulturnih prvin, vključno glasbenih, je sicer zaznati v vseh izseljen-skih društvih po svetu, tako katoliških kot laičnih, tako v preteklosti kot tudi danes. Poseben pomen za izseljence in njihove potomce so imele in imajo slovenska narodna pesem, polka, valček in popevka.



**LITERARNI UTRINKI IZ VRST
IZSELJENK IN IZSELJENCEV**

*Čujte bratje, čujte sestre,
klic iz daljnega sveta,
naša pesem milo toži
k vam, ki bivate doma.⁵¹⁰*

Ob pregledu izseljenskih literarnih utrinkov se ne moremo izogniti primerjavi med literarnim ustvarjanjem v Združenih državah Amerike in v evropskih priseljenjskih državah, tj. Nemčiji, Franciji, na Nizozemskem in v Belgiji. Razkorak med enim in drugim delom sveta je bil velik. Dolgoletna tradicija kulturnega in pedagoškega delovanja izseljencev v Združenih državah Amerike je imela svoje začetke že v misijonarskih časih in se je še posebej močno razvila na prelomu v 20. stoletje. Zlasti se je okrepilo izdajanje časopisov in revij ter knjig. Publicistična in literarna bera slovenskih izseljencev onstran Atlantika je bila bogata, saj je svoje naredil tudi čas: ustvarjalni naboj je imel priložnost zaživeti že v preteklosti, ne pa šele v dvajsetih letih 20. stoletja kot med izseljenci v zahodni Evropi.

Združene države Amerike, manj drugi kontinenti, so imele bogato literarno bero že iz časov pred prvo svetovno vojno, iz obdobja med obema vojnama pa sploh.⁵¹¹ Slovensko izseljensko literarno ustvarjanje v Evropi je bilo skromnejše, po eni strani zaradi majhnega števila slovenskih izobražencev v tujini, po drugi pa zaradi ozke razgledanosti pretežno rudarske populacije. Literarni poskusi so predvsem prihajali izpod peres slovenskih izseljenskih duhovnikov in maloštevilnih izseljenskih učiteljev, a čeprav redki, so bili toliko bolj razveseljivi, ker so posebno pozornost posvečali otrokom in mladini. Pomembni so bili za ohranjanje slovenske zavesti in zavedanja o domovini, ne nazadnje pa so predstavljali tudi izziv za medsebojno druženje Slovencev

510 Premrov, *Izseljenska čitanka*: 163.

511 Žitnik, *Slovenska izseljenska književnost* 1.

v tujini; ni bilo namreč izseljenskega društva v zahodni Evropi, ki ne bi imelo ob pevskem zboru tudi dramske sekcije, recitacijske skupine in še česa.

Literarna zgodovinarica Janja Žitnik je rezultate celotnega izseljenskega literarnega ustvarjanja med obema vojnoma označila kot literarne poskuse. Slovensko izseljenstvo v tem obdobju ni dalo nobenega velikega književnega ustvarjalca, kar gre po njenem mnenju pripisati splošnemu pomanjkanju širše izobrazbe. Tovrstni poskusi so bili v literarnoestetskem pogledu skoraj v celoti nezanimivi, ne zanika pa njihove narodnoohranjevalne vloge, ki je pomembno dopolnjevala kulturno in »narodnjaško« poslanstvo katoliško in/ali proletarsko naravnane organizacijske in društvene dejavnosti slovenskih priseljencev v razvitejših državah takratne Evrope.⁵¹² Slovenskih izobražencev je bilo malo, delovali so le v velikih evropskih prestolnicah, univerzitetnih in katoliških središčih (Leuven, Pariz, Berlin, Dunaj, Gradec, Krakov idr.) in bili globoko ločeni od izseljenskega delavskega sveta. Pisatelj Ruda Jurčec je zapisal: »To sta bila dva popolnoma ločena svetova, čeprav sta pripadala istim koreninam in je oba povezovala misel o začasnosti bivanja na tujem.«⁵¹³ Edini slovenski izobraženci, ki so imeli v obdobju med obema vojnoma širše stike z izseljenstvom, so bili redki izseljenski duhovniki in izseljenski učitelji ter deloma na jugoslovanskih diplomatskih predstavništvih ali v rudniških upravah zaposleni državni uradniki. Žitnikova zatrjuje, da slovenski prispevki v zahodnoevropskem izseljenskem časopisju v dvajsetih in tridesetih letih večinoma (!) niso imeli opaznih umetniških ambicij. Izvirnosti ne vidi ne v pesniških sredstvih izseljenske poezije in ne v literarnem slogu kratke proze. Literarni poskusi so zanj le »zgodovinski dokument«, iz katerega se zrcalijo izkušnje in čustva slovenskih izseljencev v rudarskih, industrijskih in kmetijskih predelih zahodne Evrope. Potrjuje pa priljubljenost njihovih pesmi. Našla je več podobnosti med pesništvom evropskih izseljencev na eni in slovenskoameriških izseljencev na drugi strani. Skupne so jim bile prevladujoče pesniške oblike in slog ter tematika in motivika. Preseneča jo, da so kljub ustvarjanju v težkih življenjskih razmerah in povprečni izobrazbi izseljenci v tem času zasnovali relativno veliko število pesniških in drugih literarnih poskusov. Skromni literarni razgledanosti in nespretnosti piscev navkljub priznava, da je marsikatero besedilo pristno in neposredno, predvsem pa prepričljivo v izpovedi o stiskah, hrepenenjih in razočaranjih slovenskega človeka v negotoljubni tujini.⁵¹⁴

512 Prav tam: 77.

513 Jurčec, *Skozi luči in sence*: 447-451.

514 Žitnik, *Slovenska izseljenska književnost* 1: 94-97.

V nadaljevanju omenimo le nekatere leposlovne prispevke z izseljensko, priseljensko in povratniško tematiko, predvsem vezano na otroštvo. Takoj na začetku lahko ponovim, kar sem poudaril že v uvodu, namreč da je bilo tovrstno ustvarjanje v evropskem prostoru neprimerljivo z literarnim ustvarjanjem v Združenih državah Amerike. V primerjavi z »ameriško« literarno ustvarjalnostjo je bila »evropska« skromnejša in časovno omejena na dobri dve desetletji med obema vojnoma. Slovenci v Združenih državah Amerike so v tem obdobju npr. veliko naredili za otroke in izdajali kar tri mladinske liste: *Angelček* (1921–1923), *Mladinski list* (1922–) in *Pioneer bulletin* (1929–1964), v evropskem primeru pa je prihajalo le do pobud in načrtov ali njihovih skromnejših realizacij.⁵¹⁵ Kljub temu so številna glasila le imela rubrike za otroke, tako tudi mesečnik *Rafael* s podnaslovom *Glasilo jugoslovanskih izseljencev v Holandiji in Belgiji*, ki je izhajal v Heerlenu na Nizozemskem od januarja 1931 do januarja 1935. Februarja 1935 se je združil z *Izseljenskim vestnikom* v *Izseljenski vestnik – Rafael*. Izdajateljske in uredniške posle je od takrat naprej opravljal izseljenski duhovnik Drago Oberžan. Obe omenjeni glasili sta objavljali tudi literarne prispevke z motiviko otroštva. Opraviti imamo s kratkimi proznimi in pesniškimi zapisi, večinoma nepodpisanimi, podpisanimi samo z začetnicama imena in priimka in podobno. Koliko je pri oblikovanju besedil sodeloval vsakokratni urednik, težko rečem, še manj se da sklepati o pridobivanju in izboru prispevkov. Nedvomno so bili prispevki potrjeni od urednika, njegove uredniške politike in ne nazadnje pripadnosti določenemu ideološkemu in političnemu nazoru. Zlasti so prevladovali lirične pesmi z močnim domotožnim občutjem. V otroški liriki je bil poudarjen odnos do matere ali očeta rudarja, pogosto tudi skrb za kruh. Širši so bili motivi s področja domoljubne tematike, želja po vrnitvi domov oziroma spoznanje izseljencev, da morajo ostati v tujem okolju, ker jim je bila vrnitev, npr. v obdobju gospodarske krize ali izbruha druge svetovne vojne, onemogočena. Otroci in odrasli so najraje recitirali ali peli cerkvene in ljudske pesmi. Z vidika »visoke« kulture res velja trditev, da pesmi kljub priljubljenosti niso imele posebne umetniške vrednosti, saj je njihova metrika pogosto šepala, v tematiki, motiviki in pesniških sredstvih pa niso bile zelo inovativne. A temeljni cilj izseljenskih duhovnikov in učiteljev, ki so jih ustvarjali, je bil, da otroci ne bi pozabili maternega jezika ali pa da bi se ga s pomočjo pesmi tisti, ki so bili rojeni v priseljskem okolju, šele naučili. Vsi, ki so se ukvarjali z vzgojo in izobraževanjem mladine, so namreč na prvo mesto brez izjeme postavljali ohranjanje maternega jezika.

515 Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*: 66–70, 84.

Oglejmo si nekaj primerov iz omenjene *Izseljenske čitanke* Jožeta Premrova, ki je izšla marca 1941 (s podnaslovom Slovenski mladini priredil Jože Premrov). Knjižico je založila Mladinska založba v Ljubljani, tiskala pa Salezijanska tiskarna Rakovnik, tudi v Ljubljani. Premrov je obljubljal knjigo o izseljencih za šolsko mladino, vendar je njegova prizadevanja prekinila vojna. Zavedal se je nepopolnosti izbora del za čitanko, kot jo je po šolsko označil, saj je bila po njegovem mnenju izseljenska literatura šele v povojjih. Knjigo je posvetil vsem, ki so mu pomagali, zlasti prežgodaj umrlemu prijatelju duhovniku Jožetu Kastelicu. Urednik je prispevke iz Združenih držav Amerike, Argentine, Brazilije in Evrope ločil med seboj. V prvem razdelku so bili objavljeni kratki prozni prispevki (Tone Polda: Kako so odhajali, Izseljenci v domovini (recitacija); Ksaver Meško: O domovini). Sledile so pesmi clevelandskega slavčka Ivana Zormana (Izseljenci, Domovini, Domotožje, Misli na domovino, Amerikanci, Mladi ameriški Sloveniji, Pionir, V samotnih urah, Našim pozabljenim, Slovenska deklica, Izseljenec, Slovenska pesem in Božič v tujini). Urednik je v čitanko vključil tudi nekaj pesmi iz Buenos Airesa v Argentini (Anton Podlogar: Pesem izseljenca, Tam daleč za morjem ...; Fr. Horvat: Balada; Justina Jerman: Slovo; E. Kovačič: Moj dom; Jakob Rogina: Očku v tujino) ter prozni tekst slovenske šolske mladine iz San Paula v Braziliji z naslovom Pozdrav Primorju in pesem Anice Tolminkove Zdrava Marija.⁵¹⁶

Kratek prozni tekst Pozdrav Primorju predstavlja razmišljanje otrok ob koncu šolskega pouka slovenskega jezika. Videti je, da so v imenu otrok na plan privrele misli odraslega, verjetno učitelja/učiteljice, da bi rad stopil na domača tla. Ta želja naj bi kipela iz src slovenskih otrok. In kako so si predstavljali Primorje? Da so tam krasne poljane, gmajne in brda, kjer rastejo spomladansko cvetje, zvončki in trobentice in se širi vrišč otrok. Primorje jim je bilo svetinja iz pripovedovanja staršev, od katerih so slišali o nepozabnosti rodne grude. Otroci naj bi vzljubili ta košček zemlje, kjer je tekla zibel njihovim staršem, kjer so preživljali mladost.⁵¹⁷

Izseljenska učiteljica Marija Ažman (Nizozemska) je za čitanko prispevala pesem Klic iz tujine – materi v domovini. V njej prvrojenka spoznava izgubljenost v svetu, praznost lastne mladosti, grenkobo in razdejanje. Prosi pokojno mater, naj ji pride v sanje in ji z žuljavo roko da blagoslov.⁵¹⁸ Tu je tudi tožba matere (Marija Ažman: Mati v domovini toži), katere otroci so razpršeni po svetu (»Sleherno noč hodim svoje otroke po – svetu iskat«); prvi in tretji sta odšla čez morje, Franc rudari na Nizozemskem, Tine pa je pred

516 Premrov, *Izseljenska čitanka*: 111-147.

517 Prav tam: 144-146.

518 Prav tam: 147.

leti padel na soški fronti (»Njegova kri pred leti škropila je kraške ostrine ... Moja uboga slovenska mati!«). Zaključi se z verzoma: »Da. - Ko bilo je trpeti treba zanje, sem trpela; ko bilo je trpeti treba zame, sem osamela.«⁵¹⁹

Jože Žnidaršič iz Francije je prispeval kratko prozno besedilo z naslovom Grobovi naših v tujini. To so mrakobna razmišljanja o dejstvu, da so mnogi upali na boljše življenje v tujini, vendar jim je zazvonilo v slovo ob odprtem grobu, na katerem je bil zasejan zeleni slovenski rožmarin. V tujini je bilo mnogo zapuščenih grobov, čemur sledi zaključek: »Bratje in sestre, naj vam bo tuja zemlja lahka!«⁵²⁰

Izseljenski učitelj Janko Jankovič je aprila 1934 v Franciji objavil besedilo z naslovom Jutranja molitev rudarjevega otroka. V njej otrok prosi Boga, da obvaruje očeta rudarja, ki je vsak dan v smrtni nevarnosti, ko služi vsakdanji kruh. Njegovi se bojijo, ko odhaja, in veselijo, ko prihaja iz jame. Boga prosi, da ohrani mamu zdravo in srečno, saj se ve, kaj se zgodi sirotam, otrokom brez matere. In prosi ga, da zaščiti bratce in sestrice, ki živijo v tujini, kjer so v nevarnosti njihove duše, saj »brezverci« preklinjajo vero, Boga in Marijo. Pravi, da kot otrok ne more pomagati, ker je »še prešibek in premajhen«, tisti, ki bi lahko pomagali, ki še imajo vero, pa si ne upajo pomagati, ker jih je sram.⁵²¹

V čitanki je še nekaj zanimivih pesmi in misli. Marija Rožé, Francija. Pesem izseljenke. Mati je odšla po težki cesti na tuje. Prazna hiša je brez ljubezni in nesrečni so tisti, ki so ostali doma.⁵²² Težka je žalost tujin, zapiše A. K. in zaupa hrepenenje po očetovi strehi, slovenskih gorah in ravninah.⁵²³ Viktor Plestenjak, Božični razgovor: v dialogu z materjo v božičnem času otrok sprašuje, kje hodi njegov oče, ali se bo kmalu vrnil in postavil hišo. Minila so že tri leta in trikrat je že postavil jaslice. Mati mu odgovarja, da je šel oče čez morje (pesem govori o očetu v Ameriki). Otrok ji svetuje, naj mu piše, da ga čakata, in nadaljuje: »Piši mu še, naj le pohiti, še je čas, da potic ne zamudi, in piši mu še, da pri jaslicah vsak dan zanj lučka gori.«⁵²⁴ Viktor Plestenjak je napisal tudi pesem Vračanje. Gre za kratek zapis o božičnem času. Štirje otroci skupaj z materjo pričakujejo očeta, ki rudari v Franciji. Sprašujejo se, ali pride domov. Končno zagledajo prihajajočo luč in v bajto stopi oče z dvema kovčkoma. V hlev priroma še ena krava in k bajti se prisloni še ena njiva.⁵²⁵

519 Prav tam: 147-148.

520 Prav tam: 148-150.

521 Prav tam: 151.

522 Prav tam: 152.

523 Prav tam.

524 *Izseljenski vestnik* 9/12 (1939): 201. Plestenjak, Božični razgovor.

525 *Izseljenski vestnik* 9/12 (1939): 208-210. Plestenjak, Vračanje.

Mnogi tu ali tam objavljeni literarni prispevki niso bili podpisani oziroma so bili podpisani le z inicialkami, tako npr. pesem Domovina z I. K. Njene štiri kitice zajamejo belo-črno podobo izseljenstva, na eni strani ljubečo domovino in na drugi temne rove, črne stene, izgubljene upe: »Smrt kot senca spremlja mu korake.«⁵²⁶

Premrov je v čitanko vključil več pesmi Mirka Kunčiča.⁵²⁷ Prva je Bela cesta – ta cesta je mnoge vodila v svet, jih zvalila v tujino in jim tam izpila kri; v Argentini, Vestfaliji in na Nizozemskem so posejani grobovi (»Kam pa vodi bela cesta? Bela cesta vodi v svet. Včasih se po njej brez sreče vrača kdo – domov umret«). Druga pesem ima naslov Pismo v tujino: otrok piše očetu v Vestfalijo in ga sprašuje, zakaj od njega že leto dni ni nobenega glasu, čeprav je ob odhodu obljubljal družini redne stike in skorajšnjo vrnitev, kupil naj bi novo hišo in mu prinesel jagenjčka (»Ljubi očka! ... Zdaj glasu od Tebe ni že leto dni. Kaj je s tabo, očka, tam v Vestfaliji?«)⁵²⁸

V pesmi Andrejčkova tolažba Kunčič v prvem verzu zapiše: »Mamica, poslušaj mene in nikar ne plakaj! Očka naš se kmalu vrne – malo še počakaj!« Otrokov optimizem veje iz njegovega prepričanja, da oče kljub temu, da se že tri leta ni oglasil, ni pozabil domovine. Izraža upanje, da jih bo presenetil s svojim prihodom, ki bo videti kot prihod kralja v kočiji, in zaključiti: »Skozi solze se je mama svetlo nasmehljala, revčku Drejčku vroč poljubček brez besede dala.«⁵²⁹ V pesmi Žalostno pismo iz tujine pa Kunčič spregovori o tujini kot trdi in skopi mačehi brez ljubezni, katere kruh je grenak in težak, čeprav ga bogato proži v dlani. Črne in temačne postanejo oči pisca pisma, ko se spomni očetovih besed, da mu je dražja ped domače zemlje kot tuje srebro in zlato. Izrazita je žalost zaradi očetove odsotnosti, piscu pisma pa ob tem prijokajo v dušo spomini, v katerih mu od vseh strani zadiši po majniških dneh v domovini.⁵³⁰

Mirko Kunčič, Izseljenska deklica

Moja prva misel zjutraj,
ko se prebudim,
očka moj, si ti!
pod zemljo dan za dnem vdihavaš,
prah strupen in dim.

526 *Izseljenski vestnik* 9/5 (1939): 73.

527 Mirko Kunčič (1899–1984). Za mlade bralce je pisal v rubriki Kotičkov striček v *Slovincu*.

528 *Žitnik, Slovenska izseljenska književnost* 1: 94–95.

529 Prav tam: 162–163.

530 Prav tam: 167.

Moja druga misel zjutraj,
ko se prebudim, mamica si ti!
kot roža v sončno luč,
v tvoj objem zahrepenim.

Tretja misel pa kot pelin,
kane zjutraj mi v mladost:
to si ti, moj kruh vsakdanji!
smrti znoj očetov piješ,
materinih solz bridkost.⁵³¹

Premrov je objavil tri pesmi Ivana Kmeta: *Sinu, Klic domov ... in Domovina*. Prva spregovori o tožbi matere sinu, ki je odšel po svetu. Počuti se osamljeno, saj je med njima zazijala ogromna daljava. Pesem *Klic domov* se sprašuje, kdaj se bodo sestre in bratje vrnili iz tujine. Poziva dekleta, da se vrnejo domov, v rojstni kraj: slika fante, ki kakor tujci hitijo po cesti, zamišljeni, z očmi, uprtimi v tla: »Tujina žrelo kot vulkan odpira, s telesi našimi življenje brani, na grudi oče zapuščen umira in sina rov oklepa – grob prerani.« *Domovina*: »Šel je, pustil te je, domovina, ko si ga s krvjo, bolj prosila: polnih rok bogastva bom delila. Ljubim te, kot ljubi mati sina. Živ se udara v rudnike strupene, v temnih rovih duša išče sonca, strta bega po poteh brez konca, silno hrepenenja žge prstene. V težkih dneh želje nekdanje sreče mu hite nad gozd, ravni, domove, kdo sezidal mesto hiš gradove in v zlato preлил polje zoreče? V košnji vrisk se vzpenja pod oblake, tu pa krik pretresa črne stene, izgublajo se nade kakor pene. Smrt kot senca spremlja mu korake.«

Pesem učitelju. Antonija Rože (Francija). Napisala je pesem *Ob slovesu našega učitelja* (marec 1938). Pesem je sestavljena iz štirivrstičnic z zaporedno ali prestopno rimo, tekočim ritmom in pojočo melodiko vokalov.⁵³²

Danes sredi je med nami,
sprejet z mnogimi pozdravi
gospod slovenski in učitelj,
rojakov svojih je ljubitelj.

Mi domovine naše ne poznamo,
besedo materino pa priznamo:
Slovenka bila naša mati,
Slovenci moramo še mi ostati.

531 *Izseljenski vestnik* – *Rafael* 8/2 (februar 1938): 10.

532 Žitnik, *Slovenska izseljenska književnost* 1: 96.

Bog daj srečo Vam na tujih tleh,
pri delu Vašem dober uspeh,
da pridobili bi jih sto in sto
za našo lepo Jugoslavijo.

Za dobrobit Slovencev se on žrtvuje,
je prišel danes sem na tuje
povedat nam kaj lepega,
od kod je naša mamica.⁵³³

Antonija Rože. Objavila pesem Domov, v kateri tudi občuteno obravnava odhod domov iz tujine (»Ker se je tujih bal grobov je kovček zvezal šel domov«).⁵³⁴

Tone Polda⁵³⁵ je napisal pesem Izseljenci v domovini, v kateri nastopata dva deška zbora, ki se združita v enega pod skupnim vodstvom. V izhodišče je postavljeno vprašanje, kaj je oče pripovedoval otrokom pred barako v tujini, medtem ko so mu sloneli na kolenih. In odgovor: »O domovini nam je pravil.« Delo izraža hvalnico domovini, ki so jo slutili v tujini in jo spoznali po vrnitvi domov (»Slovenski izseljenci gledamo nate s ponosom, saj si nam mati, vsa dobra in lepa - zemlja slovenska!«). Navdušenost zanjo se je okrepiła. Z molitvijo Bogu avtor zaključuje prošnjo, da jim obvaruje zemljo, ohrani jezik in čuva njihovo kri (»Zemlja, jezik in kri - to troje drži, drži, drži!«).⁵³⁶

M. A. iz Nizozemske je napisala pesem Klic iz tujine - materi v domovino:

Tvoj prvi otrok sem bila,
a vendar, kot da sem deseti,
po svetu sem se izgubila.

Vsa prazna je moja mladost.
O, mati, pogledaš kdaj k meni
iz jasne dežeze duhov
in vidiš to moje grenko razdejanje?

Daj, pridi, in tiho
posveti mi enkrat vsaj v sanje
in z žuljevo roko mi daj bogoslov!⁵³⁷

533 Tensundern, *Vestfalski Slovenci*: 139.

534 *Izseljenski vestnik* 9/2 (1939): 22.

535 Tone Polda (1917-1945), katoliški duhovnik, pesnik in pisatelj.

536 *Izseljenski vestnik* 9/3 (1939): 44-45.

537 Premrov, *Izseljenska čitanka*: 147.

Pesem Jakoba Rogine Očka dragi, kaj si rekel je izšla leta 1934.⁵³⁸ Če se omejimo na odnos očeta rudarja v tujini in na skrb domačih v domovini, v njej beremo o očetu, ki je odšel in se ni oglasil, o pustosti v hiši, joku domačih, sladkosti kruha, ki ga je rezala njegova roka, molitvah ob večerih, otožnosti zaradi njegove odsotnosti:

Očka dragi, čuj v tujino
pridi k nam nazaj
s tabo tudi v revi, bedi
dom naš spet bo srečen raj.

Za konec še zgodba učiteljice Reze. Pomladni čas se je vtihotapil v gorsko šolo. Učiteljica Reza je od ravnatelja dobila nalogo, da učencem spregovori o izseljenstvu. Skrbi jo, kako bo to izvedla. Ker so že v petem razredu, upa, da jo bodo razumeli. V odmoru jo ob pogledu na brstečo naravo in domači kraj prešine, kako jim bo razložila izseljenstvo. Govori jim o domačem kraju, o materah in očetih, igrah, zatem pa o pokrajini brez njiv in gozdov, o tovarnah, pepelu in o tujih hišah, kjer kot prišleki nikogar ne poznajo in kjer sosedge govorijo tuj jezik. In zjutraj vidijo očeta, ki odhaja v tovarno, zvečer pa se vrne sajast in črn. Tujina – tam so ljudje, ki ne znajo slovenskega jezika. Učiteljica, skratka, izpostavi razliko med toplo domačijo in hladno tujino, povečuje življenje doma (vse dobro) v primerjavi z življenjem v tujini (vse slabo): »Tujina! Učiteljica Reza je spet govorila. O tujini je govorila, ki je kakor zdravniki v bolnici: vzamejo nekemu liter krvi, kupijo od njega življenjski sok, a za tiste pare, ki jih je nesrečnik dobil za svojo kri, dobi tako malo.« In česa naj bi se razveselili otroci izseljencev? Pisma iz domovine, majhnega, vendar napisanega z ljubečo roko. Pismo, čeprav ga je prinesla tuja roka, vendarle prinaša košček doma: »Domača beseda v pismu zazveni kot škrjančkov glas nad njivo, ali jukanje senosela visoko na rovtu, ali molitev družine, zbrane krog peči, da, domača beseda v pismu je velika tolažba.« Učiteljica učenke in učence seznanj z naslovi izseljenskih otrok in jih pozove, naj vsak napiše pismo, ki bo odposlano otrokom v tujino. Mala Johanca Rekar pismo prinese že naslednje jutro. Ko učiteljica razgrne papir, iz njega padejo tri planike in vršiček rožmarina. (Pisec je to pismo »napisal« v odraslem tonu in vanj vključil negativne poudarke, npr. usmiljenje zaradi bivanja v tujini, in navdušenje nad domačimi kraji z verzom: »Slovenka sem, Slovenka bom ostala, dasi je moja domovina mala ...«). Pismo pošljejo na naslov izseljenskega otroka. Johanca nestrpno čaka odgovor, ki pa ne pride niti v treh tednih. Začne

538 *Izseljenski vestnik* 4/2 (1934): 4.

dvomiti, češ da morda v tujini ni vse slabo. Nato pa pride odgovor. Najprej ga prebere na samem, nato ga prebere še učiteljica v razredu. Nad podobo tujine se zgrozijo.⁵³⁹

Ta zgodba je tipičen primer negativnega odnosa do izseljevanja in izseljenstva na splošno. Temna in hladna tujina na eni in topla in svetla domovina na drugi strani sta dober primer soočanja, ki je obvladovalo poglede na izseljevanje skozi zadnji dve stoletji in je v nekem smislu pri Slovencih prisotna še danes.⁵⁴⁰

539 *Izseljenski vestnik* 9/6 (1939): 99-101.

540 Drnovšek, *Rakrana*.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije:

AS 74, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Oddelek za socialno politiko in narodno zdravje.

AS 1472, Srezko načelstvo Murska Sobota.

Nadškofijski arhiv v Ljubljani:

NŠALJ, Družba sv. Rafaela.

Hrvatski državni arhiv:

HDA, Iseljenički komesarijat, 1922–1939.

Drugi viri in literatura

Ahčin, Ivan (1999). *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Ahčina*. Ljubljana: Nova revija.

Anon. (1923). *Peti katoliški shod v Ljubljani*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna (izdal in založil pripravljalni odbor).

Anon. (1924). *Peti katoliški shod v Ljubljani 1923*. Ljubljana: izdal in založil glavni pripravljalni odbor.

Anon. (1925). *Poročilo »Začasne delavske zbornice za Slovenijo« za leta 1922 do 1925*. Ljubljana.

Anon. (1929). *Mati vzgojiteljica: vodilne misli krščanskega vzgojeslovja*. Ljubljana: Uprava dekliškega lista Vigred.

Anon. (1931). *Izseljenski vestnik za pozdrav jugoslovanskim izletnikom iz Amerike*. Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani.

Anon. (1931). *Izseljenski vestnik: za pouk našemu narodu*. Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani.

Anon. (1935). *Izseljenci. Koledar Družbe sv. Mohorja*: 59–61.

Anon. (1936). *I. izseljenski kongres v Ljubljani*. Ljubljana: Družba sv. Rafaela.

Anon. (1937). Aumetz. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 85.

Anon. (1937). *Izseljenske novice. Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 83.

Anon. (1937). Romanje na Lorette. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 85.

Anon. (1937). Stanko iz Merlebacha. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 85.

Anon. (1937). Žalno zborovanje za blagopokojnim nadškofom dr. Jegličem v Gladbecku. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 84.

Anon. (1938). *Izseljenska počitniška kolonija Družbe sv. Rafaela od 11. julija do 11. avgusta. Izseljenski zbornik Izseljenske zbornice v Ljubljani*: 41–43.

- Anon. (1939). Poročilo šolskega vodstva jugoslovanskih šol v Merlebachu in okolici. *Izseljenski vestnik* 9 (1):17-18.
- Anon. (2005). *Stories of an Exhibition: Two Millennia of German Jewish History*. Berlin: Jewish Museum Berlin.
- Aranicki, Fedor (1939). Ukinitvev izseljenske glavarine. *Izseljenski vestnik* 9 (4): 49–51.
- Arnez, John A. (1984). *Slovenian Letters by Missionaries in America, 1851-1874*. New York-Washington: Studia Slovenica.
- Bade, Klaus J. (2003). *Migration in European History*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Bade, Klaus J. (2005). *Evropa v gibanju: migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba *cf.
- Bade, Klaus J. in Jochen Oltmer (2011). Germany. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Bajec, Jože (1969). Razvoj slovenskega izseljenskega časnika v Evropi, Južni Ameriki in Kanadi. *Slovenski izseljenski koledar 1969*. Ljubljana; Slovenska izseljenska matica, 297-303.
- Bajec, Jože (1980). *Slovensko izseljensko časopisje 1891-1945*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Bajec, Jože (1980). *Slovensko izseljensko časopisje 1891-1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Baričič, Avgust in France Duh (1954): Iz življenja in dela slovenskih izseljencev v Belgiji. *Slovenski izseljenski koledar 1954*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 184-188.
- Belchem, John in Klaus Tenfelde (2003). *Irish and Polish Migration in Comparative Perspective*. Essen: Klartext Verlag.
- Benedik, Metod in Bogdan Kolar (2002). *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Družina.
- Berdah, Jean-François (2011). Spanish Political Refugees in Europe since the Beginning of the Civil War in 1936: The Example of France. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Blanc-Cheléard, Marie-Claude (2001). *Histoire de l'immigration*. Paris: La Découverte.
- Bock, Gisela (2004). *Ženske v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba *cf.
- Bogovič, Alenka in Borut Cajnko (1983). *Slovenci v Franciji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Brassé, Paul in Willem van Schelven (1980). *Assimilatie van vooroorlogse immigranten: drie generaties Polen, Slovenen, Italianen in Heerlen*. Gravenhage: Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Staatsuitgeverij.
- Brejc, Tomaž (1988). *Guernica: eseji o slikarstvu, politiki in vojni*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Bren, Hugon (1928). Slovenci v inozemstvu. *Slovenci v desetletju 1918-1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine* (ur. Josip Mal). Ljubljana: Leonova družba, 122.

- Budna Kodrič, Nataša (2003). Žensko gibanje na Slovenskem do druge svetovne vojne. *Splošno žensko društvo 1901-1945*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 17–27.
- Budna Kodrič, Nataša in Aleksandra Serše (ur.) (2003). *Splošno žensko društvo 1901-1945*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije.
- Caestecker, Frank (2000). *Alian Policy in Belgium, 1840-1940: The Creation of Guest Workers, Refugees and Illegal Immigrants*. New York-Oxford: Berghahn Books.
- Caestecker, Frank (2004). Mineurs d'Europe centrale en Belgique. *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours* (ur. Anne Morelli). Bruxelles: Edition Vie ouvrière, 164–165.
- Caestecker, Frank (2011). Belgium and Luxembourg. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Cesar, Emil (1989). Slovenski marksistični tisk v tujini in knjigarna Horizonti v Parizu. *Borec* 41 (9): 920–936.
- Dahlmann, Dittmar, Kotowski, Albert S. in Zbigniew Karpus (ur.) (2005). *Schiman-ski, Kuzorra und andere: Polnische Einwanderer im Ruhrgebiet zwischen der Reichsgründung und dem Zweiten Weltkrieg*. Essen: Klartext Verlag.
- Debeljak, Tine (1972). Slovenski narod in simboli njegove narodnosti in državnosti. *Zbornik Svobodne Slovenije* 23 (1): 132–173.
- Deželić, Đuro Berislav (1931). *Naša emigracija u Njemačkoj*. Zagreb: Jugoslovenska štampa.
- Diamond, Hanna (2001). *Fleeing Hitler: France 1940*. Oxford: Oxford University Press.
- Dolenc, Ervin (2010). *Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnjima vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Dolenc, Ervin, Godeša, Bojan in Aleš Gabrič (1999). *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan.
- Drnovšek Marjan (1999). Velika gospodarska kriza in slovenski izseljenci. *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije, 113–126.
- Drnovšek, Marjan (1988). Slovenske izseljenke iz Pas-de-Calaisa (Francija) in španska državljanska vojna. *Slovenski koledar '89*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 105–108.
- Drnovšek, Marjan (1990). Delovanje Toma Brejca med slovenskimi izseljenci v Franciji 1936–1939. *Dve domovini/Two Homelands* 1: 179–204.
- Drnovšek, Marjan (1990). Slovensko društvo sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji 1929–1949. *Viri* 3. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 18–74.
- Drnovšek, Marjan (1991). Knjižnica Jugoslovanskega društva sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji med obema vojnama. *Slovenski koledar 1991*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 172–176.
- Drnovšek, Marjan (1991). *Pot slovenskih izseljencev na tuje*. Ljubljana: Mladika.

- Drnovšek, Marjan (1992). Izseljensko in drugo časopisje med Slovenci v zahodni Evropi do leta 1940. *Dve domovini/Two Homelands* 2–3: 265–316.
- Drnovšek, Marjan (1993). Slovenen in Nederland. *Lipa*: 10–11.
- Drnovšek, Marjan (1995). Izseljenski duhovnik Jože Kastelic (1898–1940) v Franciji in Argentini. *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki* (ur. Mirko Jurak, Irene Mislej). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 95–111.
- Drnovšek, Marjan (1995). Utrinki iz kronike družine Urh o življenju Slovencev v Gladbecku. *Slovenski izseljenski koledar* 42. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 150–157.
- Drnovšek, Marjan (1997). Slovene Immigrants in Belgium before 1940. *Archives et bibliothèques de Belgique* 68 (1–4): 358–389.
- Drnovšek, Marjan (1997). Slovenski izseljenci in domovina v tridesetih letih. *Slovenska trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica, 229–240.
- Drnovšek, Marjan (1999). Izseljevanje Slovencev v razvite evropske države do leta 1940. *Slovenska izseljenska književnost* 1 (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, 29–60.
- Drnovšek, Marjan (1999). Pravnik Ivan Tomšič in znanstveno proučevanje izseljenskega vprašanja. *Vilfanov zbornik* (ur. Vincenc Rajšp, Ernst Bruckmüller). Ljubljana: Založba ZRC, 589–602.
- Drnovšek, Marjan (2000). Slovenian Emigrants and Europe: Their Dispersal in the European Area in the Past Two Centuries. *Ethnic and National Issues in Russian and East European History* (ur. John Morison). Houndsmills: Macmillan Press, New York: St. Martin's Press, 323–330.
- Drnovšek, Marjan (2001). Izseljenski učitelj Svatopluk Stoviček med belgijskimi Slovenci. *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 79–83.
- Drnovšek, Marjan (2001). Govorica dokumentov: družina Strajnar med Francijo in Jugoslavijo. *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 85–87.
- Drnovšek, Marjan (2001). Slovenski izseljenci v Evropi ob izbruhu druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 41 (2): 243–265.
- Drnovšek, Marjan (2002). Slovenski izseljenci in katoliška Cerkev. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod Benedik, Janez Juhant in Bogdan Kolar). Ljubljana: Družina, 127–146.
- Drnovšek, Marjan (2003). *Franc Pirc (1785–1880): sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*. Naklo: Občina Naklo.
- Drnovšek, Marjan (2004). Osebnost in javnost v izseljenski korespondenci. *Dve domovini/Two Homelands* 20: 113–151.
- Drnovšek, Marjan (2006). Jugoslovansko-nemška sporazuma o sezonskem delu med svetovnima vojnama. *Prispevki za novejšo zgodovino* 46 (1): 219–234.

- Drnovšek, Marjan (2006). *Ljubljana: križišče na poti v svet/Ljubljana: The Crossroads to the World*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Numizmatično društvo Slovenije.
- Drnovšek, Marjan (2006). Pogledi na »domovino« in »tujino« skozi optiko izseljenstva. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zbornika Zveze zgodovinskih društev Slovenije*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 327-336.
- Drnovšek, Marjan (2007). Krekova Vestfalska pisma: socialno-ekonomski pogledi in izseljenstvo. *Dve domovini/Two Homelands* 25: 161-185.
- Drnovšek, Marjan (2007). The Attitude of the State and the Catholic Church Towards Slovenian Emigration: A Historical View. *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration* (ur. Marjan Drnovšek). Ljubljana: ZRC Publishing, 23-31.
- Drnovšek, Marjan (2009). »Sprejmi moj najlepši pozdrav od tvoje te ljubeče in zveste žene Francke«: ženina pisma možu na Nizozemsko leta 1929/1930. *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, 59-88.
- Drnovšek, Marjan (2009). Fragments from Slovenian Migration History, 19th and 20th Centuries. *Transnational Societies, Transterritorial Politics: Migrations in the (Post-)Yugoslav Region: 19th-21st Century* (ur. Ulf Brunnbauer). München: R. Oldenburg Verlag.
- Drnovšek, Marjan (2009). Slovenian Girls, Stay at Home! *Go girls! When Slovenian Women Left Home* (ur. Marina Lukšič-Hacin, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, 39-56.
- Drnovšek, Marjan (2009). Slowenen in Bewegung: Vom Massenexodus des 19. Jahrhunderts bis zum Ende der Gastarbeitermigration. Eine sozialdemografische Skizze. *Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen* 41: 29-49.
- Drnovšek, Marjan (2010). *Izseljevanje, »rakrana« slovenskega naroda: od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije*. Ljubljana: Nova revija.
- Drnovšek, Marjan (2010). Juro Adlešič in slovensko izseljenstvo. *Kronika* 58: 831-846.
- Drnovšek, Marjan (2010). Nadzor nad komunisti-emigranti in cenzura. *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes* (ur. Mateja Režek). Ljubljana: Nova revija, 67-88.
- Drnovšek, Marjan in Drago Bajt (ur.) (1995). *Slovenska kronika 20. stoletja*. Ljubljana: Nova revija.
- Drnovšek, Marjan in Rolf Wörsdörfer (2009). Transnationale Migrationen in der Hochmoderne: Amerikanische und westfälische Slowenen im Vergleich. *Westfälische Forschungen* 59: 79-108.
- Dubief, Henri (1976). *Le déclin de la Troisième République, 1929-1938*. Éditions du Seuil.
- Ekmečić, Fadil (1985). *Poslednjih sto godina Jugoslavena u Francuskoj*. Paris: Yougo-franc.

- Fassmann, Heinz in Rainer Münz (1994). Patterns and Trends of International Migration in Western Europe. *European Migration in the Late Twentieth Century: Historical Patterns, Actual Trends, and Social Implications* (ur. Heinz Fassmann in Rainer Münz). Aldershot: Edward Elgar Publishing, 3-34.
- Fischer, Jasna et al. (ur.) (2005). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Friš, Darko (1995). *Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev 1871-1924*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.
- Friš, Darko (1995). *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1928-1958)*. Ljubljana: Ahivsko društvo Slovenije.
- Gastwa, Klaus (2011). Russian Labor Migrants on Large Construction Sites in the USSR since the 1920s. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Gašparič, Jure (2007). *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935*. Ljubljana: Modrijan.
- Govekar, Minka (ur.) (1926). *Slovenska žena*. Ljubljana: Jugoslave Express Réclame Company.
- Grčar, Alojz (1953). Slovenska kri v Franciji. *Slovenski izseljenski koledar 1954*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 157.
- Grimmeau, J.-P. (2004). Vagues d'immigration et localisation des étrangers en Belgique. *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours* (ur. Anne Morelli). Bruxelles: Edition Vie ouvrière, 109-121.
- Grims, Stanko (1939). Poročilo iz pisarne Jugoslovanske katoliške misije v Merlebachu za leto 1938. *Izseljenski vestnik* 9 (1): 17.
- Grivec, Franc, Odar, J. in Kazimir Zakrajšek (1934). *Če greš na tuje ...*. Ljubljana: Škofijski izseljenski sklad ljubljanske škofije.
- Hegenkötter, August (1970). *Moje delo med Slovenci* (priredil Jože Premrov). Ljubljana: samozal. A. Hegenkötter.
- Hoerder, Dirk (2002). *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium*. Durham-London: Duke University Press.
- Hranilović, Nada (1987). Iseljenička politika i služba u Jugoslaviji između dva rata. *Migracijske teme* 3 (3-4): 325-334.
- Jankovič, Janko (1937). Šolsko vprašanje naše mladine v Franciji. *Izseljenski vestnik - Rafael*, 7 (8): 65-66.
- Jarc, Evgen (1936). Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji. *Kronika slovenskih mest* 3 (1): 9, 14-15
- Jonjić, Pavao in Ante Laušić (1998). *Izvešća Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922-1939*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Jurčec, Ruda (1991). *Skozi luči in sence* 1 (1914-1929). Ljubljana: Prešernova družba.

- Kacin Wohinz, Milica in Nevenka Troha, (2001). *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956: poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije*. Ljubljana: Nova revija.
- Kalan, Janez Evangelist (1925). *Pozdrav iz domovine. Pismo vsem Slovencem, razkropljenim izven domovine širom sveta*. Ljubljana: samozal. J. E. Kalan.
- Kalc, Aleksej (1997). Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi. *Annales* 7 (10): 193–214.
- Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije; Trst: Narodna in študijska knjižnica.
- Kolar, Bogdan (1991). Cerkev in Slovenci po svetu. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje: Mohorjeva družba, 273–304.
- Kolar, Bogdan (2001). Mesto Cerkve med Slovenci po svetu in njen prispevek za ohranjanje narodnosti. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše-Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 125–147.
- Kolar-Dimitrijevič, Mira (1978). Rudarske nasebine jugoslavenskih radnika u Njemačkoj do početka Drugog svjetskog rata. *Iseljenišvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 192–205.
- Kolar-Dimitrijevič, Mira (1984). Odnos KPJ prema jugoslavenskoj radničkoj emigraciji u međuratnom razdoblju. *Časopis za suvremenu povijest* 16 (2): 65–83.
- Kološa, Vladimir (1979). Banska uprava Dravske banovine in njeno gradivo. *Arhivi* 2 (1–2): 41–47.
- Kološa, Vladimir (1980). *Banski svet Dravske banovine 1931–1941*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- Korpič-Horvat, Etelka (1992). *Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Kranjc-Vrečko, Fanika (2003). Slovenske redovnice v Franciji: bistriške šolske sestre – Franciškanke brezmadežne. *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: soselstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije/Seasonal Work and Emigration in the Panonian Space: the Neighbourhood of Austria, Croatia, Hungary and Slovenia* (ur. Marina Lukšič-Hacin). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 99–103.
- Kresal, France (1996). Socialna politika v Sloveniji do druge svetovne vojne. *Prevrati in slovensko gospodarstvo v 20. stoletju: 1918–1945–1991* (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Krevel, van Frank (1999). Sloveense communisten en hun sympathisanten in de Mijnstreek rond 1930. *Historisch tijdschrift voor oostelijk Zuid-Limburg* 49 (2): 53–64.
- Kuhar, Alojzij (1939). Naše izseljensko vprašanje. *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (ur. Jože Lavrič). Ljubljana: Jubilej, 524–536.
- Lavrič, Jože, Mal, Josip in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej.

- Langeweg, Serge (2011). *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg: herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Lazarevič, Žarko (1997). Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih. *Slovenska trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica, 33–42.
- Lazarevič, Žarko (1999). Videnje ekonomske svobode. *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije, 97.
- Lazarevič, Žarko (2009). *Plasti prostora in časa - iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Lipoglavšek-Rakovec, Slava (1950). Slovenski izseljenci: geografski pregled predvojnega stanja. *Geografski vestnik* 22: 1–58.
- Lucassen, Jan in Leo Lucassen (2011). The Netherlands. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Mal, Josip (ur.) (1928). *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba.
- Mauco, Georges (1932). *Les étrangers en France*. Pariz: Armand Colin.
- McCook, Brian (2011). Polish Industrial Workers in the Ruhr (Ruhrpolen) since the End of the 19th Century. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Mikuž, Metod (1966). *Svet med vojnama (1918–1939)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Milza, Pierre (1986). *Les Italiens en France de 1914 à 1940*. Rome: Ecole française de Rome.
- Mlekuš, Drago (1937). Kotiček izseljenske mladine. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 86.
- Mlekuž, Jernej (2011). *ABC migracij*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Moch Page, Leslie (2011). France. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Morelli, Anne (1992). *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la pré-histoire à nos jours*. Bruxelles: Edition Vie ouvrière.
- Mulders, Milena (2010). *S trebuhom za kruhom: moja slovenska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Noiriel, Gérard (1992). *Population, immigration et identité nationale en France XIX–XX siècle*. Paris: Hachette.
- Omahen, Franc (1938). Naše izseljevanje v letih 1936–1937. *Izseljenski zbornik izseljenske zbornice v Ljubljani* (ur. Kazimir Zakrajšek). Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani.
- Pančur, Andrej (2010). Migracije judovskega prebivalstva na Slovenskem od judovske emancipacije do holokavsta. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*

- (ur. Peter Štih in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 659–673.
- Perovšek, Jurij (1998). *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan.
- Perovšek, Jurij (2009). »V zaželjeni deželi« – slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo: 1918–1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Pilon, Veno (2008). *Na robu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pislar Fernandez, Marie (2006). *Slovinci v železni Loreni (1919–1939) skozi družinske pripovedi/Slovincs en Lorraine du fer (1919–1939) à travers des récits de familles*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Pislar, Toni (ur.) (1986). *Slovensko delavsko društvo Aumetz, 1926–1986*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Ponty, Janine (1988). *Polonais Méconnus: histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- Praszałowicz, Dorota (2011). Poland. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the Seventeenth Century to the Present* (ur. Klaus J. Bade et al.). Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Premrov, Jože (1937). Desetletnica Rafaelove družbe v Ljubljani. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 69–70.
- Premrov, Jože (1937). Nekaj misli ob ustanovitvi izseljenske zbornice v Ljubljani. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 70.
- Premrov, Jože (1939). Krik naše mladine iz tujine. *Izseljenski vestnik* 9 (1): 6–7.
- Premrov, Jože (1941). *Izseljenska čitanka: slovenski mladini priredil Jože Premrov*. Ljubljana: Mladinska založba.
- Ravljén, Davorin (1930). 50.000 naših na nemškem zapadu. *Življenje in svet* 4 (2): 37–39; 4 (3): 76–78; 4 (4): 104–105; 4 (5): 130–132; 4 (6): 158–161, 4 (7): 187–189.
- Rozman, Jožko (1937). Zaščita naših izseljencev z reciprocitetnimi in socialnimi pogodbami. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 79.
- Rozman, Jožko (1937). Reciprocitetna pogodba z Nemčijo. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 82–83.
- Rožman, Gregorij (1997). *S pota v Ameriko/Voyage to Amerika* (1935). Ljubljana-Washington, D.C.: Studia Slovenica.
- Schor, Ralf (1986). *L'Immigration en France 1919–1939*. Nice: Université de Nice, Centre de la Méditerranée Moderne et Contemporaine.
- Schulz, Karin (2008). *Hoffnung Amerika*. Bremerhaven: Wirtschaftsverlag NW, Verlag für neue Wissenschaft GmbH.
- Selič, Rudolf (1934). *Naši v Holandiji*. Heerlen.
- Slavec, Ingrid (1982). *Slovinci v Mannheimu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Stanek, Leopold (1937). Izseljenski inštitut v Ljubljani. *Izseljenski koledar Družbe sv. Rafaela v Ljubljani za leto 1937*: 21–23.
- Stoviček, Svatopluk (1937). Belgija. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 85.

- Škafar, Ivan (1939). Socialni in gospodarski položaj prekmurskih in medjimurskih sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu leta 1939. *Izseljenski vestnik* 9 (8-9): 121-143.
- Šlebinger, Janko (1937). Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1797-1936. *Razstava slovenskega novinarstva* (ur. B. Borko). Ljubljana 1937: 115-116, 140.
- Šlibar, Tone (1937). 25-letnica mašništva duhovnega vodje vestfalskih Slovencev svetnika g. Božidarja Tensunderna. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 74.
- Šmid, Gašper (2003). *Uprava Dravske banovine 1929-1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije
- Štih, Peter in Bojan Balkovec (ur.) (2010). *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Štrucelj, M. (1937). Krik naših rojakov iz Holandije. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 66.
- Štumberger, Saška (2007). *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Šušteršič, Julija (1937). Med našimi izseljenci v Franciji. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 77-79.
- Tensundern, Božidar (1937). Naša kri v Nemčiji. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (8): 62.
- Tensundern, Božidar (1973). *Vestfalski Slovenci: spomini dušnega pastirja za Slovence Božidarja Tensunderna* (prireديل Jože Premrov). Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Tomšič, Ivan (1939). Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih. *Slovenski pravnik* 8 (11-12): 286-298.
- Tomšič, Ivan (1940). Izseljevanje in vseljevanje z vidika mednarodnega javnega prava. *Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete* 16: 287-314.
- Trunk, Jurij (1912). *Amerika in Amerikanci*. Celovec: samozal.
- Uratnik, Filip (1925). Prispevek k analizi gospodarske in socialne strukture Slovenije. *Poročilo Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1925 in 1926*. Ljubljana: Delavska zbornica za Slovenijo, 49-53.
- Uratnik, Filip (1930). *Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije*, Ljubljana: Cankarjeva družba.
- Uratnik, Filip (1938). *Pogledi na družbeno in gospodarsko strukturo Slovenije*. Ljubljana.
- Valenčič, Vlado (1990). Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne. *Dve domovini/Two Homelands* 1: 43-82.
- Vidovič-Miklavčič, Anka (1994). *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze.
- Vidovič-Miklavčič, Anka (1997). Vloga in organiziranost mladine v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1929-1941. *Slovenska trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica, 97-109.
- Vodopivec, Peter (2006). *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

- Vodopivec, Peter in Joža Mahnič (ur.) (1997). *Slovenska trideseta leta*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Werner, Erich (1985). *Slovenci v Porurju*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Wörsdörfer, Rolf (2007). Südeuropa an Rhein und Ruhr. Die »westfälischen Slowenen« 1880–1941. *Gesellschaft, Nation, Konflikt und Erinnerung in Südosteuropa: Festschrift für Holm Sundhaussen zum 65. Geburtstag* (ur. Ulf Brunnbauer, Andreas Helmedach, Stefan Troebst). München: Oldenbourg Verlag: 95–110.
- Wörsdörfer, Rolf (2008). Ein »slawischer Bund« an Rhein und Ruhr? Voraussetzungen der nationalen Mobilisierung polnischer, tschechischer und slowenischer Bergarbeiter im Ruhrgebiet (1880–1941). *Interesse und Konflikt. Zur politischen Ökonomie der deutsch-polnischen Beziehungen, 1900–2007* (ur. Dieter Bingen, Peter Oliver Loew, Nikolaus Wolf). Wiesbaden, 123–142.
- Zakrajšek, Kazimir (1929). *Izseljencem na pot: nekaj poučnih besedi našim izseljencem pri odhodu iz domovine*. Ljubljana: Družba sv. Rafaela v Ljubljani.
- Zakrajšek, Kazimir (1937). Zadeva, ki kriči po rešitvi. *Izseljenski vestnik – Rafael* 7 (10): 105–106.
- Zakrajšek, Kazimir (ur.) (1938). *Izseljenski zbornik Izseljenske zbornice v Ljubljani*. Ljubljana: Družba sv. Rafaela.
- Zavertnik, Jože (1925). *Ameriški Slovenci: pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote*. Chicago: SNPJ.
- Zorman, Ivan (1938). *Iz Novega sveta*. Cleveland (Ohio).
- Zupančič, Ana (1939). Počitnice izseljenskih otrok v domovini. *Izseljenski vestnik* 9 (8–9): 155.
- Zupančič, Lojze (1939). Rudarstvo Slovenije. *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (ur. Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele). Ljubljana: Jubilej, 355–365.
- Zwitter, Fran (1962). *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji* (s sodelovanjem Jaroslava Šidaka in Vase Bogdanova). Ljubljana: Slovenska matica.
- Žitnik Janja in Petrič Jerneja (1997). Slovenski izseljenski pisci v tridesetih letih. *Slovenska trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec, Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica.
- Žitnik, Janja in Helga Glušič (ur.) (1999). *Slovenska izseljenska književnost 1–3*. Ljubljana: Založba ZRC, Rokus.

IMENSKO KAZALO

- Adlešič, Juro 48, 103
Ahčin, Anton 157
Ahčin, Ivan 219
Ambruš, Ernest 216
Anderkerk 317
Aranicki, Fedor 62, 98–99
Arh, Jurij 32
Arnautović, Aleksander 206
Aškerc, Anton 317
Ažman, Marija 66, 98–99, 106–107, 157,
160, 275–278, 280, 334
- Babič, Franc 166
Bade, Klaus 11, 16
Bahor, Matija 288, 309
Bajc, Jože 216
Bajuk, Marko 326
Barač, Dominik 60
Baraga, Friderik 45, 53, 83
Barber, Jolanka 135
Barthou, Louis 325
Bartulovič, Ernest, 286, gl. tudi Charles
Novak
Batestin, Niko 48
Batič, Viktor 168–169
Bebler, Aleš 215–216, 219, 279, 288
Benčić, Leopold 175
Bergman, Alfred 21
Bevk, France 317
Biklovič, Andrija 216
Bilimović, Aleksander 137
Biščak, Štefan 238
- Biščan 222
Blum, Leon 22, 250, 257
Boh, Anton 165
Bohar, Janez 136
Bohinjec, Joža 178
Bojc, Etbin 76
Bolha, Pavel (Pavle) 154, 167–170, 172,
180
Boogaard, Gerra van den 96, 275, 282
Borišek, Franc 165
Borko, France 219
Botij 20
Brassé, Paul 293
Brecelj, Anton 48, 76–77
Brečko 35, 320–321, 323
Brejc, Tomo 217–218, 230–232, 249–251,
255–258
Bren, Hugon 80–81, 145, 192–194, 268
Breskvar 253
Brezavšček, Franci 108
Breznikar, Andrej 165, 178
Broz, Josip - Tito 22–23, 213–214, 232
Burnik, Jakob 165
Burnik, Janez 165
- Caf, Ambrozij 228
Camplin, Ivan 59, 228
Cankar, Ivan 202, 257–258, 317
Cankar, Izidor 123–124, 317
Cerar, Mihael 165
Ciano, Galeazzo 17

- Čater, Franjo 158
 Čebin, Avgust 271
 Čebin, Franjo 158–159, 178
 Čič, Jožef 165
 Čolaković, Rodoljub 22–23, 213–214,
 230–231
 Čopić, Vladimir 20

 Daladier, Eduard 250
 Delbos, Yvon 250
 Dermastia 48
 Dernovšek, Karol 162
 Dexters 322
 Deželić Berislav (Đuro, Gjuro) 96,
 146–147, 149, 153–155, 157–158,
 167–168, 170, 174–175, 179–180,
 226, 289
 Diem, Evgen 200
 Dimitrov, Georgij 252
 Doberšek, Franjo/Franc 168–169
 Doberšek, Salezija 228
 Dobravc, Jožef 165–166
 Dobravec, Franjo 177
 Dobravec, Josip 169
 Dobrec, Karl 169
 Doktorič, David 61
 Dolenc, Franc 263
 Dolenc, Leopoldina 177
 Dolfuss, Engelbert 21
 Dolinar, Andrej 201
 Dorčič, Branko 90–91
 Drobnè, Franc 165
 Dupont, J. H. 273, 323

 Engelman 177
 Erjavec, Fran 31
 Erjavec, Franc 48

 Fabič, Kristina 254–255
 Fajdiga, Vilko 219
 Fakin, Franc 287
 Fidej, Jožef 165
 Filipič, France 279

 Fink, Franc 48, 98, 221, 284
 Finžgar, Fran Saleški 317
 Fischer 226, 274
 Floren, Anton 161
 Foerster, Anton 326
 Franco, Francisco 23, 253
 Frank, Ana 264
 Fux, K. 289

 Gallian, Emil L. 154, 175
 Geijsel, Jan van 271
 Glavnik, Anton 208, 238
 Globevnik, Anton 317, 321
 Goati, Anđelko 216
 Gobec, Anton 165
 Gole, Franc 215
 Golobič, Peter 284
 Goričar, Josip 123
 Goričar, Maks 172, 181–182
 Gorkič, Milan 213, 231–232
 Gosar, Andrej 32, 48
 Gostinčar, Jože 48
 Govekar, Minka 81–82
 Grafenauer, Milica 51
 Gregorčič 210
 Grimmeau, J.-P. 300
 Grims, Stanislav (Stanko) 60, 218, 229–
 230, 245, 247
 Gruičič, Božidar 228, 238
 Gustinčič, Dragotin 213, 219, 253

 Hafner, Anton 59, 212, 224, 226, 274, 313
 Hartman, Milka 326
 Hassell, Ulrich von 97
 Heeser 324
 Hegenkötter, August 35, 226, 274
 Hennes 163
 Hitler, Adolf 19, 33, 97, 121, 132–133, 141,
 179
 Hladin, Josip 270, 273, 322
 Hladnik, Janez 60
 Hlebec, Albert 216, 279–280, 288
 Hočvar, Viktorija 106

- Horvat, Fr. 334
 Horvatin, Kamilo 213
 Hrastelj, Franc 279
 Hribar, Alojz (Alojzij) 317–320, 323
 Hribar, Ivan 123, 179
 Hriberšek, Franjo 168
 Hudomalj, Karl (Karlo) 23, 213
- Ilič, Ljubo 217
 Ilner, Erna 231
 Ivanič, Slavko 213, 215
- Jager, Matija 106
 Jalen, Janez 265
 Jankovič, Janko 60, 64–67, 86, 97–98, 101, 105, 223, 235, 237–248, 335
 Jankovič, Tonček 105
 Jankovič, Zofka 237
 Janžekovič, Janez 219–220
 Jeglič, Anton Bonaventura 48, 94, 182, 234
 Jelovšek, Franc 321–322
 Jenko, Janez 221
 Jenko, Simon 102
 Jerman, Justina 334
 Johannes iz Münstra 305
 Judnič, M. 289
 Junež, Stanko 220–221
 Jurčič, Josip 224, 317
 Jurečič, Majda 312
 Juričič Čargo, Daniela 11
 Justi 107
 Juvan, Rudolf 177
- Kalan, Ivan 165
 Kalan, Janez 48, 95, 164, 166–167, 169, 180, 212
 Kalan, Janez Evangelist 46–47, 149, 151–152, 167
 Karadorđević, Aleksander I. 12, 21, 52, 180, 238, 247, 249, 269, 307–308, 325
 Karadorđević, Pavel 123
- Kardelj, Edvard 214
 Kastelic, Jože (Josip) 17, 59–61, 222, 224, 226, 234–237, 240–243, 248, 274, 334
 Kavšek, Rudolf 221–222
 Kelner, Karol 252
 Kopic, Peter 37
 Kermauner, Boris 219
 Kerpač, Franc 317
 Keše, Stanislav 32
 Kidrič, Boris 214, 217–218, 232, 251
 Kidrič, Zdenka 232
 Klančar, Rudi 107
 Klekl, Jožef (Josip) 132–133
 Klopčič 219
 Kmet, Ivan 337
 Kobale, Ida 228
 Kobe, P. 289
 Kocmur 89
 Kolednik, Ferdinand 59
 Koncilija 95
 Koncilja, Anton 165–166, 168
 Konte, Jožefa 292
 Korošec 107
 Korošec, Anton 114, 123, 240
 Korošec, August 158, 174
 Kosec, Adela 256
 Kostanjevec, Ana 81
 Köster, Viljem (Wilhelm) 162, 166, 171
 Košmerl, Vida 83
 Kotar, Herman 96
 Kotar, Ivan 165
 Kotar, Janez 166
 Kovač, Valentin 158–159
 Kovačević, Nikola 20
 Kovačić 321, 323
 Kovačić, E. 334
 Koželj, Pavel 177
 Krajačić, Marjan 217
 Kramer, Albert 123
 Kraner 222
 Kranjc, Davorin 323
 Kranjc, Mirko 98–99, 310, 323

- Krek, Janez Evangelist 45, 118, 143, 161–163
- Kremžar, Franc 157
- Krevel, van Frank 285
- Kristan, Edvard 263
- Krljevič, Milan M. 208
- Krndelj, Ivan 21–23, 214, 217–218, 251
- Krošl, Anton (Tone) 219–220
- Kučnik, Josip 158
- Kuhar Lovro 213–215, 217–218, 232, 215, gl. tudi Prežihov Voranc
- Kuhar, Alojzij (Alojz) 194, 206, 219–220, 222, 264, 268, 301
- Kuhar, Marija 232
- Kukovica, Anton 219
- Kunčič, Mirko 336
- Kunstelj, France 221
- Kusovac, Labod 23, 213
- Kveder, Dušan 20, 217–218
- Lavrin, Anton 123
- Laznik, Štefan 202, 258
- Leben, Stanko 219–220
- Lederhas, Fr. 303, 321
- Lenin 259, 285
- Lennarz 163
- Levart, Anica 248
- Likovnik 257
- Lindič, Ivan 154, 158, 167–169, 178
- Lindič, Janez 165
- Lipoglavšek-Rakovec, Slava 145, 272
- Ljubojevič 206
- Logar 99, 107
- Logar, Jožef 278
- Lončar, Dragotin 265
- Lukač, Kornelija 228
- Luznar 275
- Lužar, Fortunat 72
- Maginot, Andreu 187
- Mahnič, Anton 114
- Mač, Josip 222
- Marić, Ivo 23
- Marković, Brana 96, 168
- Marn, Anton 165
- Maršak, Rudolf 165
- Marušič, Drago 97, 159
- Marušič, Dragutin 23
- Masleša, Veselin 216
- Matešič 253
- Mav, Ivan 200
- Mažgon, Ivan 158, 169
- Medved, André 252
- Melik, Anton 117
- Mencinger, Janez 317
- Merkun, Anton 17, 48, 83
- Meško, Ksaver 157, 334
- Mikenauer, Alojz 217–218, 303
- Miklavčič, Franc 48
- Milčinski, Fran 317
- Miličič 273
- Mišič, Kosta L. 98, 244
- Mlakar, Franjo 158
- Mlekuž 222
- Mostar, Ignac 165
- Muk, Adolf 231
- Mulders, Milena 267, 276, 292–293
- Mussolini, Benito 16, 253
- Natlačén, Marko 48
- Natlačén, Stanko 228
- Némirovsky, Irène 16
- Neubacher, H. 180
- Novačan, Anton 124
- Novak, Charles 286, gl. tudi Ernest Bartulovič
- Novak, Franc 277
- Novakovič, Kosta 20
- Oberžan, Drago 35–36, 52, 60, 95–96, 226, 265, 268–269, 274–276, 279–283, 287, 303, 309–310, 313, 321, 324, 333
- Oblak, Franc 165
- Obradović, T. 206
- Ocepek, Alojz 105

- Oman, John J. 106
 Oprešnik, Alojz 177
 Orešnik, Franc 228
- Pajman, Julija 221
 Pantič, Dušan 33, 106, 159–160
 Paulin, France 221
 Pavlaković, V. 282
 Pavlovič, Živojin 232
 Pečnik, Ivan 165, 169
 Pegan, Vladimir 48
 Perne, Ivan 94, 124–125
 Perpar, Štefka 255
 Pestotnik, Anton 165
 Peterlin, Ivan 165
 Pilon, Veno 219–220
 Pirc, Franc 123
 Piršak 177
 Pisanec, Karel 165
 Piskernik, Helena 105
 Pislar Fernandez, Marie 260
 Pišlar, Andrej 224
 Pitamic, Leonidas 124
 Pivec-Steale, Melita 219
 Plestenjak, Viktor 116, 335
 Podgornik, Rudolf 169
 Podgoršek, Anton 32
 Podlogar, Anton 334
 Podslivniški, Jože 67
 Poels, Henricus Andreas 266–267, 274
 Pogačar, Alojz 123
 Pohar, Alojzij 265
 Poharec 224
 Pokorn, Franc 116
 Pokovec, Franjo (Franc) 154, 158, 165, 169, 177–178
 Polda, Tone 221, 334, 338
 Potze, Albert 285
 Povše, Rudolf 158
 Prah, Hugolin 60, 320
 Preac 320–321
- Premrov, Jože (Josip) 48, 63, 66, 87–88, 93, 116, 160, 170, 221, 248, 283, 334, 336–337
 Prešeren 177
 Prešeren, France 102, 222
 Prežihov Voranc 20–21, 23, 301, gl. tudi Kuhar Lovro
 Prislant, Marie 87
 Pušič, Mihael 63
- Radečan, Janez 253
 Radič 247
 Radojković, Stamenko 213, 216
 Raich, Zdenko 251
 Ramakers 317
 Ramšek, Josip (Jožef) 165, 168–169
 Ranković, Ž. 206
 Ravljen, Davorin 146–148, 152–154, 167–168, 180–181
 Regent, Ivan 213, 215
 Remarque, Erich Maria 16
 Remec 322
 Repac 206
 Respet, Ivan 165
 Rogina, Jakob 334, 339
 Rohr, Avgust 200
 Roth, Alojz 271
 Rozman, Jožko (Jože) 28, 33
 Rože, Antonija 337–338
 Rožé, Marija 335
 Rožé, Pavla 105
 Rožič 48
 Rožman, Gregorij 48, 53–54, 62, 281
 Rusjan, Ambrozij 133
 Rybař, Otokar 124
 Rybař, Vladimir 124–125, 181–182
- Salamon, Lewy 287
 Samsa, Ivan 72
 Schaubach, Franc 94
 Schelven, Willem van 293
 Schwegel, Ivan 123–124
 Schwegel, Josef 123

- Selič, Franc (Franz) 263
 Selič, Rudolf 41, 264, 268–270, 273, 276–277, 283–284, 322
 Senegačnik, Anton 165
 Sernič, Ela 274
 Siebert 224
 Simončič, Pavel 151
 Sirk, Ivana 83
 Skebe, Silvester 313
 Snoj, Franc 131
 Sodermann 166
 Sokal, François 233
 Sonc, Pavla 105
 Spahić, Aleksander 35, 310, 317, 320, 322
 Spaljšković, Miroslav 19
 Srebrenič, Josip 51
 Stalin 123
 Steinr, Ernest 165
 Stepnižky 181
 Stojadinović, Milan 17
 Stoviček, Svatopluk 35, 60, 66–67, 86, 98, 275, 308, 310–320, 325–326
 Strman, Leopold 270
 Strman, Pavla 272
 Sušnik 177
- Šantelj 177
 Šeme, Louis 206
 Šen, Franc 248
 Šinkovec, Franjo 168
 Škafar, Ivan 135, 137, 221
 Škerbec, Franc 106–107
 Škerbec, Matija 157
 Škruba, Anton 37
 Šlibar, Anton (Tone) 60, 98, 157, 160, 173, 221, 247–248, 277
 Šmaljcelj, P. 289
 Šnajden, Anton 168, 178
 Šnek, Janez 165
 Šribar, Filip 224
 Šteh, Jakob 158
 Šubašič, Ivan 125
- Šušteršič, Julijana 88–89, 92, 118, 245–247
 Švajger 322
 Švelc, Anton 59, 236, 242–243, 245
- Tensundern Theodor (Božidar) 57–58, 81, 94, 96–97, 145, 154–156, 162–164, 166, 169, 177, 182–183, 226, 274
 Terčelj, Filip 164
 Teržan, Ana Liza 106–107
 Thurnski, Jurij 144
 Tolminek, Anica 334
 Tomažič, Ivan Jožef 36, 169, 324
 Tomc, Valentin 48
 Tomšič, Ivan 11–12, 219–220
 Toplak, Miriam 228
 Tovornik, Ivan 165
 Trampuš, J. 257
 Trtanj 273–274
 Tuhtar, Vinko (Vincenc) 192, 200, 283
 Turk, Albin 177
- Urlep, Jules 206
- Valić, Ljuba 206
 Vehovar, Ludvig 177–178
 Velzen, Josephus Petrus (Teotim) van 226, 270–274, 277–278, 281, 284, 322, 324
 Veternik, Jakob 169
 Vidmar, Josip 317
 Vilhar, Stane 215
 Višner, Justina 276
 Vodnik, Valentin 222
 Vodopivec, Fran 94
 Vodopivec, Peter 11
- Vošnjak, Bogomil 123, 219–220
 Vrečar, Ivan 157
 Vrtovec, Venčeslav 224
 Vujović, Grgur 213
 Vukomirović 310, 323–324
 Vukomirović, Olga 323

Wankmüller, Franc 216
Weber, Heinrich 182
Weber, Karl 257
Werner, Erich 111–112, 149, 176

Zagažen, Ivan 207
Zajc, Slavica 272
Zakrajšek, Kazimir 48–49, 62–63, 83, 91,
99–100, 106, 115–116, 208, 210, 218,
226–228, 234, 236, 240, 242–245,
279, 309
Zakrajšek, Viktor 90
Zinić, Stjepan 20
Zor, Vinko 48, 91–92, 157, 265–267, 285

Zorman, Ivan 106, 334
Zupan 246–247
Zupanc, Mihael (Mihajlo) 158–159
Zupančič, Ana 100–101
Zupančič, Valentin 59, 97, 226, 274, 303

Žakelj, Vinko 263
Žalec, Matija 216
Žirovnik, Janko 316
Žitnik, Janja 332
Žnidaršič, Jože 335
Žujović, Sreten 213–214
Župančič, Blaž 164

KRAJEVNO KAZALO

- Aachen 141, 263, 288
Aconcagua 61, 273
Aisne 203
Ajdovščina 220
Albanija 121
Aleksandrija 82, 123
Alès 204, 254
Altendorf 163
Alzacija 188, 198, 200
Ambrus 239
Amerika 34, 46–47, 53–54, 80, 106, 141,
144, 156, 183, 190, 216, 263, 335
Amnéville 203, 208, 235, 238
Amsterdam 122
Andernach 141
Anderny-Chevillon 242, 244
AndernyMarine 86
Andi 61, 237
Anglija 121–123, 249
Ankara 123
Antwerpen 263, 317
Anvers 122
Aragon 188, 248
Ardennes 203
Argentina 17–18, 45, 59–61, 84–85, 92,
100, 104, 112, 151, 190, 236, 334,
336
Arras 32
Atene 122
Audin-le-Tiche 203–204, 243
Aumetz 32, 59, 105, 193, 196, 198–199,
203, 210, 221–224, 226–227, 235–
236, 238–246, 248, 260
Avstralija 18, 47, 151, 214, 216
Avstrija 16, 21, 23, 27–28, 30, 35, 51, 96–
97, 121, 126, 138, 159, 179–181, 189,
195, 232, 309
Avstro-Ogrska 28, 161, 179, 233
Bačka 97, 129, 135, 137
Baden 164, 171
Banat 97, 129, 136–137
Baranja 129, 137
Barcelona 122
Bari 122
Basel 122
Baskija 188, 249
Bas-Rhin 203
Bavarska 94, 141
Beeringen 301
Bela krajina 309
Belgija 19–20, 23, 28, 35–36, 39, 46, 60,
65–67, 72, 83, 86, 92, 98, 102, 112,
117, 121–122, 125, 144, 151, 159, 167,
189, 191, 195, 207–208, 214–218,
221, 224, 226, 237, 240, 249–250,
258, 264–265, 268, 274–275, 279–
280, 285–288, 291, 295, 297–304,
307–313, 316, 318–324, 326, 331, 333
Belgijski Kongo 298
Beograd 21, 28, 31, 33, 46, 49, 52, 58, 61–
63, 88–90, 92, 97, 114, 117, 123–125,

- 131, 145–147, 153, 155, 158, 182,
189, 192, 195, 206, 225, 237, 242,
245, 265, 267, 281, 283, 311, 316, 318
- Berge-Borbeck 163
- Bergoide 204
- Beringen 288
- Berlin 15, 18–19, 40, 94, 96, 121–122,
124–125, 129–131, 142, 146, 156,
175, 332
- Bern 122
- Bistrenica 90
- Bled 96–97, 99, 102, 174, 203
- Bližnji vzhod 123
- Boadilla del Monte 254
- Bochum 145, 263
- Bochum-Gerthe 165, 170–171
- Bogojina 47
- Bohinj 99, 102
- Bohinjska Bistrica 105
- Bolgarija 121–122
- Bordeaux 122, 135
- Börnig 171
- Börnig-Sodingen 161
- Bosna 151
- Bosna in Hercegovina 33, 193
- Bottrop 171
- Bottrop-Boy 151, 156, 165–167, 169
- Boulogny 203
- Bovško 290
- Bradford 122
- Bratislava 122
- Braziliija 45, 92, 156, 237, 334
- Breda 276
- Brezje 52, 97, 102
- Brieyska kotlina 193, 198
- Bristol 122
- Brod 46
- Bruay 202, 230, 258
- Bruay-en-Artois 200–202, 204
- Brunssum 265–266, 268–271, 276, 280–
281, 322–323
- Bruselj 21, 122, 124, 213–214, 217–218,
221, 231–232, 275, 309–310, 318,
320, 322–323
- Buchhausen 171
- Budimpešta 122
- Buenos Aires 60–61, 85, 123–124, 236,
334
- Buer 165–167, 170–171
- Buer-Hassel 169, 171
- Buer-Resse 164–167, 170–171
- Bukarešta 122, 125
- Caen 122, 220
- Calvados 135
- Cambridge 220
- Cardiff 122
- Carigrad 123, 124
- Carvin 201, 204
- Castrop-Rauxel 165, 171
- Catania 122
- Celje 95, 265
- Celovec 122, 141, 156
- Châlon-sur-Marne 203
- Charleroi 300, 303
- Chevremont 268–269, 276, 322
- Chicago 63, 183, 286
- Cleveland 40, 63, 106
- Clouange 203
- Creutzwald 199, 203, 230
- Crusnes 203, 246
- Češkoslovaška 16, 27–28, 30, 32, 35, 121–
122, 187, 189, 275, 300
- Čoka 136
- Črenšovci 75, 132, 137
- Dalmacija 193
- Danska 121–122
- Detroit 286
- Differdange 203
- Dolenjska 82
- Dolnja Lendava 131, 147
- Dorsten 171

- Dorstfeld 171
 Dortmund 157, 164
 Dortmund-Eving 165–167, 170–171
 Dortmund-Marten 165, 171
 Dortmund-Mengede 169–170
 Doubs 203
 Drachenbronn 203
 Dresden 122, 175
 Dublin 122
 Dubrovnik 281
 Dudelange 203
 Dunaj 18, 21, 47, 51, 122, 124, 143, 182, 213, 215, 218–220, 231, 332
 Düsseldorf 33, 40, 94, 96, 99, 106, 122, 125, 145, 147, 149, 152–154, 159, 168, 172, 175, 179–180, 226, 266, 275, 277, 312

 Egipt 45, 237, 302
 Ensisheim 203
 Erchin 200
 Erkenschwick 165–167, 169, 171
 Esch 203
 Essen 122, 157, 162, 166, 169, 171, 182
 Essen-Alteness 170
 Essen-Berge-Borbeck 171
 Essen-Borbeck 162, 166–167
 Essen-Karnap 171
 Essen-Schonebeck 168–169, 171
 Essen-Stoppenberg 153–154, 169
 Essen-West 165, 169, 171, 180–181
 Essone 203
 Evropa 9, 15, 18, 27–28, 31, 34, 40, 45, 57, 59–60, 64, 74, 103, 106, 114, 116, 121, 126, 129, 142–143, 146, 161, 179, 187, 189–190, 210, 214, 226, 236–237, 263, 265, 268–269, 273, 279, 299, 307, 331–332
 Eygelshoven 263, 268–271, 276, 322–323
 Eysden (Eisden) 35, 60, 65–66, 205, 221, 274–275, 301–305, 307, 309–313, 315, 317, 319–326

 Falck 212
 Ficht 323
 Finska 28, 121–122
 Francija 15–17, 19–23, 27–28, 31–32, 34–35, 37–39, 46, 51, 59–60, 64, 66–67, 83, 86, 92, 94, 97–99, 101–103, 105, 112–113, 117, 121–123, 125, 129, 131–135, 138, 144, 151, 164, 167, 187–196, 198–208, 210, 212–219, 221–223, 225–230, 232–245, 247–252, 254–260, 265–266, 268, 279–280, 283, 285–287, 291, 298–299, 301–302, 309–310, 331, 335, 337
 Freyming 206–207
 Freyming-Merlebach 59, 87, 192, 198–199, 201, 203, 240, 247

 Galicija 141
 Gand 122
 Gard 204, 229
 Geelen 276
 Gelsenkirchen 165–166, 171
 Gelsenkirchen-Bismark 165
 Genk 303
 Gerthe 158, 163, 166–167, 177
 Gerthe-Bochum 178
 Giraumont 203–204, 242, 244–245, 247
 Gladbeck 38, 57–58, 60, 81, 100, 145, 151, 153–160, 162, 165–171, 173, 176–178, 183, 277
 Glasgow 122
 Gorenjska 38, 52, 82, 95, 102, 105, 290–291
 Göteborg 122
 Gottschee 141
 Gradec 47, 122, 143, 179, 220, 332
 Grand 256
 Grand Combe 204, 256
 Grčija 121–122, 189
 Groblje 212

 Haag 124, 220, 269
 Habinghorst 87, 165–167, 171–172

- Habsterdick 230
 Habsterdick-Stiring 203
 Hagondange 203
 Halle 122
 Hamborn 98, 100, 107, 145, 156–158, 162, 164–167, 171, 177
 Hamborn-Marxloh 165, 177
 Hamborn-Neumühl 169, 178
 Hassel 171
 Haute-Loire 204, 229
 Haut-Rhin 203
 Hayange 203
 Heerlen 39–40, 52, 215, 226, 264, 267–276, 279–282, 284–285, 287–288, 290, 293, 309–310, 323, 333
 Heerleheide 36, 269–271, 273, 276, 284, 290, 322
 Heidelberg 220
 Heksenberg 272
 Helsinki 122
 Herne-Holthausen 171
 Hettange-Grande 203
 Hochheide 98, 106, 166–167, 171, 177–178
 Hochheide-Homberg 165–166
 Hochheide-Meerbeck 171
 Hoensbroek 268–270, 273, 276, 283–284, 322–323
 Holandija 52, 267, 269–270, 274–275, 277, 279, 281, 283–285, 287, 309, 323, 333
 Holthausen 87, 100, 166, 172
 Holthausen-Sodingen 165
 Homberg 100, 106
 Homberg-Hochheide 158, 168, 171, 178
 Homécourt 203, 227
 Hopel 271
 Hordel 166–167, 171
 Horst 171
 Hrastnik 143, 193, 285, 290
 Hrvatska 33, 46, 137, 180, 193
 Huda jama 285
 Hvar 123
 Hyères 228
 Ickern 171
 Illinois 286
 Innsbruck 94
 Irska 121–122
 Italija 11, 16–17, 27–28, 30, 32–33, 36, 60, 86, 101–103, 121–122, 125–126, 189, 238, 264, 277, 298
 Ivje 91
 Janjevo 90
 Jeanne d'Arc 199, 203, 230
 Jeruzalem 123
 Jesenice 37, 95, 144, 253
 Jœuf 203
 Joliet 63
 Jugoslavija 9–11, 17–23, 27–28, 30–39, 41, 51, 59–60, 63–64, 71, 74, 80, 84, 89, 91, 93–98, 102, 107, 111–112, 114, 116, 122–125, 129, 131, 133–138, 141, 144, 146–147, 149, 155, 157, 159–160, 167–168, 172–173, 175, 179–181, 198–190, 192–193, 195, 204, 206–207, 212–222, 225–227, 230–233, 236–240, 248–249, 251–252, 255–258, 265, 267, 269, 274, 279, 286–287, 300, 303, 309–310, 316–317, 321, 338
 Julijska krajina 16–17, 32, 36, 121, 207, 298
 Južna Amerika 17–18, 47, 60, 117, 125–126, 151, 214, 236, 240, 302
 Kamnik 96
 Kamp Lintfort 283
 Kanada 21, 47, 61, 123–124, 126, 214, 232, 280
 Karlovac 46
 Karlovy Vary 122
 Karnap 165–167, 171, 177
 Kaštel Štafilici 98
 Katalonija 188, 248

Kavkaz 21
 Kerkrade 263–264, 267, 288
 Kerkrade-Bleyerheide 263
 Kevelaer 36, 94, 157, 166
 Kočevje 285
 Kočevsko 75
 Köflach 47, 151
 Köln 40, 60, 141, 164, 288
 König Ludwig 166
 Kopenhagen 122
 Koper 11
 Korčula 95–96
 Koroška 16, 80, 82, 93, 101, 117, 125, 159,
 179, 238, 303
 Kosovo 90, 104
 Kosovo polje 46, 90
 Kostrevnica 220
 Krakov 332
 Kranj 102, 151, 167
 Kranjska 57, 143, 159
 Kreuzwald 32
 Krf 122
 Krk 82

La Machine 204, 219, 252, 257
 La Marine 223, 237–238, 240, 244–245
 La Ville-du-Bois 203
 Lanklaara 317
 Laško 75
 Latinska Amerika 23
 Latvija 15
 Lauradrop 267
 Le Havre 122
 Leipzig 122
 Leningrad 124
 Lens 192, 201–202, 204, 250–251, 255–
 256, 258, 283, 285–286
 Leoben 47, 143, 151, 298
 Letonija 121–122
 Leuta 317
 Leuven (Louvain) 124, 303, 320–321, 332
 Levant 190
 L'Hôpital 199, 203, 222

Liège 36, 300, 303, 310
 Liévin-Lens 200
 Lille 21, 122, 256
 Limburg 37, 66, 95, 253, 263–266, 273–
 274, 278, 282, 284, 287–288, 293,
 300–301, 311–312, 319, 322, 324–
 325
 Lindenheuvel 276
 Lintfort 100, 165–167, 169, 171, 283
 Liverpool 122
 Lizbona 122
 Ljubljana 10, 12, 32, 35–36, 39, 45–46,
 48–51, 53, 57–58, 61–62, 71–72,
 75–76, 81–82, 84–85, 90–92, 94–97,
 99, 102, 106–107, 115, 117, 124, 129,
 131, 137, 147, 153, 159–160, 172,
 177–178, 182, 210, 220, 225, 227,
 234–235, 239–240, 247, 253, 258–
 259, 263, 265, 267, 272, 274–277,
 280–281, 286, 290, 292, 302, 309,
 312, 318, 334
 Ljutomer 92, 147, 245
 Loire 229
 London 31, 122, 125
 Longwy 187
 Lorena 188, 193, 198, 212, 260
 Lotaringija 32, 144
 Luksemburg 19, 28, 83, 189, 198, 203,
 207–208, 226, 238, 243, 250, 258,
 297, 309–310
 Lurd 230
 Luse 203
 Lutterade 268–270, 276, 290, 322–323
 Lutterade-Geleen 269
 Lüttich 323

Maastricht 268
 Madrid 122
 Madžarska 33, 121–122, 129, 137, 300
 Makedonija 237
 Malmö 122
 Manchester 122
 Mancieulles 32, 223–224, 235, 247

- Marcinelle 303
 Mariagrot-Valkenburg 272
 Maribor 37, 51, 57, 61, 63, 94, 96, 105, 117,
 137, 144, 177, 183, 228, 253, 279, 324
 Marl 158, 171
 Marne 203
 Marseille 122, 214, 238, 256, 325
 Marten 166–167
 Marxloh 166–167, 171
 Mechelen 317
 Medžimurje 33, 193
 Meerbeck 106–107, 145, 154–158, 160,
 166–167
 Mengede 163, 165–167, 171
 Merlebach 37, 103, 197, 200, 203, 206–
 207, 212, 221–222, 224, 230, 245,
 247–248, 283, 313
 Merlebach-Freyning 32
 Metz 21, 32, 98, 122, 198, 203, 210, 223,
 228, 238, 240–241, 243–245, 247–
 248
 Meudon 228
 Meurthe-et-Moselle 60, 113, 190, 198,
 203, 229, 234, 239–241, 246–247,
 363
 Meuse 199, 203
 Michigan 286
 Milano 122
 Milwaukee 286
 Minnesota 123
 Moers-Meerbeck 60, 98, 107, 153–154,
 157–158, 165, 168, 171, 177
 Mons 303
 Montevideo 61
 Montiers-sur-Saulx 199
 Montreal 21
 Moselle 59, 144, 190, 192–193, 198, 203–
 204, 206, 210, 212, 222, 227, 229,
 234–235, 238–240, 245–247
 Moskva 18–19, 215, 230, 232, 289
 Mostar 281
 Moutiers 243, 245
 Moyevre-Grande 203
 München 175, 177
 Münster 305
 Murska Sobota 129, 131, 135, 137, 147
 Namur 303
 Nantes 122
 Nemčija 11, 15–16, 18–19, 23, 27–28, 30,
 32–39, 46–48, 57–58, 60, 66–67, 81–
 83, 87, 92, 94–99, 101–103, 106, 112,
 117, 121–122, 125–126, 129–132,
 134, 136, 138, 141–149, 151–162,
 164, 166–168, 171–172, 174–184,
 187, 190–191, 195, 207, 210, 212, 221,
 226, 232, 237, 247, 249, 263–264,
 266, 268, 271, 277–280, 283–284,
 288–290, 298–299, 302, 305–306,
 309, 311–312, 324, 326, 331
 New Castle on Tine 122
 New York 263
 Nica 122
 Nieuw Einde 276
 Nieuwenhagen 268–269, 271, 273, 276
 Nièvre 204, 219, 229, 257
 Nizozemska 20, 28, 35–36, 39–41, 51–52,
 60, 66–67, 72, 83, 92, 95–96, 98–99,
 101, 112, 117, 121–122, 125, 142,
 144, 151–152, 159, 167, 195, 210, 215,
 226, 237, 240, 250, 258, 263–272,
 274–285, 287–292, 298–302, 309–
 310, 321–324, 326, 331, 333–334,
 336, 338
 Nord 190, 200–201, 216, 229, 233
 Nord-Pas-de-Calais 200
 Norkeping 122
 Novi Sad 97
 Novo mesto 96
 Oberhausen 166
 Obermarxloh 171
 Ogrska 162
 Ontario 61
 Osijek 46
 Osterfeld 100, 158, 165–168, 171
 Ottawa 123–124

- Ovčje polje 46
- Pariz 15–16, 18–19, 21–23, 27–28, 59, 83, 122, 124–125, 142, 182, 187, 192, 195, 198, 204, 206, 208, 212–221, 228, 230–234, 249, 251–252, 254–255, 257, 275, 285–288, 311, 325, 332
- Pečuj 122
- Perzija 290
- Piennes 203, 247
- Planica 99
- Polhov Gradec 96
- Poljska 27, 32, 103, 121–122, 141–142, 187, 189–191, 233–234, 253, 264, 275, 300–311, 323
- Pompej 203
- Porenje 82, 121, 124–125, 141, 144–145, 161, 163–164, 167, 169
- Portugalska 16, 121–122
- Porurje 30, 60, 94, 124, 143, 147, 149, 153, 155, 159, 164, 166, 172, 189, 266
- Poznanj 103, 122
- Praga 18–19, 122–123, 125, 214, 220, 231
- Prekmurje 33, 61, 117, 129, 131–132, 147, 193, 219, 221
- Primorje 93, 334
- Primorska 16, 80, 82, 90, 101
- Prizren 90
- Prusija 141, 162
- Ptuj 75
- Puy-de-Dôme 204, 229
- Pas-de-Calais 23, 32, 39, 59, 73, 144, 190–192, 198, 200–202, 204, 212, 229, 234, 240, 249–251, 253, 255, 257–258, 286
- Radovljica 163
- Rajhenburg 285
- Rakek 37, 96
- Rakitna 98
- Rakovnik 102, 334
- Rauxel-Habinhorst 171
- Ravne 144
- Réchon 203
- Recklinghausen 166–167, 169, 171
- Recklinghausen-Süd 165
- Recklinghausen-Suderwich 158, 165
- Reka 122, 125
- Remaux 108
- Riga 122
- Rim 122, 125, 182
- Rochbach-les Bitche 203
- Romunija 15, 121–122, 189
- Rosario 61
- Rosenheim 94
- Rotterdam 95, 122, 263, 273, 278, 284
- Roye 203
- Rtanj 47
- Rusija 15, 21, 122, 142, 233, 289
- Saint-Jean-Cap-Ferrat 198
- Sallaumines 200–201, 204, 212, 219, 255–256
- Sallaumines-Méricourt 200
- San Antonio 85
- San Francisco 123
- Santa Fe 61
- Sarajevo 49, 52, 89, 281
- Scherlebeck 165, 171
- Schonnebeck 165–167
- Schwartberg 287
- Selm-Beifang 171
- Senj 47
- Senovo pri Brestanici 94
- Seraing 303, 309, 323
- Severna Amerika 18, 47, 85, 117, 123, 125, 151, 237, 302
- Sibirija 40, 289
- Sisevac 47
- Skadar 121
- Skandinavija 16
- Skopje 49, 52, 92
- Slovenija 9–10, 28, 30–31, 41, 52–53, 57, 71, 74, 81, 87, 89, 91–94, 96, 100–103, 107, 117, 135, 137, 144, 152–153,

- 163, 180, 183, 193, 226, 235–236,
253, 264–265, 274, 280, 282, 298
- Slavonija 129, 135, 137, 151
- Slovenska Bistrica 174, 228
- Sochaux 203
- Sodingen 171
- Sofija 122
- Solun 122
- Somme 203
- Sovjetska zveza 15–16, 18, 20–21, 28, 30,
40–41, 121, 195, 202, 213–214, 230,
249, 251, 258–259, 288–289
- Spekholzerheide 268–269, 276
- Split 36, 49, 52, 98, 153
- Srbija 10, 46–47, 89–90, 102, 105, 123,
151, 164, 192, 237
- Ste-Marie-aux-Chênes 199, 203–204,
245
- Ste-Marie-aux-Mines 203
- St-Étienne-au-Mont 204
- Stiring-Wendel 199, 201, 203, 212
- Stockholm 122
- Stoppenberg 171
- St-Quentin 203
- Strasbourg 200, 260
- Sudbary 61
- Suderwich 87, 158, 166–167, 169, 171–
172, 174
- Šentvid nad Ljubljano 92
- Škofja Loka 99, 102, 276
- Šmartno pri Litiji 99
- Španija 16, 22–23, 121–122, 188, 218–219,
249, 252–253, 255–257, 303
- Štajerska 117, 143, 159
- Švedska 121–122
- Švica 16, 28, 51, 121–122, 249
- Thionville 203–204
- Tiflis 289
- Tirana 121, 124
- Tirolska 96
- Toulouse 122, 249
- Trbovlje 283, 285, 287
- Tresibaba 47
- Tronchiennes 224
- Trsat 48, 210
- Trst 122, 124, 253
- Tucquegnieux 32, 60, 113, 199, 203, 223–
225, 237–245, 247–248
- Tucquegnieux-Gare 246
- Tucquegnieux-Marine 246
- Tucquegnieux-Village 246
- Turčija 121, 123
- Ukrajina 15
- Urbes 203
- Uroševac 90–91
- Urugvaj 61
- Varaždin 46
- Varšava 122
- Vatikan 125
- Velika Britanija 16, 220, 249
- Vendin-le-Vieil 200–201, 204
- Verneuil 228
- Vestfalija 19, 38, 57, 60, 82, 99, 121, 125,
141, 144–146, 161, 164, 167, 169, 183,
193, 207, 215, 253, 267, 299, 336
- Vichy 188
- Vicoigne 201
- Villerupt 203, 246
- Vinkovci 46
- Vintgar 102
- Vipava 57
- Volmerange-les-Mines 203
- Vosges 203
- Vouziers 203
- Vutry-le-François 203
- Walsam 166
- Wanne 166–167, 171
- Wanne-Eickel 165, 171
- Washington 124–125
- Waterschei 86, 287–289, 301–303, 312–
313, 315, 317, 322

Waukegan 63
 Waziers 201
 Weert 276
 Wehofen pri Hambornu 165
 Westerholt 171
 Wingles 201–202, 204
 Winterslag 288, 301, 303, 307, 308, 322–323, 325
 Wisconsin 286

 Zadar 122
 Zagorje 143, 193, 285
 Zagreb 10, 28, 46, 49, 52, 89, 96, 116, 129, 143, 145–146, 151, 153, 167, 189, 237, 259, 266, 283
 Zahodna Evropa 20, 34, 93, 190, 207, 224, 227, 279, 309, 324, 331, 332
 Zasavje 290

 Zavrč 106
 Združene države Amerike 9, 18, 20–21, 31, 40, 45, 48, 51, 54, 63–64, 81–82, 85, 87, 94, 104, 112, 114, 123–124, 143–144, 182–183, 190, 194, 226–227, 232–233, 263–264, 286, 289–290, 331, 333–334

 Zell im Wiesenthal 171
 Zgornja Štajerska 143, 151
 Zolder 301
 Zuid-Limburg 275, 281, 285
 Zürich 122
 Zwartberg 288, 301, 303, 312–313, 315, 322–323, 325

 Ženeva 71, 121, 124

BELEŽKA O FOTOGRAFIJAH

Fotografija na naslovni strani prikazuje praznovanje 1. maja 1930, kot ga je ovekovečila igralska skupina iz Tucquegnieuxa v Franciji, ena izmed številnih v izseljenstvu.



Uvodne strani posameznih poglavij so ilustrirane z izrezi fotografij, ki so posuete med besedilom in smo jih, prav tako kot naslovno ter številne druge, objavljene v tej knjigi, našli v arhivu Slovenske izseljenske matice v Ljubljani.

Portretne fotografije izseljenskih duhovnikov in učiteljev Janeza Evangelista Kalana, Valentina Zupančiča, patra Hugolina Praha, Stanka Grimsa, Antona Švelca, Janka Jankoviča, Antona Šlibarja in Svatopluka Stovička ter fotografijo Rudolfa Seliča smo si sposodili v *Izseljenski čitanki* Jožeta Premrova, fotografija Božidarja Tensunderna pa je iz njegove (in Premrovove) knjige *Vestfalski Slovenci*.

Preostale fotografije in dokumenti so iz različnih drugih virov, ki jih navajamo proti.

MIGRACIJE 22

urednik zbirke
Jernej Mlekuž

SLOVENSKI IZSELJENCI IN ZAHODNA EVROPA V OBDOBJU PRVE JUGOSLAVIJE
Marjan Drnovšek

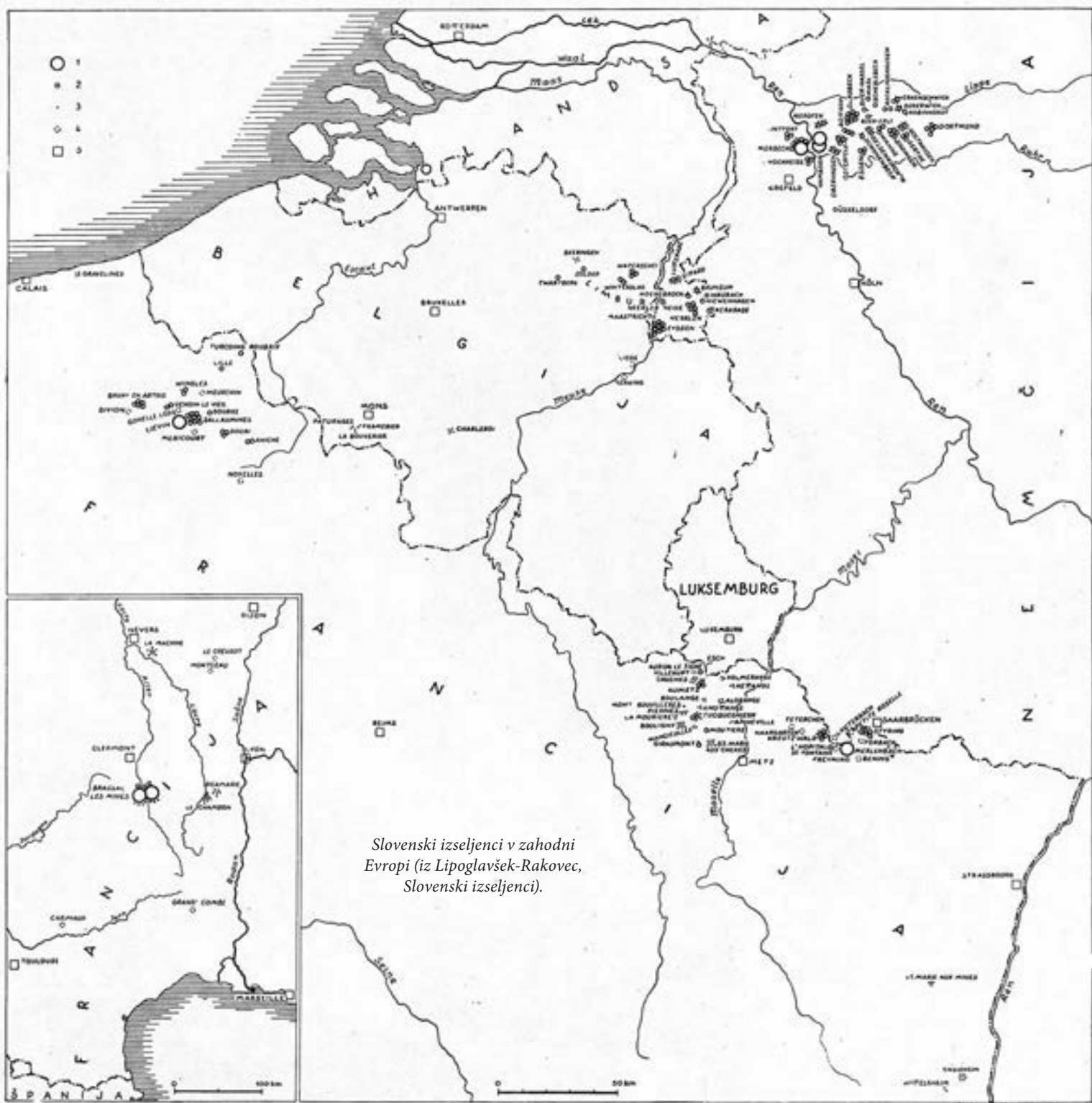
uredila
Metka Lokar in Jernej Mlekuž
recenzenta
Žarko Lazarevič in Jernej Mlekuž
jezikovni pregled
Metka Lokar
grafična zasnova
Samira Kentrič
oblikovanje in grafična ureditev
Brane Vidmar

izdajatelj
Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU
Za izdajatelja Marina Lukšič-Hacin
založila
Založba ZRC SAZU
za založnika
Oto Luthar
glavni urednik
Aleš Pogačnik

tisk
Littera picta, d. o. o., Ljubljana
naklada
400 izvodov
prva izdaja, prvi natis

tiskano s podporo
Javne agencije za knjigo RS

ISBN 978-961-254-388-4



»Dragi brat, sestra! Ti odhajaš
od nas. Bog bodi s teboj!
Njegov sveti blagoslov naj te
spremlja po vseh tvojih poteh!
Naj te varuje hudega! Njegov
sveti Angel Rafael naj te vodi
in čuva v tujini ...

Varuj se pa: pijače, vlačug,
brezverstva, slabih društev in
slabega časopisja.«

Kazimir Zakrajšek v knjižici
*Izseljencem na pot: nekaj poučnih
besedi našim izseljencem pri odhodu
iz domovine, 1929*

20 € ISSN 1580-7401



9 789612 543884

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

